

Inter arma silent
revisores rationum

Toisen maailmansodan aiheuttama
taloudellinen rasitus Suomessa
vuosina 1939-1952

ISBN 951-34-0034-4
ISSN 0081-6523

Copyright © 1993, by Ilkka Nummela
and University of Jyväskylä

Gummerus Kirjapaino Oy
Jyväskylä 1993

Ilkka Nummela

Inter arma silent
revisores rationum

Toisen maailmansodan aiheuttama
taloudellinen rasitus Suomessa
vuosina 1939-1952

ABSTRACT

Nummela, Ilkka

Inter Arma Silent Revisores Rationum, The Financial Burden Imposed on Finland by the Second World War During the Period 1938-1952

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 1993, 336 pp.

(Studia Historica Jyväskyläensia

ISSN 0081-6523; 46)

ISBN 951-34-0034-4 (nid), 978-951-39-4351-6 (PDF)

Summary

My point of departure in this study is the post-WWI research tradition of the economic consequences of war, a tradition requiring a calculation as precise and meticulous as possible. The final account for World War II presented to Finland totals almost 95 billion marks at 1938 values (\$ 2 billion) or 2½ year's GDP.

The most severe years from the point of view of war costs were 1940 and 1944. Their large proportion relative to the other years may be seen in the territorial concessions, which raised the costs to one third of the total sum. Taking into account the cost effect of the lost territories, the annual war expenditure for 1940 took up almost the whole national product and for 1944 more than 11 months' worth.

The increase in defence expenditure was of the greatest significance, namely some 2/5 of the total expenditure. The second largest group of varied war costs and losses was caused by the territorial cessions. The third largest group comprised expenses having the characteristics of war reparations. Their proportion of the total sum amounted to 1/8. Of the other war expenditures grouped in this study the extra administrative costs and compensation for personal losses contributed some 4% of the total bill.

The financial value of the domestic war damages was less than half of the extra administrative expenditure. The much-disputed destruction of Lapland by the Germans was of approximately the same magnitude as the domestic war damages. The losses of the Finnish merchant navy during the war years were insignificant.

The indirect effects may be seen in the development of the gross domestic product. In all, there were so few war losses from this point of calculation that they may be ignored.

Key words: war costs, second world war

SAATTEEKSI

Kolmelle vuosikymmenelle ajoittuva Suomen sotakulujen seulonta on saavuttanut yhden tavoitteistaan. Aikaa siihen on kulunut enemmän kuin itse toinen maailmansota kesti. Uudet tutkimustehtävät ovat vieneet aikaa ennen kuin vanhat on saatettu loppuun.

Toista maailmansotaa on tutkittu paljon. Suomessa tämä koskee erityisesti sotahistoriaa ja diplomatiaa. Sodan yhteiskunnallisista vaikutuksista ei ole kirjoitettu yhtä paljon. Sama koskee sodan taloudellista puolta. Sitä tutkiessa kietoutuu yhä monimutkaisempiin syy- ja seurausvyyhteihin, koska toisen maailmansodan rakenteelliset vaikutukset suomalaiseen yhteiskuntaan ovat olleet todella suuret. Entä jos sota olisi loppunut toisella tavalla? Itä-Euroopan viimeaikaiset mullistukset korostavat entisestään sellaisia kysymyksiä. Nyt tuntuu hyvältä, että olemme saaneet elää omassa isänmaassamme. Se korostaa sota-aikana rintamalla taistelleiden ja kotiseuduilla vaikuttaneiden suomalaisten työn arvoa. He ovat ansainneet nuorempiensa kiitokset.

Sysäyksen sotakustannusten tutkimiseen sain aikanaan professori Mauno Jokipiiltä. Hän kehotti tuloksellisesti historianopettajana ensiaskeleitaan ottavaa oppilastaan hakemaan tutkijaksi *Suomi toisessa maailmansodassa -projektiin*. Sen jälkeen hän on ollut ensin tarkastajana lisensiaatintyössäni ja myöhemmin painatuslupaa varten. Hänen rohkaiseva ja kannustava asenteensa kaikissa vaiheissa on ollut esimerkillisiä. Siitä hänelle lämmin kiitos.

Suoma-projekti muodostui juuri perustutkintonsa suorittaneen kannalta erinomaisen keskustelelvaksi tutkimusyhteisöksi. Projektin johtajan professori Olli Vehviläisen johdolla käydyt keskustelut ovat todella jäänet mieleen. Hänen ohellaan professori Erkki Pihkala lisensiaatintyöni tarkastajana ja professori Hannu Soikkanen sota-ajan yhteiskunnallisten muutosten asiantuntijana ovat käyttäneet runsaasti aikaansa työni eteenpäin viemiseen. Heidän ohellaan haluan kiittää projektalaisista erityisesti eversti Vilho Tervasmäkeä.

Tutkimusta tehdessä useat arkistot ja Jyväskylän yliopiston kirjasto ovat tulleet tutummiksi kuin opiskeluvuosina. Jälkikäteen ajatellen tuntuu hyvin aiheen luonteeseen sopivalta, että korvausasiakirjat olivat talletettuina ampumaradan takana. Ilman arkistojen ja kirjaston henkilökunnan apua moni kirja ja asiakirja olisi löytynyt huomattavasti hitaammin. Arkistoväestä haluan kiittää erikseen Riitta Sarkamoa ja Pertti Nummelaa.

Pääosa tutkimustyöstä on tehty niiden reilun kahden vuoden aikana, jolloin olin Suomen Akatemian rahoituksella Suoma-projektin tutkijana.

Hankkeen viime vaiheen olen voinut toteuttaa yliopiston assistenttina ja muiden tutkimushankkeiden lomassa. Taloudellista tukea hankkeelle olen lisäksi saanut Ellen ja Artturi Nyysösen säätiöltä.

Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikunta on ystävällisesti ottanut työni julkaisusarjaansa. Professori Jokipiin ohella lausunnonantajana on toiminut professori Risto Eräsaari. Haluan kiittää lämpimästi heitä sekä koko julkaisutoimikuntaa. Toimikunnan sihteerin Kaarina Niemisen joustava suhtautuminen on todella auttanut työn valmistumista. Kiitoksen ansaitsee myös kääntäjäni Andres Perendi.

Moni työhön liittyvä mutka on oiennut historian laitoksen kuppilakeskusteluissa. Dosentti Jorma Keräsen ja apulaisprofessori Erkki Lehtisen kanssavuosien varrella käydyt keskustelut käsitteistä ja aineiston kattavuudesta ovat olleet ensiarvoisen tärkeitä.

Vaimoni Päivi sekä lapseni Maria ja Mikko saavat kiitoksensa viimeisinä. He ovat pitkään odottaneet oman sotalaskuni viimeistä ja mustalla olevaa riviä. Ilman kotijoukkojeni tukea tutkimuksen saldo olisi jo kauan ollut punaisella.

Jyväskylässä kesäkuussa 1993

Ilkka Nummela

SISÄLLYSLUETTELO

1	JOHDANTO	17
	1.1 Yleistä	17
	1.2 Katsaus aikaisempaan tutkimukseen	20
	1.3 Lähteistöstä	27
	1.4 Tutkimustehtävä	21
	1.5 Käsitteistä	37
2	MAANPUOLUSTUSMENOT	45
	2.1 Puolustusmenojen lisäys	46
	2.1.1 Puolustuslaitoksen menot	55
	2.1.2 Raja- ja merivartiostojen menot	69
	2.1.3 Näkökohtia puolustusmenoista	70
	2.2 Väestönsuojelumenot	74
	2.3 Sodasta johtuneiden maanpuolustus- menojen kokonaismäärä	76
3	ALUELUOVUTUKSET	80
	3.1 Luovutetut alueet	84
	3.1.1 Talvisodan jälkeen	84
	3.1.2 Jatkosodan etenemisvaiheen jälkeen	87
	3.1.3 Karjala jatkosodan jälkeen	102
	3.1.4 Petsamo	107
	3.2 Vuokratut alueet	110
	3.2.1 Hanko	110
	3.2.2 Porkkala	114
	3.3 Korjauseriä	116
	3.4 Alueluovutusten kokonaisvaikutus	117
4	KOTIRINTAMAN VAHINGOT	119
	4.1 Kotiseutujen sotavaHINGOT	120
	4.2 Itärajan suoja-alue	134
5	LAPIN HÄVITYS	138
	5.1 Taustaa	138
	5.2 Aikaisemmat selvitykset	140
	5.3 Uusi arvio	145

	5.3.1	Yksityinen omaisuus	145
	5.3.2	Valtion omaisuus	147
	5.3.3	Valtioneuvoston harkinnan mukaan korva- tut vahingot	157
	5.3.4	Jäniskosken voimalaitos	158
	5.3.5	Lapin hävitysten kokonaisarvo	160
6		KAUPPALAIVASTON SOTATAPPIOT	161
7		SOTAKORVAUKSET	170
	7.1	Talvisodan jälkeiset palautustoimitukset ja korvaus- vaatimukset	171
	7.2	Sotasaalis ja ulkomaalainen omaisuus vuosina 1941–1944	172
	7.3	Varsinaiset sotakorvaukset	180
	7.4	Palautustoimitukset jatkosodan jälkeen	191
	7.5	Sotasaaliskysymys jatkosodan jälkeen	196
	7.6	Muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot	198
	7.7	Kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimi- kunta (Kamerto)	199
	7.8	Saksalainen omaisuus	202
	7.9	Saksalaisten tilisaatavien siirto Neuvostoliitolle	205
	7.10	Sotakorvausluonteisten rasitusten yhteismäärä	212
8		POIKKEUSAJAN YLIMÄÄRÄISET HALLINTOKULUT	215
	8.1	Kansanhuolto	217
	8.2	Siirtoväestä aiheutuneet menot	219
		8.2.1 Siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huolto	219
		8.2.2 Korvauslakien toimeenpanokustannukset	229
	8.3	Maataloussiirtoväen asuttaminen	232
		8.3.1 Pika-asutuslaki	232
		8.3.2 Maanhankintalaki	233
	8.4	Jälleenrakennusorganisaatio	237
	8.5	Ylimääräisten hallintokulujen kokonaismäärä	238
9		VÄLILLISET TALOUDELLISET RASITUKSET	241
	9.1	Asevelvollisuusvero	241
	9.2	Taloudellisen toiminnan supistumisesta aiheutunut sotatappio	245
	9.3	Ulkomaankaupan vaihtosuhteen muutos	262

10	HENKILÖVAHINGOT TALOUDELLISENA ARVONA . . .	268
10.1	Yleistä	268
10.2	Korvaukset	273
10.2.1	Valtion maksamat korvaukset	273
10.2.2	Sotatapaturmat työelämässä	274
10.2.3	Sotavammat henkivakuutuksen kannalta . . .	276
10.2.4	Henkilövahinkokorvausten yhteismäärä	278
11.	KOKONAISRASITUS	280
	SUMMARY: The financial burden imposed on Finland by the Second World War during the period 1938-1952	292
	LÄHTEET	303

TAULUKOT

Taulukko 1	Valtion puolustusmenot ja kokonaismenot Suomessa vuosina 1938–1947, miljoonin markoin	57
Taulukko 2	Asevelvollisten omaisille maksetut avustukset vuosina 1938–1947 miljoonin markoin	60
Taulukko 3	Puolustuslaitoksen tulot vuosina 1938–1947 miljoonina markkoina	62
Taulukko 4	Sodan aiheuttama nettopuolustusmenojen lisäys miljoonin markoin	64
Taulukko 5	Sotatarvikehankintojen arvo vuosina 1939–1944 miljoonin markoin	66
Taulukko 6	Ampumatarvikehankinnat jatkosodan aikana käyvin hinnoin, miljoonaa markkaa	68
Taulukko 7	Raja- ja merivartiolaitosten vuosien 1938–1947 menot miljoonina markkoina	71
Taulukko 8	Väestönsuojelumenot vuosina 1939–1945, miljoonina markkoina	6
Taulukko 9	Sodasta aiheutuneet maanpuolustusmenot vuosina 1939–1947, miljoonina vuoden 1938 markoina	77
Taulukko 10	Muiden kuin valtion omaisuuden arvo Moskovon rauhan johdosta vuonna 1940 luovutetuilla alueilla ennen talvisotaa, miljoonaa vuoden 1938 markkaa	85
Taulukko 11	Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan ensimmäisen korvauslain alaiset omaisuusmenetykset vuoden 1939 lopun hintoihin, miljoonaa markkaa	99
Taulukko 12	Valtion palautetulle alueelle vuosina 1942–1944 tekemät investoinnit miljoonina markkoina	100
Taulukko 13	Palautetun alueen aineelliset vahingot omistajaryhmittäin, miljoonaa vuoden 1938 markkaa	101
Taulukko 14	Luovutetun Karjalan pääoma-arvo vuonna 1944, miljoonaa vuoden 1938 markkaa	103
Taulukko 15	Aineelliset menetykset Petsamossa vuonna 1944 (ilman kolttia ja Petsamon Nikkeliä), miljoonaa vuoden 1944 lopun markkaa	109
Taulukko 16	Hangon alueen vahinkojen arvo, miljoonaa vuoden 1938 markkaa	114
Taulukko 17	Valtiokonttorin tekemät pidätykset siirtoväen korvauksista, miljoonaa markka	117

Taulukko 18	Alueluovutusten taloudellinen arvo miljoonin vuoden 1938 markoin	118
Taulukko 19	Rakennusten pommitusvahingot kaupungeissa vuosina 1939–1940	122
Taulukko 20	Kauppaloissa pommituksissa tuhoutuneet rakennukset vuosina 1939–1940	124
Taulukko 21	Muiden kuin valtion sotavahingot kotiseuduilla talvisodan aikana, miljoonin vuoden 1939 markoin	126
Taulukko 22	Rautateiden talvisodan aikaisten pommitusvahinkojen arvo miljoonin markoin	127
Taulukko 23	Kotiseutujen sotavahinkojen arvo talvisodassa miljoonaa vuoden 1938 markkaa	128
Taulukko 24	Rakennusten pommitusvahingot kaupungeissa ja kauppaloissa vuosina 1941–1944	130
Taulukko 25	Sotavahinkoyhdistysten maksamat korvaukset jatkosodan aikaisista kotiseutujen sotavahingoista miljoonin markoin	132
Taulukko 26	Rautateiden sotavahinkojen arvo jatkosodan aikana miljoonin vuoden 1944 markoin	133
Taulukko 27	Kotiseutujen sotavahinkojen arvo jatkosodan aikana vuoden 1938 hinnoin	134
Taulukko 28	Itärajan suoja-alueen ensimmäisen korvauslain mukaan yksityisille maksetut korvaukset miljoonin vuoden 1939 lopun markoin	136
Taulukko 29	Toisen korvauslain alaiset vahingot Pohjois-Suomessa miljoonia markkoja vuoden 1944 lopun hintatason mukaan	146
Taulukko 30	Sotavahinkoyhdistyksien korvaamien vahinkojen arvo Pohjois-Suomessa vuonna 1944 mainitun vuoden hintatason mukaan	147
Taulukko 31	Lapin sodan vahinkojen arvo sisäasiainministeriön hallinnonalalla vuoden 1944 hinnoin	149
Taulukko 32	Lapin sodan hävitysten arvo maatalousministeriön hallinnonalalla miljoonin vuoden 1944 markoin	150
Taulukko 33	Rautateiden vahinkojen arvo Lapin sodassa, miljoonaa vuoden 1944 markkaa	151
Taulukko 34	Lapin sodan aiheuttamat tievahingot (Tie- ja vesirakennushallitus)	153
Taulukko 35	Lapin sodan tievahinkojen arvo miljoonin markoin	154

Taulukko 36	Pohjois-Suomen teiden jälleenrakentamiseen käytetyt varat miljoonina markkoina	155
Taulukko 37	Lapin sodan vahinkojen arvo posti- ja lennätinlaitoksen osalta vuoden 1944 hinnoin	156
Taulukko 38	Suomen kauppalaivaston sotavahingot vuosina 1939–1945	162
Taulukko 39	Vuosina 1939–1945 tuhoutuneiden suomalaisten kauppalaivaston arvo, miljoonaa markkaa	164
Taulukko 40	Toisen maailmansodan aikana takavarikoidut suomalaisalukset	166
Taulukko 41	Takavarikosta palautetut suomalaisalukset	167
Taulukko 42	Kauppalaivaston sotamenetykset vuoden 1938 hinnoin, miljoonaa markkaa	168
Taulukko 43	Suomessa sodan johdosta maksetut kuljetusvakuutuskorvaukset miljoonina markkoina	169
Taulukko 44	Talvisodan jälkeisten palautusten arvo palautuskulut mukaan lukien, miljoonaa markkaa	176
Taulukko 45	Myydyn sotasaaliin määrä vuosina 1941–1944	177
Taulukko 46	Suomen ja Neuvostoliiton välisen sotakorvaustoimitusten perussopimus	186
Taulukko 47	Sotakorvaustoimitusten jakauma vuosina 1945–1952	189
Taulukko 48	Sotakorvaustoimitusten Suomen kansantaloudelle aiheuttama taloudellinen rasitus vuosina 1944–1952, miljoonaa markkaa	190
Taulukko 49	Sellaisenaan Neuvostoliitolle palautettujen tavaroiden arvo (A-tavara), miljoonaa markkaa	193
Taulukko 50	Toisilla tuotteilla korvattujen palautustoimitusten arvo (B-tavara), miljoonaa markkaa	194
Taulukko 51	Palautustoimitusten arvo miljoonaa markkaa	195
Taulukko 52	Muut Moskovan välirauhansopimuksesta aiheutuneet menot vuosina 1944–1952 miljoonina markkoina	200
Taulukko 53	Kamerton toiminnasta vuosina 1944–1949 aiheutuneet kulut miljoonina markkoina	202
Taulukko 54	Suomen Pankin erityistilille 31.12.1946 mennessä kertyneet saksalaissaatavat	208
Taulukko 55	Saksalaissaatavien siirtoon käytetyt varat miljoonin markoin	211
Taulukko 56	Sotakorvausluonteisten menojen arvo vuoden 1938 hintatason mukaan, miljoonaa markkaa	213

Taulukko 57	Kansanhuoltohallinnon menot vuosina 1939–1949 miljoonina markkoina	218
Taulukko 58	Huoltoavustusta saanut siirtoväki	222
Taulukko 59	Väestö elinkeino mukaan Neuvostoliitolle luovutetulla alueella vuonna 1940	223
Taulukko 60	Siirtoväen huoltomenot vuosina 1939–1949 miljoonina markkoina	224
Taulukko 61	Sotasiirtolaisten yhteiskunnallisen huollon kulut vuosina 1941 - 1949, miljoonaa markkaa	226
Taulukko 62	Köyhäinhoidollisesta kotipaikkaoikeudesta eräissä tapauksissa 31.12.1940 annetun lain aiheuttamat menot miljoonin markoin	227
Taulukko 63	Sodasta aiheutuneiksi laskettavat siirtoväen huoltomenot vuosina 1940–1939 miljoonina markkoina	228
Taulukko 64	Korvauslakien toimeenpanosta aiheutuneet kustannukset vuosina 1940–1952 miljoonina markkoina	231
Taulukko 65	Pika-asutuslain toimeenpanosta aiheutuneet kustannukset vuosina 1940–1945 miljoonina markkoina	233
Taulukko 66	Maanhankintalain hallintokulut vuosina 1945–1950 miljoonina markkoina	236
Taulukko 67	Jälleenrakennusorganisaation ylläpidosta aiheutuneet kulut vuosina 1942–1950 miljoonina markkoina	238
Taulukko 68	Ylimääräisten hallintokulujen yhteismäärä miljoonina vuoden 1938 markkoina	239
Taulukko 69	Armeijan keskivahvuus ja työntekijöiden keskipalkat	244
Taulukko 70	Laskelma asevelvollisuusveron suuruudesta vuosina 1939–1944, miljoonaa markkaa	246
Taulukko 71	Toteutuneen ja potentiaalisen kansantuotteen indeksit vuosina 1938–1952 (1926 = 100)	254
Taulukko 72	Suomen kaupallinen vienti vaihtosuhteen muutoksella korjattuna, miljoonaa markkaa	265
Taulukko 73	Terms of trade -tappio miljoonina vuoden 1938 markkoina	266
Taulukko 74	Suomen väestötappiot toisessa maailmansodassa	269

Taulukko 75	Sodissa kuolleet ja kadonneet läsnäolevan väestön 100 000 henkeä kohti lääneittäin 1939–1945 (Puolustusvoimiin kuuluneet ja siviilihenkilöt)	272
Taulukko 76	Valtion vuosina 1939–1952 maksamat korvaukset sotainvalideille ja kaatuneiden omaisille miljoonin markoin	274
Taulukko 77	Sotatapaturmat työelämässä vuosina 1939–1945	276
Taulukko 78	Korvaukset sotatapaturmista työelämässä, miljoonaa markkaa	277
Taulukko 79	Henkilövahinkokorvaukset vuosina 1939–1952 miljoonina vuoden 1938 markkoina	279
Taulukko 80	Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1938–1952 miljoonina vuoden 1938 markkoina	283
Taulukko 81	Taloudellinen sotarasitus ja bruttokansantuote vuosina 1939–1952, miljoonina vuoden 1938 markkoina	288
Table I	The financial burden imposed on Finland by the Second World War during the period 1938-1952 in millions of 1938 marks	296
Table II	The financial burden imposed on Finland by the Second World War and GDP in millions of 1938 marks	299

KUVIOT

Kuvio 1	Sota-ajan hintaindeksijä, 1926 = 100	30
Kuvio 2	Sota-ajan hintaindeksien muutokset edelliseen vuoteen verrattuna	31
Kuvio 3	Todelliset ja viralliset elinkustannukset vuosina 1941–1950, 1938 = 100	32
Kuvio 4	Todelliset elinkustannukset virallisista elin- kustannuksista vuosina 1941–1950, prosenttia	33
Kuvio 5	Puolustusmenojen osuus valtion varsinaisista menoista vuosina 1938–1947, prosenttia	59
Kuvio 6	Talvisodan pommitustuhot lääneittäin, miljoonaa markkaa	125
Kuvio 7	Armeijan vahvuus syksystä 1939 syksyyn 1944	245
Kuvio 8	Bruttokansantuotteen volyymi Suomessa vuosina 1938–1952, 1926 = 100	248
Kuvio 9	Bruttokansantuotteen kehitys Pohjoismaissa vuosina 1938–1952, 1938 = 100	249
Kuvio 10	Bruttokansantuotteen kehitys Suomessa, Saksassa, Englannissa ja Yhdysvalloissa vuosina 1938–1952, 1938 = 100	252
Kuvio 11	Toteutunut ja potentiaalinen bruttokansantuote Suomessa vuosina 1938–1952, 1926 = 100	255
Kuvio 12	Tuottavuus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1960, 1926 = 100	256
Kuvio 13	Puolustusvoimien osuus nettokansantuotteesta vuosina 1938–1945, vuoden 1938 hinnoin	257
Kuvio 14	Suomen ulkomaankaupan vaihtosuhteet vuosina 1900–1960, 1926 = 100	263

1 JOHDANTO

1.1 Yleistä

Vaikka Suomi julistautui puolueettomaksi heti toisen maailmansodan alettua¹, se joutui jo vuonna 1939 osalliseksi sotaan. Sataviisi päivää kestänyt talvisota Neuvostoliittoa vastaan vei 26 000 suomalaisen hengen, ja vielä useampi vammautui. Usein toistetun näkemyksen mukaan rauhansopimuksen takia menetettiin noin yksi kymmenesosa kansallisvarallisuudesta sekä maa-alueesta. Sodan seurauksena kotinsa menettäneet karjalaiset jouduttiin sijoittamaan uusille asuinsijoille ja samalla rahoitettiin maan edellytyksiin nähden mammuttimaisina pidetyt puolustusmenot.

Kansainvälisen tilanteen kiristyttyä puolustusvalmiutta oli tehostettu jo ennen maailmansodan puhkeamista. Hallitusmuoto ja vuonna 1930 annettu sotatilalaki tekivät mahdolliseksi rajoittaa sotatilan vallitessa kansalaisten yleisiä oikeuksia. Kesäkuussa 1939 vahvistettu ja määräaikaiseksi säädetty laki puolustusvalmiuden tehostamisesta salli tasavallan presidentin käyttää silloin, kun huomattava sodan uhka on ilmeinen, samoja oikeuksia kuin sotatilan vallitessa.²

1 As.kok. 242/1.9.1939 'Puolueettomuusjulistus'.

2 As.kok. 94/17.7.1919 'Suomen Hallitusmuoto', § 16; As.kok. 303/26.9.1930 'Laki sotatilasta', 2. luku; As.kok. 193/16.6.1939 'Laki puolustusvalmiuden tehostamisesta sodanvaaran uhatessa'; Tervasmäki 1978, s. 58ff.

Laivasto siirtyi rauhanajan yksiköin suojajoukkoryhmytykseen syyskuussa 1939. Maavoimien suojajoukot määrättiin perustettaviksi 5.–6. lokakuuta 1939. Varsinainen liikekannallepano toteutettiin 10.–11.10.1939 ylimääräisten harjoitusten (YH) nimellä. Lokakuussa aseissa oli noin 300 000 miestä ja sodan alkaessa 337 000.¹

Varuillaan olo jatkui maaliskuussa 1940 solmitun rauhansopimuksen jälkeenkin, sillä armeijan miesvahvuus pidettiin poikkeuksellisen suurena. Vuosina 1940–1941 materiaalisen puolustusvalmiuden kohentamien jatkui erilaisin sotakalustohankinnoin.²

Suomi oli mukana taisteluissa jälleen, kun jatkosota alkoi kesäkuussa 1941. Taisteluiden alettua valloitettiin maaliskuussa 1940 menetetyt alueet takaisin. Myös laajoja alueita Itä-Karjalasta miehitetiin. Neljä vuotta kestäneet taistelut vaativat yli 50 000 suomalaista uhria.

Jatkosota loppui syyskuussa 1944 solmittuun välirauhansopimukseen. Se merkitsi pääpiirteissään paluuta talvisodan jälkeisille rajoille. Samalla koko kansantalouden kannettavaksi lankesivat erilaiset sotakorvausvelvoitteet. Vielä oli edessä lähes koko Pohjois-Suomen runnellut Lapin sota entisiä aseveljiä, saksalaisia, vastaan. Suomeen marraskuun lopussa 1939 julistettu sotatila kesti syyskuun lopulle 1947.

Toinen maailmansota ei ollut pelkästään aseellisten ja poliittisten välien selvittelyä. Sen lopputulokseen vaikuttivat huomattavassa määrin sotijaosapuolten käytössä olleet aineelliset voimavarat. Siksi sotataloudelliset asiat muodostuivat varsin keskeisiksi. Laajasti käsitettynä sotataloudella voidaan ymmärtää kaikkea sellaista toimintaa, jonka tarkoituksena on tyydyttää puolustusvoimien ja siviiliväestön aineellisia tarpeita kriisitilanteissa. Talouselämän säätely luetaan mukaan siihen.

Siirtyminen rauhanajan taloudesta sotatalouteen voi olla suunniteltua tai ei. Suomessa taloudellista ennakkosuunnittelua voi luonnehtia niukaksi ennen toista maailmansotaa. Tähän vaikutti osaltaan se, että talous-suunnittelu yleensäkin oli maailmansotien välisellä kaudella vähäistä.³ Sotataloudellisen ennakkosuunnittelun kannalta keskeiset organisaatiot 1930-luvulla olivat taloudellinen puolustusneuvosto ja puolustusministeriön sotatalousosasto. Alun alkaen suunnittelu oli ollut hyvinkin kokonaisvaltaista. Vuosikymmenen lopulla, kun sotilaiden asema suunnittelussa vahvistui, painopiste siirtyi yhä enemmän sotilaallisiin asioihin. Esimer-

1 Tervasmäki–Vuorenmaa–Juutilainen 1977, s. 92–95; Kronlund 1988, s. 529, 533, 541.; Tervasmäki–Vuorenmaa–Juutilainen 1977, s. 96ff.). Jo kesällä 1939 tehostettiin maamme puolustusvalmiutta linnoitustöin. Kesällä ja alkusyksystä 1939 niihin osallistui huomattava määrä vapaaehtoisia. Ks. Roudasmaa 1977.

2 Ks. Jokipii 1987, s. 76ff.

3 Pihkala E. 1982b, s. 317. Ks. myös Aura 1953 ja Nummela 1984a.

kiksi monet sosiaalisesti merkittävät kysymykset olivat olleet näkyvästi esillä taloudellisessa puolustusneuvostossa ja sitä edeltäneissä sotatalouskomiteoissa. Suunnittelu ei ollut missään mielessä valmis toisen maailmansodan alkaessa. Niinpä kriisin synnyttyä jouduttiin antamaan ahkeaan uusia säädöksiä, joita voidaan syystä leimata tilapäisluonteisiksi.¹ Maassa ei kuitenkaan oltu yhtä valmistautumattomia kuin ensimmäisen maailmansodan aikana, jolloin nälkä oli todella kansakunnan vieraana. Tämän ansiosta viljan varmuusvarastointi saatiin alkuun kaksikymmentäluvun lopulla.²

Varsinaisten sotatoimien ohella maailmansota merkitsi valtavia muutoksia kaikilla inhimillisen toiminnan aloilla. Sodan yhteiskunnalliset vaikutukset ovat rauhan palattua nousseet ensin yhteiskuntatieteilijöiden ja sitten historioitsijoiden runsaan mielenkiinnon kohteeksi. Useassa maassa ilmiöitä on selvitetty erityisten tutkimusprojektien puitteissa. Niitä on ollut sekä sotaan osallistuneissa että sotaan osallistumattomissa maissa. Suomessa toimi vuosina 1974–1982 opetusministeriön toimeksiannosta ja Suomen Akatemian rahoittamana "Suomi toisessa maailmansodassa" -projekti (SUOMA), joka toteutettiin eri korkeakoulujen ja tutkimuslaitosten yhteistyönä.³ Sen tehtäväksi annettiin selvittää sodan aiheuttamia taloudellisia ja yhteiskunnallisia muutoksia. Sotilaalliset ja poliittiset tekijät rajattiin tehtävän ulkopuolelle, koska niiden voitiin katsoa tulleen riittävän hyvin selvitettyiksi muissa yhteyksissä.

Tämä tutkimus on syntynyt osana projektin tutkimushanketta "Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus ja sen jakautuminen Suomessa". Tarkoituksena on selvittää ensiksi sodan välittömät ja välilliset taloudelliset rasitukset Suomessa. Toisessa vaiheessa tutkitaan sodan tuoman taloudellisen rasituksen (ja hyödyn) jakautuminen kansantaloudessa sinällensä. Siinä yhteydessä kiinnitetään erityistä huomiota verotuksen ja inflaation vaikutukseen. Kolmannessa vaiheessa siirretään kahta ensimmäistä vaihetta leimaava laskemiseen perustuva tutkimusote sivummalle. Silloin tutkimuksen painopiste siirtyy sotarasitusten yhteiskunnallisiin seurauksiin ja julkisen vallan osuuteen sotarasituksen jakajana. Tämä työ käsittää ainoastaan hankkeen ensimmäisen kohdan.⁴

1 Nummela 1984a; Tiihonen 1989; Mannio 1967, s. 102.

2 Valtion viljavarastosta ks. Ollila 1955. Elintarviketilanteesta ensimmäisen maailmansodan aikana ja erityisesti sen jälkeen ks. Rantatupa 1979.

3 Projektin johtajana toimi professori Olli Vehviläinen Tampereen yliopistosta.

4 Työ pohjautuu Nummela 1982 esitykseen.

1.2 Katsaus aikaisempaan tutkimukseen

Toinen maailmansota on ollut viime vuosikymmenien suomalaisessa historiantutkimuksessa hyvin keskeisessä asemassa. Erityisesti diplomatia ja sotahistoria ovat kiinnostaneet kirjoittajia. Taloudellisia asioita on sivuttu usein, mutta varsinaiset kansantaloudelliset reaali-teetit on tavallisesti ohitettu pinnallisilla maininnoilla.¹

Sodan aiheuttamat aineelliset menetykset olivat todella huomattavia. Ei siis ole mikään ihme, että aikalaiset arvioivat erilaisten sotavahinkojen suuruutta kirjoituksissaan. Erityisesti alueluovutusten taloudellisista arvoista on esitetty monenlaisia arvioita.²

Toisen maailmansodan aiheuttamien taloudellisten rasi-tusten tutkiminen on Suomessa pitkään ollut lähinnä erilliskysymysten tai sota-ajan talouselämän selvittelyä. Sitä on lisäksi pyritty selvittämään ensisijassa valtiontalouden kannalta. Kattavaa kokonaisesitystä sota-ajan talouselämän eri puolista ei ole vielä tehty. Tähän on osaltaan vaikuttanut se, että tarpeelliset ja kattavat tiedot kansantuotteen määrästä ja sen käytöstä on ollut käytössä vasta vuodesta 1988 alkaen. Tuolloin ilmestyi Riitta Hjerppen koko kansantalouden kattava kasvututkimus. Teoksessa esitetään ensimmäistä kertaa yhtenäiset luvut kokonaiskysynnästä ja -tarjonnasta Suomessa ajalta ennen vuotta 1948.³

Sotakustannusten laskeminen ei ole kokonaan uusi asia. Amerikkalainen Carnegie Endowment for International Peace (Division of Econo-

1 Pihkala E. 1982c, s. 86–87. Erkki Pihkala pitää tilannetta luonnollisena, koska ajanjaksoa tutkineet ovat ensi sijassa olleet politiikan ja sodankäynnin tutkijoita.

2 Ks. esimerkiksi Gadolin 1940, Leppo 1944 tai Virolainen 1941. Luovutetun alueen omaisuus-arvoista ks. Jokinen M. 1982, s. 17ff, 70ff.

3 Ks. Hjerppe Ri. 1988, s. 20–21. Nars 1966, s. 135–136 esittää hypoteettiset luvut vuosille 1938 ja 1944. Myös Nummela 1986a esittää joitakin arvioita sota-ajalta, mutta ne perustuvat vain aikaisempien epäyhtenäisten lukujen oikaisemiseen sota-ajan ei-julkisten taloustoimien osalta.

Kansantulolaskelmia on tehty Suomessa aikaisemminkin. Niistä varhaisimmat ovat K. E. F. Ignatiuksen 1880-luvulta peräisin olevat. Vuonna 1922 Jaakko Kahma, joka muuten oli verrattain aktiivisesti mukana tuolloisessa taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelussa, laski seuraavan laskelman. Maailmansotien välillä Valter Lindberg teki useita osittaisarvioita, joita käytettiin myös puolustus suunnittelun apuna. Sodan jälkeen Eino H. Laurila konstruoi osittain Lindbergin työhön pohjautuen koko kansantuotetta koskevat aikasarjat. Muun muassa Nummela 1982 ja Nars 1966 ovat käyttäneet Laurilan sarjoja tutkimuksissaan sota-ajan taloudesta. Tilastokeskus on sittemmin julkaissut aikasarjoja koskien vuotta 1948 ja sen jälkeistä aikaa. (Hjerppe Ri. 1988, s. 32–35; Luther 1982, s. 83–91; Kahma 1924; Lindberg 1943a; Laurila 1950.)

mics and History) teetätti laajan teossarjan ensimmäisen maailmansodan taloudellisista vaikutuksista eri maissa. Myös Suomi oli mukana hankkeessa. Sarjaan kuuluva Leo Harmajan laaja teos maailmansodan taloudellisista vaikutuksista ilmestyi suomeksi vuonna 1940 (englanniksi 1933). Siinä on pääasiassa esitetty tietoja sodan vaikutuksesta talouselämän eri osa-alueilla sekä suppeammin tietoja sodan välittömistä taloudellisista rasituksista. Kokonaisuudessaan sekin kuuluu lähinnä sota-ajan talouselämän kuvauksiin.¹ Toisen maailmansodan jälkeen ei vastaavaan selviytysyritykseen ole keskitetysti ryhdytty.²

Toisen maailmansodan ajan talouselämästä on ennen 1980-lukua julkaistu Kari Narsin ja Artturi Lehtisen merkittävät esitykset.³ Niistä edellisessä on kuvattu painetun lähdeaineiston perusteella toisen maailmansodan talouselämää ja talouspolitiikkaa Suomessa.

Nars toteaa teoksessaan oikeutetusti, että sota-ajan kokonaisvaltainen taloushistoria oli tuolloin vielä kirjoittamatta. Hän asetti tietoisesti tavoitteekseen luoda poikkileikkauskuva sota-ajan taloudesta, harjoitetusta talouspolitiikasta ja sen tarkoituksenmukaisuudesta. Nars korostaa sitä, että sota-aika sinänsä tarjoaa mielenkiintoisen taloustieteellisen tutkimuskohteen, koska kansantalouden rakennemuutokset ovat silloin merkittäviä. Taustalla nähdyt ulkomaankaupan vaikeudet, sotatarviketeollisuuden hallitseva asema, työvoiman mobilisointi puolustusvoimiin, lisääntynyt säännöstely ja vakauttamispolitiikka sekä valtiontaloudelliset ongelmat ovat haasteellisia kysymyksiä Suomen sota-ajan talouselämän tutkijalle.⁴

Lehtinen pyrkii suppeammin samaan. Taustaltaan hänen kirjoituksensa eroaa Narsin tutkimuksesta siinä suhteessa, että Lehtinen oli ollut hyvin keskeinen henkilö sota-ajan talouselämän erityis- ja ennakkojärjestelyissä.⁵ Nars ja Lehtinen keskittyvät vuosiin 1939–1945 ja jättävät sodan jälkilaskut tarkastelematta. Taloudellisiin sotarasituksiin puolustusmenoja lukuun ottamatta ei niissä kiinnitetä huomiota. Esimerkiksi siirto-

1 Harmaja 1940; Milward 1970, s. 53.

2 Esimerkiksi Chardonnet'in teoksessa (1947) on tietoja sodan vaikutuksista useista maista, muun muassa Suomesta, lähinnä tuotannollisesta aspektista. Välittömästi sodan jälkeen julkaistun työn tiedot ovat ainakin Suomen osalta hyvin pinnalliset.

3 Nars 1966; Lehtinen 1967.

4 Nars 1966, s. 42–43. Ks. myös Milward 1970.

5 Lehtinen oli taloudellisen puolustusneuvoston apulaissihteeri ja kansanhuoltominstöministeriön yleissihteeri.

vään aineelliset menetykset kirjoittajat sivuuttavat kokonaan.¹ Suomen Taloushistoria -teoksessa aihetta on käsitellyt Erkki Pihkala.²

Laajimmin sodan kansantaloudellista räsitusta on ennen Suoma-projektia käsitellyt Bruno Suviranta teoksessaan Suomen sotakorvaus ja maksukyky. Suvirannan kartoitus välirauhansopimuksen räsituksista kansantaloudelle on kirjoitettu räsitusten vielä jatkuessa, joten se ei voi olla kattava esitys koko ongelmakentästä. Siinä on kuitenkin paljon tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoista tietoa. Tämä pätee myös muihin hänen sotakorvauksia käsitteleviin kirjoituksiinsa.³

Teema sivuaa monessa kohdin sotataloutta ahtaassa mielessä eli armeijan aineellista hyvinvointia, mitä muun muassa Eino Tirronen on eri yhteyksissä seikkaperäisesti kuvannut.⁴ Hänen töidensä käyttökelpoisuutta heikentää tässä yhteydessä erilaisten hyödykemäärien käsitteily etupäässä vain fyysisinä mittoina. Vastaaavat raha-arvot esitetään korkeintaan karkeina "könttäsummyina". Koska armeijan kannalta tarvikkeet ovat tärkeämpiä kuin niiden hinnat, niin Tirrosen käsitteilytapa on sangen ymmärrettävää.

Valtiontalouden kannalta sotaa on perusteellisimmin tutkinut Heikki Valvanne valtion kassatuloja ja -menoja käsittelevissä selvityksissään.⁵ Väitöskirjassaan sota-ajan valtionverotuksesta Raoul Brummert on sivunnut monia keskeisiä kysymyksiä, joilla on enemmän merkitystä sodan aiheuttaman taloudellisen räsituksen jakautumista analysoitaessa.⁶

Muut saatavilla olevat aikaisemmat tutkimukset ovat keskittyneet johonkin erityiskysymykseen. Hyvin keskeinen on Jaakko Auerin väitöskirja Suomen sotakorvaustoimituksista Neuvostoliitolle vuodelta 1956. Esitys painottuu paljolti käytännön toteutuksen kuvaamiseen, mutta myös toimituksissa esiintyneet käytännön hankaluudet tulevat selvitettyiksi. Sotakorvaustoimitukset olivat näet kirjan ilmestymisajankohtana hyvin kansalaisten muistissa. Tutkimuskohdetta voi pitää mielenkiintoisena,

1 Nars 1966 (s. 43) vetoaa aikaisempiin tutkimuksiin ja pidättäytyy koko kansantalouden tutkimiseen pitkälti siten, että sota sinänsä käsitetään kansantalouden ulkoiseksi häiriötekijäksi.

2 Pihkala E. 1982b; Pihkala 1982c.

3 Suviranta 1948. Suviranta on käsitellyt sotakorvauskysymystä muuallakin, muun muassa vuonna 1967 ilmestyneessä Itsenäisen Suomen taloushistoriassa (Suviranta 1967). Ks. myös Suviranta 1945 ja Suviranta 1954. Viimeksi mainittu koskettelee toisen maailmansodan aikaisia sotakorvauskeskusteluja liittoutuneiden rauhansuunnitelmassa. Vrt. Heikkilä 1983 ja Heikkilä 1989.

4 Tirronen 1975; Tirronen 1979.

5 Valvanne 1952a ja Valvanne 1952b.

6 Brummert 1956.

koska sotakorvauksista käytiin vilkas keskustelu ensimmäisen maailmansodan jälkeen.¹

Suomen sotakorvauskysymystä kansainvälisissä yhteyksissä on käsitelty omassa väitöskirjassaan Hannu Heikkilä.² Lapin sodasta ja sen hävityksistä on niin ikään julkaistu väitöskirja.³

1.3 Lähteistöstä

Oheinen työ on ensimmäinen kokonaiskartoitus Suomen toisen maailmansodan aikaisista taloudellista rasituksista. Esitys rakentuu huomattavalta osalta aikaisempien tutkimusten varaan. Pyrkimyksenä on saada aikaan laajempi analyysi Suomen kansantalouden sotakustannuksista kuin edellä mainituissa teoksissa. Kirjallisuuteen tukeutuminen ei kuitenkaan tarkoita, että historian tutkimukselle ominainen arkistotutkimus olisi hylätty. Käytännöllisistä syistä siihen on turvauduttu vain tarpeellisilta osin. Erillistutkimuksien tiedot eivät ole usein yhteismitallisia. Siksi tavoitteeksi on asetettava yhteismitallisen ja kattavan arvion esittäminen.

Sotataloutta koskevassa tarkastelussa joudutaan jatkuvasti painiskelemaan eriasteisten arvostuskysymysten kanssa, jotka ovat ratkaisevia kokonaistavoitteiden kannalta. Monenlaisten aineellisten ja myös ei-aineellisten arvojen yhteisvaikutuksesta ei suinkaan saa itsestään selvää kokonaiskuvaa. Eikä sellainen ole koskaan täysin arvioijasta riippumaton asia. Arvostusperiaatteista sinänsä ei voida esittää kaikkia tyydyttävää näkemystä, joten kokonaiskuvan rakentamiseksi on valittava jokin yhtenäinen menettely, tyydyttipä valinta kaikkia tai ei. Valinta on tulkittava sitä paremmaksi, mitä pienemmäksi tyytymättömyydet voidaan vähentää.

Koko sotavahinkojen arvioimis- ja korvausjärjestelmä on täynnä mahdollisuuksia taloudellisten arvojen uudelleen jakoon. Vahinkoja kärsineet pyrkivät saamaan menetyksistään niin suuren korvauksen kuin suinkin mahdollista ja korvauksien maksajat edustivat tinkivää kantaa kaiken aikaa. Sanomattakin on selvää, että prosessia on pyritty käyttämään eri osapuolten – vahinkoja kärsineiden, valtion, vakuutusyhtiöiden

1 Auer 1956. Hän on julkaissut artikkeleita samasta aiheesta muissakin yhteyksissä.
 2 Heikkilä 1983. Ks. myös Heikkilä 1989.
 3 Ursin 1980.

ynnä muiden – aineellisten etujen edistämiseen. Siinä onnistumisen määrää ei voi selvittää.¹

Taloudellisia arvoja yhteismitallistavan työn tulokset ratkaisee se, missä määrin arvostukset vastaavat todellisuutta. Taloudellisten asioiden luonteeseen kuuluu, että hinnat kuvastavat hyödykkeiden suhteellisia hintoja. Sota-ajan poikkeuksellisissa oloissa ne eivät välttämättä määryntyneet niin kuin rauhanoloissa on totuttu. Historialliselle lähdekritiikille tämä asettaa erittäin suuria vaatimuksia, sillä on pyrittävä arvioimaan erilaisten selvitysten, tilikirjojen ynnä muiden oikeellisuus ja kattavuus. Täydellisyyttä tavoiteltaessa vaatimus muuttuu helposti mahdotto-
muudeksi.

Viimeksi mainittu kontrollinäkökohta liittyy erityisesti alueluovutusten yhteydessä tapahtuneiden omaisuusmenetysten arviointiin, koska aina ei ole ollut mahdollisuutta tarkastaa vahinkoja niiden tapahtumapaikalla. Jos samasta asiasta on olemassa erilaisia arvioita, menetellään tässä työssä siten, että viranomaisten tekemiä arvioita pidetään luotettavimpina ellei ole perusteltua syytä epäillä niitä.²

Taloudellisista sotakuluista puhuttaessa on erotettava selkeästi toisistaan kulu ja kustannusarvio sekä korvaus ja vahinko. Kun tutkimuksen ensisijaisena tehtävänä on sotakustannusten selvittäminen, on selvitettävä ensin kulut ja vahingot. Rasisusten jakautumisen kannalta olennaisia ovat korvaukset ja inflaation vallitessa hyvin huomattavassa määrin myös maksatusten ajoitukset. Korvausjärjestelmiä käsitellään tässä yhteydessä vain sen verran kuin on asioiden kannalta välttämätöntä. Tämä tapahtuu asianomaisten alalukujen kohdalla.

Sotarasituksia ei voida selvittää minkään yhtenäisen lähdesarjan avulla. Siksi kuva on rakennettava usean eri lähteen tietoihin. Pääosa esitettävistä tiedoista perustuu painettuihin virallisjulkaisuihin, kuten hallituksen kertomuksiin, valtion tilinpäätöksiin liitteinen ja kertomuksiin valtiovarain tilasta. Ne on julkaistu vuosittain valtiopäiväasiakirjojen neljännessä niteessä. Niiden luotettavuutta ei ole syytä epäillä. Kaikilta osin ne eivät kuitenkaan sisällä tämän tutkimuksen problematiikan kannalta riittävän yksilöityjä tietoja.

Työssä ei käytetä osittain ennusteen luonteisia budjettilukuja, vaikka niillä on juridisesti laajempi merkitys.³ Hallitusmuodon 66 pykälän määräyksestä valtion tilinpitäjärjestelmässä noudatetaan bruttoperiaatetta.

1 Procopé 1950, s. 159.

2 Karjalan takaisinvalatuksen jälkeen tehtyjä arvioita on pidettävä huomattavasti luotettavimpina kuin jatkosodan jälkeen tehtyjä, koska edelliset perustuiivat vahinkopaikalla tapahtuneeseen arviointiin ja jälkimmäiset eivät. Ks. Procopé 1950, s. 159.

3 Budjetin luonteesta yleensä ks. Tuori 1985.

Se tarkoittaa, että kaikki valtion tulot ja -menot merkitään budjetteihin niiden syntyvuoden mukaan ellei toisin säädetä. Valtion tilinpäätös liitteinen on jonkin verran laajempi kuin budjetti, jonka toteutumista se kuvaa. Tilinpäätöstä voidaan hyvin luonnehtia hallinnolliseksi eli se kuvaa, miten varoja on käytetty tehtyjen päätösten mukaisesti. Siksi tilinpäätökset eivät sellaisenaan kuvaa varojen tosiasiallista käyttöä kansantalouden kannalta muun muassa siirtomäärärahoista ja ennakkomaksuista johtuen. Ongelman ratkaisemiseksi tilinpäätösluvut on puhdistettava eli niiden avulla on laskettava valtion todelliset kassatulot ja -menot. Puhdistuksessa tullaan noudattamaan Heikki Valvanteen esittämiä periaatteita.¹

Muuhun seuraavassa esityksessä hyödynnettävään aineistoon kuuluvat jotkut virallisen tilaston osat, kuten esimerkiksi kuntien finanssitalasto ja merenkulkuatilasto sekä eri keskusvirastojen kertomukset. Samaan ryhmään lukeutuu joukko komiteanmietintöjä, joihin on monesti koottu tähdellistä tietoa jostakin erityiskysymyksestä.

Kun työn keskeisimmät osat pohjautuvat painettuihin lähteisiin, on alkuperäisen arkistoaineksen määrä pienempi kuin monessa muussa historian alaan kuuluvassa tutkimuksessa. Kuitenkin muun muassa kuntien ja seurakuntien alueluovutusten yhteydessä syntyneet vahingot on selvitetty korvausasiakirjojen avulla valtiokonttorin arkistossa² ja takavarikoitujen laivojen arvot palautustapauksissa alusten omistajien merenkulkuhallitukselle tekemien ilmoitusten avulla.

Monet keskeiset sodan taloudellista jälkiselvittelyä koskevat arkistot, kuten esimerkiksi palautusvaltuuskunnan ja ulkomaisen omaisuuden hoitokunnan arkistot, eivät vielä ole kaikkien tutkijoiden vapaasti käytettävissä.

Valtionarkiston kokoelmien kenties mielenkiintoisin osa sotarasituksen selvittämisen kannalta on sotatalouden tarkastus -nimisen viraston arkisto.³ Tarkastusviraston toimialaan kuuluivat sota-ajan poikkeukselliset organisaatiot sekä puolustusvoimat. Sen tarkastuskertomuksista saa runsaasti tietoja tämän tutkimuksen kannalta olennaisten viranomaisten varojen käytöstä. Tarkastuskertomukset eivät puuttuneet pelkästään kirjanpitoihin, vaan niissä kerrotaan asioista huomattavasti laajemmin.

1 Valvanne 1949, passim; Vesanen 1965, s. 7. Ks. myös Taimio 1986.

2 Tämän tutkimuksen ensimmäistä versiota tehtäessä valtiokonttorin korvausasiainosaston arkisto oli vielä valtiokonttorin hallussa ja tiloissa. Sen jälkeen se on siirretty valtionarkistoon.

3 Kyseinen arkisto on järjestetty valtionarkistossa uudelleen sen jälkeen, kun sitä on käytetty tätä työtä varten. Siitä käytetään jatkossa myös nimitystä sotataloudentarkastusvirasto.

Valtiovarainministeriön arkisto on merkittävä valtionaloudellisten asioiden tutkimisessa. Aivan erityinen arvo tämän työn kannalta on sinne talletetuilla valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittelylistoilla. Tämä koskee erityisesti niihin liittyneitä esittelijöiden muistioita. Pelkkää rahankäyttöä laajempina sekä asioiden poliittiset yhteydet ja reaalityaloudelliset faktat kertovina ne ovat tutkimukselle ensiarvoisia. Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan asemahan korostui sotavuosina tuntuvasti, kun valtionhallinnon toimivuus sota-ajan poikkeuksellisissa olosuhteissa vaati keskitetympää ja suunnitelmallisempaa asioiden valmistelua. Välirauhan aikana suomalaista hallintotapaa muutettiin tietoisesti keskitetympään ja hallituskeskeisempään suuntaan.¹

Ulkoasiainministeriön merkitys rauhansopimukseen liittyneiden taloudellisten artiklojen toteuttamisessa muodostui sangen keskeiseksi. Sen arkistossa on paljon asiakirjoja, jotka valaisevat ennen muuta vuosina 1940–1941 tapahtuneita palautustoimituksia sekä välirauhansopimukseen liittyneitä erilaisia taloudellisia seuraamuksia. Niitä on työssä hyödynnetty arkiston käyttörajoitusten puitteissa.²

Sota-aikana puolustusvoimat oli melkoinen mahtitekiä Suomessa. Sen valvonta ulottui silloin huomattavasti rauhan vuosia laajemmalle. Niinpä sota-arkistossa on talletettuna paljon tämän työn kannalta keskeistä aineistoa. Armeijan vahvuutta sekä muun muassa suomalais-saksalaisista taloussuhteista koskevia tietoja on selvitetty sen kokoelmien avulla. Sota-arkiston kokoelmiin on turvauduttu ainoastaan tarpeellisilta osin, koska samoja tietoja on saatavilla painetuistakin lähteistä.

Nykyajan tutkivan historiankirjoituksen tapaan lähteinä on käytetty sekä sanoma- että aikakauslehtiä. Sota-ajan useimpien suomalaisten taloudellisen alan aikakausjulkaisujen anti osoittautui tutkimuksellisesti vähäiseksi. Syykin on selvä: sodanaikainen sananvalvontapolitiikka.

Jo ennen talvisotaa säädettiin niin sanottu tasavallan suojelulaki, joka perusteella tasavallan presidentti saattoi asetusteitse rajoittaa sekä henkilökohtaista sekä sananvapautta. Sotatilalain perusteella Suomeen luotiin sensuuri 5.12.1939 annetulla asetuksella.³

-
- 1 Tiihonen 1985, s. 57; Jokipii 1987, s. 18ff. Yleisemmin ks. Milward 1977, s. 110ff.
 - 2 Tätä tutkimusta tehtäessä välirauhan solmimispäivän jälkeiset ulkoasiainministeriön asiakirjat olivat yleensä vielä salaisia. Nytemmin niistä on tullut luvanvaraisia.
 - 3 As.kok. 6.10.1939/307 'Tasavallan suojelulaki'; As.kok. 5.12.1939/446 'Asetus tiedotustoiminnan valvonnasta sota-aikana'. Posti-, lennätin- ja puhelinliikenteestä oli annettu väliaikaisia asetuksia jo syksyllä. As.kok. 20.10.1939/348 'Asetus väliaikaisen posti-, lennätin- ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta'; As.kok. 6.11.1939/385 'Asetus väliaikaisen posti-, lennätin ja puhelinvalvonnan toimeenpanosta annetun asetuksen muuttamisesta'.

Talvisodan aikana tiedotuksesta huolehti opetusministeriön alainen Valtioneuvoston tiedotuskeskus. Sen lisäksi toimivat ulkoasiainministeriön alainen sanomalehtiosasto, puolustusministeriön sanomatoimisto sekä *Finlandia-uutistoimisto*. Sotasensuuri kuului puolustusvoimien alaisuuteen, mutta välirauhan aikana se siirrettiin sisäasiainministeriön alaisuuteen.¹ Jatkosodan kynnyksellä maahan perustettiin valtion tiedotuslaitos, joka toimi suoraan pääministerin alaisena. Se tiedotti, hankki tietoja ja valvoi tiedotusta. Sotilaspuolen tiedotuksesta vastasi päämajan tiedotusosasto.²

Toiminnassa keskeisen Kustaa Viikunan mukaan lehdistössä sai vapaasti käsitellä talous- ja elinkeinoelämää periaatteelliselta kannalta. Täsmällisiä tietoja käsittelevät artikkelit olivat täysin eri asia. Sensuuri ei sallinut liian pessimistisiä juttuja eikä sellaisia, joista maan taloudellinen kantokyky ilmeni liian tarkkaan.³ Tiedotukseen puuttuminen ei ollut pelkästään rajoittavaa, vaan koko toiseen maailmansotaan liittyi kaikkialla ja olennaisena osana propaganda-sota.⁴ Edelliseen maailmansotaan verrattuna uutta oli radio, joka ylitti helpommin valtakuntien rajat kuin painettu sana. Suomessa kiinnostus radiolähetyksiin oli suuri. Tämä näkyi muun muassa siinä, että kotitaloudet sijoittivat jatkosodan aikana huomattavan paljon varojaan radioihin. Tiedonjanon kasvu näkyi myös painetun sanan kysynnän kasvuna, joka oli poikkeuksellisen suurta vuosina 1941–1945.⁵

1.4 Tutkimustehtävä

Tämä työ koskee toisen maailmansodan aiheuttamia taloudellisia rasituksia. Niitä käsitellään kolmena eri ryhmänä. Huomion kohteena ovat ensiksi sodan välittömät taloudelliset rasitukset. Toisena tutkimuskohteenä ovat välilliset taloudelliset rasitukset ja kolmantena kysymys henki-

1 Perko 1988, s. 20–27; Rusi 1982, s. 40–43; Sillanpää 1961, s. 56–58; Jokipii 1987, s. 47.

2 Kulha 1972, s. 10–19; Perko 1988, s. 27–31; Rusi 1982, s. 43–48; Sillanpää 1961, s. 58–71; Jokipii 1987, s. 47–49.

3 Viikuna 1962, s. 55, 102.

4 Ks. esimerkiksi Lappalainen J. 1989, s. 167.

5 Korpelainen 1967, s. 120; Laurila 1985, s. 313, 321–324. – Kysymys oli osittain hintakysymys, sillä virkistyksen ja huvitusten suhteellinen hinta kaikkien tuotteiden hintoihin verrattuna laski 1940-luvun alkupuolella hyvin tuntuvasti (Laurila 1985, s. 313).

lövahinkojen taloudellisesta merkityksestä. Kaksi jälkimmäistä ryhmää selvittää pinnallisemmin, koska niiden selvittäminen tyhjentävästi on perin ongelmallista. Eikä voida väittää välittömienkään taloudellisten rasitusten selviävän yksiselitteisesti. Lopuksi esitetään näitä eri tekijöitä yhdistäen kuvaus taloudellisesta sotarasituksesta eri vuosina kansantalouden kokonaistuotantoon suhteutettuna.

Aikaisemmassa suomalaisessa taloushistoriallisessa tutkimuksessa toista maailmansotaa on pyritty selvittämään ensi sijassa valtiontalouden kannalta. Tässä työssä ensisijaisena viitekehystenä on koko kansantalous. Vaikka enin osa sotamenoista voidaan kiistatta lukea valtiovallan kannettavaksi, on edellinen tarkastelukulma liian suppea. Valtiontaloudellinen näkemys on sitä epäoikeutetumpi mitä totaalisempi sota on.

Yksilötaso olisi kolmas mahdollinen tarkastelukulma. Se on hyvin käypä varsinkin sodan aiheuttaman rasituksen jakautumista tarkasteltaessa. asiat eivät nivelly luontevasti ja luotettavasti toisiinsa, ellei tutkimuskohteena rasitusta analysoitaessa ole ensisijassa koko kansantalous.¹

Kokonaistaloudellinen, eli tässä yhteydessä koko kansantalouden mittakaavassa tapahtuva, tarkastelu antaa hyvän yleiskuvan kokonaisuudesta. Menettelyssä kuitenkin häipyä paljon ryhmä- ja yksilökohtaisia eroja, joilla on merkitystä asioiden poliittisen ja sosiaalisen puolen ymmärtämisessä. Yksilötason asioiden, kuten esimerkiksi aviopuolison menettämisen tai pommituksessa tuhoutuneen saunan, esille tuomiselle ei ole periaatteellista estettä. Tiedot sellaisista ovat kuitenkin usein arvoväritteisiä ja siten ainakin jossain määrin kyseenalaisia. Yksittäisen ihmisen sodassa kohtaamat totaaliset menetykset ovat vain pisaran puolikkaita yhteenlaskussa. Ihmisten henkilökohtaisten kohtaloiden esille tuominen lisää asioiden ymmärtämistä ja täydentää numeerisen aineiston antamaa kuvaa.

Taloudellinen rasitus ei ole käsite, joka voidaan määritellä yksiselitteisesti. Siksi sitä tarkastellaan pitkälti laskentateknisenä asiana ilman sosiaalisia sidonnaisuuksia.

Taloudellisia arvoja selvitettäessä ja vertailtaessa pidettävä mielessä niiden perusluonne. Ne eivät ole ehdottomia vaan aina suhteellisia. Eri hyödykkeillä ei ole absoluuttista arvoa, sillä ihmiset suhteuttavat harkinnassaan hyödykkeet keskenään ja muodostavat niistä omat preferenssijärjestyksensä. Nämä eivät välttämättä ole yhteneviä tai edes samansuuntaisia keskenään.

1 Koko julkisen sektorin käsite on ollut vakiintumaton. Eri tieteenaloilla on jossain määrin toisistaan poikkeavia käsityksiä siitä, mitä julkisen sektorin käsitteeseen tulisi sisällyttää. Kansantaloustieteessä vaikutti pitkään saksalaisperäinen ja Suomeenkin välittynyt käsitys valtiosta ja sen keskeisestä asemasta yhteiskunnan kehittämisessä. Ks. tarkemmin Tiihonen 1981.

Esillä olevassa työssä taloudellisia arvoja ilmaistaan rahassa ja hahmottamisen helpottamiseksi myös fyysisinä suureina.¹ Koska raha on muun muassa taloudellisten arvojen keskinäisten suhteiden kuvastaja, on vaikeaa löytää mitään muuta luotettavaa ja samalla käyttökelpoista mittaa. Laskentatarkkuutena pidetään miljoonaa kulloistakin markkaa.

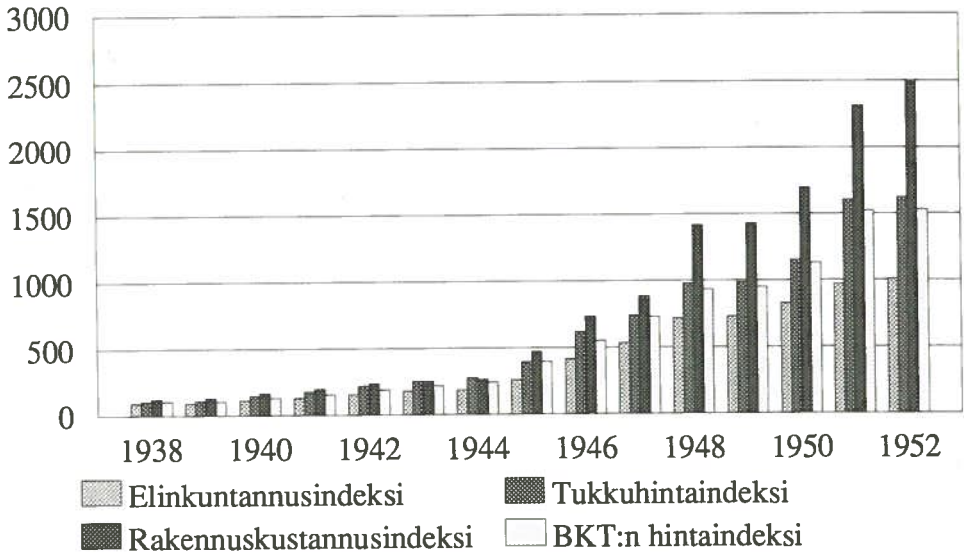
Voimakas inflaatio tarkasteltavana aikana vaikeuttaa rahan käyttöä operointivälineenä. Eri hyödykkeestä riippuen inflaation esiintymistapa voidaan jakaa kahtia. Se näkyy ensinnäkin yksikköhintojen nousuna, jolloin markalla saa aiempaa vähemmän samaa tuotetta. Toiseksi se näkyy tuotteiden laadun heikentymisenä, mikä tarkoittaa sitä, että samasta hinnasta ja nimestä huolimatta tavara ei enää ole samaa. Edellinen voidaan ottaa laskelmissa huomioon, jälkimmäistä ei.

Kielenkäyttöönkin ilmestyi tutkimusjakson kuluessa käsitepari korvike—vastike kuvaamaan sitä, onko sota-ajan hyödykkeessä hieman tai ei yhtään alkuperäistä tuotetta. Käytännössä erityisesti jatkosodan aikainen eri hyödykkeiden laadun heikkeneminen merkitsi sitä, että hinnat nousivat varsinaisena sota-aikana enemmän kuin indeksit osoittavat.² Toisaalta hintojen nousu ei ollut sodan jälkeen yhtä suurta kuin indeksien pisteluvut näyttävät. Esimerkiksi sota-ajan asumiskustannuksia verrattaessa olisi periaatteessa otettava huomioon huoneistojen alempi lämpötila ja puuttuva lämmin vesi. Niiden pisteyttämistä voidaan syystä pitää hankalana ja tulkinnanvaraisena, joten on parasta jättää sellaiset huomiotta. Eihän muutoinkaan voitu elää kuluttajanbudjetin mukaan, koska kaikkia siihen sisältyviä hyödykkeitä ei saatu tai kansanhuollon säännöstelypäätöksistä johtuen niitä kyettiin hankkimaan vain osa indeksilaskijoiden edellyttämistä määristä.³

Säännöstelyn ulkopuolella eli mustassa pörssissä myytyjen tuotteiden hinnat muodostavat oman erityisongelmansa sota-ajan ja jälleerakennuskauden hintatason määrittelemisessä. Tämä koskee läheisesti inflaation vaikutuksen eliminointia, joka poikkeuksellisten olosuhteiden osalta on muutoinkin hankalaa. Kansainvälisten suositusten mukaan laittomat liiketoimet tulisi jättää huomioon ottamatta indeksejä laskettaessa. Ulkopuolella säännöstelyn tapahtunut kauppa sai toisen maailmansodan aikana Suomessa sellaiset mittasuhteet, että sen jättäminen tarkastelun ulkopuolelle antaisi harhaisen kuvan todellisuudesta. Jaakko Keto on

-
- 1 Rahan käytöstä eri arvojen kuvastajana on todettava samaa kuin yllä on sanottu taloudellisista arvoista.
 - 2 Sota-ajan taloudellisessa ajattelussa korostuivat määrälliset seikat. Laatuun liittyvät asiat sivuutettiin hyvin usein pelkillä maininnoilla. Tämä tuli erityisen hyvin esiin siirtoväen korvauskysymyksen yhteydessä. Ks. esimerkiksi Procopé 1950, s. 147.
 - 3 Lindberg 1943b; Modeen 1943, s. 139–140; Modeen 1949, s. 30; Modeen 1952, s. 117; Suviranta 1944; Waris K., 1946, s. 32. Ks. myös Nars 1966, s. 99.

KUVIO 1 Sota-ajan hintaindeksijä, 1926 = 100

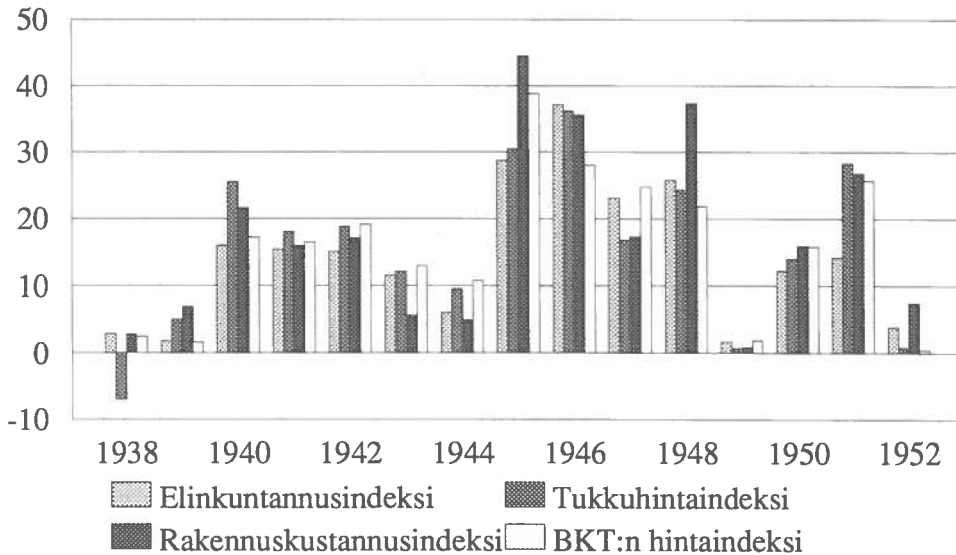
Lähde: Hjerpe Ri. 1988.

omaa tutkimustaan varten laskenut jälkikäteen korjatun elinkustannusindeksin, joka ottaa huomioon myös mustan pörssin hinnat. Myös Eino H. Laurila on menetellyt kulutustutkimuksessaan samoin.¹

1 Keto 1974, s. 119–121; Laurila 1985, s. 63; Modeen 1952, s. 117–118; Nars 1966, s. 96–101; Suviranta 1944. — Mustan pörssin merkitys oli talvisodan aikana olematon kokonaisuuden kannalta. Elinkustannusten hintamuutoksia varten tehtyjen kulutustutkimusten mukaan oli joidenkin elintarvikkeiden prosenttinen yli- tai alikulutus (todellinen kulutus säännöstelyannoksiin verrattuna) eri ajanjaksoina seuraava (Nars 1966, s. 97; Sosiaalinen Aikakauskirja 1945:11–12, s. 409):

	Vilja- tuotteet	Ravinto- rasvat kerma	Maito ja	Sokeri
1941:XI	+31,3	+25,7	+ 9,7	+ 2,5
1942:IV	+34,3	+26,8	+19,4	+ 0,7
1942:XI	+28,9	+20,0	+ 6,5	+10,8
1943:IV	+32,1	+34,8	+ 9,4	+30,0
1943:XI	+28,5	+ 0,5	- 1,9	+23,2
1944:IV	+31,0	+37,3	+ 8,9	-14,2

KUVIO 2 Sota-ajan hintaindeksien muutokset edelliseen vuoteen verrattuna

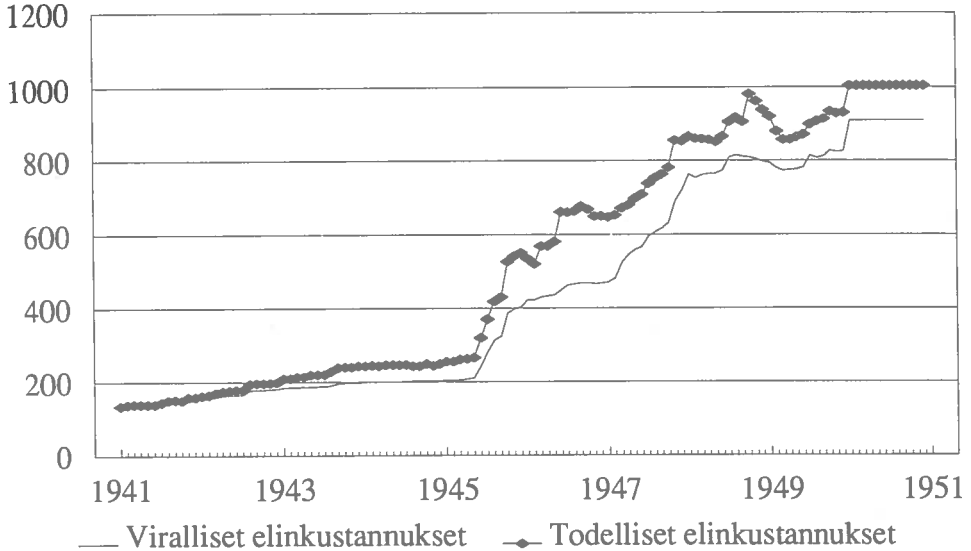

Lähde: Hjerpe Ri. 1988.

Oheisissa kuvioissa on kuvattu elinkustannus-, rakennuskustannus-, tukkuhinta- ja bruttokansantuotteen hintaindeksien vaihtelua tutkimusjaksolla. Eri indeksit kehittyivät samansuuntaisesti. Tämä kuvaa hyvin hyödykkeiden hintojen muutosten yhtäaikaista. Pieniä eroavuuksia eri indeksien välillä on ollut, koska ei voida otaksua niiden kuvaamien hintamuutosten olleen täysin identtisiä. Hinnat ovat nousseet voimakkaammin silloin kuin on pitänyt sopeutua toisenlaiseen maahan rauhan-

Korttiannoksia ylitettiin keväällä enemmän kuin syksyllä, mikä johtui pitkälti maatalouden vuotuisrytmistä.

KUVIO 3 Todelliset ja viralliset elinkustannukset vuosina 1941–1950, 1938 = 100

Lähde: Keto 1974.

solmimisen jälkeen.¹

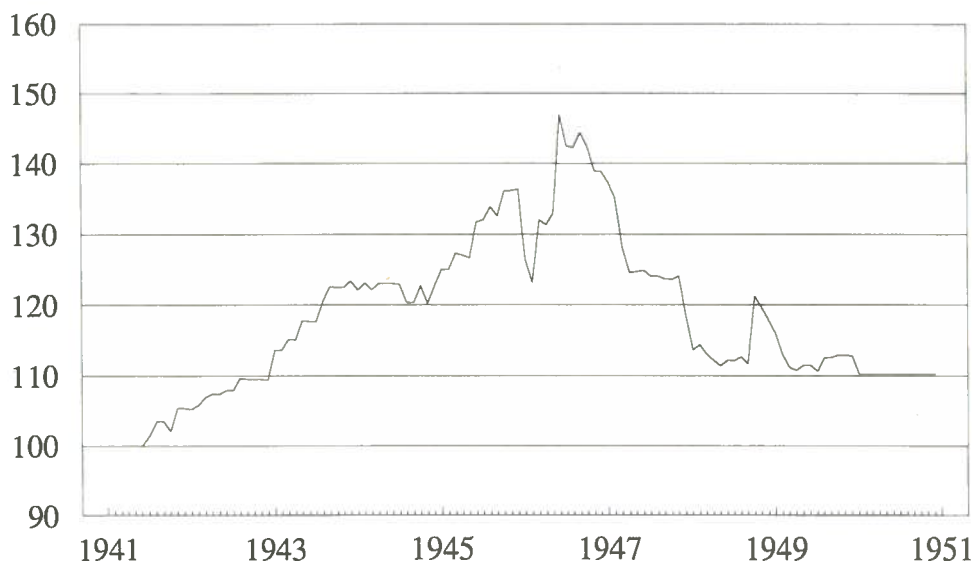
Sodanaikaisia verotuskysymyksiä tutkinut Raoul Brummert katsoo, että sotaa käyvä maa, josta puuttuu inflaatio-ongelma, ei ole asettanut sotaponnistuksiaan äärimmilleen.² Rahanarvon säilyvyyden keskeistä merkitystä jatkosodan aikana kuvaa hyvin se, että maaliskuussa 1942 sensuuri sai ohjeet, joissa kehoitettiin poistamaan kaikki hallituksen kykyä inflaation vastaisessa taistelussa epäilevät lausunnot.³

1 Puolustusvoimat maksoi osan hankinnoistaan valtion velkasitoumuksilla. Kun näitä myytiin vuonna 1940 kurssiin 80, heräsi epäily, että armeijan hankintoja tehtiin ylihintaan. Väitettä ei kuitenkaan kyetty näyttämään toteen. Valtiontilintarkastajien kertomukseen vuodelta 1941 liittyvässä selostuksessaan sotatalouden tarkastus pyrki selvittämään asiaa. Kokonaan toinen asia on, oliko sellaisen selville saamiseen halua ja oliko se tarkoituksenmukaista vallinneissa olosuhteissa. (VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto XIV, N:o 5 Salainen, s. 9–10.).

2 Brummert 1956, s. 13.

3 Vilkuna 1962, s. 93.

KUVIO 4 Todelliset elinkustannukset virallisista elinkustannuksista vuosina 1941–1950, prosenttia

Lähde: Keto 1974.

Toisen maailmansodan aikana Suomessa käytettiin tietoisesti verotusta hyväksi inflaationvastaisessa taistelussa. Ainakin jossain määrin onnistuttiin, koska hintojen nousu oli toisen maailmansodan aikana vähäisempää kuin ensimmäisen.¹

Taloushistoriallisissa esityksissä hintatason muutoksia kuvataan usein tukkuhintaindeksillä ja sen avulla johdetuilla muunnoskertoimilla. Menetelmä tässä työssä on sama eli deflaattorina käytetään pääasiassa tukkuhintaindeksiä ja nimenomaan sen kotimarkkinatavarain yleisindeksiä. Mikäli menettelystä on jostain syystä poikettu, mainitaan siitä asianomaisessa kohdassa erikseen.

Muunnoskertoimet on laskettu vuosikeskiarvoina. Tämä merkitsee epäsuoraa oletusta varojen käytön tasaisesta jakautumisesta koko vuodelle. Vuositason indeksejä ei kuitenkaan ole käytetty käsiteltäessä niin

¹ von Fieandt 1944, s. 23, von Fieandt 1970, s. 168.

sanottujen korvauslakien mukaan arvioituja vahinkoja, koska niiden perusteina olivat tarkemmin määritellyt ajankohdat.¹

Työn perushintatasoksi on valittu vuoden 1938 keskimääräinen hintataso. Vuosi 1938 oli viimeinen kokonainen rauhanvuosi Euroopassa ennen toista maailmansotaa, joten sitä voidaan pitää normaalivuotena ja mahdollisimman hyvänä lähtökohtana.²

Hintatason lisäksi tietoja on yhteismitallistettava toisellakin tavalla. Monet selvitykset sisältävät päällekkäisiä tietoja, jotka on eliminoitava oikean kokonaiskuvan saamiseksi.

Työn viimeisessä luvussa suhteutetaan taloudellinen sotarasitus osineen koko kansantalouden kestokykyyn. Sotalaskua verrataan ainoastaan bruttokansantuotteeseen, vaikka kansantalouden kokonaistarjonnan ja kysynnän avulla määrittyvä taloudellinen sotapotentiali vastaisi paremmin todellista tilannetta. Jatkossa taloudellisen rasituksen jakautumista tarkasteltaessa siirrytään käyttämään vertailukohtena taloudellista sotapotentialia.³ On kuitenkin pidettävä mielessä, että armeijan johdossa sotapotentialia ymmärrettiin huomattavasti konkreettisemmin eli pääasias- sa erilaisten hyödykkeiden saatavuutena ja määrällisinä rajoittimina. Kansantalouden tilinpidon käsitteillä operoiminen ei ollut siinä keskeistä.⁴

Huomattava osa työstä keskittyy taloudellisen rasituksen ajallisen jakautumisen tarkasteluun. Vuosittainen jakauma otetaan keskeisesti esiin työn eri luvuissa ja kokonaisrasituksen arvioinnissa. Tarpeellisin osin esitetään sodan taloudellisiin rasituksiin liittyneiden tapahtumien ja toimintojen poliittista taustaa.

Sodan aiheuttamien taloudellisten menetysten selvitys on luonte- vinta aloittaa välittömistä kuluista ja rasituksista. Millaisia ne olivat? Voidaanko niistä johtaa johdonmukaisesti jonkinlaisia laskelmia? Mitä kohtia niihin on sisällytettävä?

1 Vuonna 1942 säädetyt ensimmäisen korvauslain mukaiset arviot tehtiin 31.12.1939 vallinneen hintatason mukaan. (As.kok. 13.8.1942/656, 'Korvauslaki', § 10). Vuonna 1945 säädetyssä toisessa korvauslaissa vastaava päivämäärä oli 31.12.1944. (As.kok. 5.5.1945/390 'Toinen korvauslaki', § 9). Hintatason muunnokset perustuvat näiltä osin kotimarkkinoiden yleisindeksiin (tukkuhinnat). Sen vuoden 1938 arvo oli 114, joulukuun 1939 jo 137 ja vuoden 1944 joulukuun kokonaista 314. (Suomen tilastolli- nen vuosikirja 1941, s. 314, 1946–1947, s. 206.)

2 Ks. myös Nars 1966, s. 43.

3 Taloudellinen sotapotentialia ilmaisee kunkin valtion kyvyn irrottaa taloudellisia voimavarojaan sodan hyväksi. Taloudellisen sotapotentialin käsite rakentuu kansatalouden huoltotaseen ympärille. Taloudellista sotapotentialia lisäävät kansantuotteen kasvu ja tuonti. Sitä puolestaan vähentävät yksityinen ja julkinen kulutus, investoinnit ja vienti sekä varastojen kasvu. Ks. lähemmin Knorr 1956; Nummela 1986a, Brummert 1956, s. 9; Pihkala 1986a.

4 Hyvän käsityksen asiaan vaikuttaneista tekijöistä saa Ilmola 1948 esityksestä.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntyi tutkimustraditio, jota on myöhemmin kutsuttu liberalistiseksi. Siinä sota tulkittiin yksiselitteisesti menetykseksi. Niinpä sotakustannusten selvittämiseksi piti laskea kaikki sotakulut mahdollisimman tarkkaan. Eri maissa on kunkin maan sotakululaskelma jaettu välittömiin ja välillisiin menoihin. Eri kirjoittajat sovelsivat jakoa oman tulkintansa mukaan. Näin ollen kirjallisuudessa kohdataan erilaisia näkemyksiä siitä, mitä kumpaankin ryhmään tulisi kuulua.¹

Liberalistisessa hengessä tapahtuneessa tarkastelussa on usein jäänyt huomaamatta sotien merkitys yhteiskunnallisia muutoksia käynnistävinä voimina. Tätä puolta sotien taloushistoriassa on uudemmassa tutkimuksessa pyritty ottamaan tarkemmin huomioon.²

Tunnettu englantilainen yhteiskuntapolitiikan tutkija Richard M. Titmuss on syyttänyt historioitsijoita siitä, että nämä sodasta puhuessaan eivät aina näe ajallista jatkuvuutta sotaa edeltävästä ajasta sodan jälkeiseen aikaan. Tämä koskee erityisesti uudenaikaisia sotia, joiden varjot heijastuvat koko yhteiskuntaan huomattavasti ennen varsinaisia aseellisia taisteluja. Samoin niiden jälkivaikutukset ulottuvat pitkälle rauhan jälkeiseen aikaan. Sotien luonteen muuttuminen intensiivisemmäksi kuin aikaisemmin on samalla merkinnyt laadullisten seikkojen korostumista.³ Tämänkaltaiset kysymyksenasettelut ovat leimanneet toisen maailmansodan jälkeistä tutkimusta.⁴

Tämäkin työn voidaan katsoa edustavan vanhaa liberalistista katsantokantaa omalla tavallaan ja osittain. Mikään puhdasoppinen esitys se ei silti ole. Tarkoituksena on nimenomaisesti selvittää ensin sotarasitukset sellaisenaan, jotta voitaisiin analysoida sodan taloudelliset vaikutukset kokonaisuutena. Työssä ei ole tehdä eroa kansantalouden tilinpidon käsitteistön mukaan sen välillä, onko kysymyksessä pääomanmenetys tai ylimääräinen kulutusmeno.⁵

Käsitys välillisen ja välittömän sotakustannuksen merkityksestä on ainakin jossain määrin horjuva. Välittömiksi kustannuksiksi on luettu kaikki sellaiset erät, joilla oli jokin reaalivastaavuus. Sellaisina voi mainita kustannukset sodan johdosta tehdyistä hankinnoista, poikkeukselliset

1 Liberalistinen traditio vallitsi toisen maailmansodan jälkeen pitkään saksankielisessä kirjallisuudessa. Tätä voi pitää hyvin luonnollisena seikkana, koska sotilaalliseen tappioon päätyneen sodan jälkeen oli hyvin vaikeaa kuvitella sotaa muunakin kuin epätaloudellisena toimintana. Ks. tarkemmin Boelcke 1975, s. 18–19.

2 Milward 1970, s. 11–24.

3 Titmuss 1964, s. 75–79.

4 Ks. tarkemmin Milward 1970.

5 Boelcke 1975, s. 15 mukaan ne on luettava mukaan laskelmiin, koska pelkästään varustelukustannuksiin rajoittamalla sodan loppulasku jää vain murto-osaan todellisesta.

hallintokulut ja menetetyt omaisuuden arvot. Välillisiksi katsotaan erilaiset laskennalliset erät, joilla ei ollut mitään suoranaista välittömästi sodasta ja vain sodasta aiheutunutta reaaliavastavuutta. Ulkomaankaupan vaihtosuhteen muuttuminen olkoon esimerkkinä.

Osa 'Välittömät taloudelliset rasitukset' koostuu seuraavista alaluvuista. Luvussa kaksi käsitellään maanpuolustusmenoja eli sodan vaikutuksia varsinaisiin puolustusmenoihin ja väestönsuojeluun. Nykyisen kansantalouden tilinpidon mukaan rajojen vartiointi ja väestönsuojelu eivät kuulu tilinpidon maanpuolustus -käsitteeseen.¹ Tässä yhteydessä noudatetaan kuitenkin toiminnallista eikä hallinnollista jakoa. Kolmas luku tarkastelee alueluovutuksia. Tuolloin tutkitaan luovutettujen ja vuokrattujen alueiden taloudellisia arvoja lähinnä erilaisten korvausasiakirjojen antaman kuvan perusteella. Neljännessä luvussa selvitetään kotirintaman sotaomivahingot. Viides luku omistetaan Lapin hävityksiin ja niiden arviointiin. Kuudennessa alaluvussa siirrytään maailman merille tarkastelemaan kauppalaivaston sotatappioita.

Sotakorvaukset ja niihin rinnastettavat ovat seitsemännen luvun aiheena. Siinä käsitellään pääasiallisesti erilaisia rauhansopimusten määriä ja pakolla toteutettuja taloudellisten arvojen siirtämisiä voitettua valtiolta voittaneelle. Viimeinen osa välittömistä sotakustannuksista eli luku kahdeksan pohtii erilaisten ylimääräisten hallintokulujen suuruutta. Luvussa tarkastellaan poikkeuksellisten hallinto-organisaatioiden, kuten kansanhuollon ja siirtoväen huollon, menoja.

Sodan erilaiset välilliset vaikutukset ovat lähinnä laskennallisia eikä niitä ei vastaa mikään reaalin vastasuoritus. Yhdeksäs luku jakautuu kolmeen eri tavalla omaleimaiseen alalukuun, joista jokaisessa on asian edellyttämä esitystapa. Tarkastelutavat mahdollistavat vain suuruusluokkien hahmottamisen. Ensimmäiseksi tarkastellaan asevelvollisuusveroa, jolla ymmärretään asevelvollisten tekemän työn arvon ja maksetun palkan välistä eroa. Myös luontaisuuksina, kuten majoitus ja muonitus, maksetut palkat kuuluvat tarkastelun piiriin.

Toiseksi selvitetään mahdollista taloudellisen toiminnan supistumista ja siitä aiheutunutta sotatappiota. Siinä sota asetetaan yleisselittäjäksi ajan suhdannevaihteluihin ja tulkitaan normaalikehityksestä poikkeaminen sotatappioksi. Tutkimus kohdistuu kansantalouden kokonaisaktiiviteettiin eli bruttokansantuotteen volyymiin ja sen vaihteluun sota vuosina. Kansantulolaskelmat muodostavat luvun laskelmien perustan. Analyysissä pitäydytään aggregaattitasolla.

Kolmas tutkittava alue on ulkomaankaupan vaihtosuhteen muutos, sillä sota vaikeutti suuresti ulkomaankauppaa. Vertailemalla ulkomaan-

1 Sourama—Saariaho 1980, s. 60.

kaupan vaihtosuhteen eli tuonti- ja vientihintaindeksien vaihteluja voidaan arvioida Suomen suhteelliseen aseman muuttumista kansainvälisessä kaupassa, sikäli kuin sellaista oli sodan aikana.

Kymmenes luku omistetaan henkilövahinkojen arviointiin.

1.5 Käsitteistä

On aiheellista tarkastella muutamia käsitteitä, joita käytetään runsaasti. Näennäisestä yksiselitteisyydestään huolimatta ne saattavat eri yhteyksissä saada vaihtelevia sisältöjä. Käsitteiden määrittelyn tarkoituksena on myös rajata tutkimustehtävää ajallisesti, alueellisesti ja asiallisesti.

Sota käsitteenä kuuluu jokapäiväiseen kielenkäyttöön. Sen merkitystä ajatellaan harvoin, koska sen merkitys on sangen vakiintunut. Nykysuomen sanakirjan mukaan sodalla tarkoitetaan kahden tai useamman yhteisön, kuten heimon, kansakunnan tai valtion, välillä asevoimin käytävää taistelua.¹ Kullervo Killinen edellyttää sodalta, että se on edellä esitetyn lisäksi järjestettyä toimintaa.² Sodan määrittely on tarpeellista tutkimuksen ajallisen rajauksen vuoksi. Ongelmaa valaistaan seuraavassa ensin objektiivisten ja sitten subjektiivisten lähestymistapojen kannalta.

Kansainvälisen oikeuden sota -käsite saa monta eri merkitystä. Siinä erotetaan toisistaan todelliset sotatapahtumat ja sotatila. Todelliselle kansainvälisepoliittiselle tilanteelle nämä oikeusoppineiden käsitteet saattavat olla usein hyvin vieraita, sillä on vaikeaa tulkita milloin kahden valtion suhteet ovat kehittyneet sodaksi. Rajakahnauksia saattaa esiintyä pitkään ilman, että voidaan puhua sodasta, ja ilmisodasta huolimatta toinen osapuoli saattaa puhua vain aseellisesta konfliktista. Neuvostoliitossa pitkään vallalla ollut näkemys talvisodasta sopii hyvin tähän kategoriaan.

Toisaalta julistetusta sotatilasta huolimatta ei valtioiden välillä välttämättä tarvitse olla varsinaisia sotatoimia. Hyvä esimerkki on Suomen ja Englannin välinen sotatila itsenäisyyspäivästä 1941 välirauhansopimuksen solmimiseen syyskuussa 1944.³

1 Nykysuomen sanakirja V, s. 272.

2 Killinen 1964, s. 688.

3 Castrén 1947, s. 281ff. — Suomen ja Englannin "sotilaallinen" toiminta oli tietysti mielessä vilkkaimmillaan kesäkuussa 1941 ennen jatkosodan alkamista. Tuolloin Englanti lopetti Suomen Petsamon liikenteen ja takavarikoi siniristilipun alla purjehtineita aluksia valvomillaan merialueilla. Suomi puolestaan poistatti pakolla Englannin konsuliaariedustuksen Pohjois-Suomesta. Ks. tarkemmin Jokipii 1980;

Historiantutkimuksessa toinen maailmansota on määritelty ajallisesti hyvin eri tavoilla silloin, kun on yritetty hakea sodan syitä mahdollisimman kaukaa. Vakiintunein tapa on rajata sota käsittämään ainoastaan varsinaiset sotatapahtumat. Silloin puhutaan ajanjaksosta, joka alkaa saksalaisten joukkojen tunkeutumisesta Puolaan syyskuussa 1939 ja päättyy Japanin antautumiseen elokuussa 1945. Suomelle merkityksellisempi takaraja on Saksan antautuminen toukokuussa 1945, mikä lopetti sodan Euroopassa.

On mahdollista määritellä Suomen osuus toisessa maailmansodassa siten, että se sisältäisi ainoastaan tosiasialliset sotatapahtumat eli talvisodan, jatkosodan ja Lapin sodan. Jaottelu johtaisi kuitenkin arvelluttaviin ja vaikeasti operationaalistettaviin aikarajoihin. Lisäksi monet sotien taloudellisista seuraamuksista, kuten sotakorvaukset Neuvostoliitolle, ovat 'langenneet maksettaviksi' vasta aseellisten sotatapahtumien jälkeen.

Toinen mahdollisuus on katsoa toisen maailmansodan Suomen kohdalla alkaneen 30.11.1939 valtakunnan sisäisen sotatilan julistamisesta. Päätymisaika määräytyisi vastaavasti sen 26.9.1947 tapahtuneen kumoamisen mukaan.¹ Jälkimmäinen raja sopii hyvin yhteen kansainvälisen oikeuden tulkintojen kanssa sodan loppumisen osalta. Sodan alkamisen osalta tilanne on hankalampi, sillä muun muassa armeija oli mobilisoitu jo ennen muodollista sotatilan julistamista. Sodan loppumisen määrittystä mutkistaa 19.9.1944 solmittu välirauhansopimus, joka oli luonteeltaan lähes rauhansopimus. Aika Moskovan välirauhansopimuksesta Pariisiin rauhansopimukseen voidaan syyllä sisällyttää sota-aikaan, koska maassa vallitsi edelleen sotatila ja liittoutuneiden valvontakomissio valvoi sodan voittaneiden etuja maassa.²

Oma erityisongelma on valtioneuvoston 3.3.1945 takautuvasti toteama sotatila Suomen ja Saksan välillä. Sen katsottiin vallinneen 15.9.1944 alkaen. Tauno Suontaustan mukaan sitä ei ole pidettävä välirauhansopimuksesta johdettavana tekona vaan itsenäisenä tahdonilmaisuna. Senkin suhteen alkamisaikaa suurempi ongelma on sotatilan päättyminen. Lopuiko sota sitten siihen, kun valtioneuvosto totesi 12.3.1954 sotatilan Suomen ja Saksan välillä päättyneeksi? Kysymyksessä oli ainoastaan vallitsevan olotilan toteaminen: varsinaiset sotatoimet maiden välillä päättyivät miltei heti sotatilan julistamisen jälkeen.³

Jokipii 1987, s. 489–513; Nevakivi 1976. — Englanti pommitti Petsamoa heinäkuun lopulla 1941 (Nevakivi 1976, s. 147).

1 As. kok. 30.11.1939/441; As. kok. 26.9.1947/700.

2 As. kok. 19.9.1944/645; Suontausta 1953.

3 Suontausta 1954; Hyvämäki 1977, s. 405–406. — Saksalle sodan julistamisen taustalla oli pyrkimys saada korvausta Saksalta. Ks. Polvinen 1981, s. 62 - 63.

Subjektiiivisesti sota voidaan käsittää olotilaksi, jossa valtiolla on oman tulkintansa mukaan välitön vaara joutua aseellisen väkivallan kohteeksi. Tulkinta vastaa Antero Jyrängin käsityksiä siitä, milloin tasavallan presidentti on oikeutettu käyttämään hallitusmuodon hänelle suomina erityisvaltuuksia ylipäällikkyyksymyksessä. Jyränki lukee sodan käsitteeseen kuuluvaksi sodan julistuksen synnyttämän tilan sekä sellaisen laajahkon aseellisen selkkauksen, joka vaarantaa valtion alueellisen tai poliittisen riippumattomuuden.¹

Sodan käsite liittyy osana kriisiaika -käsitteeseen. Erkki Kinnunen lähtee väitöskirjassaan normaalitilasta sitä määrittellessään. Normaalitilan hän katsoo samaksi kuin keskimääräinen, ja perusteluna hän käyttää mahdottomuutta esittää kriittisen tarkastelun kestäviä perusteita normaaliajalle. Kriisiaikana normaalien toimintojen vapautta häiritseviä tekijöitä on niin paljon, että ne sellaisinaan uhkaavat yhteiskunnan olemassa oloa tai vaativat toiminnan pakollista uudelleen suuntaamista. Häiriötekijöitä olisivat maan itsenäisyyttä, poliittista tai taloudellista järjestelmää uhkaavat seikat. On huomattava, että Kinnunen sisällyttää jo uhkatilat kriisiaika -käsitteeseen, koska ne sellaisinaan rajoittavat normaalia toimintaa. Sotatilanteen ja kriisiajan ero on siinä, että kriisiajan voi aiheuttaa muukin tekijä kuin sota – vaikkapa luonnonmullistus. Sota on näin ollen vain erikoistapaus kriisiaikojen joukossa – seuraamuksiltaan monesti kuitenkin mitattavin.²

Edellä esitettyjen sodan määrittelyyn liittyvien näkökohtien perusteella voidaan katsoa, että sota on määriteltävä subjektiiivisesti. Näin on tehtykin, koska muutoin tutkimuksen kysymyksenasettelua ei voi mielekkäästi operationaalistaa. Sotatilan (taloudellisena erityisyytenä) voidaan katsoa vallinneen silloin, kun Suomea uhkasi aseellisen konfliktin mahdollisuus.

Kun toista maailmansodan tarkastellaan kokonaisuudessaan kalenterivuosiin, vuodesta 1939 tulee ensimmäinen sotavuosi. Tuolloin kasvanut sodan uhka muuttui loppuvuodesta aseelliseksi taisteluksi.³

Viimeisen sotavuoden nimeäminen onkin vaikeampaa, sillä suhteellisen hyvin voidaan perustella vuosien 1945, 1947 tai 1952 valintaa. Ratkaisevana ulkoisena tapahtumana olisi joko yleismaailmallisen ja Pohjois-Suomen saksalais sodan loppuminen, rauhansopimuksen solmiminen tai sotakorvaustoimitusten päättyminen. Mikä tai mitkä vuodet valitaan?

1 Jyränki 1967, s. 93.

2 Kinnunen 1967, s. 1. Ks. myös Nummela 1984a ja Tiihonen 1989.

3 Syyskuun kriisiä vuonna 1938, jolloin Saksa liitti Tšekkoslovakian alaisuuteensa, ei vielä lueta sodaksi. Ks. kriisin vaikutuksesta Suomeen lähemmin Selén 1980, s. 285–296; Selén 1987, s. 260–262; Suomi 1973, s. 238–248, 333–334.

Sodan lopun määrittelyssä on tämän työn kokonaisproblematiikasta johtuen oltava joustava eli sodan katsotaan päättyneen eri taloudellisten rasitusten aiheuttajana eriaikaisesti. Yleisperiaatteena noudatetaan näkemystä, että se loppui Pariisin rauhansopimuksen voimaantumiseen vuonna 1947. Kyseinen vuosi tulkitaan kuitenkin kokonaisuudessaan sotavuodeksi. Erilaisten hallinnollisten rasitteiden katsotaan päättyneen poikkeuksellisen hallintomenettelyn loppumiseen. Asiaa selvitetään tarkemmin asianomaisissa alaluvuissa. Sotakorvausten osalta takarajana pidetään niiden päättymisvuotta 1952, vaikka niihin liittyi pienehköjä myöhäisempiäkin taloudellisia järjestelyjä. 1952 on tutkimuksen ehdoton ajallinen takaraja. Sen jälkeen realisoituneita ja sodasta aiheutuneita taloudellisia rasituksia ei tarkastella ollenkaan.

Sotaa on edellä käsitelty siten, että sotatoimiin osallistuminen olisi ollut toisen maailmansodan aiheuttamille taloudellisille rasituksille välttämätön ehto. Näin ei kuitenkaan ole, sillä epäsuorat – esimerkiksi ulkomaankaupan vaikeutumisesta johtuneet – vaikutukset eivät vaatineet itse sotaan osallistumista. Kun kansainvälisen sodan vaikutus ajallisesti osuu yhteen kotimaisen sodan subjektiivisen määritelmän kanssa, asiaa ei ole syytä käsitellä laajemmin. Työssä ei siis edellytetä Suomen olleen mukana aseellisessa taistelussa, vaikka niin tapahtuikin.

Kansantaloustieteessä *taloudellisuus* määritellään ihmisen hyvinvoinnin avulla, ilman rahaa tai muuta aineellista arvoa. Toimiessaan taloudellisesti ihminen pyrkii täyttämään mahdollisimman suuren osan tarpeistaan. Mahdollisuudet ovat luonnollisesti rajalliset. Rajoittajina ovat esimerkiksi käytettävissä olevat tulot. Kun ihminen maksimoi hyötynsä vallitsevien rajoitteiden puitteissa, hän toimii sananmukaisesti taloudellisesti, ja tämä tapahtuu nimenomaan hänen omien arvostustensa mukaan. Rahassa ilmaistuilla arvoilla ei tällöin välttämättä ole merkitystä.

Rauhan ajan normaalioloissa voidaan katsoa, että rahassa ilmaistut taloudelliset arvot kuvastavat hyvin ihmisten keskimääräisiä arvostuksia. Sodan aikana rahassa ilmaistut taloudelliset arvot kertovat eri hyödykkeiden keskinäisistä hintasuhteista vähemmän kuin rauhan aikana, koska julkinen valta puuttuu tuolloin monin tavoin talouselämän kulkuun normaaliin.¹

On muistettava, että markkinatalousmaissa rahassa ilmaistut hinnat heijastelevat normaaliaikoina eri hyödykkeiden suhteellisia niukkuuksia, ja hinnat toimivat silloin talouden tasapainottajina. Sodan olosuhteissa talouselämä häiriintyy, koska yhteiskunnassa vallitsee yleistä ja erityistä

1 Tosin valtiovalta on puuttunut talouselämän toimintaan Suomessa muulloinkin. Sota-aikana sellainen toiminta sai aivan toiset mittasuhteet, kun valtiovalta kontrolloi sekä hinnanmuodostusta että jakelua.

niukkuutta. Markkinat eivät toimi siten, että kysyntä ja tarjonta tasapainottuisivat toivotusti hintojen avulla. Tästä ja myös poliittisista syistä valtiollaan on puututtava hintajärjestelmään. Säännöstelyn pohjaksi asetetaan erilaisissa fyysisissä mitoissa ilmaistut määrät. Samalla hinnoittelu muuttuu hallinnollisemmaksi.¹

Sotia on kahdenlaisia: hyökkäyssotia ja puolustussotia. Aikaisemmin oli mahdollista, että edullinen hyökkäyssota oli kansakunnalle kannattava liiketoimi. Viimeistään viime vuosisadan puoliväliin tultaessa sotiminen sivistyneessä maailmassa tuli niin kalliiksi, ettei menestyksekkäintäkään sotaretkeä voitu pitää taloudellisesti tuottavana.² Hyökkäyssodat loppuivat, kun hyökkäämistä toisen valtion kimppuun alettiin pitää tuomittavana. Puhuttiin ainoastaan kansakunnan oikeutettujen etujen puolustamisesta.

Puolustusmenoja perustellaan usein puolustautumisen tarpeella, joten menot ovat silloin välttämättömän turvallisuustarpeen tyydyttämiseksi käytettäviä varoja. Käyttämällä varojansa puolustukseen kansakunta osoittaa – kansantaloustieteen peruskäsitysten mukaan – pitävänsä tällaista vaihtoehtoa suuremman tyydytyksen antavana kuin jotakin muuta vaihtoehtoa. Taloustieteissä oletetaan ihmisen olevan järkevän ja osoittavan valinnoillaan kulloisenkin preferenssijärjestyksensä. Siksi ei erityisesti puolustussodan yhteydessä voida sotaan käytettyjä varoja pitää tuhlauksena vaan taloudellisena toimintana.³ Sama perustelu sopii hyökkäyssotiin. Poliittiset tekijät kuitenkin rajoittavat niiden syntyä.

Sota on vallitessaan osapuolten sen hetken tärkein toiminnan kohde, onhan siinä perimmiltään kysymys olemassaolosta. Sotijat pyrkivät näin ollen parhaansa mukaan kohdentamaan tarkoitukseen voimavarojaan. Maailmansotien välillä saksalainen kenraali Erich Ludendorff esitti kuuluisan oppinsa totaalisestä sodasta. Se antaa merkittävällä tavalla lisävalaisua asiaan. Sota ei Ludendorffin mukaan ole ainoastaan armeijoiden välistä taistelua, vaan kansakuntien kaikkien henkisten, taloudellisten kuin poliittisten voimavarojen välistä taistelua.⁴

Sodan totaalista luonteesta johtuu, että voittoon pyritään mihin hintaan hyvänsä. Taloudellisuuden ehdot eivät tuolloin enää täyty, koska käsitteeseen kuuluu olennaisena osana saavuttaa tavoite, tässä tapauk-

1 Nars 1966, s. 110ff.

2 Milward 1977, s. 1–3.

3 Ks. esim. Kuznets 1945, s. 46.

4 Ludendorff 1935, s. 9. Kenraali Ludendorff (1865–1937) oli ensimmäisen maailmansodan loppupuolella keskusvaltojen tosiasiallinen sotilasoperaatioiden johtaja. 1920-luvulla hän oli läheisissä suhteissa kansallissosialisteihin, mutta irtaantui heistä sittemmin.

nessä sodan voittaminen tai maan alueellisen koskemattomuuden puolustaminen, mahdollisimman pienin uhrauksin. Vaihtoehtoisesti voidaan taloudellisena pitää toimintaa, jossa pyritään saavuttamaan annetuilla panoksilla mahdollisimman suuri tuotos. Sodan yhteydessä taloudellisuuden vaatimus tarkoittaa sitä, että sen hyväksi ei uhrata henkisiä eikä aineellisia voimavaroja yhtään enempää kuin on välttämätöntä.¹ Sot aikana epämielekästä ja siis taloudellisessa mielessä tuhlausta on ainoastaan sodan hyväksi käytettyjen ja siihen tosiasiallisesti välttämättä tarvittavien summien erotus. Sellaisen laskeminen osoittautuu mahdottomuudeksi, koska ei voida määrittää esimerkiksi kunakin hetkenä välttämättä tarvittavan armeijan vahvuutta.²

Tästä johtuen sodasta aiheutuneeksi taloudelliseksi raskuudeksi on luettu turvallisuuteen liittyvien menojen kohdalla normaalista poikkeava osuus. Ylimääräisten hallintokulujen kohdalla luetaan sodasta aiheutuneiden ja tilapäisiksi jääneiden hallintotoimien kustannukset sellaisinaan taloudelliseksi sotaraskuudeksi. Sodasta aiheutuneet erilaiset aineelliset menetykset otetaan mukaan laskelmiin menetyshetken arvoonsa.

Oman alalukunsa muodostavat eräät laskennalliset koko kansantalouden asemaa osoittavat asiat. Tällaisia ovat taloudellisen toiminnan kehitystä kuvaavat kansantuotteen aikasarjat ja laskelmat ulkomaankaupan vaihtosuhteen muutoksien vaikutuksista. Niissä on sotaa pidetty pätevänä yleissyyinä siten, että se selittää olennaisen muutoksen. Kysymys on klassisesta *ceteris paribus* -oletuksesta – muiden muuttujien muutoksia ei oteta tarkastelussa lainkaan huomioon.

Joissakin yksityistapauksissa sota on saattanut hyödyttää yksityisiä tai yhteisöjä. Hyöty negatiivisena raskuudeksi sopii hyvin tutkimuksen ajatusrakennelmiin, kysymyksen on ainoastaan etumerkistä. Erityisesti kysymys hyötymisestä tai häviämisestä liittyy raha- ja reaali pääomien omistajien asemaan. Sen selvittäminen kuuluu jo taloudellisten raskuuden jakautumista koskevaan osaan.

1 Pipping 1942. – Tässä yhteydessä on viitattu toisen maailmansodan aikana julkaistuihin kirjoituksiin. Tämä herättää historioitsijassa automaattisesti lähdekriittinen kysymyksen siitä, ovatko kirjoitukset relevantteja aikasidonnaisuutensa vuoksi. Sot aikanaan oli luonnollista, että esimerkiksi puolustusmenojen määrää ei julkisesti arvosteltu ja niitä pidettiin taloudellisuuden mitat täyttävinä. Ongelmaan, onko sot aikana julkaistu taloustieteellinen kirjallisuus puolustusmenojen käsittelyn osalta luotettavaa, voidaan vastata lyhyesti siten, että esitetyt asiat ovat suoraan johdettavissa mikrotalousteoriasta. Siinä sodalla sinänsä ei ole mitään merkitystä. Se, että kirjoitukset ovat vain sota-ajalta, johtuu siitä, että aihe ei ole enää sen jälkeen ollut taloustieteilijöiden kannalta yhtä kiinnostava.

2 Boelcke 1975, s. 17–18.

Alueet eivät yleensä ole erityisongelmia nykyajan taloushistorian tutkimuksessa. Sodan olosuhteissa tilanne on toinen, koska tosiasialliset rajat muuttuivat sotilaallisen tilanteen mukana. *Suomesta* puhuttaessa käsitetään se yleensä tasavallan valtioalueeksi kulloistenkin rajojen edellyttämässä laajuudessa.

Taloudellisia rasituksia tarkasteltaessa Suomen alueen määrittelyssä on kolme hankaluutta. Ensimmäisen niistä muodostavat Moskovan rauhassa vuonna 1940 menetettyjen alueet niiden takaisin valtaamisesta alkaen. Toisena kohtana on mainittava vallattu Itä-Karjala ja kolmantena Lappi saksalaisten kanssa tapahtuneen välirikon jälkeen.

Moskovan rauhassa vuonna 1940 luovutettu alue ei kansainvälisen oikeuden mukaan muuttunut Suomen valtioalueeksi, kun se palautettiin valtakunnan yhteyteen joulukuussa 1941. Näin siksi, että palautus perustui yksipuoliseen julistukseen eikä osapuolien väliseen sopimukseen.¹ Juridista tulkintaa noudattaen tulisi palautetulle alueelle vuosina 1941–1944 tapahtuneita tavaratoimituksia pitää vientinä ja päinvastaisia tavaratoimituksia tuontina.

Itä-Karjalaa eivät edes suomalaiset laskeneet normaaliin valtioalueeseensa kuuluvaksi, sillä sitä hallittiin koko valtauksen ajan sotilashallintoalueena.²

Lapin kohdalla hankaluudet eivät käytännössä ole kovin suuria, koska alue tyhjennettiin suomalaisista syksyllä 1944 niin, ettei alueella tapahtunut sellaista taloudellista toimintaa, jolla olisi aiheen kannalta merkitystä. Tällä ei tarkoiteta Lapin hävityksiä, vaan kansantuotteen muodostumista.

Käytännöllisistä syistä määritellään Suomi alueeksi, jolla noudatettiin Suomen lakia. Lisäksi alueeseen sisällytetään Lappi saksalaissodankin aikana. Määritelmä mahdollistaa muun muassa Karjalaan kesällä 1941 tehtyjen investointien pitämisen normaaleina kotimaisina investointeina eikä vientinä. Lisäksi määritelmä helpottaa olennaisesti niin sanottujen palautustoimitusten käsittelyä. Näkökohta liittyy hyvin läheisesti myös itäkarjalaiseen puutavaraan jatkosodan vuosina ja sen korvaamiseen Neuvostoliitolle välirauhansopimuksen jälkeen.

Suomalainen -käsitteellä ymmärretään tässä työssä Suomen kansalaista. Sotavahinkoihin liittyneet korvausjärjestelmät koskivat pääsääntöisesti vain Suomen kansalaisia. Kun tutkimuskohteena on *Suomi*, on luonnollista, että mielenkiinto kohdistuu kaikkeen Suomessa olleeseen omaisuuteen. Omistajan kansalaisuus on silloin toissijainen muuttuja.

1 Kaira 1941.

2 Merikoski 1956, s. 598ff.; Laine A. 1982, s. 60–75; Kulomaa 1989, s. 46–50.

Kotiseutujen sotavahingot korvattiin Suomessa pääasiassa sotavahinkolakien perusteella. Niiden kattavuus oli rajoitettu Suomen kansalaisiin ja suomalaisiin yhtiöihin. Vastavuoroisuusperiaatetta noudattaen tästä on poikettu muun muassa ruotsalaisten suhteen. Aluemenetyksistä johtuneet omaisuustappiot Suomessa korvattiin siten, että automaattinen korvausoikeus oli ainoastaan oman maan kansalaisilla. Ilman kansalaisuutta olevilla ja muiden valtioiden kansalaisilla oli tosin mahdollisuus saada korvausta valtioneuvoston harkinnan mukaan.¹ Rauhansopimus vuodelta 1947 muutti tilannetta yksiselitteisemmäksi, sillä sen määräykseen sisältyi Suomelle asetettu velvoite korvata liittoutuneiden alamaisille aiheutuneet sotavahingot.²

Määrittelemällä Suomi alueeksi, jolla noudatettiin Suomen lakia, tarkastelun piiriin tulevat periaatteessa myös suomalaiset kauppa-alueet ja diplomaattiset edustustot. Lähetystöt jätetään työn ulkopuolelle, sillä niiden osalle tulleet vahingot olivat raha-arvoltaan vähäisiä.³ Samalla määritelmä sulkee käsittelyn ulkopuolelle vieraiden valtioiden kauppa-alueille Suomen aluevesillä tapahtuneet sotaonnettomuudet, koska kauppa-alueen lippu määrää sillä noudatettavan lain.

Tämä Suomi/suomalaisuus -ongelma liittyy erilaisten vahinkoarvioiden kattavuuteen. Kansalaisuuskysymys sivuaa myös osia, joissa käsitellään koko kansantalouden suorituksia sota-aikana: kansantulolaskelmia tehdään Suomessa alueen (Gross Domestic Product) eikä kansallisuuden (Gross National Product) perusteella. Käytännössä tällä ei ole suurta merkitystä, koska suomalaisten sijoitukset ulkomailla ja ulkomaalaisten sijoitukset Suomessa olivat suhteellisen pieniä verrattaessa niitä Suomen koko bruttokansantuotteeseen tai kansallisvarallisuuteen.

1 Castrén 1945, s. 379.

2 As. kok. Sopimussarja 1947/20. 'Rauhansopimus Suomen kanssa', 23 artikla. Ks. myös As. kok. Sopimussarja 1944/4. 'Välirauha-sopimus', 11 artikla

3 Lähetystöjen vaiheista ja vahingoista sotavuosina ks. Nevakivi 1988, s. 238–243.

2 MAANPUOLUSTUSMENOT

Suomen turvallisuuspolitiikan kulmakivinä ovat nykyisen terminologian mukaan aktiivinen ulkopoliitikka ja sitä tukeva maanpuolustus. Periaatteessa asetelma ei ole itsenäisyyden aikana muuttunut. Ulkopoliitikka kuuluu itsenäisen valtion normaaliin hallintorutiiniin myös sodan poikkeuksellisissa olosuhteissa. Normaalin diplomatian kuluja ei ole syytä ottaa lainkaan tarkastelun kohteeksi sodan taloudellisia rasituksia arvioitaessa, vaikka ulkopoliittisen toiminnan merkitys korostuu sotavuosina. Poikkeuksen muodostaa ulkoministeriön yhteyteen välirauhan solmimisen johdosta perustettu erityinen B-osasto, joka hoiti sopimuksen käytännön toteuttamista maassamme. Se muun muassa piti yllä suhteita liittoutuneiden valvontakomissioon ja toimitti sille sen haluamia tietoja.¹ B-osaston toimintaan ja siitä aiheutuneisiin kuluihin palataan taloudellisen rasituksen osalta myöhemmin kohdassa 'Muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot'.

Turvallisuuspolitiikan toisen osan muodostaa maanpuolustus, johon lasketaan kuuluvaksi kolme osa-aluetta. Ensiksi siihen sisällytetään sotilaallinen maanpuolustus, jota voidaan pitää sen merkittävimpänä osana. Toisena sektorina on syytä mainita taloudellinen puolustusvalmius. Sen painoarvo on kasvanut yhteiskunnallisten toimintojen monipuolistuessa ja kriisi -käsitteen laajentuessa. Kolmantena alueena on väestönsuojelu, joka vielä toisen maailmansodan aikaan suuntautui pelkästään siviiliväestön suojaamiseen sotatoimilta. Sittenkin sen kattavuus on olennaisesti

1 Hyvämäki 1977, s. 244. Blinnikka 1969, s. 14–16 kuvaa yhteyksien hoitamista vain puolustuslaitoksen sisällä, mikä ei vastaa asioiden hoitoa kokonaisuudessaan.

laajentunut.¹ Tässä luvussa tarkastellaan ensimmäistä ja kolmatta osaa. Taloudellista puolustusvalmiutta käsitellään niiltä osin kuin se ei sisällä puolustuslaitoksen toimintaan kohdassa kansanhuolto.²

2.1 Puolustusmenojen lisäys

Sodan puolustusmenoja kohottava vaikutus on selvyys. Näin on myös aina sodan välittömän uhan kanssa. Suomen kohdalla tarkastelussa voidaan aluksi keskittyä sotilaallisen maanpuolustuksen kuluihin.

On tullut tavaksi yhdistää kansakunnan puolustukseen käyttämät varat asianomaisen valtion puolustusmenojen kanssa. Menettely vastaa useimpien maiden käytäntöä.³ Periaatteessa voidaan ajatella puolustusmenojen yksityisrahoitustakin. Se ei ole Suomessakaan vakava vaihtoehto, koska valtiovalta pidättää yleensä itselleen yksinoikeuden armeijan ylläpitoon. Kehittyneissä maissa sellaista mahdollisuutta voidaan pitää lähinnä kuriositeettina. Suomen kohdalla yksityisrahoituksena saatetaan pitää 1930-luvun lopulla virinnyttä hanketta kehittää yhdyskuntien ja teollisuuslaitosten ilmatorjuntaa niiden varoilla ja yhteistyössä sotilasviranomaisten kanssa. Talvisodan aikoihin yhteisöjen kanssa solmittuihin sopimuksiin perustuneiden hankintojen arvo ylitti 132 miljoonaa tuolloista markkaa. Yksityisillä varoilla hankitut aseet olivat Suomessa normaalin sotilaallisen organisaation käytössä. Niiden taloushallintokin kulki puolus-

1 Virallisen puolustuspolitiikan 1980-luvun käsitteistössä maanpuolustus ymmärretään hieman kattavammaksi. Ks. Tietoja maanpuolustuksesta 1986.

2 Tutkimuskirjallisuudessa on käsitelty laajasti taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelua Suomessa. Karkeasti ottaen julkaisut voidaan jakaa kahteen ryhmään: sotilaspainotteiseen ja siviilipainotteiseen. Näistä edelliselle on tunnusomaista pitää kehityksenä sitä, mitä enemmän suunnittelusta tapahtui pelkästään puolustuslaitoksen ehdoilla ja toimesta. Jälkimmäiselle puolestaan on ominaista korostaa suunnittelun kansantaloudellista perusluonnetta, jossa armeijan aineelliset tarpeet ovat vain yksi – tosin erittäin tärkeä – elementti. Edelliseen ryhmään voidaan lukea ennen muuta Mannerheim 1952 (s. 65–66), Kinnunen 1967, Tirronen 1975 ja Tirronen 1979. Armeijan piirissä sotatalouden suunnittelusta on esitetty toisenlaisiakin näkemyksiä Muun muassa Oksanen 1946 (s. 5ff.) piti taloudellisen puolustusneuvoston työtä tärkeänä sotatalousosaston työlle. Jälkimmäiseen ryhmään lukeutuvat esimerkiksi Nummela 1984a, Seppinen 1983 ja myös epäsuorasti Väyrynen 1988, s. 66–69.

3 Boelcke 1975, s. 14. Hyvä historiallinen yleisesitys sodan rahoittamisesta ja puolustusmenoista on Max Lanter'in *Die Finanzierung des Krieges* (1950). Ks. myös Boelcke 1977.

tusministeriön tilien kautta, joten ne tulevat tavallaan mukaan laskelmiin valtion varojen käytön osana.¹ Toisen poikkeuksen kullekin valtiolle kuuluvasta omien sotilasmenojensa rahoittamisperiaatteesta muodostavat maat, joissa vieraat valtiot huolehtivat sotilaallisesta maanpuolustuksesta ja usein myös kustannuksista.

Sotilaallisen toiminnan ja varustautumisen rahoittaminen ei ole taloustieteiden käsitteistön kannalta aivan ongelmaton asia. Sota-aika yleensä mutkistaa tilannetta entisestään. Millaisista eristä sitten oli kysymys? Puolustusmenojen voidaan katsoa koostuvan ensinnäkin rahana maksetuista erilaisista tarvikehankinnoista sekä henkilökunnalle rahana tai luontaisuuorituksina maksetuista palkoista, toiseksi tavaroiden pakko-otoista puolustustarkoituksiin ja kolmanneksi asevelvollisuudesta, joka voidaan tulkita luontaisuuorituksena maksetuksi veroksi. Asevelvollisuuden kohdalla on sanomattakin selvää, että se kanavoitui suoraan maanpuolustuksen hyväksi. Sen suuruus on käyvän palkan ja armeijan maksaman palkan erotus. Käsitys, että asevelvollisille maksettiin vain osapalkkaa, on yleisesti hyväksytty.²

Tutkimuksissa on yleensä keskitytty näistä ryhmistä ensimmäiseen. Tämänkin työ painottuu selkeästi rahakuluihin. Toista kohtaa tarkastellaan kohdassa 'Näkökohtia puolustusmenoista'. Suomessa noudatetusta käytännöstä voidaan todeta se, että toisen kohdan kulut sisältyvät ensimmäiseen. Näin on, koska pakko-otot on yleensä korvattu asianosaisille. Toisen maailmansodankin aikana armeijan yksiköt tavallisesti antoivat kuitenkin ottamistaan tavaroista. Toisaalta voimassa ollut korvauslainsäädäntö takasi sen, että omaisuuttaan pakko-otoissa menettäneillä oli mahdollisuus saada korvaus taloudellisista menetyksistään. Näin ollen asiat on voitu hoitaa kuntoon jälkikäteen. Asevelvollisuus oli merkittävä tekijä myös kansantaloudessa. Armeijan rullissa olleet olivat työllistettyjä maanpuolustuksen toimialalla ja sitä kautta he tuottivat myös kansantuotetta. Kansantalouden tilinpidossa vakinaisessa palveluksessa olevat asevelvolliset ja kantahenkilökunta katsotaan työllistettyyn työvoimaan kuuluviksi.³ Maksettiinko kaikille heistä puheena olevasta työstä käypää palkkaa, onkin jo toinen juttu. Kolmanteen kohtaan, asevelvollisuuteen, palataan luvussa 'Asevelvollisuusvero'.⁴

1 Herva 1964b, s. 293–300.

2 Ks. Boelcke 1975, s. 14–15.

3 Sourama–Saariaho 1980, s. 68.

4 Itsenäisen Suomessa otettiin 18.2.1918 uudelleen käyttöön vuonna 1878 säädetty asevelvollisuus. Vuosien 1918–1939 kuluessa ehti noin 509 000 suomalaista miestä palvella asevelvollisena. Samaan aikaan noin 92 000 miestä vapautettiin rauhanaikaisesta palveluksesta. Tervasmäki 1977b, s. 50–51.

Suomessa puolustusmenot voidaan määritellä puolustusvoimien menoiksi. Vuoden 1933 puolustuslaitosasetuksessa katsottiin puolustusvoimien koostuvan neljästä eri osasta eli puolustuslaitoksesta, suojeluskuntajärjestöstä, rajavartiolaitoksesta ja merivartiolaitoksesta.¹ Niiden kaikkien menot olisi määritelmistä tarkkaan kiinni pidettäessä sisällytettävä puolustusmenoihin.

On selvää, että varsinaisen puolustuslaitoksen menot kuuluvat sellaisinaan puolustusmenoihin. Muiden edellä lueteltujen osalta asiaa pitää tarkastella hieman lisää.

Suojeluskuntien asema määräytyi vuonna 1927 annetulla lailla sekä sitä seuraavana vuonna täydentäneellä asetuksella. Näissä suojeluskunnat säädettiin valtakunnan sotavoimaan kuuluviksi, nehan antoivat vapaaehtoisille sotilaskoulutusta vakinaisen armeijan ulkopuolella. Itsehallinnollisen järjestön taloutta rahoitettiin hyvin huomattavasti valtion tulo- ja menoarvion kautta. Puolustusvoimien siirtyminen vuonna 1934 aluejärjestelmään lisäsi suojeluskuntien painoarvoa puolustusvoimien osana ja nimenomaan liikekannallepanon toteutuksessa. Tiiviimpi hallinnollinen yhteys valtiovaltaan kasvatti myös järjestön saamaa julkista rahoitusta.² Suojeluskuntajärjestö sai puolustusministeriön pääluokasta 1930-luvulla vuosittain noin yhden kymmenesosan.³ Muuta julkista rahoitusta suojeluskunnat saivat eri kunnilta. Näiden avustusten suuruudeksi on 1930-luvun osalta arvioitu nelisen miljoonaa markkaa vuotta kohti.⁴

Syksyllä 1939 suojeluskunnista muodostettiin kotijoukot, jotka huolehtivat kotialueiden sotilaallisesta toiminnasta. Samoin kotijoukot vastasivat muun muassa miehistötäydennyksistä. Moskovan rauhan jälkeen suojeluskuntien asema korostui erityisesti liikekannallepanossa. Samalla ne saivat elimellisen osan armeijan organisaatiossa. Jatkosodan aikana suojeluskunnille jätettiin merkittäviä tehtäviä kotijoukkojen runkona. Järjestö lakkautettiin välirauhansopimuksen perusteella 6.11.1944.⁵

Suojeluskunnat eivät olleet yksinomaan maanpuolustusjärjestö, vaan ne ylläpitivät myös yleistä harrastustoimintaa. Siksi tässä työssä katsotaan jo työekonomiankin vuoksi suojeluskunnille osoitetun kunnalli-

1 As. kok. 19.6.1933/213, 'Puolustuslaitosasetus', § 1.

2 As.kok. 22.12.1927/347 'Laki Suojeluskuntajärjestöstä'; As.kok. 4.5.1928/156 'Asetus suojeluskuntajärjestöstä', VI luku; Tiihonen 1984, s. 14–18.

3 Raikkala 1966, s. 281, noin 50–70 miljoonaa markkaa vuosittain. Ks. myös Tervasmäki 1977b, s. 54–55.

4 Raikkala 1966, s. 281, 292.

5 Tiihonen 1984, s. 21–28; Tiainen 1960, s. 383–386, 406–408. Ks. myös Raikkala 1966, Vuorenmaa 1979b, Vuorenmaa 1979a ja Vuorenmaa–Laakso–Soila 1979. Suojeluskuntia koskenut laki kumottiin 3.11.1944 (As.kok. 3.11.1944/770 'Laki suojeluskunnista annetun lain kumoamisesta').

sen ja yksityisen rahoituksen kuluneen tämän yleisen harrastustoiminnan rahoittamiseen. Näin ollen suojeluskuntien osalta puolustusmenoina pidetään vain valtion varoista suoritettuja menoja. Jatkossa ei eroteta toisistaan suojeluskuntajärjestön ja varsinaisen puolustuslaitoksen menoja. Tällöin tarkoitetaan sellaisia menoja, jotka on kirjattu valtion tilinpäätökseen. Vuosina 1939–1944 suojeluskuntien suhteellinen osuus puolustusmenoista pieneni. Samalla osin kotijoukoiksi muuttuneiden suojeluskuntien rahoitus siirtyi aikaisempaa enemmän puolustusministeriön tilien rasiitukseksi. Hannes Raikkalan laskelmien mukaan suojeluskuntien osuus oli yhdestä kahteen promillea sotavuosien puolustusmenoista.¹

Läheisesti suojeluskuntien toimintaan – ja sitä kautta koko maanpuolustusjärjestelmään – liittyi Lotta-Svärd -yhdistys paikallisosastoineen. Jatkosodan alkaessa järjestö oli luettava puolustusvoimien kiinteäksi osaksi. Väli rauhansopimuksen perusteella sekin lakkautettiin syksyllä 1944.² Sen rinnalla toimi sotilaskotijärjestelmä, joskin vähemmän muodollisesti puolustusvoimiin liitettynä.³

Välittömästi Suomen valtiollisen itsenäistymisen jälkeen vastuu maan rajojen vartiointista kuului armeijalle. Tämä piti tehtävää itselleen vieraana, joten tehtävä oli organisoitava toisin. Niinpä varat rajojen vartiointiin on vuodesta 1919 alkaen myönnetty sisäasiainministeriön momenteilta varta vasten perustetulle erilliselle rajavartiolaitokselle. Kysymyksen pohjimmaisten perusteluiden joukossa tavataan myös taloudellisia näkökohtia. Tuolloisen armeijan johdon mielestä kaikki puolustustarkoituksiin liikenevät varat oli käytettävä varsinaisen armeijan eli aseellisen maanpuolustuksen hyväksi. Muiden tehtävien hoitoon osoitetut varat tai joukot olivat siten heidän kannaltaan hyvin tervetulleita. Rajavartiolaitoksesta ei suinkaan tullut pelkästään siviililuonteinen rajojen vartija. Vuoden 1931 rajavartiolaitoslaissa todetaan nimenomaisesti, että rajavartiolaitos ottaa osaa maanpuolustukseen ja että se liitetään mahdollisen liikekannallepanon yhteydessä valtakunnan puolustusvoimiin. Puolustuslaitoksen siirtyessä vuonna 1934 aluejärjestelmään osa armeijan tehtävistä Itä-Suomessa jätettiin rajavartiolaitokselle.⁴ Näin se yhdistettiin entistä kiinteämmin valtakunnan puolustusjärjestelmään.

Toisen maailmansodan puhkeaminen muutti rajavartiolaitoksen aseman. Lokakuussa 1939 se alistettiin sotaväen johdolle. Marraskuulle 1944 saakka, lukuun ottamatta osaa talvi- ja jatkosodan välistä aikaa,

-
- 1 Raikkala 1966, s. 422; Vuorenmaa–Laakso–Soila 1979, s. 175–176. Suojeluskuntien ja varsinaisen puolustuslaitoksen suhteista ks. Kronlund 1988, s. 401–405.
 - 2 Arajärvi–Vuorenmaa–Ylikoski 1979; Tiihonen 1984, s. 28–36; Turunen 1960.
 - 3 Arajärvi–Vuorenmaa–Ylikoski 1979, s. 199–201; Tudeer, Aune 1960.
 - 4 Peltoniemi 1969, s. 40–47, 104, 109. Ks. myös Tervasmäki 1977b, s. 56–57.

varsinainen armeija huolehti Suomen maarajojen vartioinnista. Sota-aikana rajavartiolaitos oli ainoastaan hallinnollinen yksikkö, joka toiminnallisesti oli osa varsinaista armeijaa.¹

Hallinnollisin perustein tapahtuvaa erottelua ei näin ollen voi pitää perusteltuna. Toiminnan luonteen mukaan rajavartiolaitos on selvästi luettava puolustusvoimien osaksi. Näin menetellään tässä työssä.

Merivartiolaitosta ei Suomessa ollut ennen vuotta 1930. Yleisen järjestyksen ja turvallisuuden ylläpito merialueilla kuului siihen asti poliisiviranomaisille. Tullilaitos huolehti nimensä mukaisesti tullivalvonnasta. Merivartiolaitoksen perustamiseen vaikutti kaksi seikkaa. Ensiksi haluttiin tehostaa kieltolain aikaansaaman salakuljetuksen valvontaa ja toiseksi pyrittiin kiertämään Ahvenanmaan demilitarisointiin liittyviä kansainvälisiä sopimuksia. Merivartiolaitoksen poliisiluonteisuuden korostaminen onkin nähtävä osittain seurauksena jälkimmäisestä vaihtoehdosta. Koska jo hallituksen esityksessä eduskunnalle todettiin sen maanpuolustukselle tuottama hyöty, merivartiolaitos on täysin rinnastettavissa rajavartiolaitokseen. Sota-aikana se oli myös täysin samanlaisessa asemassa.²

Esitetyn perusteella tässä työssä sisällytetään puolustusmenot -käsitteeseen kuuluviksi valtion menot varsinaisesta puolustuslaitoksesta, suojeluskuntajärjestöstä, merivartio- ja rajavartiolaitoksesta. Tarkastelun ulkopuolelle jätetään muu kuin valtion rahoitus. Tähän ryhmään voisi lukea toisen maailmansodan aikana Suomessa tapahtuneet lukuisat lahjoitukset puolustusvoimille. Niiden saamista edisti Kansainliiton yleiskokouksen kehoitus. Niinpä moni valtio antoi aineellista tukea Suomelle.³

Kuitenkin puolustusvoimille tapahtuneet lahjoitukset on tuloutettu valtion tilinpäätöksessä, joten ne ovat tavallaan pienentäneet suomalaisten rahoittamia nettopuolustusmenoja.⁴ Esimerkiksi vuonna 1940 valtiokont-

1 Kirjavainen 1969, s. 223, 246 ja 286; Reini 1965, s. 94–96.

2 Säteri 1968, s. 204–211; Kronlund 1988, s. 406–408; Tervasmäki 1977b, s. 56–57. — Esimerkiksi Sulo Enkiö jättää merivartiolaitoksen sotilaallisen merkityksen täysin huomioon ottamatta, kun hän kuvaa varsinaisen laivastomme vaiheita maailmansotien välillä. Kts. lähemmin Enkiö 1968, s. 214–215.

3 Tervasmäki 1977a, s. 46.

4 Sotatalouden tarkastusvirasto on kiinnittänyt huomiota lahjoitusvarojen kirjaamiseen valtiontilintarkastajien kertomukseen vuodelta 1941 liittyvässä selostuksessaan (VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto XIV, N:o 5 Salainen, s. 2.). Sen mukaan tavaralahjoitusten kirjaamiskäytäntö on ollut kirjava. Toisinaan ne otettu huomioon tileissä ja toisinaan. Kokonaan toinen asia on rahalahjojen käsittely, sillä valtiokonttori on tulouttanut valtioneuvoston luvalla puolustusvoimille tulleet lahjoitukset omina tuloinaan.

tori otti vastaan lahjoituksina yhteensä 655 miljoonaa markkaa. Siitä tuli Tukholman lähetystön kautta 456 miljoonaa markkaa.¹

Millainen puolustusmenojen luonne sitten on? Kansataloudellisissa analyysissä niitä voidaan tulkita kolmella tavalla. Ensiksikin niitä saatetaan tarkastella investointeina, toiseksi kulutusmenoina ja kolmanneksi vakuutusmaksuina. Kuhunkin niistä liittyy omia erityisiä sovellutusongelmia, joilla on merkitystä käsillä olevan tutkimuksen työekonomiaan sekä erilaisten menojen ja menetysten kirjaamiseen.²

Investointitulkinnessa katsotaan kunkin vuoden puolustusmenojen merkitsevän lisäystä kansakunnan "puolustusvarantoon", joka kuluu samalla lailla kuin muutkin pääomahyödykkeet. Kunkin hetken "puolustusvaranto" saadaan laskennallisesti selvitetyn ynnämällä kaikki siihenastiset menot puolustustarkoituksiin ja vähentämällä tästä summasta kulumista vastaavat poistot. Lisäksi laskelmissa on otettava huomioon pääomatappiot, toisin sanoen omaisuuden kertakaikkiset tuhoutumiset. Esimerkkeiksi voi mainita taistelukoneiden putoamiset ja panssarilaitojen uppoamiset. Varsinaisessa aseellisessa sodassa mahdollisuudet sellaisiin menetyksiin ovat suuret. Investointitulkinnessa poistot ja pääomatappiot yhdessä muodostavat puolustusmenot. Teknisesti menettely on hankala, sillä se edellyttää yksityiskohtaisia tietoja varannosta, sen koostumuksesta ja poistoajoista. Se soveltuu hyvin ennen ensimmäistä maailmansotaa vallalla olleeseen strategiseen ajatteluun, jossa oletettiin sotien olevan kestoltaan niin lyhyitä, että ne käytäisiin olemassa olevin arsenaalein.

Toiseen maailmansotaan, sellaisena kuin se käytiin, kuvattu strateginen alkuajatelmä ei enää sopinut. Taloudellinen ennakkovarautuminen kuului yhtenä hyvin keskeisenä elementtinä Hitlerin salamasotastrategian ajatuksellisiin lähtökohtiin. Kun taloudellista sotapotentiaalia kyettiin luomaan koko ajan lisää, ei salamasodalla ollut sijaa pitkittyneissä taisteluissa.³

Toinen tapa käsitellä puolustusmenoja on tulkita ne kokonaan kulutusmenoiksi. Tämä on sopusoinnussa Yhdistyneiden kansakuntien kansantalouden tilinpitöjärjestelmää koskevan suosituksen kanssa. Siinä esitetään kaikkien sotilaallisiin tarkoituksiin käytettyjen varojen lukemista

- 1 VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto I, Kertomus Valtiokonttorin vuoden 1940 tilien tarkastuksesta N:o 9/208 K.D. -43, s. 6.
- 2 Sotilasmienojen luonnetta on käsitellyt seikkaperäisesti muun muassa taloustieteen nobellisti Simon Kuznets teoksessaan *National Product at War Time*, New York 1945. Ilmestymisajankohdastaan huolimatta hänen esittämänsä mielipiteet mainitussa teoksessa ovat edelleen varteenotettavia.
- 3 Esim. Seppälä H. 1974, s. 5–6; Milward 1977, luku 2.

julkisiksi kulutusmenoiksi.¹ Suomessa käytössä olleessa kansantalouden tilinpitojärjestelmässä ei noudatettu suositusta sellaisenaan, vaan täällä laskettiin puolustuslaitoksen rakennusinvestoinnit julkisiksi investoinneiksi eikä kulutusmenoiksi. Tällä hetkellä käytössä oleva laskentajärjestelmä on kansainvälisten suositusten mukainen.² Puolustusmenojen tulkitseminen ainoastaan kulutusmenoiksi yksinkertaistaa huomattavasti laskennallista tarkastelua, sillä kunkin hetken (esimerkiksi vuoden) puolustusmenojen katsotaan tyydyttäneen senhetkiset puolustustarpeet. Menettely edellyttää samalla, että kaikki puolustustarkoituksiin hankittujen hyödykkeiden katsotaan tulleen laskennallisesti kulutetuiksi niitä hankittaessa. Sotilaallisesti ne ovat voineet olla hyvinkin käyttökelpoisia vielä vuosia.³

Kolmas puolustusmenojen tarkastelutapa on pitää niitä vakuutusmaksuina, jotka kansakunta on halukas maksamaan ulkoisesta turvallisuudestaan. Vakuutusperiaatehan merkitsee riskin jakamista kaikkien vakuutuskenottajien kesken siten, että kokemusperäisten todennäköisyyksien mukaan lasketaan summa, joka on koottava vahinkojen kattamiseksi. Vahingot korvataan kerätyillä maksuilla ja tarvittaessa vararahastoilla. Puolustusmenoihin sovellettuna vakuutusmaksuperiaate merkitsee sitä, että normaalien eli rauhanaikaisten puolustusmenojen katsotaan olevan tavallisia vakuutusmaksuja. Ne kattavat normaalit turvallisuusriskit sekä jättävät jonkin verran pahempien päivien varalle vararahastoon. Puolustusmenot koostuvat vakuutusmaksutulkinnessa vakuutusmaksuista, joista vähennetään vararahastojen kasvu. Viimeksi mainittu voi olla myös negatiivinen, näin erityisesti sotatilanteessa. Silloin puolustusmenoksi laskettaisiin sen vuoden menot lisättynä vararahastojen vähenemisellä.

Vakuutusmaksumenetelmän soveltaminen edellyttää huomattavasti enemmän tietoja kuin kulutusmenotulkinta. Edellinen lienee kuitenkin parhaiten reaalista tilannetta vastaava. Sen käytön hankaluutena on tarvittavien tietojen huono saatavuus.

Tässä työssä puolustusmenojen tarkastelutavaksi on valittu kulutusmeno -tulkinta. Perusteluja menettelylle on kaksi. Ensinnäkin menettely voidaan katsoa kansainvälisten suositusten mukaiseksi ja toiseksi sen

1 United Nations: A System of National Accounts and Supporting Tables (= SNA), New York 1964, s. 26. Kyseessä on niin sanottu vanha SNA. Ks. myös Hjerpe Ri. 1988, s. 209. Uuden järjestelmän mukaan ks. Sourama—Saariaho 1980, s. 82.

2 Grönlund—Niitamo 1968, s. 139; Sourama—Saariaho 1980, s. 13, 82. — Uuden järjestelmän mukaisia lukuja on Suomesta saatavissa vuodesta 1960 alkaen. Vanhan ja uuden järjestelmän näkemys puolustuksesta toimintana on sama.

3 Tämä on jossain määrin epätodellinen vaihtoehto, sillä esimerkiksi panssarivaunun oletetaan tuottavan 'puolustushyötynsä' kokonaisuudessaan sitä maksettaessa eikä sitä mahdollisesti käytettäessä.

soveltaminen on työekonomisesti huomattavasti mielekkäämpää kuin kahden muun edellä kuvatun.

Sota-aikoina ei juuri kiinnitetä kriittistä huomiota puolustusmenoihin. Ne koetaan silloin hyvin välttämättömiksi, joten niitä ei tarvitse erityisesti perustella. Rauhan aikana niiden taas katsotaan usein olevan kohtuuttoman suuret. Tarkoituksenmukaisuussyistä puolustusmenoja tarkastellaan useimmiten bruttoperiaatteen mukaan. Menettely ei kuitenkaan vastaa kulutusmenotulkinnan henkeä. Siksi maanpuolustusmenojen kohdalla on siirryttävä nettoperiaatteeeseen eli bruttomenoista on vähennettävä erilaisen omaisuuden luovutuksesta tai muutoin puolustusvoimille saadut tulot.¹ Viimeksi esitetty näkökohta tulee selvimmin esille demobilisaatio-vaiheessa, kun armeijan tarkoituksiin sota-aikana koottuja varastoja myytiin siviilisektorille.

Usein sodan kustannuksia arvioitaessa pidetään sodanaikaisia puolustusmenoja kokonaisuudessaan sodasta aiheutuneina. Lausumaan sisältyy epäsuorasti väittäjä, että ilman sotaa asianomaisessa maassa ei olisi ollut lainkaan armeijaa. Tämä tuntuu epätodennäköiseltä kahdennenkymmenennen vuosisadan Suomessa, sillä myös puolueettomina pysyneet maat, kuten esimerkiksi Sveitsi ja Ruotsi, kasvattivat armeijoidensa vahvuuksia sotavuosina.

Oikeampi menettely on tarkastella sodasta aiheutunutta puolustusmenojen lisäystä eli sitä, miten paljon sotavuosien nettopuolustusmenot poikkesivat "normaalivuosien" vastaavista. Menetelmä on tarkoituksenmukaisuudestaan huolimatta karkea ja todellisuutta yksinkertaistava.² Tämäkin menetelmä herättää erittäin keskeisiä kysymyksiä sotatalouden merkityksen ymmärtämisessä. Voidaan syystä kysyä, ovatko sodan aiheuttamat lisämenot todella kokonaan kansantaloudellinen menetys vai ovatko ne kokonaan tai osittain hyödyllisiä taloudellisen aktiviteetin lisääjinä? Pitäisi siis pohtia sitä, millaisia kerrannaisvaikutuksia lisääntyneillä menoilla on ollut tuotannon ja työllisyyden kautta koko kansantalouteen.³

Puolustusmenojen kytkentä koko kansantalouteen ei ole yksiselitteistä. Pääpiirteissään kysymys puolustusmenojen vaikutuksista voidaan jakaa kasvukomponenttiin ja allokontikomponenttiin. Edellisellä ymmärretään puolustusmenojen suoria ja kerrannaisvaikutuksia kansantalouden kokonaistarjonnan määrään ja jälkimmäisellä vastaavasti vaikutuksia tuotannon, tulojen ynnä muiden jakautumiseen. Kummastakin esite-

1 Kansantalouden tilinpidossa menetellään samoin.

2 Ks. Lanter 1950, s. 17–19; Clark J. M. 1931, s. 123–125; Boelcke 1975, s. 15.

3 Milward 1970, s. 16.

tään erilaisia tulkintoja kunkin tutkijan oman kysymyksenasettelun puitteissa.¹

Taloustieteellisissä kasvumalleissa on pitkään korostettu investointien merkitystä taloudelliselle kasvulle. Monissa tutkimuksissa on todettu puolustusmenojen suhteellisen osuuden ja taloudellisen kasvun välillä vallinneen negatiivisen korrelaation. Puolustusteollisuuden investoinneilla on näissä tarkastelumalleissa taloudellista kasvua kiihdyttävä vaikutus. Tällöinkin voidaan kysyä, olisiko vastaava investointi tuottanut muualla pienemmän tai suuremman taloudellisen kasvun. Norjassa tehtyjen teoreettisten laskelmien mukaan kansakunnalle olisi hyvin toivottavaa sellainen sota, joka tuhoaisi maan tuotantokoneiston; uusinvestoinnit korvaavat taloudellisena kasvuna sodan hävitykset monin verroin.²

Työllisyyteen puolustusmenot vaikuttavat lyhyellä tähtämellä kasvattavasti. Pitkän ajanjakson kehitys ei ole yksiselitteinen.³

Puheena olevien puolustusmenojen lisäykset määräytyvät tietyllä tavalla. On itsestään selvää, että niillä tulee olla jokin vertailukohta. Laskelmien perusteiksi otettaville "normaalipuolustusmenoille" voi helposti löytää kolme yleisesti käytössä olevaa tapaa. Ensiksi voidaan valita perusvuodeksi jonkin tietyn vuoden menot. Toiseksi tulkitaan, että tietty osuus kunkin vuoden kansantuotteesta kuuluu puolustautumisen rahoittamiseen. Tällainen menettely oli hyvin yleistä 1980-luvun politiikassa, jossa tuon tuosta katsottiin niin ja niin suuren osuuden bruttokansantuotetta olevan sidotun johonkin tarkoitukseen, esimerkiksi kehitysyhteistyöhön. Kolmanneksi voidaan valita vertailukohdaksi tietty markkamäärä asukasta kohti. Tässä työssä menetellään ensimmäisen kohdan mukaisesti, koska sen soveltaminen on työekonomisesti kannattavinta. Menetelmään kaksi liittyy sellainen näkökohta, että tavalla tai toisella olisi otettava huomioon puolustusmenojen kansantuote-osuus, joka sotavuosina luonnollisista syistä kasvaa. Kolmas tapa on itse asiassa vain ensimmäisen menetelmän asukaslukuun suhteutettu muunnos. "Normaalivuodeksi" on valittu vuoden 1938 puolustusmenot.

Onko vuoden 1938 menojen valinta vertailukohdaksi perustelua, kun muitakin vaihtoehtoja olisi ollut? Olivatko puolustusmenot tuolloin tavanomaisia? Vilho Tervasmäen laskelmien mukaan sotilaallisen maanpuolustuksen osuus oli vuonna 1938 markkinahintaisesta bruttokansantuotteesta 3,4 prosenttia. Luku on huomattavan korkea, jos vertailukohdaksi otetaan vuodet 1947–1955. Tuolloin vastaava osuus vaihteli 1,0 ja 1,4

1 Matilainen 1989, s. 7–8.

2 Matilainen 1989, s. 8–12; Lindgren 1984, s. 377.

3 Matilainen 1989, s. 12–13; Lindgren 1984, s. 380–381. Ks. myös Tirronen 1966.

prosentin rajoissa.¹ Myös edeltäviin vuosiin verrattuna 1930-luvun lopun puolustusmenot olivat suhteettoman suuret, koska tuolloin toteutettiin laajamittaisia perushankintoja. Ne nostivat puolustusmenoja totuttua suuremmiksi, vaikkakaan eivät kovin merkittävästi. Toisaalta on pidettävä mielessä, että perushankintaohjelman hyväksymisen yhteydessä puolustusmenot päätettiin nostaa ainakin kuudeksi vuodeksi vuoden 1938 tasolle.²

Toisen maailmansodan aiheuttamia sotatilamenojen lisäyksiä tarkastellaan ajallisesti kalenterivuosien tarkkuudella. Kunkin vuoden kohdalla sodan aiheuttamaksi lasketaan kiintein hinnoin laskettu erotus vuoden 1938 menoihin. Ensimmäisenä sotavuotena pidetään vuotta 1939 ja viimeisenä vuotta 1947. Perusteluna viimeksi mainitulle valinnalle ovat varsinaisen rauhansopimuksen allekirjoittaminen, valvontakomission poistuminen maasta sekä seuraavaan vuoteen ajoittuva liikekannallepanovalmistelujen aloittaminen uudestaan.³ Menettely ottaa huomioon myös sodan jälkeisen väsymyksen. Aselevon solmimisen jälkeen elettiin vielä haavoja nuollen. Silloin puolustusmenot jäivät suhteettoman alhaisiksi valittuun normaalitasoon verrattuna.⁴

2.1.1 Puolustuslaitoksen menot

Valtion tulo- ja menoarviossa osoitettiin puolustuslaitokselle määrärahoja sota-aikanakin useissa pääluokissa. Tarkastelujakson aikana ne olivat enimmäkseen arviomäärärahoja. Tämä merkitsi käytännössä sitä, että tosiasiallinen varojen käyttö oli huomattavasti suurempi kuin mitä eduskunnan hyväksymissä budjeteissa varattiin sotilasmenoihin. Siksi tarkastelun on tapahduttava tilinpäätöstietojen perusteella, jotta todellisesta varojenkäytöstä päästäisiin selville. Tilinpäätöksien luvut eivät kameraalisen luonteensa vuoksi kerro suoraan kunkin vuoden todellisia tuloja ja menoja. Sen vuoksi ne on "puhdistettava" todellisten kassamenojen selvittämiseksi. Tällä tarkoitetaan muun muassa sitä, että määrärahojen peruutuksia ei katsota tuloiksi, kuten tilinpäätöksissä. Toisen esimerkin

1 Tervasmäki 1978, s. 476–477.

2 Talouselämä 8/1938: "Perushankintain rahoitus" (pääkirjoitus). Iskanius 1982 on käsitellyt laajemmin puolustusvoimille budjetissa myönnettyjen varojen käyttöä (ei siis todellista käyttöä) ja käytyä keskustelua lähinnä armeijan kannalta.

3 Blinnikka 1969, s. 16; Jyränki 1967, s. 171.

4 Ks. esimerkiksi Hakala 1988, s. 26. Valvontakomissio kielsi huhtikuussa 1945 liikekannallepanovalmistelujen teon. Kielto koski myös taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelua. (Mikkola 1988, s. 93).

saa siirtomäärärahoista, jotka kirjataan puhdistuksen jälkeen käyttövuoden eikä myöntövuoden menoiksi.¹

Puolustuslaitoksen varsinaiset sota-aikaiset menot kirjattiin puolustusministeriön pääluokkaan (9. Pl.) ja perushankinnat tuloa tuottamattomiin pääomamenoihin (20. Pl.). Lisäksi menoja on suoritettu valtioneuvoston käyttövaroista (3. Pl.) ja sekalaisista yleisistä menoista (15. Pl.). Asevelvollisten omaisille maksetut avustukset on kirjattu kuudenteentoista pääluokkaan.

Puolustusministeriö oli sota-aikana myös huomattava teollisuuden harjoittaja. Sen tehtaille on osoitettu varoja yhdeksännessätoista pääluokassa, tuloa tuottavissa pääomamenoissa. Niitä ei ole tässä työssä luettu maanpuolustukseen kuuluviksi varoiksi, vaan niiden on katsottu kuluneen valtion teollisuustoiminnan rahoittamiseen. On huomattava, että puolustusvoimat maksoivat muun muassa Valtion tykkitehtaalta hankkimistaan aseista aivan samoin kuin yksityisillekin toiminimille. Tykkitehdas puolestaan on tulouttanut saamansa tulot valtion tilinpäätöksen viidennessä osastossa. Kuudennessa osastossa on tuloutettu puolustuslaitoksen tehtaiden poistot.²

Oheisessa puolustusmenoja kuvaavassa taulukossa on lähtökohtana Heikki Valvanteen laskemat puhdistetut puolustusmenot puolustusministeriön osalta ja valtion varsinaiset menot. Edelliset eivät sisällä kaikkia valtion sotilasmenoja, ja siksi lukuja on täydennetty kolmannessa ja viidennessätoista pääluokassa esiintyvillä puolustusministeriön menoilla. Kyseisiä varoja käytettiin muun muassa tilapäisen henkilökunnan palkkaamiseen. Sota-aikana puolustusvoimien henkilöstö sai palkkansa yhtä normaalisti kuin rauhan aikana. Lisäksi kantahenkilökunta sai päivärahaa ja mahdollisesti henkilökohtaista palkanlisää, mikäli toimi sota-aikana rauhanaikaista sotilasarvoaan korkeammassa tehtävässä.³

Esitetyt luvut kuvaavat hyvin puolustusmenojen keskeistä merkitystä tarkasteluvuosina. Niiden osuus valtion varsinaisista menoista oli enimmillään vuonna 1940, jolloin aseellisen puolustuksen osuus oli enemmän kuin kolme neljäsosaa. Puolustusmenojen lisäys on tapahtunut nimenomaisesti valtionalouden kasvun kautta. Niinpä muiden toimintojen menot eivät juurikaan pienentyneet. Puolustusmenojen allokontivaikutuksesta on tutkimuksessa keskusteltu runsaasti. Viime aikaisten selvitysten

1 Valvanne 1949; Taimio 1986, s. 35–42. Martikainen 1975 esittämät luvut eivät ole puhdistettuja, joten ne eivät ole käyttökelpoisia.

2 Valtiopäivät, eri vsk., Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, ao. vuosilta., 4. os; Ks. myös Jokinen J. 1988, s. 75. Vrt. Nars 1966, s. 87.

3 Vuorenmaa–Laakso–Soila 1979, s. 175; As.kok. 30.12.1939/545 'Asetus puolustusvoimien viran ja toimen haltijoille sotatilan aiheuttamissa poikkeuksellisissa oloissa suoritettavasta päivärahasta ja ynnä eräistä muista eduista'.

TAULUKKO 1 Valtion puolustusmenot ja kokonaismenot Suomessa vuosina 1938–1947, miljoonin markoin

Vuosi	A	B	C	D	E	F
1938	1 119	4	-	1 123	3 743	30
1939	3 196	5	-	3 201	6 013	53
1940	13 411	4	-	13 415	17 479	77
1941	13 568	71	-	13 639	18 165	75
1942	18 300	183	-	18 483	24 665	75
1943	19 318	294	-	19 612	29 512	66
1944	21 920	115	3 772	25 807	38 551	67
1945	7 022	410	-	7 432	36 385	20
1946	3 661	574	-	4 235	45 234	8
1947	3 213	1 077	-	4 290	58 866	7
Yht.	104 728	2 737	3 772	111 237	278 613	.

Lähde: A = *Puolustusmenot Valvanteen mukaan*. Valvanne 1952, s. 12–13. — Valvanne on laskenut puolustusmenoihin koko 9. pääluokan (puolustusministeriö) menot ottaen huomioon myös menoennakot ja eräät budjetin ulkopuoliset suoritukset sekä 20. pääluokkaan merkityt puolustuslaitoksen kaluston ja tarvikkeiden perushankinnat ja korjaukset. B = *Muilta momenteilta maksetut puolustusmenot*. Valtion tilinpäätökset ja Kertomukset valtiovarain tilasta kyseessä olevilta vuosilta (sisältyvät valtiopäiväasiakirjoihin tilivuotta seuraavana vuotena, nide IV kunakin vuonna lukuun ottamatta vuotta 1945). Puolustusministeriön osalta on jätetty huomioon ottamatta momentit erinäisistä rauhansopimuksesta aiheutuneet menot sekä saksalaissaatavien transferointimenot. Niihin palataan tuonnempana asianomaisissa luvuissa. C = *Erityiserät*. Summa sisältää suomalaisten maksamattoman velan Oy Dahlberg & Hilbertille saksalaisista asetoimituksista Suomeen. Summa on suoritettu Liittoutuneiden valvontakomission määräyksestä Neuvostoliitolle. Summa esiintyy valtion tilinpäätöksessä kohdassa muut välirauhansopimuksesta aiheutuneet menot. D = *Puolustusmenot yhteensä* (A + B + C). E = *Valtion varsinaiset menot*. Valvanne 1952, s. 12–13. Luvut sisältävät ainoastaan kulutusmenoiksi laskettavat erät. Varsinaiset pääomamenot eivät niihin sisälly. F = *Puolustusmenot (D) prosentteina valtion varsinaisista menoista (E)*.

mukaan puolustusmenojen kasvun ei välttämättä ole tarvinnut johtaa menojen karsintaan muilla sektoreilla.¹ Kuntien toiminta pysyi määrällisesti ennallaan. Samalla poikkeusolosuhteet kasvattivat tarvetta ylimääräiseen hallinnointiin, jota ei purettu kokonaan rauhan tultua. Kasvava sotilassektori aiheutti muiden toimialojen suhteellisen osuuden pienenemisen. Valtion talouden ekspansio oli todella merkittävää vuosina

1 Matilainen 1989, s. 14–15.

1940–1944. Silloin julkisen sektorin osuus oli erittäin huomattava kansantuotteenkin muodostajana.

Tämä valtiontalouden laajeneminen on rahoitettu kasvaneen verotuksen ohella lisäämällä valtion velkaa. Osittain se toteutettiin ottamalla lainaa Suomen pankista eli setelirahoituksella. Sen osuus oli suurimmillaan vuosina 1940 ja 1941, jolloin se oli molempina vuosina viitisen miljardia markkaa. Myös yksityispankit joutuivat turvautumaan tuolloin Suomen Pankkiin turvatakseen oman maksuvalmiutensa. Kokonaisuutena Suomen valtionvelka ei ollut kymmentäkään prosenttia bruttokansantuotteesta vuonna 1938. Valtion asema kotimaisilla rahamarkkinoilla oli suhteellisen hyvä, koska kilpailijoita oli vähän. Tämä näkyi valtion maksaman koron laskuna sodan alkuvuosina. Sitä paitsi valtio sai lainansa huomattavasti halvemmallalla kuin muut. Osaltaan tähän vaikutti se, että pankkien ottolainaus kasvoi varsinkin jatkosodan aikana huomattavasti nopeammin kuin antolainaus.¹

Valtion rahoitusasema parani olennaisesti sota-aikana kuntasektorin kautta, koska huomattava osa valtiolle tulleista lisätehtävistä, esimerkiksi kansanhuolto ja väestönsuojelu, organisoitiin kuntien avulla.²

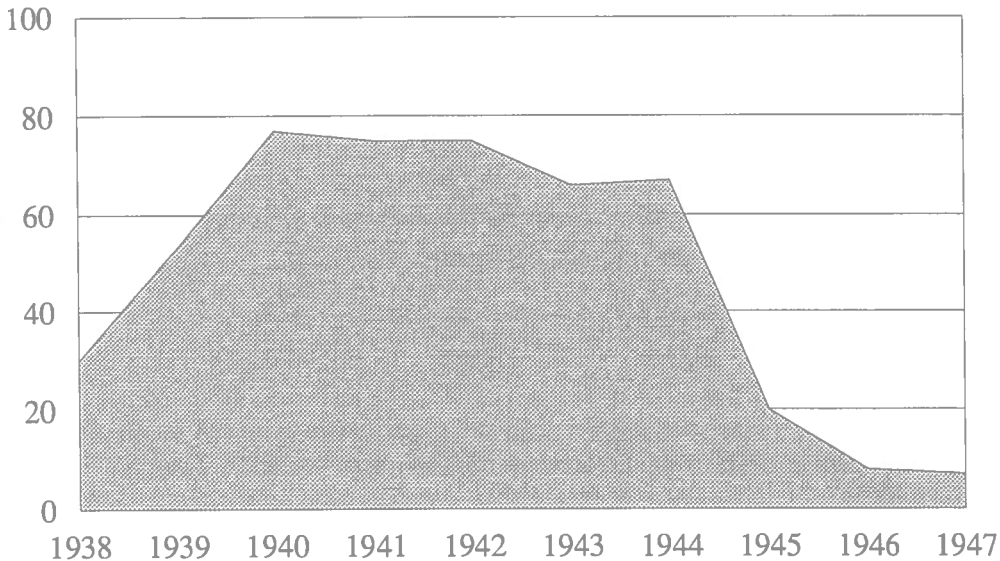
Puolustusvoimien kysyntä merkitsi teollisuudelle melkoista piristysruisketta. Armeijan tilauksien ansiosta metalliteollisuus kehittyi sota-aikana huomattavasti, vaikka muutokset tuotannon volyymissä jäivät verrattain vähäisiksi. Tilanne Suomessa poikkesi tässä suhteessa olennaisesti pääsotijamaista. Elintarviketeollisuuden kohdalla puolustusvoimien tilausten merkitys oli huomattava. Kun tuotannon kasvu muutoin oli negatiivista, tarjosivat puolustusvoimien tilaukset merkittävästi työtilai-

1 Tervasmäki 1978, s. 117–119; Alho 1943; Suviranta 1943, s. 71; Tudeer A. E. 1943, s. 104–105; Valvanne 1952, s. 24; Hjerppe Ri. 1988, s. 116ff, 291; Nevanlinna 1945. Ks. myös Nars 1966, s. 91–92. Valtio maksoi vuonna 1943 saamastaan matalakorkoisesta luotosta korkoa 2,4 prosenttia ja muut 6 prosenttia (Louhivuori 1946, s. 20).

2 Soikkanen 1966, s. 651–652; Hjerppe Ri. 1988, s. 116. Muuttunut tilanne kasvatti valtion valvovaa otetta kunnista. Samalla valvonnan luonne muuttui laillisuusvalvonnasta tehokkuuden tarkkailuun. Reaalisesti kuntien menot laskivat sotavuosina ennen muuta siirrettyjen rakennushankkeiden ja tekemättömien kunnostustöiden vuoksi, mitkä sittemmin tulivat tehtäväksi rauhan vuosina. Kuntasektorin työllistävä vaikutus pysyi sotavuosina suurinpiirtein ennallaan.

Yksityisen kansalaisen kannalta kunnallinen verorasitus pieni sotavuosina tuntuvasti. Syynä ei ollut niinkään veroäyrien halpeneminen, vaan inflaatio. Se hyödytti veromaksajia siten, että kunnallisverot maksettiin jälkikäteen huomattavasti halvemmalla rahalla kuin mistä verotettiin. (Junnila–Modeen 1945, s. 40.)

KUVIO 5 Puolustusmenojen osuus valtion varsinaisista menoista vuosina 1938–1947, prosenttia

Lähde: Valvanne 1952, s. 12-13; Nummela 1982, s. 33.

suuksia. Sodan luonne suosi selvästi teollista valmistustapaa.¹

Puolustusmenoihin on luettava myös asevelvollisten omaisille maksetut avustukset eli sotakuukausipalkat. Ne on katsottava siksi osaksi asevelvollisten palkkaa, joka maksettiin suoraan heidän perheilleen. Päivärahaa sekä palkkaa maksettiin myös suojeluskuntalaisille. Lotat saivat tyytyä pelkkään päivärahaan.² Asevelvollisille itselleen maksetut erilaiset palkat ja päivärahat sisältyvät jo esitettyihin puolustusmenoihin. Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot eri vuosina asevelvollisten omaisille maksetuista avustuksista.

Sotakuukausipalkka perustui helmikuuhun 1940 saakka kokonaan tarveharkintaan. Tuolloin asevelvollisten vaimot ja alle 17-vuotiaat lapset

1 Ks. esimerkiksi Saarto 1980, s. 244–246, 296–298; Siltari 1963, s. 15–17; Hjerpe Re.–Hjerpe Ri.–Mannermaa–Niitamo–Siltari 1976, s. 118–121; Milward 1977 (s. 187ff.) korostaa erityisesti tuottavuuden nousua Yhdysvalloissa. — Vuonna 1944 tehdasteollisuuden tuotannosta meni armeijalle 59 prosenttia Yhdistyneissä Kuningaskunnissa ja 66 prosenttia Yhdysvalloissa.

2 Vuorenmaa–Laakso–Soila 1979, s. 175.

TAULUKKO 2 Asevelvollisten omaisille maksetut avustukset vuosina 1938–1947 miljoonin markoin

Vuosi	Avustusten arvo p _c *	Osuus puolustus- menoista, Pros.**
1938	11	1
1939	68	2
1940	254	2
1941	205	2
1942	493	3
1943	522	3
1944	649	2
1945	146	2
1946	139	3
1947	87	2
Yhteensä	2 574	

Lähde: Valtiopäivät, eri vsk., Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset 16.Pl.IV. ao. vuosilta. Luvut ovat puhdistamattomia, joten ennakkomaksut vääristävät jonkin verran tilannetta. * p_c = Käyvät hinnat. ** = Vertailukohtana on taulukon 1 tiedot.

pääsivät osallisiksi sotakuukausipalkasta. Uusi järjestelmä pohjautui osittain perhesuhteisiin ja osittain sotilasarvoihin. Menettely ei kohdellut kaikkia reserviläisiä täysin tasapuolisesti.¹ Rintamapalvelukseen kutsuminen ei välttämättä merkinnyt normaalin palkanmaksun loppumista kokonaan. Ylimääräisten harjoitusten aikana syksyllä 1939 moni yritys maksoi palveluksessaan olleille reserviläisille osapalkkaa.²

Asevelvollisten omaisten huolto ei ollut ainoastaan valtion varoista maksettujen sotilaskuukausipalkkojen varassa. Käytännön asiat olivat pitkälti kuntien huolena. Kansallinen eheytyminen heijastui myös vapaaehtoistyöhön. Vuonna 1940 perustettu Suomen Aseveljien liitto myönsi vuosina 1940–1945 yhteensä 191 miljoonaa markkaa aseveljien huoltotyöhön. Suoraan tai piiri- ja jäsenjärjestöjen kautta tapahtunut toiminta

1 Piirainen 1974, s. 209–210; Favorin–Heinonen 1972, s. 35–38; Vuorenmaa–Laakso–Soila 1979, s. 175; As.kok. 14.10.1939/337 'Asetus asevelvollisille sotatilan aikana suoritettavasta palkkauksesta ynnä eräistä muista eduista'; As.kok. 30.12.1939/544 'Asetus asevelvollisille sotatilan aikana suoritettavasta palkkauksesta ynnä eräistä muista eduista'; As.kok. 9.2.1940/51 'Asetus asevelvollisille sotatilan aikana suoritettavasta palkkauksesta ynnä eräistä muista eduista' Ylimääräisten harjoitusten aikana korvauksia maksettiin voimassa olleiden asetusten mukaan.

2 Tanner 1951, s. 58.

voidaan huomattavalta osaltaan rinnastaa suoranaiseen huoltoapuun.¹ Avustusten ohella aseveljet lahjoittivat, paljolti järjestön 25.11.1945 tapahtuneeseen lakkauttamiseen liittyen, muille yhdistyksille 73 miljoonaa käypien hintojen mukaista markkaa. Usein lahjoituksen saajana oli Vapaa Huolto.²

Edellä esitettyjen lukujen avulla voidaan muodostaa laskelma Suomen bruttopuolustusmenoista vuosina 1938–1947. Ne eivät sellaisenaan anna oikeaa kuvaa, koska puolustusvoimien tulotkin kasvoivat sotavuosina. Varsinkin välirauhan solmimisen jälkeen armeija myi runsaasti erilaista tavaraa varastoistaan. Kysymys oli sekä intendentuurialan että muista tarvikkeista. Valtion tilinpidon bruttoperiaatteen mukaan puolustusvoimien saamat myynti- ja muut tulot on tuloutettu tilinpäätöksen tulopuolella. Ne on otettava huomioon puolustusmenoja pienentävänä tekijänä.

Välirauhansopimus asetti syksyllä 1944 tiukat rajat armeijan miesvahvuudelle. Valtioneuvoston raha-asiain valiokunta päätti joulukuussa 1944, että puolustusvoimat voi luovuttaa omaisuuttaan korvauksetta valtion laitosten hallintaan. Valtion liikelaitokset sen sijaan joutuivat maksamaan saamistaan hyödykkeistä. Esimerkiksi kansanhuoltohallinto sai tuolloin armeijalta 21 000 tonnia nestemäisiä polttoaineita ja 1 200 tonnia voiteluaineita, joiden yhteinen arvo oli liki puoli miljardia markkaa.³

Siviilisektorin saamat tavaroiden kaupassa ei liikuteltu pikkusummia. Samalla myydyt tavarat olivat hyvin haluttuja ja tarpeellisia, sillä Puolustusvoimat myi varastoistaan hyvin paljon elintarvikkeita ja vaatteita. Yksityissektorille vuosina 1944–1948 myydyistä eristä sai seuraavan asetelman mukaiset tulot miljoonina markkoina:

Vuosi	Elintarvikkeita	Vaatteita
1944	103	63
1945	261	714
1946	35	278
1947	6	477
1948	-	64

1 Loppi 1980, s. 268–271. Eri vuosina varoja myönnettiin seuraavasti: 1940, 3 milj. mk; 1941, 13 milj. mk; 1942, 30 milj. mk; 1943, 54 milj. mk ja vuosina 1944–1945, 91 milj. mk.

2 Loppi 1980, s. 269; Kulha 1980, s. 238; Hyvämäki 1957, s. 42..

3 VA, Valtiovarainministeriön arkisto, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunta 13.12.1944 puolustusministeriön esittelystä.

TAULUKKO 3

Puolustuslaitoksen tulot vuosina 1938–1947 miljoonina markkoina

Vuosi	Puolustuslaitoksen tulot ^a	
		P _c
1938		8
1939		7
1940		43
1941		48
1942		616
1943		533
1944		499
1945		2 652 ^b
1946		1 267
1947		1 193 ^c
Yhteensä		6 866

Lähde: Valtiopäivät, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset ao. vuosilta. Luvut ovat tilinpäätöslukuja sellaisenaan. a = Tuloiksi on laskettu kaikki valtion tilinpäätöksessä mainitut tulot puolustusministeriön osalta lukuun ottamatta puolustuslaitosten tehtaiden tuloja ja kuoletuksia. Tämä johtuu siitä, että ne on tulkittu tässä kuten puolustusmenojenkin kohdalla erilliseksi teollisuudeksi. Menorästien ja siirtomäärärahojen peruutuksia ei ole otettu mukaan laskelmaan, koska ne on jo otettu huomioon menojen puhdistuksessa. b = Summaan on sisällytetty 329 miljoonaa sellaisen omaisuuden hintana, jonka puolustusvoimat ovat luovuttaneet korvauksetta vuoden 1945 loppuun mennessä valtion eri laitoksille. Hallituksen kertomus 1945, s. 105. — Korvauksetta tapahtuneita luovutuksia on tapahtunut vielä myöhemminkin, mutta niiden laajuudesta ja rahallisesta arvosta ei ole käytettävissä yksityiskohtaisempia tietoja. c = Summaan sisältyy 265 miljoonaa panssarilaiva Väinämöisen myynnistä Neuvostoliitolle saatua tuloa. Summa on tuloutettu vuoden 1947 tilinpäätöksen kohdassa 6.Os.III:3. — Neuvostoliitto on puolestaan maksanut summan suomalaisten sille siirtämällä saksalaissaatavilla.

Tämän lisäksi armeija antoi valtion eri viranomaisille mainittuja hyödykkeitä 22 miljoonan markan edestä. Kotiutetuille syksyllä 1944 jaetut 400 000 vaatepartta näkyivät koko kansan vaatetuksessa. Siviilisektorille tapahtunut myynti ajoittui aikaan, jolloin koko kansantalouden huoltotilanne alkoi usean sotavuoden jälkeen olla todella huolestuttava.¹

Nettoperiaatteeseen siirtyminen merkitsee sitä, että tarkastelun kohteena ovat vain puolustusvoimien todelliseen toimintaan käytetyt menot.

1 Hämäläinen O. 1988, s. 701–702.

Samalla luvuissa on tullut huomioon otetuksi kansantalouden voimavarojen siirto puolustuksesta muuhun toimintaan.¹

Oheisen taulukon avulla pyritään antamaan kokonaiskuva puolustuslaitoksen menojen nettolisäyksestä vuosina 1938–1947. Taulukkoon on koottu sekä varsinaiset puolustusmenot sekä asevelvollisten omaisille maksetut avustukset, jotka yhdessä muodostavat bruttomennon. Nettomennon selvittämiseksi summasta on vähennettävä puolustuslaitoksen saamat erilaiset myynti- ynnä muut tulot. Määrärahojen peruutuksia ei ole tässä yhteydessä luettu tuloiksi, koska ne on jo otettu huomioon puolustusmenojen "puhdistuksessa".

Toisen maailmansodan vaikutusta puolustusmenoihin tarkastellaan seuraavassa siten, että sodasta aiheutuneeksi puolustusmenojen lisäykseksi lasketaan se osa nettopuolustusmenoista, joka ylittää vuoden 1938 tason. Rahanarvon suuresta vaihtelusta johtuen on kunkin vuoden nettomenot muunnettu vuoden 1938 rahanarvoon tukkuhintaindeksin pohjalta, kuten edellä on jo ollut puhe.

Laskelman mukaan toinen maailmansota merkitsi 39 220 miljoonan vuoden 1938 markan lisäystä Suomen puolustusmenoihin vuosina 1939–1947. Niiden jakauma on vuosien 1940–1944 kohdalta yllättävänkin tasainen. Edellä esitetystä laskelmasta on ajallisen jakautumisen osalta hieman harhainen. "Sopimuksen numero 1 189"² mukaan Saksasta Suomeen toimitettujen aseiden lasku on kokonaisuudessaan kirjattu vuodelle 1944, vaikka laivaukset jakautuivatkin useammalle vuodelle. Ne olivat välirauhan solmimisen aikaan syyskuussa 1944 edelleen maksamatta, joten niiden maksu siirtyi saksalaissaatavien transferoinnin osaksi.³ Vuoden 1946 tileissä on selvitetty valtion sodan aikana ulkomailta luotolla hankki-

1 Puolustuslaitoksen tulojen jaksottaminen todellisen saantivuoden mukaan ei ole ongelmatonta. Esimerkiksi päämajan tiliosasto on tulouttanut vuoden 1942 tilinpäätöksessä 189 miljoonaa markkaa vuoden 1939 tuloja, jotka ovat olleet rahastoituina. VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto, Kertomus Päämajan Tiliosaston vuoden 1942 tilien tarkastuksesta N:o 76/47 S.D. -44, s. 28.

2 Saksan sotatarviketoimituksista Suomeen toisen maailmansodan aikaan tehtiin kaikkiaan kolme sopimusta, jotka tunnetaan numeroittensa mukaan. Näistä ensimmäinen eli sopimus numero 1 187 tehtiin 1.10.1940. Siihen perustuvat hankinnat, yhteiseltä arvoltaan 57 miljoonaa Reichsmarkia, maksettiin kokonaan 3.3.1943 mennessä. Tähän sopimukseen sisältyvät tavarat toimitettiin Suomeen vuoden 1940 kuluessa. Keväällä 1941 tehtiin edeltävää täydentävä sopimus nro 1 188, jonka mukaan Suomeen tuli 13 miljoonan Reichsmarkin edestä sotatarvikkeita. Ne on maksettu 12.1.1944 mennessä. Viimeinen ja samalla avoin sopimus nro 1 189 on allekirjoitettu 10.2.1942. Sen mukaan maahan tuli 290 miljoonan Reichsmarkin edestä tarvikkeita. Sitä vastaava summa on maksettu Neuvostoliitolle saksalaissaatavien osana. (Terä 1962, s. 150ff, Jokipii 1987, s. 76ff.)

3 Terä 1962, s. 150–155, 168–170.

TAULUKKO 4 Sodan aiheuttama nettopuolustusmenojen lisäys miljoonin markoin

Vuosi	A	B	C	D	E	F	G
1938	1 123	11	8	1 126	1 126	-	-
1939	3 201	68	7	3 262	3 105	1 974	5
1940	13 415	254	43	13 626	9 647	8 521	22
1941	13 639	205	48	13 796	7 988	6 862	17
1942	18 483	493	616	18 360	8 611	7 483	19
1943	19 612	522	533	19 601	8 095	6 969	18
1944	25 807	649	499	25 957	9 684	8 558	22
1945	7 432	146	2 652	4 926	1 281	155	0
1946	4 235	139	1 267	3 107	516	- 610	- 2
1947	4 290	87	1 193	3 184	432	- 694	- 2
Yht.	111 237	2 574	6 866	106 945	50 485	39 220	100

Lähde: Ks. edelliset taulukot. A = Puolustusmenot. B = Sotilasavustukset. C = Puolustuslaitoksen tulot. D = Puolustuslaitoksen nettomenot ($D = A + B - C$) käyvin hinnoin. E = Puolustuslaitoksen nettomenot vuoden 1938 hinnoin. F = Erotus vuoden 1938 menoihin vuoden 1938 hinnoin. G = Kiinteähintaisten nettomenojen lisäyksien ajallinen jakauma, pros. Kunkin vuoden kiinteähintaisista nettopuolustusmenoista on vähennetty vuoden 1938 nettopuolustusmenot.

mien aseiden maksuja. Ne koskivat pääasiassa Ruotsin ja Ranskan kanssa käytyä kauppaa.¹ Niinpä voidaan katsoa, että yksittäisten vuosien taloudellinen rasitus puolustusmenojen osalta oli kansantuotteeseen verrattuna suurimmillaan vuonna 1940.

Koska puolustusmenot olivat näinkin mittavia, on tarkasteltava lähemmin niiden koostumusta.² Talvisodan vuosina palkkamenot olivat 20–30 prosenttia nettomenoista. Jatkosodan vuosina ne puolestaan olivat 60–80 prosenttia vastaavista menoista.³ Nettopuolustusmenojen rakenteellinen muutos, jossa armeijan ylläpito palkkojen ynnä muiden kulujen muodossa tuli vuosien mittaan yhä merkittävämmäksi, kuvaa hyvin

- 1 Valtio sai sodanaikaisilla näillä luotoilla ulkomailta aseita seuraavasti: Vuonna 1940 peräti 3 032 miljoonalla markalla, vuonna 1941 vielä 249 miljoonalla markalla ja vuonna 1944 54 miljoonalla markalla. Valvanne 1949; Valtiopäivät 1947, Asiakirjat IV, Kertomus valtiovarain tilasta 1946, s. 86 (9. Pl.XII.10).
- 2 Raha- ja luontaispalkkojen summa on sama kuin puolustuslaitoksen kansantuote-erä laskennallisia korkoja lukuun ottamatta. (Grönlund–Niitamo 1968, s. 46–47; Taimio 1986, s. 31–34.)
- 3 Nummela 1982, s. 38.

Suomen muuttunutta sotilaallista ja poliittista asemaa. Jatkosodan etene-
misvaiheen päätyttyä ja sodan muututtua asemasodaksi ei varsinaisiin
sotatarvikehankintoihin tarvinnut käyttää yhtä paljon varoja kuin aikai-
semmin. On sangen luonnollista, että pitkittynyt sota kasvatti sekä armei-
jan vakainaista henkilöstöä että palkkapaineita. Vuosi 1944 muodosti lievän
poikkeuksen palkkojen suhteellisen osuuden kasvussa, koska rintamati-
lanteen kiristyminen vaati lisää materiaalihankintoja. Puolustusmenojen
rakenteellinen muutos korostaa sodan merkitystä muutospaineiden
aiheuttajana. Asevelvollisuus sinänsä kasvatti kansantalouden työllisyyttä.
Kun sotakulujen rahoitusta hoidettiin pitkälti verotuksella, koko toimin-
nalla oli merkittäviä vaikutuksia resurssien uudelleen jakamisessa.¹

Tilanne oli Suomessa aivan toinen kuin esimerkiksi Saksassa, jossa
sotakustannukset rivissä ollutta kohti kasvoivat vuosi vuodelta. Syy tähän
on helposti löydettävissä kehittyneempien aseiden kalliimmista hinnoista.
Sodan kasvaneet yksikkökustannukset, jos sellaista käsitettä voidaan
käyttää, kaivoivat luonnollisesti maata Saksan salamasota -strategian
jalkojen alta. Samalla liittoutuneiden teollinen ylivoima pääsi määräävään
asemaan. Suomessa puolustusmenot rivissä ollutta kohden laskivat
vuodesta 1941 vuoteen 1943. Tämä heijastelee hyvin Suomen sotilaallisen
tilanteen vakiintumista asemasodaksi. Toisaalta se kertoo siitä, että maan
sodankäyntikyky talouden puolesta ei ollut tuolloin äärimmillään. Kysei-
nen seikka tulee vielä korostuneemmin esiin, kun otetaan huomioon
bruttokansantuotteen elpyminen jatkosodan alkuvuosina.²

Toinen huomattava menoerä aiheutui sotatarvikehankinnoista.
Niiden arvo edusti noin kahta kolmasosaa armeijan 'palkkausmenoista'.
Ase- ja ammushankintojen arvon jakauma antaa selvän kuvan vuodelle
1940 ajoittuneiden suurten hankintojen merkityksestä. Muista maista
hankittujen aseiden osuus oli erityisen huomattava vuonna 1940 ja jat-
kosodan loppuvaiheessa. Kotimaisen teollisuuden suhteellinen merkitys
kasvoi jatkosodan vuosina. Talvisodan aikana tehostunut hankintatoimi ei
sitä ehtinyt kokonaisuudessaan vaikuttaa ennen sodan loppua. Ampu-

1 Milward 1970, s. 16–18.

2 Boelcke 1977, s. 17; Hjerppe Ri. 1988, s. 216. — Suomen kohdalta voidaan esittää
seuraavaksi indeksisarja nettopuolustusmenoista jaettuna puolustusvoimien keski-
määräisellä rivivahvuudella (Ks. luku 9.1): 1939 = 100, 1940 = 131, 1941 = 85, 1942
= 63, 1943 = 57, 1944 = 65. Aseistuksen kehityksestä ks. esimerkiksi Lappalainen
J. 1989, s. 168ff. Sotakustannusten kasvuun vaikuttivat muun muassa käyttöön
otetun raskaammat hyökkäysvaunut ja tehokkaammat lentokoneet. Ja kaikkia niitä
tehtiin koko ajan enemmän.

TAULUKKO 5 Sotatarvikehankintojen arvo vuosina 1939–1944 miljoonin markoin

Vuosi	Koti-	Ulko-	Yhteensä	Yhteensä	Jakauma Pros.
	mais P _c	mais P _c	P _c	P ₃₈	
1939	1 117	725	1 842	1 754	10
1940	2 756	4 419	7 175	5 080	28
1941	3 616	2 801	6 417	3 715	21
1942	3 469	1 296	4 765	2 235	12
1943	3 333	1 877	5 210	2 152	12
1944	3 654	4 845	8 499	3 169	18
Yht.	17 945	15 963	33 908	18 105	100

Lähde: Tirronen 1975, s. 123. Luvut eivät ole samojen periaatteiden mukaan laskettuja kuin aikaisemmin esitetyt, joten niitä on pidettävä noin arvoina.

matarvikkeiden kohdalla tilanne oli täysin samanlainen.¹ Kirjallisuudessa on mielellään korostettu Saksan merkitystä Suomen sotamateriaalitöimittajana vuosina 1940–1941. Tarkempi tutkimus on osoittanut, että valtaosa tuolloin maahan tulleesta aseistuksesta oli peräisin muualta, muun muassa Yhdysvalloista, Belgiasta, Englannista ja Espanjasta. Kokonaan toinen asia on, että jatkosodan aattona aseita ei enää saatu muualta kuin Saksasta.² Taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelussa ennen talvisotaa oli pitkälti turvauduttu ajatukseen, että aseapua olisi saatavissa ulkomailta.³ Kun tämä ei osoittanut oikeaksi päätelmäksi, sotilaallisen johdon oli toimittava ja hankittava aseita – ja nimenomaan varmuuden vuoksi.

1 Aseiden ja ampumatarvikkeiden määräisestä valmistuksesta ks. tarkemmin Erjola 1983 ja Erjola 1986 sekä taisteluvälinehuollosta Laine L. 1988. Huollon yleisjärjestelyistä saa hyvän kuvan teoksessa Luotola 1988. Puolustuslaitoksen piirissä organisoitiin 1930-luvulla erityiset teollisuuspiirit huolehtimaan tietojen keruusta ja ennakoivista puolustustaloudellisista ratkaisuista. Huomio oli luonnollisista syistä kiinnittynyt sotatarkeään teollisuuteen. Ks. tarkemmin Kinnunen 1967 ja Arvola 1988. Talvisodan aikaisista hankinnoista kertoo tuolloinen puolustusministeri Juhon Niukkanen hyvin seikkaperäisesti ja samalla yksipuolisesti muistelmissaan (Niukkanen 1951).

2 Jokipii 1987, s. 93–95.

3 Oksanen 1946, s. 10.

Puolustuslaitoksen hankinnat ovat käytettyjen määritelmien mukaan kulutusta, vaikka ne monelta osin täyttävät myös investoinnin tunnusmerkit. Siksi on mielekästä verrata sotamateriaalihankintoja myös investointien arvoon eli lähinnä kone- ja laitehankintoihin. Sota-aikana sotamateriaalihankinnat olivat Suomessa monin verroin suuremmat kuin siviilisektorin kone- ja laiteinvestoinnit.¹

Kansainliiton kehoitettua jäsenmaitaan auttamaan Suomea sen Neuvostoliittoa vastaan käymässä sodassa Suomi sai Talvisodan asehankintojen yhteydessä erilaisia taisteluvälineitä lahjoituksina. Kansantaloudellisissa analyyseissä lahjoituksia voidaan verrata normaaliin tuontiin ja huomioida vastaava summa Suomeen tullessa pääomalahjoituksena. Huomattavimmat aseiden lahjoittajat olivat Englanti, Ranska ja Etelä-Afrikka. Merkittäviä lahjoittajia olivat myös Norja sekä Tanska. Lahjoitusten taloudellisesta arvosta ei ole mahdollista esittää täysin luotettavia tietoja, mutta lähtökohtana voidaan pitää Pekka Huhtaniemen Talvisodan historiassa esittämiä arvioita. Niiden mukaan lahjoitusten arvo olisi ollut 300 miljoonaa markkaa, mikä vastasi noin 200 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Talvisodan puolustusmenoista tämä oli pari prosenttia.²

Ruotsin tekemiä taisteluvälinelahjoituksia on pidetty merkittävinä. Ruotsalainen Erik Carlquist on väitöskirjassaan avusta Suomelle talvisodassa tulkinnut lähteitään siten, että Ruotsi olisi lahjoittanut Suomelle erilaista sotilasmateriaalia 7,5 miljoonan kruunun eli vajaan 90 miljoonan

1 Sotavuosina materiaalihankintojen arvo oli eri vuosina seuraavat. Aikaisemmin esitetyissä investointiluvuissa (Hjerppe Ri.–Peltonen, Matti–Pihkala E. 1984) oli mukana myös puolustuslaitoksen hankinnat.

Vuosi	Sotamateriaalihankinnat	Kone- ja laiteinvestoin-	Edellinen jälkimmäisestä pros.
1939	1 842	2 619	70,3
1940	7 175	5 310	135,1
1941	6 417	940	682,7
1942	4 765	3 240	147,1
1943	5 210	5 280	98,7
1944	8 499	3 950	215,2

Lähde: Tirronen 1975, s. 123; Hjerppe Ri. 1988, s. 209, 276–277.

2 Huhtaniemi 1979, Nevakivi 1972, s. 126–127; Jokipii 1987, s. 93–95; Clark 1967, s. 149. Siviilisektorille tulleista lahjoituksista ks. esimerkiksi Rosén 1977, s. 345, 399; Tanner 1951, s. 58, 263ff. Kansainliitossa esille tulleista asenteista, ks. Nevakivi 1971.

TAULUKKO 6

Ampumatarvikehankinnat jatkosodan aikana käyvin
hinnoin, miljoonaa markkaa

Vuosi	Kotimaasta	Ulkomailta	Yhteensä
1941	1 281	1 785	3 066
1942	1 257	375	1 632
1943	1 548	316	1 864
1944	1 696	1 863	3 558

Lähde: Tirronen 1975, s. 131.

markan edestä.¹ Suomalaisten lähteiden mukaan mainittu summa koostuu suomalaisten palauttamasta materiaalista. Silloisessa sopimuksessa asevelan arvoksi sovittiin 35,5 miljoonaa kruunua, josta Suomen puolustusvoimien osuus muodosti 25 miljoonaa kruunua ja ruotsalaisen vapaaehtoispataljoonan 10,5 miljoonaa kruunua.² Sovittu summa on sittemmin otettu huomioon Suomen ja Ruotsin velkasuhteita selvitettyä ja sisällytetty niin kutsutun yhdistettyyn kruunuluottoon vuodelta 1949. Muodollisesti ottaen Ruotsi ei lahjoittanut aseita tämän tutkimuksen aikarajojen puitteissa. Reaalisesti kyllä, sillä sen antaman luoton ehdot olivat todellisuudessa hyvin edulliset alhaisine korkoineen ja pitkine maksuaikoinen. Lisäksi Ruotsi antoi vuonna 1971 anteeksi jäljellä olevan 189 miljoonan kruunun loppupääoman alkuperäisestä 455 miljoonan kruunun velasta.³ Tililukujen mukaan puhuminen ei tee oikeutta läntiselle naapurillemme. Ruotsi antoi merkittävää tukea Suomelle puolivirallisena vapaaehtoistointana. Se koitui sekä suomalaisten että Suomen puolesta taistelleiden ruotsalaisten hyväksi. Talvisodan vapaaehtoispataljoonan ruotsalaislähteen

-
- 1 Carlquist 1971, s. 278. Ruotsalaisten asenteista Suomea kohtaan yleensä talvisodan aikana ks. Johansson 1973.
 - 2 VA, Valtiovarainministeriön (VVM) arkisto KD 37/34 1941; VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto V, Kertomus Päämajan Sotatalousesikunnan Taisteluvälineosaston vuoden 1940 hankintojen tarkastuksesta N:o 49/39 S.D. -44, s. 1. Taisteluvälineiden osuus kyseisestä summasta oli 22 miljoonaa kruunua.
 - 3 Nykopp 1978, s. 41. Osa veloista oli aiheutunut muun muassa tarpeellisista Sotevan hankinnoista. Ks. myös VA, Valtioneuvoston (VN) arkisto, Valtioneuvoston pöytäkirja 10.5.1946, s. 148. Liite Matti Virkkusen P.M.

mukaiset 220 miljoonan markan kulut kustannettiin lähes kokonaan sikäläisin keräysvaroin.¹

Tietojen epätasaisuuden vuoksi ei ulkomailta saatua apua oteta huomioon kokonaislaskelmissa. Voidaan kuitenkin todeta niiden huomattava välillinen vaikutus siinä mielessä, että näiden lahjoitusten vuoksi ei tarkoitukseen tarvinnut käyttää kotimaista tuotantokapasiteettia eikä maksaa vastaavaa tuontia. Huomattava osa Suomen saamasta avusta palveli siviilisektoria. Sellainen apu palveli maanpuolustuksen etua välillisesti, koska se kasvatti kansankunnan taloudellista sotapotentiaalia.

Tarkan rajan vetäminen puolustusvoimien sotilaallisten ja siviili- luonteisten menojen välille on eräissä kohdin vaikeaa, ja osin mahdotontakin. Hyväksi esimerkiksi sopii puolustusvoimien lääkintähuolto. Hieman jatkosotaa pitempänä aikana eli ajanjaksona 1.6.1941–31.12.1944 sotasairaaloissa kirjattiin kaikkiaan 914 000 tapaista. Näistä 630 000 johtui sairaudesta tai tapaturmasta ja 284 000 varsinaisesta sotavammasta. Vain vuoden 1941 loppupuolella sotasairaaloissa hoidettiin enemmän sotavammapotilaita kuin normaaleja sairastapauksia.² Lukujen valossa voidaan esittää, että lääkintäpalvelujen saatavuus selvästi lisäsi niiden käyttöä. Kokonaan toinen kysymys on sotapalvelun vaikutus yleiseen sairastuvuuteen ja tapaturma-alttiuteen yleensä. Seurausvaikutuksiin on usein liitetty terveyspalvelujen laajentaminen koko kansakuntaa koskeväksi.³

2.1.2 Raja- ja merivartiostojen menot

Sekä raja- että merivartiolaitosten menot ovat mukana tarkastelussa aikaisemmin esitetyin perustein. Oheiseen taulukkoon on koottu niistä tiedot vuosilta 1938–1947. Luvut ovat puhdistamattomia tilinpäätöstietoja, jotka on koottu sisäasiainministeriön pääluokan asianomaisten lukujen kohdalta. Lisäksi taulukkoa on täydennetty tiedoilla 20. pääluokkaan kirjatusta perushankinnoista ja uudisrakennuksista.⁴ Eri puolilla tilinpäätöstä olevat

1 Carlquist 1971, s. 91. — Huhtaniemi 1979, s. 291 esittää kokonaiskustannuksiksi yli 500 miljoonaa markkaa. Ks. myös Andreen 1980, s. 69–70.

2 Ponteva–Poikolainen–Niitynperä 1988, s. 817.

3 Ks. esimerkiksi Fox 1986 muutoksista Englannissa. Suomessa terveydenhuoltomenot olivat vuonna 1938 kaksi ja vuonna 1950 kolme prosenttia bruttokansantuotteesta. Sota-aikana huomattava osa sairauskuluista on kirjautunut muiden puolustusmenojen mukana kansantulolaskelmissa toisiin kohtiin kuin toiminnallinen todellisuus olisi edellyttänyt. Tämä vääristää jossain määrin laskelmia. Ks. Laurila 1985, s. 286, erityisesti s. 565.

4 Näiltä osin luvut ovat puhdistettuja, toisin sanoen summat kuvaavat siirtomäärärahojen todellista käyttöä eikä myöntöjä kunakin vuonna.

muihin momentteihin sisältyvät summat on jätetty huomioon ottamatta. Sodan vaikutusta tarkastellaan samoin kuin varsinaisten puolustusmenojenkin kohdalla.

Raja- ja merivartiolaitosten varojen käytöstä näkyy selvästi sodan vaikutus ja niiden joutuminen toiminnallisesti alistettuun asemaan varsinaiseen armeijaan verrattuna. On syntynyt tavallaan säästöä, kun rajojenvartioiden normaaleja tehtäviä on hoidettu puolustusministeriön varoilla. Jatkosodan aikana ja aina joulukuun alkuun 1944 saakka raja- ja merivartiolaitosten kulut palkkoja lukuun ottamatta maksettiin puolustusministeriön kautta. Silloin ne olivat liitettynä varsinaisiin puolustusvoimiin.¹

2.1.3 Näkökohtia puolustusmenoista

Noudatettavan puolustusmeno -käsitteen mukaan sotilastavaraan kohdistunut vahinko tai menetys ei aiheuta taloudellista rasiitetta, koska aseiden ja muiden sellaisten hyödykkeiden katsotaan noudatettavassa kulutusmenotulkinnassa tulleen kulutetuiksi niitä hankittaessa. Mikäli sotilastavaran menetys otettaisiin huomioon, tapahtuisi kaksinkertainen kirjaus. Menettely edellyttää myös saadun sotasaaliin huomiotta jättämistä.

Sotasaaliskysymys -kysymys on kahdenlainen. Kun viholliselle menetetään jotain, se tarkoittaa, että sodassa kuluu normaalia enemmän sotimistarvikkeita. Kun taas niitä saadaan viholliselta, niitä kuluu tavallista vähemmän. Tarkastelun keskittyessä nettopuolustusmenoihin saatu sotasaalis merkitsee joko sitä, että vastaavaa rahallista arvoa ei tarvitse sijoittaa korvaavien hyödykkeiden hankkimiseen muualta, tai nettomenojen pienentymistä armeijan ulkopuolelle myydyn omaisuuden arvon verran.

Luonnollisesti sotatarvikkeiden saaminen viholliselta pienentää taloudellista sotarasiitusta. Samalla tuotantokoneistoa vapautuu muihin tarkoituksiin. Suomessa tämä havaittiin selvästi syksyllä 1941, jolloin koko kansantalous oli mahdollisimman pitkälle valjastettu sodan aiheuttamien resurssitarpeiden tyydyttämiseen.²

Koska sotasaaliina saadut taisteluvälineillä oli huomattavia välillisiä vaikutuksia, esitetään seuraavassa asetelmassa joitakin tietoja niiden lukumääristä:

1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 10/XII, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan istunto 13.12.1944, Esittely sisäasiainministeriöstä, Liite Severi Salon P.M. 11.12.1944.

2 Pihkala E. 1982b, s. 321.

TAULUKKO 7

Raja- ja merivartiolaitosten vuosien 1938–1947 menot miljoonina markkoina

Vuosi	Raja-	Meri-	Edell.	Yht.	Yht.	Erotus
	vartio-	vartio-	pääoma-	P _c	P ₃₈	v. 1938
	laitos ^a	laitos ^b	menot ^c			
	P _c	P _c	P _c	P _c	P ₃₈	P ₃₈
1938	36	20	2	58	58	-
1939	35	21	2	58	55	- 3
1940	41	19	1	61	43	- 15
1941	47	19	2	68	39	- 19
1942	38	18	0	56	26	- 32
1943	52	20	-	72	30	- 28
1944	61	28	-	89	33	- 25
1945	211	. ^d	9	22	57	- 1
1946	323	.	51	374	62	+ 4
1947	440	.	74	514	71	+ 13
Yht.	1 284	145	141	1 570	474	- 106

Lähde: Valtiopäivät 1939–1948, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, eri vsk. a = 7.PL.XI.. b = 7.PL.X. c = 20.PL.I ja II, raja- ja merivartiolaitokselle osoitetut perushankintamäärärahat. d = Merivartiolaitos ja rajavartiolaitos yhdistettiin vuoden 1945 alusta alkaen.

Taisteluvälineen laatu	Talvi- sodassa ¹	Jatko- sodassa ²
Jalkaväkiasheet, noin	28 000	166 000
Panssaritorjunta-aseet	125	749
Kranaatinheitinimet	94	1 927
Erilaiset tykit	138	843
Hyökkäysvaunut ynnä muut		
sen kaltaiset	140	360
Lentokoneet	22	27

Näiden lisäksi sotasaaliina saatiin hyvin huomattavia määriä erilaisia tarvikkeita sekä siviili- että sotilaskäyttöön. Sotasaaliiksi Suomessa luettiin jatkosodan aikana kaikki valloitetulla alueella oleva vihollisen sinne tuoma tai valmistama omaisuus puolustuslaitteet mukaan lukien. Sen haltuunotto ja myynti kuuluivat erilliselle sotasaalistoimistolle.³

1 Tirronen 1979, s. 298–300, 323.

2 Tirronen 1975, s. 125, 167.

3 SARk T20 791, Kertomus PvPE sotasaalistoimiston toiminnasta.

Sotasaaliilla on ollut huomattava välillinen vaikutus armeijan asetilanteeseen. Pääosa maan panssarivoimista tuli sotasaaliina, kuten myös huomattava osa tykistöä. Jonkinlaisen kuvan sotasaaliin taloudellisesta arvosta saa, kun arvioi sotasaaliina saatujen panssarivaunujen arvoa Saksan Suomelle myymien neuvostoliittolaisiin sotasaalispanssarivaunujen hinnalla. Suomi maksoi niistä kuusi miljoonaa markkaa kappaleelta.¹ Sotasaaliina saadun viidensadan panssarivaunun laskuksi tulisi siten kolme miljardia markkaa. Niin suuresta summasta ei suinkaan ollut kysymys, sillä sotasaalis ei aina ollut täyden taisteluvälivälineiden edellyttämässä kunnossa. Siviilisektorille myytyihin sotasaalistarvikkeisiin palataan luvussa 7.2.

Toinen merkittävä reaalitaloudellinen rasitus asevelvollisuuteen perustuvassa armeijassa varsinaisten rahasuoritusten ohella on kansalaisten pitäminen mahdollisesti tuottamattomammassa työssä kuin he rauhan aikana olisivat olleet. Tähän palataan välillisten rasitusten yhteydessä.

Puolustusmenoihin sisältyy myös yksityisille maksettuja sotavahinkokorvauksia. Ne voidaan jakaa omaisuuden pakko-ottoihin puolustusvoimien käyttöön sekä niin sanottuihin sotatoimivahinkoihin. Viimeksi mainitut käsittävät puolustusvoimien sotatoimista tai puolustuksen järjestelyistä aiheutuneet vahingot. Moni ennen talvisodan puhkeamista annettu säädös sisälsi määräyksiä, joiden mukaan omien joukkojen toiminnasta aiheutuneet vahingot korvattiin.²

Sotatilalain mukaan sotilasviranomaisilla oli oikeus tarvittaessa ottaa erilaista omaisuutta pakko-otoilla tai tilauksilla puolustusvoimien käyttöön. Maksetut korvaukset olivat kohtuullisia, koska niiden määräämisessä pyrittiin noudattamaan ottohetken hintatasoa ja koska ne maksettiin rahassa eikä obligaatioina. Pakko-ottojen kohteiksi joutuneet eivät olleet huonommassa asemassa kuin ne, joiden menetykset hyvitettiin korvauslakien mukaan. Moottoriajoneuvojen omistajien tilanne muodostui toisenlaiseksi. Heidän muita huonompi asema ei johtunut korvauksista sinänsä, vaan siitä, että silloisissa oloissa uuden kaluston hankkiminen ei ollut mahdollista.³

-
- 1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 9/IV. Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan esittely puolustusministeriöstä 14.4.1944.
 - 2 Tällaisia lakeja olivat muun muassa Luontaisuuorituslaki (16.4.1920/94), Sotatilalaki (26.6.1930/303), ja Hevosottolaki (17.10.1939/338). Ks. Latva-Koivisto 1984, s. 1. Pakko-ottojen vaikutuksista ks. esimerkiksi Aro 1950.
 - 3 Viitaniemi 1978, s. 229–234, 253–272; Aitamäki 1977, s. 166–168, 210. Armeijan autojen huollon ja hankinnan vaikutuksesta korjaamotoimintaan ks. esimerkiksi Silvennoinen 1987, s. 61–74.

Omaisuuksiaan luovuttaneiden vaatimuksia selvittivät sekä joukko-osastot että erityinen puolustusministeriön korvauslautakunta. Pakko-ottojen aiheuttamien korvausten kokonaismäärää ei voida tarkalleen selvittää, koska rajan vetäminen normaalin kaupan ja niiden välille ei ole mahdollista. Arviolta tapauksia oli enemmän kuin satatuhatta, ja niiden yhteinen raha-arvo kohosi ainakin yhteen miljardiin markkaan.¹

Sotatoimivahingot kohdistuivat pääasiassa rakennuksiin. Niitä syntyi sotatoimissa tai puolustusjärjestelyissä. Osa vahingoista oli tahallisia ja vallinneesta sotilaallisesta tilanteesta johtuneita. Esimerkiksi käy sellaisen irtaimiston hävittäminen, jonka joutuminen vihollisen haltuun haluttiin estää. Nämä vahingot korvattiin tapahtuma-ajasta ja paikasta riippuen joko ensimmäisen korvauslain tai eräistä puolustusvoimain toimenpiteistä aiheutuneiden vahinkojen korvaamisesta annetun lain nojalla.²

Luovutetulla tai vuokratulla alueella syyskuun lopun ja itsenäisyyspäivän 1941 välisenä aikana tapahtunut vahinko korvattiin ensimmäisen korvauslain nojalla. Sen jälkeiset vahingot on korvattu vuoden 1943 lain nojalla. Muualla kuin luovutetulla tai vuokratulla alueella takaraja on ollut marraskuun lopussa 1942 lukuun ottamatta sellaisia tapauksia, joissa vahinkojen on todettu olevan puolustusvoimien aiheuttamia. Näissä vahingoissa sovellettiin vuoden 1943 lakia. Käytännössä tilanne ei ollut näin yksioikoinen, vaan korvausperiaatteet ovat menneet monissa kohdin ristiin.³

Puolustusministeriön korvauslautakunta suoritti yhteensä noin 160 miljoonaa markkaa sotatoimivahingoista, jotka sattuivat ennen vuoden 1941 kesäkuun ensimmäistä päivää. Ensimmäisen korvauslain säädösten mukaan korvattiin näistä 1 140 tapausta 149 miljoonalla markalla. Sotatilain nojalla annettiin vastaavasti 60 päätöstä, joiden yhteisarvo oli 11 miljoonaa markkaa. Kesäkuun alun 1944 jälkeisiä sotatoimivahinkoja korvattiin puolen sataa yhteensä 10,5 miljoonalla markalla. Korvaukset ovat asiaa selvittäneen komitean mielestä vastanneet suurin piirtein vahinkoja. Epäoikeudenmukaisuudet aiheutuivat lähinnä korvausten rahoittamisesta suurimmalta osalta indeksiin sitomattomilla valtion obligaatioilla.⁴

1 Kom.miet. Mon. 1957:3 'Sotavahinkojen lisäkorvauskomitean mietintö', s. 4–10. Ks. myös Kom.miet. Mon. 1955:23 Komitealta, joka on asetettu selvittämään onko puolustusministeriön 17.3.1942 antamallaan päätöksellä asettaman puolustusministeriön korvauslautakunnan toimintaa asianmukaisesti seurattu ja valvottu.

2 As. kok. 27.8.1943/713, 'Laki korvauksen suorittamisesta eräistä puolustusvoimain toimenpiteistä aiheutuneista vahingoista'.

3 Kom.miet. Mon. 1957:3, s. 10 - 13.

4 Kom.miet. Mon. 1957:3, s. 14–15.

Toisaalta armeija huolehti itse eräiden sotavahinkojen korvaamisesta. Esimerkiksi sopii jatkosodan aikana päämajan viestiosaston alaisuuteen perustettu Viestipataljoona 10, joka huolehti sekä kotirintamalla että takaisin vallatulla alueella puhelin- ja lennätinlinjojen korjaus- ja uudisrakentamisesta. Sen miehistöstä huomattava osa oli posti- ja lennätinlaitoksen omaa väkeä.¹ Tämä tarkoitti kirjanpidollisesti sitä, että moni kyseisen joukon korjaama sotavahinko on kirjautunut puolustusmenojen lisäykseksi. Kokonaislaskelmaan tällä ei ole vaikutusta.

Sotaa käyvälle maalle on hyvin tärkeää, että se saa aseita ja ampumatarvikkeita nopeasti. Sen rinnalla erilaisten tilisääntöjen noudattaminen vaikuttaa hyvin toissijaiselta. Puolustusvoimat edisti hankintojaan tarkastelujaksolla ennakkomaksuilla, jotka olivat ajoittain runsaita. Tämä ei koskenut pelkästään kotimaisia toimittajia, vaan esimerkiksi ruotsalaisella Bofors-yhtymällä oli jatkuvasti käytössään suomalaisia ennakkomaksuja. Sama koski keskeisesti saksalaisissa asekaupoissa mukana ollutta toimintaa Dahlberg & Hilbertiä. Ennakkomaksujen määrän kasvu ei välttämättä merkinnyt sitä, että toimittajat olisivat koko ajan vaatineet enemmän ja enemmän ennakkoja. Vallinneissa oloissa vain kävi usein niin, että toimitukset tapahtuivat huomattavasti nopeammin kuin laskut saatiin käsitellyiksi.²

2.2 Väestönsuojelumenot

Maanpuolustukseen kuuluu olennaisena väestönsuojelu eli siviiliväestön suojaamiseen tähtäävä toiminta. Organisatorisesti Suomen väestönsuojelu käynnistyi vapaaehtoisena kansalaistoimintana vuonna 1927. Tuolloin huolestutti lähinnä mahdollinen kaasusota. Ilma-aseen kehittymättömyyden vuoksi ei silloin vielä kiinnitetty huomiota ilmapommituksilta suojautumiseen. Vuodesta 1933 alkaen toimintaa on kutsuttu väestönsuojeluksi. Vuonna 1935 valtioneuvosto asetti komitean valmistelemaan

1 Risberg 1959, s. 619.

2 VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto IV, Ab Boforsin ja Ab Bofors-Nobelkrutin sekä Suomen puolustuslaitoksen välisten maksusuhteiden tarkastus ajalta 1.1.39–29.4.43, nro 11/28 S.D. 44; VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto IV, Ampumatarvikkeiden hankintojen tarkastus ajalta 1.1.39–30.9.40, nro 68/44 S.D. 44, s. 19; VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto IV, Kertomus Päämajan tiliosaston vuoden 1941 tilien tarkastuksesta, nro 13/29 S.D. -44, s. 9–10.

toimenpiteitä kotialueen ilmapuolustusta varten. Koko toiminta jatkui vapaaehtoisena vuoteen 1937 saakka, jolloin annettiin valtion laitoksia koskeva esitys. Mainittu komitea antoi esityksensä seuraavana vuonna, joka johti uuteen lainsäädäntöön seuraavana vuonna. Syyskuun kriisi vuonna 1938 aiheutti sen, että valtioneuvosto nimitti sisäasiainministeriön maan väestönsuojelupäällikön, ja seuraavana vuonna hän sai itselleen esikunnan. Väestönsuojelu organisoitiin näin siviilisektorin kautta. Päävastuu oli talvisodan aikana sisäasiainministeriöllä ja sen alaisella väestönsuojelupäällikön esikunnalla. Ne käyttivät apunaan lääninhallituksia ja kunnallishallintoa. Aikaisemmin tehtävät eivät muodollisesti kuuluneet kenellekään, mutta olivat sivunneet puolustuslaitoksen varsinaista toimialaa. Sotilailla oli edelleen keskeinen asema järjestelmässä, koska maan väestönsuojelupäällikkönä toimi kenraaliluutnantti Aarne Sihvo. Varsinaisia väestönsuojia on maassa rakennettu vasta 1930-luvulta alkaen.

Jo sodan merkeissä säädetty väestönsuojelulaki astui voimaan 15. marraskuuta 1939. Sen mukaan jokainen 16–59-vuotias Suomen kansalainen tai Suomessa asuva ulkomaalainen oli velvollinen osallistumaan sodan aikana väestönsuojelutyöhön ja rauhan aikana sitä koskevaan koulutukseen. Sotatoimialueella väestönsuojelu alistettiin sotilasjohdolle huhtikuuhun 1940 saakka. Talvisodan kokemusten perusteella väestönsuojelu järjestettiin uudelleen Moskovan rauhan ja jatkosodan alkamisen välillä. Siviilijohtoisen järjestelmän tilalle luotiin sotilasjohtoinen ilmasuojeluorganisaatio. Sillä oli muitakin tehtäviä kuin itse väestönsuojelu. Samalla sen nimi muuttui ilmasuojeluksi. Osittain toiminnasta tuli aseellista toimintaa, kun siihen liitettiin mukaan desantintorjunta.¹

Väestönsuojelusta aiheutui myös menoja, jotka olivat sota-aikana tuntuvasti suuremmat kuin rauhan aikana. Toiminnan organisointi sotilasjohtoisesti jatkosodan aikana ei siirtänyt kaikkia menoja puolustusministeriön momenteille, vaan väestönsuojelu aiheutti edelleen menoja siviilisektorille. Tällöin puhutaan lähinnä sisäasiainministeriön ja kuntien menoista.

Seuraavassa tarkastellaan näitä menoja lähemmin. Ajallisesti rajoitutaan vuosiin 1939–1945. Menot näiden aikarajojen ulkopuolella olivat verrattain pieniä. Ennen talvisotaa toimintaa ei juuri ollut. Jatkosodan jälkeen väestönsuojelu karsittiin hyvin pieneksi aina 1950-luvun lopulle saakka.²

1 50 vuotta väestönsuojelutyötä 1977, s. 248ff., 263ff., 304ff., 370, 471; Tervasmäki 1977b, s. 58–61; Myllyniemi 1986, s. 199; Tervasmäki 1978, s. 69–71.

2 Myllyniemi 1986, s. 199.

TAULUKKO 8

Väestösuojelumenot vuosina 1939–1945, miljoonina markkoina

Vuosi	Valtion menot ^a	Kuntien menot ^b	Yhteensä	Yhteensä	Jakauma
	P _c	P _c	P _c	P ₃₈	Pros.
1939	2	..	2	2	3
1940	3	51	54	38	49
1941	2	13	15	9	12
1942	2	8	10	5	6
1943	3	22	24	10	13
1944	3	27	3	11	14
1945	2	9	11	3	4
Yht.	17	130	146	78	100

Lähde: a = Valtiopäivät, eri vsk., Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, 7. Pl. XXIII (XXIV).
b = SVT XXXI, Kuntien finanssilasto, eri vsk. Luvuissa ovat mukana vain kaupungit ja kauppalat.

Sotavuosien reaalimenoista noin puolet ajoittui vuodelle 1940. Tähän on vaikuttanut se, että väestösuojelun kulut eivät hukkuneet puolustusvoimien suurten menojen joukkoon ja tuolloin toteutetuilla runsailla väestösuojahankkeilla. Julkisen sektorin puolella päävastuu väestösuojelun kuluista kuului selvästi kunnille. Esitetyt summat luetaan kokonaisuudessaan sodasta aiheutuneiksi. Yksityisten, lähinnä yritysten, väestösuojelumenosta ei ole käytettävissä tietoja, joten ne jäävät tarkastelun ulkopuolelle.

2.3 Sodasta johtuneiden maanpuolustusmenojen kokonaisuus

Miten suureksi maanpuolustusmenojen kokonaisuus sitten muodostui? Sen selvittämiseksi seuraavaan taulukkoon on koottu aikaisemmin esitetyt sekä puolustuslaitoksen että raja- ja merivartiolaitosten menojen lisäykset. Yhteismäärään on vielä lisätty väestösuojelumenot sellaisenaan.

Pääosa menojen lisäyksestä tapahtui varsinaisen sotilaallisen maanpuolustuksen kohdalla, mikä olikin varsin luonnollista. Maa- ja

TAULUKKO 9

Sodasta aiheutuneet maanpuolustusmenot vuosina 1939–1947, miljoonina vuoden 1938 markkina

Vuosi	A	B	C	D	E
1939	1 974	-3	2	1 973	5
1940	8 521	-15	38	8 544	22
1941	6 862	-19	9	6 852	17
1942	7 485	-32	5	7 458	19
1943	6 969	-28	10	6 951	18
1944	8 558	-25	11	8 544	22
1945	155	-1	3	157	0
1946	-610	+ 4	-	-606	- 2
1947	- 694	+ 13	-	-681	- 2
Yht.	39 220	-106	78	39 192	100

Lähde: Edelliset taulukot. A = Puolustuslaitos. B = Raja- ja merivartiolaivos. C = Väestönsuojelu. D = Yhteensä. E = Jakauma, pros.

merivartiostojen toiminnan alistaminen varsinaiselle armeijalle merkitsi kokonaislaskussa vajaan neljännespromillen pienennystä. Väestönsuojelun kokonaislasku vaikutti suhteellisesti sitäkin vähemmän. Karkeasti ottaen rajojen vartioinnissa syntynyt miljardin kymmenesosan säästö kului väestönsuojeluun.

Puolustusmenojen lisäystä voidaan luonnollisesti verrata sekä bruttokansantuotteeseen että valtion varsinaisiin menoihin. Koko kansakunnan suhteellisen sotarasituksen kannalta niistä edellinen on luonnollisempi vertailukohta. Kun markkinahintainen bruttokansantuote on uusimpien laskelmien mukaan ollut vuonna 1938 yhteensä 38 miljardia silloista markkaa¹, niin sodasta aiheutuneisiin ylimääräisiin maanpuolustusmenoihin kului vuosina 1939–1947 noin 39 miljardia vuoden 1938 markkaa eli reilun vuoden verran.

Yksittäisistä tilivuosista vuodet 1940 ja 1944 olivat tarkastelujakson kalleimmat ja sammalla yhtä arvokkaat. Huomionarvoista on myös se, että vuosien 1941–1943 menojen lisäykset eivät jääneet kovinkaan paljon pienemmiksi kuin vuosina 1940 ja 1944. Vuoden 1941 menojen suhteellinen pienuus on osittain kirjanpitotekninen saksalaisten asehankintojen osalta, mistä on jo edellä ollut puhe.

Jatkosodan jälkeen armeijaa demobilisoitiin hyvin nopeasti. Vuosina 1946 ja 1947 puolustusministeriön pääluokkien menot alittivat reaaliarvoltaan selvästi vuoden 1938 luvut. Muuttunut turvallisuuspoliittinen tilanne kohotti rajavartiolaitoksen asemaa. Tämä näkyi selvästi laitoksen lisääntyneenä varojen käyttönä vuosina 1946 ja 1947. Voidaan syystä sanoa, että osa armeijan supistamisesta korvattiin tuolloin rajavartiolaitoksen aseman kasvulla.

Puolustusmenojen suhteellinen osuus oli maailmansotien välisenä kautena olennaisesti suurempi kuin toisen maailmansodan jälkeen. Viisikymmentäluvulla puolustusvoimien osuus ei ollut yhtä merkittävä tekijä valtiontaloudessa kuin ennen Mainilan laukauksia. Valtiovallan huomion kohde painottui aivan uudella tavalla uutta hyvinvointiyhteiskuntaa rakennettaessa. Osaltaan puolustusmenojen supistuminen on johtunut henkilöstön määrällisestä vähentämisestä. Väli rauhansopimuksen perusteella lakkautettiin 2 397 suojeluskuntajärjestön ja 1 854 puolustuslaitoksen virkaa tai toimea.¹

Sota-aikana valtaosa puolustusministeriön momenteista oli arviomäärärahoja. Maaliskuussa 1940 Tasavallan presidentti vahvisti eduskunnan päätöksen, jonka mukaan puolustusvoimien koko budjetti muutettiin arviomäärärahoiksi. Tämä vähensi eduskunnan budjettivaltaa, kun hallitus ei vallinneissa olosuhteissa voinut kieltää määrärahojen ylityksiä. Armeijan piirissä pyrittiin käyttämään tilannetta hyväksi keräämällä kassareservejä menorästien avulla.²

Puolustusmenojen kokonaismäärä on tässä yhteydessä esitetty huomattavasti alhaisemmaksi kuin aikaisemmassa tutkimuksessa.³ Mistä erot sitten johtuvat? Tässä työssä tarkastelun kohteena on nimenomaisesti nettopuolustusmenojen lisäys sotavuosina. Vertailukohtana on tällöin pidetty rauhan ajan menoja vuodelta 1938. Hyvin useissa tutkimuksissa sotakuluiksi on luettu sotavuosien bruttopuolustusmenot kokonaisuudessaan. Menettely kuvaa hyvin sotaan kuluneita summia. Sellainen menettely sivuuttaa armeijan normaalin rauhanaikaisen toiminnan olettamalla epäsuorasti, että normaaliin rauhanaikaisen maanpuolustusvalmiuden ylläpitoon ei sotavuosina olisi kulunut mitään. Noin yksi viidesosa tarkastelujakson puolustusmenoista on katsottava normaaleiksi puolustusmenoiksi ja neljä viidesosaa sodasta aiheutuneiksi ylimääräisiksi menoiksi.

1 Blinnikka 1969, s. 47.

2 As.kok. 16.3.1940/96, 'Muutos vuoden 1940 tulo- ja menoarvioon,'Tervasmäki 1978, s. 121; Saarto 1981, s. 22; VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto III, Kertomus Päämajan tiliosaston vuodelta 1940 pidettyjen tilien tarkastuksesta 42/62 S.D. -43, s. 17-18.

3 Ks. esim. Nars 1966.

Toinen eroa aiheuttava tekijä on suhtautuminen puolustusvoimien teollisuuteen ja erityisesti sen tekemiin investointeihin. Tässä työssä, kuten kansantalouden tilinpidossakin, puolustusvoimien teollisuus on luettu osaksi koko maan teollisuutta. Kirjanpidollisesti armeija osti tarvitsemiaan tuotteita omilta tehtailtaan aivan samoin kuin yksityisiltäkin toiminimiltä ja maksoi niistä sovitun hinnan. Se, olivatko hinnat todellisia vaiko laskennallisia, onkin jo kokonaan toinen juttu.

Mikäli investoinnit valtion aseteollisuuteen luettaisiin puolustusmenoiksi, tarkastelun kohteena olevissa puolustusmenoissa tulisi ottaa huomioon puolustusvoimien tehtaiden tulot ja menot. Lisäksi niiden poistot täytyy vähentää menoista, jotta välttytään kaksinkertaiselta kirjaamiselta. Toisaalta on näyttöä siitä, että yksityistä teollisuutta kannustettiin luomaan uutta tuotantokapasiteettia ylihinnon avulla. Tämä koski erityisesti talvisotaa.¹

Asehankinnoissa noudatettu hinnoittelu ansaitsee oman kommenttinsa. Oli luonnollista, että yrittäjät pyrkivät säämaan tuotteistaan mahdollisimman kovan hinnan. Sotatalousosaston tavoitteet olivat luonnollisesti toiset, koska se yritti ostaa niin halvalla kuin mahdollista. Vallinneissa olosuhteissa tämä ei taannut sitä, että alunperin halvin tarjous olisi muodostunut hankkijan kannalta kaikkein edullisimmaksi lopullisen tilinteon jälkeenkin, koska kansanhuoltoministeriö saattoi vahvistaa jälkihinnon avulla uuden valmistuskustannuksiin perustuvan hinnan.²

1 VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto IV, Ampumatarvikkeiden hankintojen tarkastus ajalta 1.1.39–30.9.40, n:ro 68/44 S.D. -44, s. 15. Ks. myös Boelcke 1975, s. 21.

2 VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto IX, Kertomus Sotatalousosaston vuonna 1942 tekemien hankintojen tarkastuksesta N:o 8/94 K.D. 46, s. 9–10.

3 ALUELUOVUTUKSET

Neuvostoliittoa vastaan käytyjen sotien seurauksena Suomi joutui luovuttamaan laajoja alueita entiselle viholliselleen. Ensin niistä sovittiin Moskovan rauhansopimuksessa keväällä 1940, ja sitten Moskovan välirauhansopimuksessa syksyllä 1944. Alueluovutukset vahvistettiin lopullisesti Pariisin rauhansopimuksessa vuonna 1947.

Menetettyt alueet käsittivät enimmänsä osan Karjalasta, osia Kuusamosta ja Sallasta sekä Petsamon. Niiden yhteen laskettu pinta-ala oli noin 46 000 km² eli noin kaksitoista prosenttia maan kokonaispinta-alasta ennen talvisotaa. Puheena olevat alueet olivat Petsamoa¹ lukuun ottamatta Neuvostoliiton hallussa Moskovan rauhansopimuksen perusteella maaliskuussa 1940 alkaen. Näin oli vuoden 1941 jälkipuolelle eli siihen saakka, kunnes Suomi otti ne uudelleen haltuunsa jatkosodan hyökkäysvaiheessa.

Suomi julisti talvisodan jälkeen menettämänsä alueet valtakunnan yhteyteen palautetuiksi itsenäisyyspäivänä 6. joulukuuta 1941. Julistus oli yksipuolinen eikä valtioiden väliseen sopimukseen perustuva.² Suomi oli selvästi päättänyt pitää edellisenä vuonna menettämänsä alueet itsellään. Puolustusvoimain ylipäällikkö oli jo 23.8.1941 määrännyt, että Karjalassa

1 Kalastajasaarento muodosti tässä suhteessa poikkeuksen.

2 As.kok. 6.12.1941/836 'Julistus Suomesta luovutetun ja takaisin valloitetun alueen palauttamisesta valtakunnan yhteyteen'. Kyseinen julistus palautti voimaan alueella aikaisemmin voimassa olleet omistusoikeudet ennalleen, mikä helpotti huomattavasti siirtoväen korvauskysymyksen ratkaisua. Ks. Procopé 1950, s. 149–150.

tuli noudattaa Suomen lakia. Sotilashallintoviranomaiset vastasivat sen valvonnassa, mikä merkitsi käytännössä jonkinasteisia rajoituksia. Seuraavana vuonna annettiin asetus osittaiseen siviilihallintoon siirtymiseksi.¹

Suomen Neuvostoliiton kanssa solmimiin ja toiseen maailmansotaan liittyviin rauhansopimuksiin sisältyi myös muita Suomen valtioaluetta koskevia velvoitteita. Sopimusten mukaan Suomen tuli vuokrata alueitaan Neuvostoliitolle laivastotukikohtaa varten. Moskovan vuoden 1940 rauhansopimuksessa vuokrattavaksi alueeksi määriteltiin Hanko ympäristöineen. Maa-alaltaan noin 115 km² suuruisen tukikohta-alueen vuokra-ajaksi sovittiin kolmekymmentä vuotta ja vuosivuokraksi kahdeksan miljoonaa markkaa. Vuoden 1944 välirauhansopimuksessa Hankoniemi vaihtui Porkkalaksi, joka vuokrattiin 50 vuodeksi viiden miljoonan markan vuosivuokrasta.²

Alueluovutuksiin liittyneitä taloudellisia rasituksia tarkastellaan luovutettujen alueiden osalta siten, että alueiden menetys vuoden 1940 Moskovan rauhansopimuksen vuoksi katsotaan sellaisenaan pääomanmenetykseksi. Kun alueet muuttuneen sotilaallisen tilanteen seurauksena palautuivat Suomelle seuraavana vuonna, ne saivat aikaan vastikkeettoman pääomansiirron päinvastaiseen suuntaan. Se on tulkittava Suomen kannalta negatiiviseksi taloudelliseksi rasitukseksi.

Edellisenä vuonna menetetyt alueet eivät vuonna 1941 palautuneet samassa kunnossa kuin ne menetettiin. Niiden arvo oli tuolloin edellä mainittu pääoma-arvo miinus erikseen selvitettävät todelliset vahingot. Osin alueiden arvoon on lisättävä mukana tullut neuvostoliittolainen omaisuus. Se otetaan huomioon tuonnempana sotakorvausten yhteydessä.

Jatkosodan johdosta vuonna 1944 tapahtunut alueiden menetys katsotaan pääomatappioksi vuoden 1940 tapaan.

Pääoman väliaikaisten menetysten yhteydessä tulisi ottaa huomioon myös korko alueen laskennalliselle pääomalle. Jos koron laskeminen maapohjalle ei muutoinkaan ole perusteltavissa, olisi korkoprosentiksi valittava nolla.

Toisenlaisen esimerkin voi löytää ensimmäisen korvauslain sovelutusohjeista. Niissä käytettiin tuottoarvolaskelmien korkoprosenttina kuutta prosenttia, joista viisi laskettiin koroksi ja yksi kuoletukseksi.³

1 Härkönen 1984, s. 28; As.kok. 23.8.1941/641 'Puolustusvoimain Ylipäällikön Julistus takaisinvaltatun alueen sotilashallinnon perusteista'; As.kok. 20.3.1942/222 'Asetus eräiden ministeriöiden hallinnonhaarain siirtämisestä siviiliviranomaisten hoidettavaksi valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella'.

2 As.kok. sopimussarja 1940/3, 4. artikla; As.kok. sopimussarja 1944/4, 8. artikla.

3 Sotavahinkojen arvioimisosaston ohjeita arvioimislautakunnille 3, s. 27–29.

Alueluovutusten vaikutukset eivät olleet yksiselitteisiä, vaan niillä oli välilliset vaikutuksensa koko kansantalouteen. Epäsuorat taloudelliset menetykset tulevat huomioon otetuiksi yhdeksännessä pääluvussa.

Vuokrattujen alueiden osalta taloudelliseksi menetykseksi lasketaan alueen laskennallisen koron ja maksetun vuokran välinen erotus sekä alueilla tapahtuneet tosiasialliset vahingot. Välillisten vahinkojen osalta voidaan todeta vain, että ne tulevat huomioon otetuiksi, kun käsitellään taloudellisen toiminnan supistumista. Siinä yhteydessä niiden osuutta taloudellisen toimeliaisuuden muutoksiin ei voi erottaa omaksi kokonaisuudekseen. Sama koskee luovutettujen alueiden osuutta.

Itä-Karjalaa ei alueluovutusten yhteydessä oteta käsiteltäväksi johdannossa esitetyistä syistä. Alueelle jääneen siviiliväestön tarpeita varten Itä-Karjaan perustettiin erityinen sotilashallinto, joka joutui tuottamaan monia siviilisektorille normaalioloissa kuuluneita palveluja. Ne suunnattiin sekä alueelle Suomesta tulleille siviileille että alueen alkuperäisille asukkaille.¹ Niiltä osin kustannukset ovat tulleet käsitellyiksi puolustusmenojen yhteydessä.

Suomi on harvinainen maa siinä suhteessa, että se korvasi toisen maailmansodan vuoksi entisiltä asuinsijoiltaan lähtemään joutuneiden taloudellisia menetyksiä lakisääteisesti. Korvauslakeja oli kolme: vuoden 1940 korvauslaki, ensimmäinen korvauslaki vuodelta 1942 ja toinen korvauslaki vuodelta 1945. Niiden kaikkien yhteisenä piirteenä oli menetysten mahdollisimman tarkka arviointi sekä jonkinasteinen sosiaalinen varallisuudentasaus. Viimeksi mainittuun käytäntöön siirryttiin, kun täyden korvauksen maksaminen kaikille osoittautui mahdottomaksi. Täysi korvaus kuului siten vähävaraisimmille ja todella varakkaille taattiin vain osakorvaus. Voidaan jopa väittää, että korvausjärjestelmä tasasi varallisuuseroja siirtolaisten kesken erittäin paljon.²

Arviointia varten valtiovarainministeriö asetti kuhunkin kuntaan, jota korvausasiat koskettivat, vähintään yhden arvioimislautakunnan. Puheenjohtajan ohella niihin kuului kaksi tai useampia jäseniä. Heistä korkeintaan yksi sai olla korvaukseen oikeutettu. Lautakuntien tuli perustaa työnsä asianomaisten korvaushakemuksiin. Sen ohella niiden tuli käyttää apunaan asiantuntijoita ja kuulla kuntien veroviranomaisia.

Sodan taloudellisten rasitusten selvittämisen kannalta kattavasta omaisuuden arvioinnista on erittäin suuri hyöty. Suomessa noudatettu korvausmenettely edellytti tarkkoja selontekoja taloudellisista menetyksistä ja vahingoista. Syntyneet asiakirjat sisältävät hyvinkin seikkaperäisiä ja

1 Laine A. 1982; Lappalainen N. 1991, s. 185, 184ff. Ks. myös Merikoski 1944 & 1956.

2 Kulha 1969, s. 71; Upton 1965, s. 91.

yhtenäisten periaatteiden mukaan tehtyjä laskelmia. Niiden avulla voidaan suhteellisen luotettavasti arvioida menetysten rahallista arvoa.

Korvauslait koskivat ensisijassa reaaliomaisuutta. Rahaa ei niiden mukaan korvattu. Lienee epätodennäköistä, että sitä jäi kovin paljon luovutetulle alueelle. Säästäjät saivat saatavansa osana koko maan pankki-järjestelmää. Velkojien asema turvattiin osin korvauslaeissa.¹

Moskovan rauhan johdosta omaisuuttaan menettäneiden vahinkojen korvaamiseksi säädettiin heti seuraavassa elokuussa erityinen korvauslaki. Sitä on totuttu nimittämään vuoden 1940 korvauslaiksi.² Lain käytännöllinen merkitys jäi vähäiseksi. Muuttuneesta tilanteesta eli Karjalan takaisinvaltaukselta johtuen lakia ei koskaan sovellettu loppuun saakka. Vuoden 1940 korvauslain tosiasiallinen merkitys rajoittui siihen, että se loi pohjan myöhemmille korvauslaeille.³ Siirtoväen menetysten korvaamisesta erityislainsäädännöllä syntyi hyvin nopeasti tarvittava yksimielisyys. Siihen kuului periaate, jonka mukaan luovutetuilla alueilla maata viljelleille oli taattava asutustoiminnalla mahdollisuus aikaisemman elinkeinon jatkamiseen. Samoin oltiin yksimielisiä siitä, että jäljelle jääneessä Suomessa omaisuutta omistaneiden tuli osallistua omaisuudellaan taakan kantamiseen. Voimassa olleet sotavahinkolait rajattiin koskemaan muuta kuin luovutettua aluetta.⁴

Tässä työssä tullaan käyttämään vuoden 1940 korvauslain yhteydessä syntyneitä asiakirjoja rajoitetummin kuin muiden korvauslakien. Käytävissä olevat vuonna 1942 säädettyyn ensimmäiseen korvauslakiin perustuvat selvitykset ovat monessa suhteessa parempia tutkimuksen lähteinä. Niitä on pidettävä täsmällisempinä kuin edellisiä, koska ne usein perustuivat tapahtumapaikalla tehtyyn arvioon. Monet Karjalan taloudellisia arvoja kuvaavat teokset pohjautuvat talvisodan yhteydessä laadittuihin

1 Säästöpankeista ks. Tola 1970 ja osuuspankeista Virolainen 1979.

2 As.kok. 9.8.1940/420 'Laki alueluovutuksen johdosta menetetyn omaisuuden korvaamisesta'; Jokinen M. 1982, s. 17–40; Laisaari 1984, s. 32–33; Latva-Koivisto 1984, s. 1–2; Soikkanen 1977, s. 103–108. Ks. myös Laisaari 1945.

Suomi toisessa maailmansodassa projektissa Marita Jokisen on tehnyt tutkimuksen siirtoväen korvauskysymyksestä ja siitä käydystä julkisesta keskustelusta. (Jokinen M. 1982). Työ on jatkoa hänen pro gradu -työlleen Jyväskylän yliopiston historian laitoksella samasta aiheesta.

3 Jokinen M. 1982, s. 40.

4 Kom.miet. Mon. 1940:7 'Omaisuuden kertakaikkisesta verottamisesta varojen hankkimiseksi sodasta aiheutuneiden menetysten korvaamista varten ehdotusta valmistamaan asetetun komitean mietintö', s. 25ff; Jokinen M. 1982, s. 18–20; Pika-asutuksesta Ks. Kom.miet. Mon. 1940:8 'Siirtoväen pika-asutuskomitean mietintö'; Hietanen 1982, passim.

arvioihin, jotka olosuhteista johtuen perustuvat usein puutteelliseen tai pinnalliseen selvitykseen.¹

Korvauslakien mukaan osa alueluovutusten johdosta omaisuuttaan menettäneistä sai automaattisen korvausoikeuden. Tämä koski Suomen kansalaisia ja suomalaisia taloudellisia yrityksiä. Muiden vahingot korvattiin valtioneuvoston harkinnan mukaan. Näin meneteltiin kuntien, seurakuntien, uskonnollisten yhdyskuntien, aatteellisten yhdistysten ja Suomen kansalaisuutta vailla olleiden kohdalla. Omia vahinkojaan valtio ei luonnollisesti voinut korvata itselleen, joten niiden osalta ei syntynyt korvausasiakirjojakaan.²

3.1 Luovutetut alueet

3.1.1 Talvisodan jälkeen

Miten suureksi Moskovan rauhan seurauksena luovutettujen alueiden arvo sitten olisi laskettava? Ehdottaman tarkkoja lukuja ei voi esittää, mutta sangen sopivana arviona voidaan pitää viranomaisten tekemää selvitystä. Sen rahallisesta suuruudesta esitetään ohessa laskelma. Arvioon on otettu mukaan vain muiden kuin valtion omaisuuden arvo luovutetulla alueella ennen talvisotaa. 17,4 miljardin markan summa on kokonaisuudessaan tulkittava pääomanmenetykseksi. Maapohjan ja irtain omaisuus muodostivat kumpikin noin yhden neljäsosan vahingosta. Rakennusten osuudeksi jäi yksi kolmasosa.

Tämä ei ole ainoa käytettävissä oleva arvio. Omaisuudenluovutusveroa vuonna 1940 pohtinut komitea arvioi menetyksiä muun muassa palovakuutus tietojen mukaan. Sen saamien tietojen mukaan luovutetun alueen rakennusten palovakuutusarvo nousi 6,3 miljardiin markkaan. Alueen irtaimisto oli puolestaan vakuutettu 3,1 miljardista markasta. Maataloushallituksen mukaan sadon ja kotieläinten arvo kohosi 0,7 miljardiin markkaan. Kahden viimeksi mainitun ryhmän kohdalla menetyksiä laskettiin puolet.³ Asukkaat arvioivat talvisodan menetyksiin liittyvissä korvaushakemuksissaan alueen asuntokannan arvoksi 8–9 miljardik-

-
- 1 Ks. esimerkiksi Kom.miet. Mon. 1940:1 'Luovutetun alueen teollisuuden elvyttämiskomitean mietintö'; Virolainen 1988.
 - 2 Ks. As.kok. 9.8.1940/420, As.kok. 13.8.1942/656 ja As.kok. 5.5.1945/390 tarkemmin vahinkojen korvattavuudesta.
 - 3 Kom.miet. Mon 1940:7, s. 34–36.

TAULUKKO 10 Muiden kuin valtion omaisuuden arvo Moskovan rauhan johdosta vuonna 1940 luovutetuilla alueilla ennen talvisotaa, miljoonaa vuoden 1938 markkaa

Omaisuuslaji	Arvo	Jakauma, pros.
Maapohja	4 600	26
Rakennukset	5 600	32
Kasvava metsä	2 600	15
Irtaimisto	4 600	26
Yhteensä	17 400	100

Lähde: Ulkoasiainministeriö (UM) Fb 110:34, Arviolaskelma luovutettujen alueiden pääoma-arvosta.

si vuoden 1938 markaksi, mikä osoittautui sittemmin noin neljänneksen verran ylimitoitetuksi arvioksi.¹

Valtion omaisuuden määrästä ja arvosta ei ole käytettävissä yhtä luotettavia tietoja kuin yksityisten omaisuudesta, koska valtion omaisuudesta ei laadittu korvausasiakirjoja. Talvisodan jälkeen tehdyssä ja valtion inventaariin perustuvassa laskelmassa päädyttiin 4 000 miljoonaan markkaan sotaa edeltäneen hintatason mukaan. Pääosan siitä muodostivat metsät ja rautatiet.²

Moskovan rauhassa luovutetulla tai vuokratulla alueella olleen tie- ja vesirakennushallituksen omaisuuden arvoksi on vuonna 1940 arvioitu 566 miljoonaa markkaa. Hangon alueen osuus siitä on vajaat kaksi miljoonaa markkaa. Suurimmat yksittäiset erät olivat Saimaan kanava ja luovutetun alueen tiestö. Edellisen kiinteän omaisuuden arvoksi on laskettu 157 miljoonaa ja jälkimmäisen 351 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.³ Mainittu maanteiden pääoma-arvo kattaa ainoastaan valtion maantiet, yhteensä 3 745 kilometriä. Niiden lisäksi luovutetulla alueella oli 720 kilometriä kunnanteitä ja 2 595 kilometriä kyläteitä. Edellisten pääoma-arvoksi laskettiin 28 miljoonaa ja jälkimmäisten 75 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

1 Kom.miet. Mon. 1942:2 'Asutuskeskusten jälleenrakennuskomitean mietintö', s. 1–4.

2 UM Fb 110:34, Arviolaskelma luovutettujen alueiden pääoma-arvosta; Suviranta 1948, s. 80.

3 VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto, F A1/47/1, TVH Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 25.9.1940.

Ne on sisällytettävä alueen pääoma-arvoon. Tiet eivät kuuluneet korvauslakien nojalla korvattavaan omaisuuteen.¹

Valtionrautateiden kiinteän omaisuuden ja liikkuvan kaluston kirjanpitoarvo oli vuoden 1938 lopulla 6 700 miljoonaa markkaa. Toisaalta luovutettujen alueiden osuus valtionrautateiden koko kiskopituudesta oli ennen talvisotaa 17 prosenttia. Näiden tietojen perusteella Bruno Suviranta on arvioinut rautateiden sotatappioksi 1 140 miljoonaa silloista markkaa.² Sotatappiona Valtionrautateiden tileissä vuodelta 1940 on poistettu vain 966 miljoonaa markkaa – tosin summittaisena arviona. Seuraavan vuoden tilinpäätöksen sisältyy sotapoistoja vielä 116 miljoonaa markkaa.³

Valtio omisti erityisen paljon metsäomaisuutta Salmin, Korpiselän ja Soanlahden kunnissa. Valtion metsäomaisuudet olivat pitkälti karttuneet edellisellä vuosisadalla Vanhan Suomen lahjoitusmaiden lunastusasian yhteydessä.⁴ Metsähallituksessa arvioitiin syksyllä 1944 valtion luovutetuilla alueilla olleiden metsien pääoma-arvoksi 5 600 miljoonaa silloista markkaa. Summa vastasi reilua kahta miljardia vuoden 1938 markkaa.⁵

Miten suurin kokonaislukuihin päädytään, kun arvioinnin kohteena on Moskovan rauhan johdosta menetettyjen alueiden pääoma-arvo? Korvauslakien alaisen omaisuuden kohdalta puhutaan 17 400 miljoonasta, muiden kuin valtion teiden 103 miljoonasta ja valtion omaisuuden kohdalta 4 000 miljoonasta markasta. Vuoden 1938 rahan arvossa ilmaistut 21 500 miljoonaa markkaa on katsottava pääoman menetykseksi vuonna 1940. Vertailun vuoksi mainittakoon, että markkinahintainen bruttokansantuote oli vuonna 1938 silloisen rahanarvon mukaan 38,5 miljardia markkaa. Karjalan menetys edusti siten kansakunnan seitsemän kuukauden työpanosta.⁶ On kuitenkin syytä pitää mielessä, että tässä laskelmassa ei ole mitenkään otettu huomioon itse talvisodan aikana tapahtunutta omaisuuksien tuhoutumista. Tässä vaiheessa luovutetuilla alueilla tapahtuneet sotatoimivahingot kirjautuvat alueluovutuksiksi.

1 VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto, F A1/47/1, TVH Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 25.9.1940., liite 12.

2 Suviranta 1948, s. 80.

3 Suviranta 1948, s. 80; Wallenius 1962, s. 652; Rautatiehallituksen kertomus 1940, s. 48; Rautatiehallituksen kertomus 1941, s. 40; SVT XX, Rautatietilasto 1945, s. 51. Talvisodan jälkeen luovutettuihin vetureihin ynnä muihin sellaisiin palataan kohdassa Talvisodan jälkeiset palautustoimitukset. Vuoden 1941 poistot kohdistuivat juuri niihin.

4 Hietanen 1982c, 156–159. Läntisemmässä Suomessa vastaavana asiana voidaan pitää liikamaiden erottamista isonjaon yhteydessä. Ks. Jutikkala 1958, s. 254ff.

5 Suviranta 1948, s. 80. Luvuissa on mukana Petsamo.

6 Hjerpppe Ri. 1988, s. 218.

3.1.2 Jatkosodan etenemisvaiheen jälkeen

Suomalaiset joukot etenivät jatkosodan hyökkäysvaiheessa vuonna 1941 lähes kaikkialla valtakunnan entisille rajoille. Samalla vuotta aikaisemmin menetetty alue siirtyi entisten omistajiensa hallintaan. Taloudellisesti tämä voidaan tulkita alueen pääoma-arvon palautumiseksi eli päinvastaiseksi tapahtumaksi kuin talvisodan jälkeen. Vallinneissa olosuhteissa oli luonnollista, että alue ei ollut samanlaisessa kunnossa kuin rauhan vuosina.

Miten suurista summista sitten oli kysymys ja miten niitä voidaan arvioida? Asiaa tarkastellaan seuraavassa siten, että Moskovan rauhassa menetettyjen alueiden pääoman katsotaan palautuneen kokonaisuudessaan Suomelle vuonna 1941.¹ Tuolloin saadun pääomasiirron arvona on pidettävä alueen pääoma-arvoa vuonna 1940. Tämä merkitsi 21,5 miljardin vuoden 1938 markan *negatiivista* taloudellista rasiitusta, josta on vähennettävä varsinaiset sotavahingot. Tässä yhteydessä on syytä puhua nettomääräisistä vahingoista, koska neuvostoliittolaisten mahdollisesti tekemiä korjauksia ei ole mahdollista erottaa laskelmissa.

Suomalaisten vallattua takaisin Moskovan rauhassa menetetyt alueet todettiin, että alue oli suurelta osin tuhoutunut. Päämajan sotilashallinto-osaston laskelmien mukaan Karjalan maaseudulla oli tuhoutunut tai vaurioitunut rakennuksia seuraavan asetelman mukaisesti:²

Rakennustyyppi	Kokonaan		Yli 10 %		Alle 10 %	
	lkm	%	lkm	%	lkm	%
Asuinrakennukset	18 000	38	16 000	33	14 000	29
Kotieläinrakennukset	13 000	38	10 300	28	12 600	34
Muut rakennukset	43 700	44	26 500	26	29 500	40

Rakennustuhot luovutetussa ja takaisinvallatussa Karjalassa jakautuivat alueellisesti hyvin epätasaisesti: tuhot olivat suurimmat Kannaksella ja pienimmät keskisessä Karjalassa. Yksittäisistä kunnista vahingot olivat suurimmat talvisodan aikana pitkään taistelutantereena olleessa Metsäpirtissä.³ Vastaavasti Karjalan kolmessa kaupungissa tuhoutui kokonaan 4 500 taloa. Niistä suhteellisesti raskaimmat vauriot vuosina 1939–1941 kärsi Käkisalmi. Siellä rakennusten tuhoutumisaste laskettiin noin 90 pro-

1 Suursaari vallattiin takaisin vasta seuraavana vuonna ja muita Suomenlahden saaria ei lainkaan suomalaisten toimesta. (Pohjanvirta 1960, s. 78 - 86).

Suomen ja Saksan välien katkettua vuonna 1944 Saksaan merivoimat päättivät ottaa Suursaaren omaan haltuunsa. Saksalaisten 14.9.1944 aloittama operaatio päättyi seuraavana päivänä heidän antautumiseensa. (Tarkka 1988, s. 13)

2 Eiromaa 1956, s. 564.

3 Paavolainen 1958, s. 145–146. Täsmälliset tiedot rakennusvahingoista kunnittain on julkaistu mainitussa teoksessa s. 205–229.

sentiksi. Vähimmällä pääsi Sortavala, jossa rakennusten arvosta säilyi 55 prosenttia. Viipurin noin kuudesta tuhannesta asuinkiinteistöstä tulkittiin enemmän kuin puoliksi tuhoutuneiksi nelisentuhatta.¹

Edellä kuvatut rakennusvahingot olivat osittain talvisodan aikaisia sotatoimivahinkoja ja osittain Neuvostoliiton alueen hallussa pitonsa aikana aiheuttamia kulumis- ynnä muita vahinkoja.² Talvisodan aikaisista vahingoista osa oli suomalaisten tietien tahtoen aiheuttamia. Niitä ei voida erottaa erilleen omaksi vahinkoryhmäkseen neuvostoliittolaisten toimenpiteistä aiheutuneista sotatuhoista. Viimeksi mainitulla seikalla ei kuitenkaan ole merkitystä tämän työn problematiikan kannalta, koska kansantalouden kannalta rasitus on yhtä suuri olipa vahingon aiheuttaja kuka tahansa.³

Sen jälkeen kun alue oli suurin piirtein tullut takaisin vallatuksi vuoden 1941 kuluessa, tuli ajankohtaiseksi muuttaa edellisenä vuonna säädettyä korvauslakia. Uudessa tilanteessa menetettyä maapohjaa ja kasvavaa metsää ei tarvinnut enää korvata. Lisäksi huomattava osa rakennuksista oli säilynyt jonkinlaisessa kunnossa. Korvattavan omaisuusmassan pieneneminen mahdollisti korvaustason kohottamisen suhteessa menetyksiin kansantalouden kantokyvyn siitä kärsimättä.⁴

Valtiovarainministeriössä laadittiin vuoden 1941 lopulla sen hetki- sen tietämyksen perusteella selvitys luovutettujen alueiden aineellisten vahinkojen suuruudesta. Arvio perustui joulukuuhun 1941 mennessä työnsä valmiiksi saaneiden 33 arvioimislautakunnan laskelmiin. Mainitut lautakunnat oli asetettu vuoden 1940 korvauslain perusteella. Takaisin vallatun alueen kokonaisvahinkoarvio perustui keskimääräisiin vahinko- prosentteihin.⁵

1 Eiromaa 1956, s. 564; Kuujo 1958, s. 954–955; Karttunen 1970, s. 410; Paavolainen 1958, s. 170–171. – Alueen kahdesta kauppalasta Lahdenpohja säilyi miltei ehjänä ja Koivisto oli pahasti hävitetty. – Simonen S. 1965, s. 188 esittää Viipurin osalta toiset luvut.

2 Itänaapurin mahdollisesti tekemiä kunnostustöitä tai uudisrakentamista ei tässä yhteydessä ole erikseen selvitetty tai muutoinkaan otettu huomioon.

3 Tämä koskee kaikkia tässä työssä esillä olevia sotavahinkoja. Irtaimiston osalta voidaan todeta, että osa siitä katosi tai vaurioitui evakuoinnin yhteydessä ja että osa jäi Neuvostoliiton puolelle. Kun siirrettiin suuria määriä omaisuutta poikkeuksellisissa olosuhteissa, oli selvää, että kaikki omaisuus ei kulkeutunut oikeille omistajilleen. Osa katoamisista on luettava järjestelmän syyksi ja osa ei-lailliseksi toiminnaksi. Vahinkoja arvioitaessa on kuitenkin pidettävä lähtökohtana sitä, että menetyksenä on pidettävä sitä osaa varallisuudesta, jota ei saatu siirretyksi omistajan ilmoittamaan paikkaan. Niinpä omaisuuksien hukkumisia ja varastamisia voidaan pitää sotavahinkojen osana.

4 Procopé 1950, s. 149–150; Jokinen M. 1982, s. 41–44.

5 Procopé 1950, s. 149.

Selvityksessä arvioitiin luovutettujen alueiden menetykset 14 104 miljoonaksi vuoden 1939 lopun markaksi. Kuntien ja seurakuntien omaisuuksille aiheutuneet vahingot eivät sisälly laskelmaan. Vahingoista oli 99 prosenttia sellaisia, jotka olisi ensimmäisen korvauslain nojalla korvattu kokonaan. Vuoden 1938 rahan arvossa summa vastasi 11,8 miljardia markkaa.¹

Edellä kuvattu ja kirjallisuudessa usein lainattu arvio talvisodan vahingoista² osoittautui varsinaisen arviointityön tultua suoritetuksi ylimitoitetuksi, kun sitä verrattiin todellisiin ja todettuihin vahinkoihin. Tähän on vielä lisättävä, että vuoden 1940 lain perusteella ei maksettu yhtään korvausta.³

Toisen osa taloudellisista rasituksista koostuu varsinaisista sotavahingoista, jotka tapahtuivat luovutetulla alueella talvisodan, Neuvostoliiton alueen hallussa pidon ja osittain jatkosodan aikana. Niitä korvaamaan säädettiin elokuussa 1942 niin sanottu ensimmäinen korvauslaki,⁴ joka korvasi vuoden 1940 korvauslain. Vuoden 1942 korvauslaki ja sen perusteella tehdyt korvausasiakirjat ovat seuraavassa esitettävien vahinkoarvioiden perusteina.

Vahinkojen rahallisen suuruuden määrittämiseksi menetellään seuraavasti: Yksityisten henkilöiden, yhtiöiden ja taloudellisten yhdistysten omaisuuden vahingot arvioidaan korvauspäätösten avulla. Kuntien ja seurakuntien sekä niihin rinnastettavien osalta turvaututaan eri arviomislautakuntien arvioihin vahinkojen suuruudesta. Näin menetellään myös erilaisten aatteellisten yhdistysten osalta. Valtion omaisuuden kohdalla katsotaan, että palautetulle alueelle vuosina 1942–1944 tehdyt investoinnit korvasivat vahingot. Suomen kansalaisuutta vailla olleiden kohdalla laskelmien pohjaksi otetaan vahinkoarvioiden sijaan ensimmäisen korvauslain nojalla maksetut korvaukset.

1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Df 14, Toivo Takin P.M. 12.12.1941 – lukuihin sisältyvät myös Hangon vuokra-alueen vahingot.

2 Ks. esimerkiksi Suviranta 1948.

3 Esimerkiksi Valros 1952, s. 35. Vuoden 1940 korvauslain merkityksestä ks. Procopé 1950, s. 149.

4 As.kok. 13.8.1942/656. Lain säätämisestä ja täydentämisestä ks. Jokinen M. 1982, s. 41–69. Ks. myös Latva-Koivisto 1984, s. 2 ja Laisaari 1984, s. 33–35.

Ensimmäinen korvauslaki kohteli eri vahingonkärsijöitä joissakin kohdin toisistaan poikkeavasti. Samoin ensimmäisen ja toisen korvauslain välille syntyi eriarvoisuutta aiheuttavia seikkoja. Järjestelmän epäkohtien poistamiseksi säädettiin vuonna 1955 "Laki lisäkorvauksen myöntämisestä erälle korvauslain nojalla korvausta saaneille" (As.kok. 22.4.1955/180, muutettu As.kok. 6.4.1956/181). Jokinen M. 1982, s. 66–69; Latva-Koivisto 1984, s. 3.

Elokuussa 1942 säädetty ensimmäinen korvauslaki korvasi vahingot paremmin kuin vuoden 1940 korvauslaki. Sen regressiivinen korvausasteikko eli ei ollut läheskään niin jyrkkä kuin edeltäjänsä tai seuraajansa.¹

Ensimmäinen korvauslaki edellytti, että vahingot selvitetään vuoden 1939 lopun hintatason mukaan. Vuoden 1940 laissa korvausperusteena oli käypä hinta. Sama laki määräsi, että maatalouskiinteistöjen kohdalla hinnoittelu perustui vuosien 1934–1938 keskihintoihin. Lisäksi niiden irtaimistot suunniteltiin korvattaviksi kaavamaisesti tilakoon mukaan.²

Helmikuun alussa vuonna 1942 käyttöön tullut liikevaihtoverotus korotti hintatasoa maassa. Ensimmäisen korvauslain mukaisissa maksatuksissa tämä otettiin huomioon siten, että irtaimistokorvauksia korotettiin 15 prosentilla. Rakennuskorvauksien kohdalla kyseinen korotus tehtiin vain 40-prosenttisesti.³ Itse arviointi perustui korvauksenhakijan anomukseen, joka arvioitiin virkamiesvastuulla ja tarvittaessa katselmuksen jälkeen. Korvauslautakuntien toimintaa ohjasivat lakien ja asetusten ohella lukuisat ohjeet sekä kaavakkeet.⁴ Korvauslakien ulkopuolelle jäivät muun

1 Eri korvauslait korvasivat menetyksistä oheisen asetelman mukaan. Vuoden 1940 korvauslaissa säädettiin yksityishenkilöiden enimmäiskorvaukseksi kaksi miljoonaa markkaa. Yhtymissä kunkin osakkaan enimmäiskorvaus oli sama, mutta yhtymän kokonaiskorvauksen ylärajaksi määrättiin kymmenen miljoonaa markkaa. Vuoden 1942 laissa ei ollut vastaavia määräyksiä ja vuoden 1945 korvauslaissa kahden miljoonan markan enimmäiskorvaus muuttui kolmeksi miljoonaksi markaksi. (Jokinen M. 1982, s. 154–155.)

1940		1942		1945	
Vahinko	Korvaus	Vahinko	Korvaus	Vahinko	Korvaus
mk	%	mk	%	mk	%
500 000	100	500 000	100	500 000	100
640 000	85	1 000 000	95	1 000 000	75
1 280 000	70	2 000 000	90	2 000 000	60
2 560 000	55	4 000 000	80	4 000 000	45
5 120 000	40	8 000 000	70	8 000 000	30
10 280 000	29	16 000 000	60	16 000 000	18
20 480 000	18	32 000 000	50	32 000 000	10
40 960 000	10				

2 Jokinen M. 1982, s. 155.

3 As.kok. 13.8.1942/656, § 8; Procopé 1950, s. 156.

4 Ks. Sotavahinkojen arvioimisoston ohjeita arvioimislautakunnille - 1, Helsinki 1941, - 2, Yksikköhintoja sodassa vaurioituneiden rakennusten arvioimisesta varten, Helsinki 1942 - 3, Rakennusvahinkojen arvioimisohjeet, Helsinki 1942. - 4, Sodan metsille aiheuttamien vahinkojen arvioinnista, [Helsinki 1942]. - 5, Ohjeita sodan pelloille aiheuttamien vahinkojen arvioimisesta, Helsinki 1942. - 6, Helsinki 1942.

muassa vakuutusten korvaama omaisuus, rahat, arvopaperit sekä jalometallit. Lait asettivat enimmäisrajat korvattavalle asuntoirtaimistolle ja henkilökohtaiselle omaisuudelle. Niiden tosiasiallisesta vaikutuksesta ei ole tarkkaa tietoa. Todennäköisesti rajat vaikuttivat hyvin vähän korvausten suuruuteen.¹

Ensimmäisen korvauslain mukaan on Suomessa korvattu sodan aiheuttamia vahinkoja sekä luovutetuilta ja vuokratuilla alueilta että kotiseudulta. Lain nojalla korvattiin sellaiset vahingot, jotka aiheutuivat talvisodan puhkeamisen ja vuoden 1944 toukokuun lopun välillä. Pääsiasiallisesti laki on koskenut vahinkoja luovutetulla alueella vuosina 1940 ja 1941. Myöhäisemmät vahingot ovat rintamatilanteesta johtuen jääneet vähäisiksi.

Ensimmäiseen korvauslakiin perustuneita korvauksia ei ole tilastoitu lainkaan aiheutuneiden vahinkojen suuruuden perusteella vaan ainoastaan maksettujen korvaussummien mukaan. Tämä vaikeuttaa kokonaisvahinkojen selvittämistä korvauslain regressiivisestä korvausasteikosta, mainituista korjauskertoimista ja eri hintatasoista johtuen.²

- Yksityinen omaisuus

Karjalan aineellisten vahinkojen selvitys aloitetaan seuraavassa yksityisestä omaisuudesta. Se korvattiin suoraan lautakuntien korvauspäätösten mukaan eli niiden korvaaminen tai korvaamatta jättäminen ei kuulunut valtioneuvoston harkintavallan piiriin.

Laskelmien pohjana voidaan siten pitää korvauslautakuntien päätöksiä, jotka perustuivat tarkkaan omaisuuden arviointiin. Päätöksistä voitiin valittaa ylempiin instansseihin.³ Mikäli nämä mahdollisesti muuttivat päätöksissään korvattavan omaisuuden arvoa, se ei tule tässä työssä huomioon otetuksi. Samalla oletetaan, että kaikki menetyksiä kärsineet ovat tehneet korvausanomuksen. Tämä on puhtaasti työekonominen kysymys, koska ei ole mitenkään mahdollista tarkastaa mielekkäällä työmäärällä, onko joku jättänyt korvauksen anomisen sikseen. Laki edellytti, että vahinkoa kärsinyt hakee korvausta säädetyssä ajassa.

1 Jokinen M. 1982, s. 153ff.

2 Pääsääntöisesti hintatasona on ollut 31.12.1939. Jos vahinko on tapahtunut 31.12.1943 hintatasona on ollut vahinkohetken hintataso. Rajaseudulla, jossa arviointia ei sotilaallisista syistä voitu ennen 31.12.1943 suorittaa, noudatettiin joko arvioimishetken hintatasoa tai vuoden 1944 lopun hintatasoa.

3 Kaikissa korvauslaeissa (1940, 1942 ja 1945) ensimmäisenä valitusasteena oli koko valtakunnan asiat käsitellyt arvioimistarkastuslautakunta. Korkein hallinto-oikeus ratkaisi arvioimistarkastuslautakunnan päätöksiä koskevat valitukset.

Arvioimatta jääneen omaisuuden aiheuttama virhe kokonaissummassa lienee vähäinen.

Victor Procopé teki vuonna 1950 tutkimuksen ensimmäisen ja toisen korvauslain välisistä eroista. Siinä yhteydessä hän keräsi tiedot arvioimislautakuntien 15.4.1944 mennessä tekemistä korvauspäätöksistä. Hänen kokoamansa tiedot on eritelty lautakunnittain. Karjalan luvuista puuttuvat sellaiset alueet, joissa arviointia ei sotatoimien takia voitu toteuttaa ennen vuoden 1943 loppua. Aineisto mahdollistaa kattavan kuvan muodostamisen alueen ja sen asujaimiston kärsimistä aineellisista vahingoista.¹

Procopén tietojen mukaan luovutetun Karjalan arvioimislautakunnat antoivat yhteensä 134 777 yksityistä omaisuutta koskevaa päätöstä. Niiden mukainen korvaussumma kohosi 7 915 miljoonaan markkaan.²

Teollisuuslaitosten arvioimislautakuntien tekemien 274 päätöksen mukainen kokonaiskorvaussumma oli 837 miljoonaa markkaa.³ Yhteensä kyse oli siis 8 751 miljoonan markan aineellisista menetyksistä.

Yksityisen omaisuuden vahinkosumma on muunnettava vuoden 1938 hintatasoa vastaavaksi, jotta esitetty arvio olisi yhteismitallinen muiden työssä käsiteltävien taloudellisten rasitusten kanssa. Miten siihen sitten päästään? Keskusarvioimislautakunta arvioi, että ensimmäisen korvauslain regressiivisen asteikon vuoksi korvaukset olivat noin kaksitoista prosenttia pienempiä kuin vahingot. Procopé päätyi otantaan perustuvassa tutkimuksessaan pienempään lukuun, mihin hänen mukaansa vaikutti tutkimusaineiston painottuminen köyhiin kuntiin ja pieniin omaisuuksiin.⁴

Toinen tekijä, joka on otettava huomioon laskelmissa, on mainittu ja liikevaihtoveron käyttöön otosta aiheutunut viidentoista prosentin osittainen korotus. Procopén tutkimuksen mukaan se korotti korvauksia

- 1 Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan papereita, Victor Procopén tutkimus "Onko 13.8.1942 annetun korvauslain perusteella sovelletussa korvausmenettelyssä sellaisia epäkohtia, jotka ovat saattaneet korvausensaajat keskenään erilaiseen asemaan". Moniste Helsinki 31.1.1950. — Mainitut alueet ovat: Suomenlahden ulkosaaret ja osia Uudenkirkon, Terijoen, Kivennavan, Raudun ja Metsäpirtin kunnista.
- 2 Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan papereita, Procopén tutkimus.
- 3 Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan papereita, Procopén tutkimus.
- 4 Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan papereita, Procopén tutkimus, s. 16. — Tässä työssä oletetaan korvausasteikon alentavan vaikutuksen olleen mainittu 12 prosenttia.

7,4 prosenttia.¹ Kolmas korjausta vaativa seikka muodostuu hintatason noususta vuoteen 1938 verrattuna. Kun nämä kaikki otetaan huomioon, muuttuu mainittu 8 751 miljoonan markan summa 7 704 miljoonaksi vuoden 1938 markaksi. Hyvän vertailukohdan menetyksen suuruuden arvioimiseksi saa koko maan kiinteän pääoman bruttomuodostuksesta, jonka suuruus oli vuonna 1939 yhteensä 7 451 miljoona silloista markkaa.² Luovutetun alueen varsinaiset omaisuusvahingot kohosivat jonkin verran suuremmiksi kuin koko maan investoinnit vuonna 1939.

Esitetyistä luvuista puuttuvat tiedot niistä noin neljästä tuhannesta korvauksen saajasta, joiden omaisuusmenetyksiä sotatoimialueella ei päästy toteamaan. Tämä koski suhteellisen suurta joukkoa siirtoväestä. Joukossa olleet Suomenlahden ulkosaaret Suursaari, Tytärsaari, Haapasaari, Lavansaari ja Seiskari olivat hyvin tiheään asuttuja, viimeksi mainittu jopa Suomen tiheimmin asuttu maalaiskunta ennen Moskovan rauhaa. Niiden lisäksi tähän ryhmään kuului osia Uudenkirkon, Terijoen, Kivennavan, Raudun ja Metsäpirtin kunnista.³

Jonkinlaisena summittaisena arviona edellisessä kappaleessa puheena olevista vahingoista voidaan pitää valtiokonttorin vuosina 1946–1954 maksamia ensimmäisen korvauslain mukaisia korvauksia. Normaali järjestyksessä suoritettut ja muita alueita koskevat korvaukset olivat siihen mennessä tulleet jo maksatetuiksi. Mainittuja korvauksia on maksettu kaikkiaan 719 miljoonaa markkaa. Voidaan olettaa niiden kaikkien tulleen maksatukseen vuoden 1944 hintatasoon perustuneen arvioinnin mukaan. Lisäksi on otettava huomioon aikaisemmin mainittu korvausasteikko, joka pienensi korvauksia noin yhdellä kahdeksasosalla menetyksiin verrattuna. Näiden vahinkojen voidaan siten arvioida olleen 817 miljoonaa vuoden 1944 markkaa. Summa vastaa 305 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.⁴

1 Laskettu Procopén tutkimuksen aineiston perusteella. Ks. As.kok. 13.8.1942/656.

2 Hjerpe Ri. 1988, s. 225.

3 Procopé 1950, s. 145; Laisaari 1945, s. 93; Kaukiainen 1982, s. 40–41. Toukokuun puoliväliin 1944 mennessä alueen asukkaista palasi noin kaksi kolmasosaa takaisin Karjalaan. Sen sijaan Suomenlahden saarille heitä ei palannut. Takaisinpalajien luku oli alhainen Terijoella (2,0%), Metsäpirtissä (11,5%), Käkisalmissa (21,7%) ja Raudussa (33,3%) (Simonen S. 1965, s. 286–287).

4 Blomstedt 1976, s. 123; Paavolainen 1958, s. 182. — Liikevaihtoveron käyttöön otosta useimpien siirtoväkeen kuuluneiden korvauspäätöksiin tehtyä korotusta ei tässä tapauksessa tarvitse ottaa huomioon, koska vuoden 1944 hintatasoa kuvaavat indeksit ottavat lukuun tuolloin käytössä olleen liikevaihtoveron. Näiden alueiden korvaukset ovat olleet vahinkoihin nähden hyvät, koska niitä koskevia valituksia tehtiin poikkeuksellisen vähän. Ks. Procopé 1950, s. 154.

Korvauslain hinnoitteluperiaatetta muutettiin vuoden 1943 lopussa. Silloin säädettiin, että siitä alkaen vahingot arvioidaan käyvän hinnan mukaan. Sama

Kokonaisuutena voidaan sanoa, että niin sanotun yksityisen omaisuuden osalle koituneiden vahinkojen rahallinen arvo edusti vuoden 1938 hintatason mukaan 8 009 miljoonaa markkaa. Nämä puolestaan jakautuivat siten, että niistä oli 51 prosenttia rakennusvahinkoja ja 40 prosenttia irtaimistovahinkoja. Puolustusministeriön korvauslautakunnan kautta maksetut summat lisäävät summaa seitsemällä prosentilla.¹ Koko menetystä ei voida ahtaan tulkinnan mukaan sisällyttää alueluovutuksiin. Esimerkiksi metsävahingoksi luettiin ensimmäisen korvauslain mukaan sotatoimien vuoksi korjattu puusto, venäläisten kaatamat puut, armeijan tarpeiksi kaadetut puut sekä sotasaaliiksi julistettu puusto. Niiden kohdalla voidaan puhua normaalista poikkeavasta maksutavasta. Suurten omaisuuksien omistajat joutuivat korvausjärjestelmän vuoksi luopumaan puistaan muita halvemmalla.²

- Kansalaisuudettomat

Oman lukunsa ansaitsevat sellaiset Suomen kansalaisuutta vaille olleet, jotka asuivat pysyvästi maassa. Täällä oli olosuhteisiin nähden hyvin runsaasti muun muassa Venäjän vallankumousten yhteydessä maahan siirtynyttä ja sen vuoksi tänne jäänyttä venäläistä asujaimistoa. Kansainvälisen mittapuun mukaan ensimmäisen maailmansodan jälkeinen pakolaisongelma oli Suomessa lievä. Vuonna 1922 pakolaisten lukumäärä oli 33 500 ja vuonna 1938 enää 14 000. Heistä suurimman ryhmän muodostivat Aunuksen ja Vienan karjalaiset sekä inkeriläiset. Huomattava osa maahan tulleista venäläisistä muutti vuosien saatossa edelleen kolmansiin maihin. Monet pakolaisista hankkivat Suomen kansalaisuuden täällä ollessaan, mutta eivät kaikki. Näitä kansalaisuudettomia oli asunut erityisesti Terijoella sekä Petsamossa. 1930-luvulla tehdyn arvion mukaan hieman enemmän kuin puolet pakolaisista asui Viipurin läänissä ja reilu neljäsosa Oulun läänissä.³

Kansalaisuuskysymyksestä huolimatta heidät on luettava suomalaisiksi. Heidän omaisuuksilleen koituneita vahinkoja ei korvattu suoraan

määräys koski omaisuuksia, joita ei siihen mennessä oltu sotatilanteesta johtuen päästy arvioimaan. As.kok. 30.12.1943/1 083, 'Laki korvauslain muuttamisesta', § 10.

- 1 Valtiovarainministeriön kansantalouselosaston arkisto, Procopén tutkimus, s. 22; Valtiovarainministeriön kansantalouselosaston arkisto, Finanssitoimikunnan lisäkorvauskysymystä tutkimaan asetetun jaoston muistio 25.1.1951. s. 8.
- 2 Sotavahinkojen arvioimisosaston ohjeita arvioimislautakunnille 4, s. 9.
- 3 Nygård 1978, s. 94ff; Nygård 1980, s. 1, 71ff.; Nevalainen 1990, s. 21f. Ks. esimerkiksi Terijoki -teos, s. 150–153, 204–211 ja Kom.miet. Mon 1950:23 Petsamon siirtoväen komitean mietintö; Ks. myös Härmäläinen V. 1974.

arvioimislautakuntien päätöksillä, vaan valtioneuvosto ratkaisi heidän asiansa valtiovarainministeriön esittelystä tapaus kerrallaan. Ratkaisut pohjautuivat eri arvioimislautakuntien lausuntoihin, jotka sisältävät aivan samanlaisen omaisuuden arvioinnin kuin Suomen kansalaistenkin hakemukset.¹ Vuoden 1950 loppuun mennessä heille myönnettiin ensimmäisen korvauslain nojalla korvauksena yhteensä 69 miljoonaa markkaa. Summaan voidaan soveltaa aiemmin esitettyä korjausmenettelyä, joten se vastasi 61 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.²

- Yhdistykset

Karjala oli vilkkaan järjestötoiminnan aluetta. Talvisodan alkaessa luovutetussa Karjalassa toimi yhdistyksiä lähes alalla kuin alalla. Niiden tuolloiseksi yhteismääräksi on arvioitu yhdeksänsataa. Moskovan rauha merkitsi niistä useimmille toiminnallista loppua.³ Siellä olleista 214 erilaisesta seurojentalosta ja muusta vastaavasta tuhoutui vuosina 1939–1941 täydellisesti 113 eli noin puolet niiden yhteismäärästä.⁴ Erilaisten aatteellisten yhdistysten mahdollisesti kärsimistä aineellisista menetyksistä myönnettävät korvaukset olivat valtioneuvoston harkinnan varaisia korvauksia. Sen sijaan taloudellisten yhdistysten korvaukset kuuluivat normaalin korvausmenettelyn piiriin.

Valtioneuvosto päätti toukokuussa 1943 ensimmäisen korvauslain soveltamisesta, että aatteellisten yhdistysten korvaushakemukset ratkaistaan samojen periaatteiden mukaan yksityistenkin vahingot.⁵ Vuoden 1946 loppuun mennessä korvauksia myönnettiin 1 336 yhdistykselle. Samanaikaisesti hylättiin 75 hakemusta. Seuraavana vuonna myönnettiin korvauksia vielä jonkin verran.⁶ Korvausasiakirjojen mukaan Karjalan yhdistysten vahingot kohosivat 88 miljoonaan markkaan.⁷

1 As.kok 9.8.1940/420, § 1; As.kok. 13.8.1942/656, § 3; As.kok. 5.5.1945/390, § 3..

2 Yksityiset saivat yleensä täyden korvauksen.

3 Haapio 1982, s. 85, 90–91. Työväenyhdistyksistä ks. tarkemmin Soikkanen 1978, s. 452–458, 488–491.

4 Eiiromaa 1956, s. 565.

5 Simonen S. 1965, s. 238.

6 Valtiopäivät 1947, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1946, s. 110; Valtiopäivät 1948, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1947, s. 107.

7 VA, Valtiovarainministeriön arkisto (Valtiokonttorin korvausarkisto), Aatteellisten yhdistysten korvausanomukset.

Aatteellisten yhdistysten korvausten ohessa maksettiin korvauksena uskonnollisille yhdyskunnille ja eräille opetuslaitoksille noin 18 miljoonaa markkaa vastaten noin 16 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.¹

- Kunnat

Kuntien ja seurakuntien ynnä muiden vastaavien omaisuusvahingot korvattiin samoin valtioneuvoston harkinnan mukaan. Tätä varten asianomaisten arvioimislautakunnat arvioivat ne kuten yksityistenkin omaisuuden. Erona oli se, että jälkimmäisessä tapauksessa arviointi oli samalla korvauspäätös, kun se edellisessä tapauksessa oli ainoastaan lausunto valtioneuvoston päätöksen perustaksi.²

Arvioiden perusteella olivat Karjalan kuntien ja kuntainliittojen omaisuudelle koituneet vahingot 494 miljoonaa markkaa vuoden 1939 lopun hintatason mukaan. Summa vastaa 411 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.³ Vuonna 1942 arvioitiin, että maalaiskuntien kunnantalojen ja koulujen kunnostamiseen tarvittaisiin noin 280 miljoonaa markkaa.⁴

- Evankelis-luterilaiset seurakunnat

Luovutetusta Karjasta vain Kannaksen eteläinen puoli oli kuulunut läntisen kirkon vaikutuspiiriin. Muutos uskonnollisissa suhteissa tapahtui 1600-luvulla. Sitten uskonnon harjoittamismahdollisuudet ovat vaihdelleet suuresti alueen valtollisen isännän mukaan. Suomen itsenäisyyden aikana karjalaisten asema evankelis-luterilaisessa kirkossa korostui, kun Savonlinnan piispanistuin siirrettiin vuonna 1925 Viipuriin.⁵ Karjalassa oli ennen talvisotaa viisikymmentä evankelis-luterilaista kirkkoa. Niistä tuhoutui täydellisesti 29 ja vaurioitui pahasti 18. Suurin piirtein säilyi ehjänä ainoastaan kolme pyhättöä. Myös muuta seurakuntien omaisuutta tuhoutui.⁶

1 Valtiopäivät, eri vsk., Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus, eri vsk.

2 Ks. Ensimmäinen korvauslaki As.kok. 13.8.1942/656.

3 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiainosasto, kunnat ja seurakunnat. Tiedot eivät ole täydelliset, sillä laskelmista puuttuvat Harlun, Heinjoen, Käkisalmen maalaiskunnan ja Tytärsaaren tiedot. Lavansaaren luku on epävarma. Yhteissumma sisältää myös osittain luovutettuja rajapitäjiä.

4 Hiidenheimo 1942.

5 Luterilaisten asemasta Karjalassa ks. tarkemmin Laasonen 1982.

6 Eiromaa 1956, s. 565; Ks. myös Vaienneet temppelit.

Karjalassa, myös osittain luovutetulla alueella olleet seurakunnat mukaan lukien, seurakuntien omaisuuksille koitui 92 miljoonan markan aineelliset vahingot vuoden 1939 lopun hintatason mukaan. Tiedot perustuvat arvioimislautakuntien lausuntoihin vahinkojen suuruudesta.¹ Summa vastaa noin 77 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.²

- Kreikkalaiskatolinen kirkkokunta

Toinen kansankirkkomme, Suomen kreikkalaiskatolinen kirkkokunta, koki Veli-Matti Autiota lainaten "kirvelevät takaiskut".³ Sen kahdestakymmenestäyhdeksästä seurakunnasta sijaitsi kokonaan luovutetulla alueella kahdeksantoista eli noin kaksi kolmasosaa. Lisäksi Ilomantsin seurakunnan pinta-alasta kuului luovutetun alueen puolelle noin yksi neljäsosa. Hangon vuokra-alueella oli lisäksi Helsingin seurakuntaan kuulunut osa.⁴ Ortodoksisuudella on hyvin vanhat perinteet Karjalassa. Varsinkin 1600-luvulla seudun uskonnollista kuvaa muutettiin ankaralla kädellä luterilaisempaan suuntaan. Uudenkaupungin rauhassa Ruotsi-Suomen puolelle jääneellä alueella asui hyvin vähän ortodokseja. Noin 52 000 kirkkokunnan 75 000 jäsenestä asui luovutetulta alueelta. Toisen maailmansodan seurauksena kaksi kolmasosaa Suomen ortodokseista joutui lähtemään kanta-alueeltaan evakkoon.⁵

Ennen talvisotaa luovutetussa Karjalassa oli kaikkiaan 39 kreikkalaiskatolista kirkkoa. Niistä tuhoutui kokonaan 21. Täysin ehjänä niistä ei säilynyt vuosina 1940–1941 yksikään.⁶ Kirkkokunnan keskuspaikka, Sortavala, sijaitsi myös tällä alueella, kuten myös kolme kirkkokunnan neljästä luostarista eli Valamo, Konevitsa ja Lintula. Ainoastaan Petsamon

1 Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiainosasto, Kunnat ja seurakunnat.

2 Luovutetuilla alueilla olleiden niin sanottujen siirtoseurakuntien aseman järjestämisestä talvisodan jälkeen ks. Autio 1986, s. 349–351.

3 Autio 1986, s. 359. — Kreikkalaiskatolisella kirkkokunnalla ymmärretään tässä yhteydessä ainoastaan sitä osaa puheena olevasta kirkkokunnasta, joka oli maassamme toisen kansankirkon asemassa ja joka kuului Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen. Viipurissa toiminut (nytemmin Helsingissä vaikuttava) Yksityinen kreikkalaiskatolinen seurakunta, joka oli Moskovan patriarkaatin alainen, on tässä työssä luettu kuuluvaksi muihin uskonnollisiin yhdyskuntiin.

4 Kom.miet. Mon. 1948:33, Suomen kreikkalaiskatolista kirkkokuntaa koskevan voimassa olevan lainsäädännön tarkistamista ja uuden lainsäädännön suunnittelemista varten asetettu toimikunta, s. 3; Mustonen 1980, s. 8. Alkuperäinen Mustosen työ on Suomen historian pro gradu -työ Jyväskylän yliopistossa 1972. — Mainituista ortodoksien lukumäärää koskevista tiedoista puuttuvat nelisentuhatta pakolaista, jotka pääasiassa vaikuttivat luovutetulla alueella.

5 Tarkemmin Karjalan ortodoksien vaiheista Koukkunen 1982.

6 Eiromaa 1956, s. 565.

luostari oli Moskovan rauhassa Suomelle jääneellä alueella. Sekin kärsi huomattavia aineellisia vahinkoja. Kun puhutaan pelkästään raha-arvoista, kirkkokunnan eri osista koki suhteellisesti raskaimmat menetykset tässäkin vaiheessa Valamon luostari.¹

Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan omaisuusvahinkojen rahallinen arvo ilmenee oheisesta taulukosta. Vahinkojen kokonaissumma vastaa noin 57 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Sitä voidaan verrattaessa sitä talvisodan jälkeen tehtyihin arvioihin, joissa päädyttiin menetysten osalta 396 miljoonaan markkaan.² Tässä esitetyn laskelman mukaan menetykset rajoittuivat noin yhteen seitsemäsosaan vertailuarvosta.

Kun puhutaan molemmista kansankirkoista, voidaan todeta ja-kauman 'kirkollisen' ja 'maallisen' omaisuuden välillä olleen kummallakin suurin piirtein samanlaisen. Tämä tarkoittaa sitä, että 'kirkollisen' omaisuuden vahinkoja oli yksi kolmasosa ja 'maallisen' noin kaksi kolmasosaa.³

- Valtio

Kun käytävissä ei ole täsmällisiä tietoja sen paremmin valtion omaisuuden arvosta kuin sen osalle tulleista vahingoista, on käytettävä kiertotietä vahinkojen arvioimiseksi. Sellaiseksi on valittu menetelmä, jossa oletetaan luovutetulle alueelle vuosina 1942–1944 tehtyjen investointien korvanneen aineelliset menetykset valtion omaisuuden osalta. Tarkastelun pohjana ovat valtion tulo- ja menoarvioissa nimenomaisesti palautetuille alueille osoitetut sijoitusmenot sekä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiain osaston (KYMRO) menot. Vuosittain käytetyt varat ilmenevät oheisesta taulukossa.

Laskelman mukaan valtio sijoitti palautetulle alueelle jatkosodan aikana kaikkiaan neljännesmiljardin vuoden 1938 hintatasossa. Sitä pidetään tässä työssä valtion omaisuudelle aiheutuneen vahingon arvona. Todellisuudessa luvun tulisi olla kolmesta syystä suurempi. Ensinnäkin puolustusvoimat teki runsaasti erilaisia kunnostustöitä välittömästi alueen takaisinvaltaamisen jälkeen. Toiseksi vahinkoja on korjattu myös kunnosapitovaroin ja kolmanneksi kaikkea vahinkoa ei yritettykään korjata. Aliarvioinnista johtuva virhe näkyy ainoastaan rasiituksen ajallisessa ja-

1 Simonen S. 1965, s. 131. Karjalan luostareista tarkemmin Ambrosius 1982.

2 Valtiopäivät 1941, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 13.

3 Rajaseutu 1944:5–6, 7. Erityisen kirkkojen arvioimislautakunnan mukaan olivat aineelliset vahingot kirkkojen kohdalla 58 miljoonaa markkaa, rukoushuoneiden kohdalla 5 miljoonaa markkaa, hautausmailla 3 miljoonaa markkaa ja erilaiset irtaimistovahingot 25 miljoonaa markkaa. Luvut ovat vuoden 1939 lopun hintatason mukaisia.

TAULUKKO 11 Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan ensimmäisen korvauslain alaiset omaisuusmenetykset vuoden 1939 lopun hintoihin, miljoonaa markkaa

Omistajaryhmä	Vahinkoarvio
Kirkkokunta itse	6
Siirtoseurakunnat ^a	35
Luostarit ^b	28
Muut seurakunnat ^c	0,07
Yhteensä	69

Lähde: Kom.miet. mon. 1948:33, Liite: Edellä mainitun toimikunnan työjaoston muistio 16.10.1947, Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan sekä siihen kuuluvien seurakuntien ja luostareiden jälleenrakennus sekä lisäkorvausten ja valtion taloudellisen tuen tarve, s. 24; Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiain osasto, Kunnat ja seurakunnat. a = Kokonaan luovutetulla alueella olleet seurakunnat Petsamon seurakunta mukaan lukien. b = Eri luostarien vahingot arvioitiin seuraavasti: Konevitsa 5, Lintula 3, Petsamo 1 ja Valamo 19 miljoonaa markkaa. c = Helsingin (Hanko) ja Ilomantsin seurakunnat ensimmäisen korvauslain alaisten vahinkojen osalta.

kaumassa. Kokonaislaskelmaan ei tästä syystä synny virhettä. Virallisissa yhteyksissä valtion omaisuusvahinkojen suuruudeksi on esitetty miljardi markkaa, mikä on todella huomattavasti enemmän kuin edellä kuvatut investoinnit. Vaikka lähtökohdaksi otetaan mainittu miljardi eli yksi neljäsosa omaisuuden arvosta, jäivät valtion omaisuusvahingot suhteellisesti vähäisemmiksi kuin yksityisten.¹

Jatkosodan aikana Suomi investoi Itä-Karjalaan noin 45 miljoonaa markkaa eriarvoista rahaa sotilashallinnon momenteilta.² Ne sisältyvät jo edellä esitettyihin sotilasmeneihin. Palautettujen alueiden investointeihin nähden Itä-Karjalaan sijoitettiin vajaa kymmenesosa.

1 UM Fb 110:34. – Erään vuonna 1942 esitetyn arvion mukaan valtion rakennusvahingot olivat luovutetulla alueella noin 300 miljoonaa markkaa. VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 6, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittelylista kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriöstä 10.6.1942, Liite Johan Roihan P.M. 'Koskeva erinäisten valtakunnan yhteyteen palautetuilla alueilla tuhoutuneiden ja vaurioituneiden valtion omistaminen rakennusten kunnostamisesta ja uudelleen rakentamisesta v. 1942.'

2 Kulomaa 1989, s. 151.

TAULUKKO 12 Valtion palautetulle alueelle vuosina 1942–1944 tekemät investoinnit miljoonina markkoina

Vuosi	Investoinnit ^a	KYMRO ^b	Yhteensä P _c	Yhteensä P ₃₈
1942	152	136	288	135
1943	86	146	232	96
1944	19	32	51	19
Yhteensä	257	314	571	250

Lähde: a = Valtiopäivät, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset 1942 - 1944, Palautetulle alueelle osoitetut varat 19. ja 20.Pl. b = Valtiopäivät, eri vsk., Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset 1942–1944, 15.Pl.:II, Kymro.

- Kokonaisvahinko

Edellä esitetyt arviot luovutetun alueen aineellisten vahingoista on koottu oheiseen taulukkoon. Raha-arvot koostuvat ensisijaisesti suoranaista sotavahingoista. Maapohjan arvo sisältyy laskelmaan vain aivan vanhan valtakunnanrajan tuntumassa olleiden alueiden ja Suomenlahden saarien osalta. Kyseisten alueiden asukkaat eivät jatkosodan aikana päässeet palaamaan kotiseuduilleen.

Lukujen avulla voidaan muodostaa hyvin selkeä kuva sekä itse vahinkojen markkamääräisestä suuruudesta että niiden suhteellisesta jakautumisesta eri omistajaryhmien kesken. Ryhmän yksityiset menetykset olivat noin kahdeksan yhdeksäsosaa yhteenlasketuista omaisuusvahingoista. Kokonaissumma on huomattavasti pienempi kuin mitä aikaisemmin siteeratussa Toivo Takin muistiossa vuoden 1941 lopulta esitetään. Lisäksi on otettava huomioon se, että Takin arviossa ei ollut lainkaan mukana valtion omaisuusvahinkoja.¹

Tässä esitettyä laskelmaa ei voida pitää ehdottoman oikeana, koska se kuitenkin perustuu osin arvionvaraisiin korjauskertoiimiin ja koska siihen sisältyy muualle kuuluvia laskentateknisiä eriä. Moniin aikaisempiin esityksiin verrattuna tässä on pyritty mahdollisimman suureen kattavuuteen ja raha-arvojen yhteismitallistamiseen. Varsinkin jälkimmäinen seikka on useassa eri yhteydessä unohtunut, kun on laskettu yhteen eriarvoista rahaa. Lisäksi on korostettava, että arvion pohjana on käytetty

TAULUKKO 13 Palautetun alueen aineelliset vahingot omistajaryhmittäin, miljoonaa vuoden 1938 markkaa

Omistajaryhmä	Arvo	Jakauma prosenttia
Yksityiset teollisuus mukaan lukien	8 009	89
Kansalaisuudettomat	61	1
Aatteelliset yhdistykset	73	1
Uskonnolliset yhdyskunnat ynnä muut sellaiset	16	0
Evankelisluterilaiset seurakunnat	77	1
Kreikkalaiskatolinen kirkko*	57	1
Kunnat	411	5
Valtio	250	3
Yhteensä	8 951	100

Lähde: Edelliset taulukot. * = Petsamo pois lukien.

todettuja vahinkoja eikä haettujen korvausten määrää.

Vajaan yhdeksän miljardin summan jakautumista tarkasteltaessa kiinnittyy huomio helposti valtion omaisuuden pieneen prosenttiosuuteen. Tämä johtuu laskennallisista syistä, sillä valtion omaisuudelle koituneiksi vahingoiksi on luettu ainoastaan korjauksiin käytetyt varat eikä itse vahinkoja. Toisaalta on muistettava, että huomattava osa valtion omaisuudesta oli metsiä, maanteitä¹ ynnä muita sellaisia, jotka palautuivat lähes sellaisinaan ilman suurempia vahinkoja.

Tässä yhteydessä on syytä edelleen korostaa sitä, että ensimmäisen korvauslain nojalla tehdyt arviot ovat olleet huomattavasti varmemmalla pohjalla kuin toiseen korvauslakiin perustuvat arviot. Syy siihen hyvin käytännöllinen, koska vauriot on pystytty lähes aina tarvittaessa toteamaan vahinkopaikalla. Toisen korvauslain yhteydessä ei tällaista mahdollisuutta ollut luovutetuilla alueilla.

Moskovan rauhassa menetettyjen alueiden takaisin valtaus merkitsi alueen takaisin saamisen muodossa 21 500 miljoonaa vuoden 1938 markan negatiivista taloudellista rasitusta, mikä koostui alueen laskennallisesta

1 Vuosina 1940–1944 Tie- ja vesirakennushallituksen toiminta yleensäkin siirtyi tienrakentamisesta niiden kunnostukseen ehkä pohjoisinta Suomea lukuun ottamatta. Tienparannuksia tehtiin tuolloin kaikkiaan noin 5 600 tiekilometrillä. Niistä 57 prosenttia oli Viipurin läänissä eli lähinnä takaisin vallatussa Karjalassa. (Perko 1977, s. 349–352.)

pääoma-arvosta. Sitä olivat toisaalta pienentämässä alueella tosiasiallisesti tapahtuneet vahingot, yhteen laskettuna 8 951 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Näin ollen vuodelle 1941 voidaan kohdistaa 12 549 miljoonan markan negatiivinen rasitus. Se edustaa karkeasti ottaen palautetun Karjalan pääoma-arvoa alueen takaisin valtaamisen yhteydessä. Vuosien 1939–1941 aikana alueesta tuhoutui jonkin verran alle puolet. Jossain määrin laskelma yliarvioi alueelle sijoitetun pääoman tuhoutumista, koska huomattava osa korvattavasta ja tuhoutuneesta omaisuudesta oli puolikeskittävää tai kestäväää kulutustavaraa.

3.1.3 Karjala jatkosodan jälkeen

Toisen osan luovutetun Karjalan vahingoista muodostavat menetykset Moskovan vuoden 1944 välirauhansopimuksen johdosta. Kysymys ei ollut pelkästään vuonna 1941 takaisinvallatun Karjalan menettämisestä, vaan huomattavasti arvokkaammasta maakunnasta. Jatkosodan aikaisen jälleerakennuksen yhteydessä rakennettiin Viipurin läänin ja Laatokan-Karjalan maanviljelysseurojen alueella kolmessa vuodessa yhteensä 22 010 uutta rakennusta. Samaan aikaan korjattiin kokonaan 17 888 rakennusta. Myös kaupungeissa jälleerakentaminen onnistui hyvin.¹ Esimerkiksi Viipurissa kyettiin kunnostamaan ennen kaupungin uutta evakuointia tyydyttävät asunnot noin 40 000 asukkaalle. Siellä ei ollut kyse pelkästään kaupunkilaisten majoittamisesta, sillä kaupungin jatkosodan aikainen asuntotilanne muuttui huomattavasti hankalammaksi puolustusvoimien henkilöstön ja alueelle komennettujen työvelvollisten asuntotarpeiden vuoksi.²

Jatkosodan lopun aluemenetysten mukanaan tuomat vahingot korvattiin elokuussa 1945 säädetyin toisen korvauslain nojalla tai se ainakin loi mahdollisuuden korvauksen saamiseen. Tämä koski muuta kuin valtion omaisuutta.³ Tosiasiallisesti näitä vahinkoja alkoi syntyä heti, kun Neuvostoliiton aloitti suurhyökkäyksensä Karjalan kannaksella kesäkuussa 1944. Operaatio aiheutti välittömästi laajojen alueiden menettämisen viholliselle. Alkanut miehitys merkitsi käytännössä niiden lopullista

1 Ks. Palautetun Karjalan jälleerakennusvaihe vv. 1941–1944.

2 Lappalainen N. 1991, s. 114; Yrjölä 1960, s. 82–83. Viipurissa asui tammikuussa 1942 noin kymmenentuhatta asukasta ja kesän 1944 kynnyksellä 32 500 henkeä. Se oli noin kaksi kolmasosaa kaupungin asukasluvusta ennen talvisotaa. Kesään 1944 tultaessa kaupunki oli siirtynyt huomattavassa määrin siviilihallintoon. (Ks. Lappalainen 1991, s. 115.)

3 As. kok. 5.8.1945/390; Jokinen M. 1982, s. 70–96; Laisaari 1984, s. 35–37; Latva-Koivisto 1984, s. 2–3.

menetystä ja alueiden tyhjentämistä siviiliväestöstä. Tämä on otettu huomioon Suomessa voimassa olleessa sotavahinkojen korvausjärjestelmässä siten, että korvauslakien väliseksi aikarajaksi on määrätty 31.5.1944.¹

Seuraavassa tarkastellaan lähemmin puheena olevia vahinkoja, jotka on luettava pääomatappioksi. Arviointi perustuu eri omistajaryhmien kohdalla osin erilaisiin arviointimenetelmiin. Vaikka luvut eivät ole täysin yhteismitallisia, on niiden käyttö perusteltua yhtenäisten arvioiden puuttuessa. Tälläkin kertaa valtiovarainministeriö ohjasi arviointityötä antamalla lautakunnille arviointiohjeet.²

- Valtion omaisuus

Valtion menetykseksi on katsottava edellä puheena ollut 4 000 miljoonan markan pääoma vuoden 1938 hintatason mukaan. Kyseessä on sama summa, joka on laskettu menetetyksi Moskovan vuoden 1940 rauhansopimuksen perusteella. Lukua käytettäessä on oletettava, että valtion omaisuuden arvo toisaalta Porkkalan ja toisaalta Hangon alueella olivat samanarvoisia.

- Yksityisten omaisuus

Menetetyn yksityisen omaisuuden osalta arviointiperusteena käytetään arvioimislautakuntien arvioita menetetyistä omaisuuksista. Nämä perustuvat 31.12.1944 vallinneeseen hintatasoon. Kyseiset laskelmat sisältävät tiedot yksityisten henkilöiden ja taloudellisten yritysten aineellisista menetyksistä. Vuoden 1950 loppuun mennessä käsiteltyjen anomusten mukaan on toisen korvauslain mukaiset vahingot arvioitu 47 779 miljoonaksi markaksi.³ Luovutetun Karjalan tuhojen selvittämiseksi summasta on

-
- 1 As. kok. 5.8.1945/390. Toisen korvauslain takarajaksi eli ajaksi, jonka jälkeiset vahingot eivät enää kuulu lain mukaan korvattaviin vahinkoihin, valtioneuvosto määräsi päätöksellään 25.11.1948 saman vuoden viimeisen päivän. As. kok. 25.11.1948/805, 'Valtioneuvoston päätös toisen korvauslain soveltamisesta'.
 - 2 Valtiovarainministeriön ohjeita arvioimislautakunnille - I. Toisen korvauslain yleistä soveltamista ja tulkintaa koskevat ohjeet, Helsinki 1945. - II. Rakennusvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945. - III. Maatalousvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945. - IV. Metsätalousvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945.
 - 3 Valtiopäivät 1951, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1950, s. 115; Luukka 1958, s. 41. Korvaukset suunniteltiin maksettaviksi omaisuudenluovutusverolla. Suuret osakeyhtiöt velvoitettiin maksamaan veronsa osakkeilla. Useimmiten se tapahtui nostamalla omaa osakepääomaa ja lunastamalla sitten nämä osakkeet Korvausosak-

vähennettävä Porkkalassa ja Pohjois-Suomessa tapahtuneet vahingot. Edelliset näistä merkitsevät 1 658 miljoonaa ja jälkimmäiset 3 026 miljoonaa markkaa.¹ Luovutetun Karjalan osalle tulee siten yhteensä 43 095 miljoonan markan arvoiset yksityisen omaisuuden menetykset. Summa vastaa 16 074 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Ensimmäisen korvauslain mukaiseen vahinkoarvioon verrattuna summa on kaksinkertainen. Vahinkojen voidaan olettaa olleen lähes kokonaan luovutetulla alueella, koska omien maajoukkojen varsinaiset sotatoimet neuvostoliittolaisia vastaan jäivät vähäisiksi nykyisellä valtakunnan alueella.²

- Muut

Menetyksiin on luettava myös erilaisten aatteellisten yhdistysten ja Suomen kansalaisuutta vailla olleiden henkilöiden osalle tulleet vahingot. Niiden suuruudesta ei käytössä olleen julkaistun tilastomateriaalin perusteella voida esittää täsmällisiä tietoja. Siksi seuraavassa turvaudutaan edellisten osalta tehtyihin vahinkoarvioihin ja jälkimmäisten myönnettyihin korvauksiin. Kummankin ryhmän korvausasiat olivat toisen korvauslain mukaan valtioneuvoston harkinnasta riippuvia.

Suomen kansalaisuutta vailla oleville on vuoden 1950 loppuun mennessä myönnetty korvauksena yhteensä 29 miljoonaa markkaa.³

Karjalaisten mukana Kannakselle palasivat erilaiset yhdistykset. Jatkosodan aikana eräät yhdistykset, kuten maanviljelysseurat, saivat puolivirallisia tehtäviä. Nämä liittyivät paljolti alueen jälleenrakentamiseen. Järjestötoiminta ei vallinneissa olosuhteissa voinut muodostua kovin laajaksi 1930-luvun tilanteeseen verrattuna.⁴ Karjalan erilaisten aatteellisten yhdistysten menetykset on arvioitu 350 miljoonaksi markaksi. Valtioneuvoston periaatepäätöksen mukaan yhdistykset saivat korvausta vain, mikäli se oli niiden toiminnan jatkumisen kannalta välttämätöntä. Samalla

keiden hallintoyhteisöltä. Ks. tarkemmin Luukka 1958.

- 1 Kom.miet. Mon. 1950:18, Pohjois-Suomen sotavahinkoja kärsineiden korvauksia tutkineen komitean mietintö (Ns. Hämmäläisen komitea), s. 9-10; VA, Porkkalakomitean arkisto, Tilastotietoja; Appel 1967, s. 65; Ursin 1980, s. 446. — Luovutettujen Kuusamon ja Sallan osien sekä Petsamon tiedot sisältyvät lukuihin.
- 2 Kesällä 1944 neuvostoliittolaiset joukot tunkeutuivat hetkeksi Ilomantsiin. Siitä pohjoiseen oli jonkin verran partisaanitoimintaa ja vähäistä muuta toimintaa. Ks. tarkemmin Maunula—Niitemaa 1958, Susi 1958, Puroma—Sonck 1958 ja Tuokko 1989. Desanttitoimintaa ei tässä yhteydessä pidetä varsinaisena sotajoukkojen toimintana.
- 3 Valtiopäivät 1951, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1950, s. 115; Laisaari 1945, s. 41, 73.
- 4 Haapio 1982, s. 90—91; Härkönen 1984, s. 29—30.

sovittiin, että välirauhansopimuksen mukaan lakkautettavaksi määrättyjen yhdistysten vahinkoja ei korvata lainkaan. Tämä koski muun muassa alueella toimineita suojeluskuntia.¹

Toisen korvauslain korvausasteikon keskimääräiseksi alennusvaikutukseksi on arvioitu 32 prosenttia. Kun kaikki yhdistykset Porkkala ja Pohjois-Suomi mukaan lukien saivat 217 miljoonan markan korvaukset, on niiden kohdalla jätetty korvaamatta keskimääräistä suurempi osa. Vuoden 1938 rahassa yhdistysten menetykset vastasivat 127 miljoonaa markkaa.²

Kuntien ja seurakuntien sekä muiden julkisyhteisöjen (valtio pois lukien) vahinkojen osalta on turvauduttava tehtyihin korvaushakemuksiin sekä arvioimislautakuntien niistä antamiin lausuntoihin. Karjalan kuntien vahingot kohosivat mainittujen lausuntojen mukaan 3 099 miljoonaa markkaan. Tällöin puhutaan vuoden 1944 lopun rahassa. Summaan on luettu mukaan myös osittain luovutetut kunnat. Niiden aineelliset menetykset kasvoivat pitäjän tai kaupungin koon mukana. Tällöin Viipurin kaupungin vahingot olivat luonnollisesti suurimmat eli yhteensä 1 478 miljoonaa markkaa. Muiden kaupunkien vahingot olivat: Käkisalmi 148 miljoonaa ja Sortavala 406 miljoonaa markkaa. Kaupunkikuntien osuudeksi kaikista kuntien kokonaisvahingoista muodostui noin kaksi kolmasosaa. Kuntien vahingot olivat vuoden 1938 rahassa 1 125 miljoonaa markkaa.³ Summaan on lisättävä kunnan ja kyläteiden pääoma-arvona sata miljoonaa markkaa.⁴ Kokonaissumma on siten 1 225 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Sisäasiainministeriö huolehti talvisodasta alkaen luovutetun alueen kuntien valvonnasta aivan toisella tavalla kuin muista kunnista. Jatkosodan jälkeen valtio korvasi kuntien menetyksiä sen verran, että ne kykenivät selviytymään sitoumuksistaan.⁵

-
- 1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto, Ed/6/IX, 18.9.1946 VVM; VA, Valtiovarainministeriön arkisto, Ca 48, Valtioneuvoston pöytäkirja valtiovarainministeriön esittelystä 19.9.1946.
 - 2 Procopé 1950, s. 156. Summasta on vähennettävä viisi miljoonaa vuoden 1938 markkaa Lapin yhdistysten korvauksina.
 - 3 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osastot, kunnat ja seurakunnat. Heinjoen kohdalla: Lappalainen E. 1955, s. 226. Tiedot puuttuvat Harlun kohdalta ja ovat puutteelliset Äyräpään kohdalla. — Kaupunkien suhteellisen suureen vahinko-osuuteen on selityksenä ennen muuta viemärien, katujen yms. ottaminen mukaan arviointiin.
 - 4 Ks. edellä.
 - 5 Ks. tarkemmin lakkautettujen kuntien raha-asioiden järjestämisestä Kom.miet. Mon. 1947:21 Toimintansa lopettaneiden kuntien taloudellisten asiain loppuun selvittelyä varten asetetun komitean mietintö.

Evankelis-luterilaisten seurakuntien voidaan todeta menettäneen omaisuuttaan kaikkiaan 435 miljoonaa vuoden 1944 lopun markan verran eli 158 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Ensimmäisen korvauslain summaan verrattuna vahinko on kaksinkertainen, kuten yksityisilläkin.¹

Kreikkalaiskatolinen kirkkokunta koki huomattavasti suuremmat vahingot kuin toinen kansankirkkomme. Näin on sekä suhteellisesti että absoluuttisesti. Kirkkokunta sinänsä kärsi 43 miljoonan markan menetykset. Sen kolmen luovutetun Karjalan luostarin, Konevitsan, Lintulan ja Valamon, osalta puhutaan 243 miljoonasta ja sen osittain tai kokonaan luovutetulla alueella olleiden seurakuntien kohdalla 161 miljoonasta markasta. Nämä yhteensä 447 miljoonaa markkaa vastaavat 167 miljoonaa vuoden 1938 rahassa. Ensimmäisen korvauslain mukaisiin lukuihin verrattuna vahinko oli kolminkertainen. Suurimmat yksittäiset vahingot kirkkokunnan piirissä koki Valamon luostari. Sen osalle tuli kirkkokunnan toisen korvauslain alaisista vahingoista 44 prosenttia.²

Muiden uskonnollisten yhdyskuntien, kuten esimerkiksi vapaaseurakuntien, juutalaisten tai metodistien, menetykset on arvioimislautakunnissa arvioitu toisen korvauslain nojalla 33 miljoonaksi vuoden 1944 lopun markaksi vastaten 12 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Niiden arvo jäi olivat pienemmäksi kuin ensimmäisen korvauslain mukaan. Se kuvaa sitä, että vapaamuotoinen uskonnollinen toiminta ei elpynyt yhtä laajasti kuin kansankirkkojen toiminta ja sitä, että uskonnollisten yhteisöjen

1 Valtiokonttori, Korvausasiain osasto, kunnat ja seurakunnat.

2 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osasto, kunnat ja seurakunnat; Kom.miet. Mon. 1948:33 liitteinen. — Kreikkalaiskatolisen kirkkokunnan vahinkojen kohdalla kirjallisuudessa viitataan yleensä tilanteeseen Moskovan rauhan jälkeen vuonna 1940. Ks. esimerkiksi Koukkunen 1979, s. 143. Tiedot perustuvat hallituksen esitykseen laiksi, jolla olisi korvattu kirkkokunnan vahinkoja. (Valtiopäivät 1941, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 13). Siinä mainittiin kirkkokunnan kokonaisvahinkojen olleen vuoden 1939 hintatasossa 396 miljoonaa markkaa. Verrattaessa tätä summaa tässä tutkimuksessa esitettyihin tietoihin molempien korvauslakien mukaisista vahingoista, yhteensä 222 miljoonaa vuoden 1939 markkaa, voidaan todeta arvion olleen noin puolella ylimitoitettun. Toisaalta Tapio Mustonen 1980 perustaa tietonsa oikeisiin arvioihin, mutta antaa väärän kuvan kokonaismenetyksistä laskemalla yhteen eriarvoista rahaa. Hän ei ota lainkaan huomioon voimakasta rahan arvon alenemista 31.12.1939 ja 31.12.1944 välillä.

Mantsinsaaren kreikkalaiskatolisessa seurakunnassa sota-aikana toimineen rovasti Lauri Mitrosen mukaan korvaukset irtaimiston osalta olivat kohtuullisia. Sen sijaan seurakuntien talouden pidossa keskeisiä metsiä ei suoranaisesti korvattu. Karjalan ortodoksisten seurakuntien taloudelliset ongelmat jatkosodan jälkeen johtuivat hänen mukaan pääasiassa siitä, että väestö joutui evakkotaipaleellaan eri puolille maata. Kun kirkollisveroa jäi rästiin usealta vuodelta, katsoi moni seurakuntalainen parhaaksi erota. (Rovasti Mitrosen haastattelu 5.11.1980.)

kiinteän omaisuuden osuus niiden kokonaisvarallisuudesta ei ollut yhtä suuri kuin kansankirkoilla.¹

Toisen korvauslain mukaiseen korvausjärjestelmään kuului osana niin kutsutut korvauseläkkeet eli valtion varoista maksettiin sellaisia eläkkeitä, joihin luovutetun alueen kunnat olivat sitoutuneet. Koska luovutettujen kuntien asukkaat tulivat vähitellen uusien asuinkuntiansa jäseniksi eli he sulautuivat muuhun yhteiskuntaan, ei valtion maksamia korvauseläkkeitä voida pitää minään sodasta aiheutuneena taloudellisena rasituksena. Kysymyksessä on ainoastaan luovutetun alueen entisten kuntien maksuvelvoitteen hoitaminen keskitetysti valtion kautta.²

Oheiseen taulukkoon on koottu edellä esitetyt tiedot Moskovan välirauhansopimuksen mukaisen alueluovutuksen menetyksistä Karjalassa. Eri omistajaryhmille aiheutuneet 21,8 miljardin vuoden 1938 markan aineelliset menetykset on sellaisinaan luettava taloudellisiksi rasituksiksi. Lukujen mukaan suurin omaisuuden menettäjä oli yksityiset -ryhmä, jonka osalle tuli kolme neljäsosaa vahinkojen kokonaisarvosta. Valtion osalle on tullut noin yksi kuudesosa ja kuntien kuusi prosenttia. Talvisodan jälkeisiin vahinkoihin verrattaessa voidaan todeta Moskovan välirauhansopimuksen mukaisten vahinkojen olleen markkamääräiseltä arvoltaan 142 prosenttia suuremmat. Valtion omaisuuden käsittelyjärjestelmä tässä työssä tosin osin väärentää kuvaa.

3.1.4 Petsamo

Jatkosodan seurauksena Suomi joutui luopumaan myös Petsamon loppuosastakin. Kalastajasaarennon isäntä vaihtui jo talvisodan jälkeen, kun Moskovan vuoden 1940 rauhan seitsemäs artikla pakotti Suomen luovuttamaan Neuvostoliitolle Kalastajasaarennon läntisen puolen. Rauhansopimus rajoitti muutoinkin Suomen suvereniteettia Petsamossa, sillä se sitoutui vetämään sotajoukkonsa pois alueelta ja sallimaan neuvostoliittolaisille vapaan kulun alueen kautta Norjaan sekä antamaan Neuvostoliitolle oikeuden kuljettaa tavaroita alueen kautta ilman valvontaa.³ Kalastajasaarennon Suomen puoleisessa osassa asui nelisensataa henkilöä. Etniseltä taustaltaan asukkaat olivat hyvin erilaisia. Oli suomalaisia, karjalai-

1 Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiain osasto, kunnat ja seurakunnat. Nämä tiedot koskevat koko maata.

2 As.kok. 5.5.1945/390, § 7. Määräys koski osin muitakin työnantajia.

3 As.kok. sopimussarja 1940/3, 6. artikla; Ahvenainen 1970, s. 38. Samalla Neuvostoliitto sai oikeuden perustaa Petsamoon konsulaatin.

TAULUKKO 14 Luovutetun Karjalan pääoma-arvo vuonna 1944, miljoonaa vuoden 1938 markkaa

Omistajaryhmä	Arvo	Jakauma Pros.
Valtio	4 000	18
Yksityiset	16 074	73
Aatteelliset yhdistykset	127	1
Kansalaisuudettomat	10	0
Kunnat	1 225	6
Evankelisluterilaiset seurakunnat	158	1
Kreikkalaiskatolinen kirkko	167	1
Uskonnolliset yhdyskunnat	12	0
Yhteensä	21 747	100

Lähde: Ks. teksti.

sia, merisaamelaisia, venäläisiä ja norjalaisia.¹

Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot tuon "Suomi-neidon toisen käsivarren" luovutuksesta aiheutuneista taloudellisista menetyksistä. Luvut pohjautuvat erilaisiin toiseen korvauslakiin liittyviin asiapapereihin. Tiedot eivät ole täydellisiä eivätkä täysin yhteismitallisia, koska esimerkiksi Petsamon yhdistysten osalle tulleita vahinkoja ei ole voitu kokonaan erottaa omaksi erilliseksi ryhmäksi koko maata koskevista tiedoista.

Petsamon menetyksestä aiheutunut pääomatappio on edellä esitetyiltä osin ollut 289 miljoonaa vuoden 1944 lopun markkaa. Se vastasi vuoden 1938 hintatasossa 105 miljoonaa markkaa. Luvut eivät sisällä Kalastajasaarenon vahinkoja, koska ne korvattiin ensimmäisen korvauslain mukaan.²

Lisäksi on vielä käsiteltävä tarkemmin kahta erityiskysymystä, nimittäin kolttia ja Petsamon Nikkeliä.

Petsamon alueella asui ennen talvisotaa suomalaisten lisäksi kolttia, jotka elivät luontaiselinkeinojen varassa. Kaikkiaan heitä oli vajaa neljä ja puolisataa henkilöä. Petsamossa asui kolttien lisäksi 350 karjalaisiksi luokiteltavaa sekä muutama syrjääni.³ Koltat asuivat ennen tal-

1 Nickul 1970b, s. 68.

2 Kom.miet. Mon 1956:5, 'Kalastajasaarentokomitean mietintö', s. 3. Aluehan luovutettiin Moskovan rauhansopimuksen johdosta vuonna 1940.

3 Nickul 1970b, s. 66–67.

TAULUKKO 15 Aineelliset menetykset Petsamossa vuonna 1944 (ilman kolttia ja Petsamon Nikkeliä), miljoonaa vuoden 1944 lopun markkaa

Omistajaryhmä	Vahingot
Valtio*	..
Kunta**	4
Evangelisluterilainen seurakunta	..
Kreikkalaiskatolinen seurakunta**	2
Kreikkalaiskatolinen luostari**	7
Yksityiset***	266
Yhdistykset****	10
Yhteensä	289

Lähde: * = Puutteelliset tiedot tulevat osin huomioon otetuiksi muissa kohdin. ** = Valtiokonttorin arkisto, korvausasiainosasto, kunnat ja seurakunnat. *** = Kom.miet. Mon 1950:18; Ursin 1980, s. 447. ** = Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiainosasto, Aatteelliset yhdistykset.

visotaa valtion taloissa ja mailla. Siksi he eivät ole saaneet korvausta asumuksistaan normaalin korvausjärjestelmän puitteissa. Kolttien menetykset korvattiin siten, että heidän elinmahdollisuutensa turvattiin 1940- ja 1950-lukujen taitteessa toteutetulla asutustoiminnalla. Kysymyksessä on luontaisuorituksena maksettu korvaus, joka on otettava huomioon sodan taloudellisia rasituksia selvitettäessä. Vuosina 1948–1952 kolttien asuttamiseen käytettiin valtion varoja kaikkiaan 48 miljoonaa markkaa eriarvoista rahaa, jotka vastasivat viittä miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Se otetaan laskelmissa huomioon kolttien hallussa olleen omaisuuden laskennallisena arvona ja kohdistetaan vuoteen 1944. Mainittu summa on pääasiallisesti käytetty rakennuksiin ja osa käytettiin muun muassa kalastustarvikkeiden ja porojen hankintaan.¹

Oma erityiskysymys Petsamon alueen arvoja laskettaessa muodostuu Petsamon Nikkeli Oy:n nikkeli-kaivoksista. Niiden taloudellinen merkitys Suomelle sota-aikana oli valtava ja suurvaltapolitiittinen vaikutus suuri. Petsamon Nikkeli Oy oli muodollisesti suomalainen osakeyhtiö. Todellisuudessa sen omisti kansainvälinen nikkeli-trusti Mond, jolla oli hallussaan yhtiön osakkeista 99,2 prosenttia. Neuvostoliitto korvasi

1 Nickul 1970, s. 17ff.; Kom.miet. Mon 1950:23; s. 2–3, 26–27. Kolttien vaiheista sota-aikana ja asuttamisesta ks. myös Holsti 1990.

kaivoksista Kanadalle Moskovassa syyskuussa 1944 tehdyn sopimuksen mukaan 20 miljoonaa dollaria. Kyseiset 20 miljoonaa dollaria Neuvostoliitto sanoi ottavansa Suomen maksamista sotakorvauksista. Sen hetkisen nimellisen vaihtokurssin mukaan summa vastasi 987 miljoonaa markkaa (368 miljoonaa vuoden 1938 markkaa). Se on luettava sellaisenaan Suomen menetykseksi, koska tarkastelun kohteena on Suomen alue. Tässä summassa on mukana ainoastaan yhtiön Petsamossa olleen omaisuuden arvo. Inarin kunnan alueella olleen omaisuuden osalta vahinkoja käsitellään luvussa, joka käsittelee Lapin hävityksiä.¹

Petsamon menetykset merkitsi siis yhteensä 478 miljoonan vuoden 1938 markan pääomatappiota vuonna 1944.

Suomalaiset poistuivat Petsamosta syyskuussa 1944. Sen jälkeen nikkeli-kaivoksen toimintaa yritettiin jatkaa saksalaisvoimin. Lokakuussa 1944, siis alueen kuuluessa muodollisesti jo Neuvostoliitolle, saksalaiset tuhosivat nikkeli-kaivokset ja Suomen puolella Jäniskosken voimalaitoksen.²

3.2 Vuokratut alueet

3.2.1 Hanko

Moskovan rauhassa maaliskuussa 1940 Suomi vuokrasi Neuvostoliitolle Hangon ympäristöineen laivastotukikohdaksi. Näin Neuvostoliitto hankki itselleen syksyn 1939 neuvotteluissa tavoittelemansa mahdollisuuden sulkea Suomenlahti sille vihamielisiltä aluksilta sekä etelä- että pohjoisrannalta. Etelärannan osalta Viron tekemä sopimus teki sen mahdolliseksi jo vuonna 1939. Rauhansopimus takasi Neuvostoliitolle samanlaisen mahdol-

1 Polvinen 1980, s. 116–117, 122, 208–209. Hans Peter Krosby'n mukaan Mond -yhtiö oli sijoittanut Petsamoon nikkelin louhintaa varten vuoden 1939 marraskuun loppuun mennessä yhteensä 6,7 miljoonaa dollaria. (Krosby 1966, s. 17.) Yhtiön vuoden 1940 kirjanpidon mukaan se oli velkaa emoyhtiölleen 319 miljoonaa markkaa. (VA, Valtiovarainministeriön arkisto, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittelylista 17.3.1943 kauppa- ja teollisuusministeriöstä, 'Kysymys 100 milj. markan suuruisen valtion takuun myöntämisestä PNO:lle PYP:stä saatavasta samansuuruisesta luotosta', Liite Eljas Snellmanin P.M. 16.3.1943.)

2 Ahvenainen 1970, s. 40–41. Tuolloin alueella sotivat keskenään saksalaiset ja neuvostoliittolaiset joukot. (Mikola 1970b, s. 56.)

lisuuden myös pohjoisrannalta. Esikuva tähän löytyy Pietarin Suuren ajoilta.¹

Sopimuksessa alueen vuosivuokraksi sovittiin neuvostoliittolaisten aluksi tarjoaman viiden miljoonan sijasta kahdeksan miljoonaa markkaa. Neuvotteluissa suomalaiset yrittivät saada vuosivuokraa tätäkin korkeammaksi.²

Hangon alue tyhjennettiin nopeasti rauhansopimuksen solmimisen jälkeen. Se luovutettiin uusille haltijoilleen jo maaliskuussa 1940. Alueen voidaan katsoa olleen vuokrattuna jatkosodan syttymiseen saakka eli kesäkuuhun 1941. Tällöin muodostui erillinen Hangon rintama joulukuulle 1941 saakka, jolloin neuvostoliittolaiset vetäytyivät vuokra-alueelta. Neuvostoliittolaisten vetäytyttyä Hangosta alue pysyi sotilashallintoalueena vuoden 1943 alkuun. Alueen asukkaiden kotiinpaluu alkoi keväällä 1942.³

Sodan Hangon alueelle aiheuttama taloudellinen rasitus koostui kahdesta eri komponentista: ensinnäkin alueen laskennallisen tuoton ja maksetun vuokran välisestä erotuksesta ja toiseksi varsinaisista vahingoista eli rakennusten ja muiden rakennelmien turmeltumisesta ynnä muusta sellaisesta. Sillä oli myös välillisiä vaikutuksia koko kansantalouden taloudelliseen aktiviteettiin.

Vuoden 1941 korvauslakia valmisteltaessa tehtiin valtiovallan toimesta laskelmia Hangon alueen pääoma-arvosta. Finanssitoimikunnan mukaan oli alueen arvo ennen talvisotaa vallinneen hintatason mukaan kolmisensataa miljoonaa markkaa.⁴

Edellä tehdyn rajauksen vuoksi voidaan vuokrauksen katsoa kestäneen vuonna 1940 kolme vuosineljännestä ja seuraavana vuonna kaksi. Tässä työssä tulkitaan miehitykseksi aika jatkosodan syttymisestä kesäkuussa 1941 alueen takaisin saamiseen eli joulukuuhun 1941.

Neuvostoliitto on maksanut alueesta vuokraa edellisenä vuonna 6,4 miljoonaa ja jälkimmäisenä 4,0 miljoonaa markkaa. Summat on tuloutettu

1 Silvast 1985, s. 9–11.

2 Paasikivi 1979, s. 196.

3 Pohjanvirta 1960, s. 47–48; Ylikoski 1979, s. 383; Lappalainen N. 1987, s. 205ff.

4 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Df 14, Korvauslakien valmisteluun liittyviä asiapapereita, Finanssitoimikunnan luonnos korvauslaista. — Ensimmäistä korvauslakia valmisteltaessa tehtiin valtiovarainministeriössä laskelma myös Hangon alueen yksityisen omaisuuden arvosta. Loppusummaksi siinä tuli 31.12.1939 vallinneen hintatason mukaan 282 miljoonaa markkaa. Kun alueella oli lisäksi kuntien, seurakuntien ja valtion omaisuutta, voitaneen esitettyä 300 miljoonan markan arviota pitää aika hyvin paikkaansa pitävänä.

valtion tilinpäätöksessä satunnaisina tuloina.¹ Tämä vuokra vastasi parin kolmen prosentin korkoa alueen laskennalliselle pääomalle, joten voidaan katsoa Neuvostoliiton maksaneen alueesta käyvän vuokran. Näin laskennallisen tuoton ja maksetun vuokran erotuksesta ei muodostu minkäänlaista taloudellista rasitusta. Toisaalta on otettava huomioon, että jälleenrakennus seutukunnalla viivästyi hyvin pitkälle, koska Hangon kaupungissa oli voimassa rakennuskielto vuoden 1945 vappuun saakka.²

Toisen osan taloudellisesta rasituksesta muodostavat varsinaiset vahingot neuvostoliittolaisten vuokraus- ja miehitysaikana. Ne olivat samalla lailla ensimmäisen korvauslain mukaan korvattavia vahinkoja kuin takaisin vallatussa Karjalassa tavatut vauriot.

Sosiaalisen tutkimuslaitoksen keräämät tiedot kaupungeissa sotien aikana tuhoutuneista rakennuksista ja asunnoista antavat jonkinlaisen kuvan vahinkojen suuruudesta. Maistraatin sille hankkimien tietojen mukaan Hangon kaupungissa tuhoutui molempien sotien aikana kaikkiaan 1 556 rakennusta. Niistä tuhoutui kokonaan 453, yli puoliksi vaan ei kokonaan 68 ja alle puoliksi 1 035 rakennusta. Vahingot tapahtuivat pääasiassa Neuvostoliiton alueen hallussapidon aikana. On toki otettava huomioon, että Hankoa pommitettiin talvisodan aikana runsaasti, yhteensä 72 kertaa. Kaupungin vauriot olivat jo tuolloin huomattavat.

Jatkosodan tilastojen mukaan koko maan kaupungeista Hangossa tuhoutui eniten rakennuksia. Tosin Kotkan luku on lähes yhtä suuri. Viimeksi mainittua voidaan pitää enemmän kärsineenä jo pelkkien lukujenkin valossa, koska Hangon luvuissa on mukana molempien sotien tiliin luettavia vahinkoja. Suomalaisittain Hangon vahinkoja voidaan pitää inhimillisesti lievempinä, koska alue ei ollut vahinkojen tapahtumahetkellä samalla lailla asuttu kuin Kotka. Tuhot vähensivät Hangon kaupungin asuntokantaa kolmella kymmenesosalla. Suomen alueelle jääneistä taajamista vain Rovaniemen kauppalan asuntotuhot muodostuivat tätäkin suuremmiksi.³

1 VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto, I, Tarkastuskertomuksia, Kertomukset valtiokonttorin tilien tarkastuksesta vuosina 1940 ja 1941; Valtiopäivät. 1942, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätös 1941, 4. os: III:3.

2 Ks. Kom.miet. Mon. 1948:7 Hangon vuokra-alueen jälleenrakennuskomitean mietintö n:o 1, Kom.miet. Mon. 1949:19 Hangon vuokra-alueen jälleenrakennuskomitean mietintö. n:o 2; Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan lisäkorvauskysymystä tutkimaan asetetun jaoston lisämuistio "Muistio N:o 2", s. 9.

3 Vuosien 1941–44 sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet talot ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 9–10/1946, s. 293–294, 299. Talvisodassa Hanko oli Suomen pommitetuin kaupunki. (Haahti 1979, s. 110; Lappalainen N. 1987, s. 22). Huomattava osa Hangon alueen vahingoista oli suomalaisten itsensä aiheutta-

Hangon vuokra-alueella tapahtuneiden aineellisten vahinkojen rahallisen suuruuden määrittämiseksi turvaututaan seuraavassa yksityisten omaisuuden osalta ensimmäisen korvauslain nojalla maksettuihin korvauksiin Hangon piirissä, joka oli jonkin verran laajempi kuin itse vuokra-alue.¹ Hangon alueelta tehtiin yhteensä 2 426 korvausanomusta. Niiden nojalla myönnettiin korvauksena yksityishenkilöille ja yrityksille yhteensä 136 miljoonaa markkaa.² Kun noudatetaan samoja laskentaperusteita kuin Karjalassa päädytään arvioon, joka vastasi 144 miljoonaa vuoden 1939 lopun tai 120 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Summaan on vielä lisättävä maanomistajille myöhemmin maksetut korvaukset neuvostoliittolaisten Bromarvin kunnan Täcktomin kylään rakentamasta lentokentästä. Korvaustarpeeksi arvioitiin vuonna 1948 noin kaksitoista miljoonaa silloista markkaa vastaten yhtä miljoonaa vuoden 1938 markkaa.³

Osan vahingoista korvattiin ensimmäisen korvauslain säädösten nojalla valtioneuvoston harkinnan mukaan. Erilaisten aatteellisten yhdistysten menetykset nousivat yhteen miljoonaan markkaan. Osa valtioneuvoston harkinnan mukaan maksetuista korvauksista sisältyy Karjalan lukuihin. Tämä koskee erityisesti pienempiä uskonnollisia yhdyskuntia.⁴ Vuoden 1939 lopun hintatason mukaan olivat aineelliset vahingot kuntien omaisuuden kohdalla 24 miljoonaa ja evankelis-luterilaisten seurakuntien miljoonan.⁵ Myös kreikkalaiskatolinen kirkko alueella kärsi jonkinlaisia taloudellisilta arvoiltaan vähäisiä vahinkoja.⁶

Valtion omaisuudelle koituneesta vahingosta Hangon vuokra-alueella ei ole käytettävissä täsmällisempiä tietoja. Vahinkoarviot sisältyvät luovutetun Karjalan kohdalla esitettyihin lukuihin. Kokonaisuudessaan oli aineellisten vahinkojen arvo Hangon vuokra-alueella oheisen taulukon mukainen. Verrattaessa vahinkoja alueen pääoma-arvoon voidaan todeta edellisten olleen lähes puolet jälkimmäisestä. Tilanne muistutti siinä suhteessa Karjalaa. Vahinko kohdistetaan tasan vuosien 1940 ja 1941 kesken.

mia.

- 1 Luvut sisältävät jonkin verran vuokra-alueen rajakunnissa, kuten Hiittisissä, Korpooossa, Nauvossa, Snappertunassa ja Tammisaaren kaupungissa, tapahtuneita sotavahinkoja.
- 2 Valtiovarainministeriön kansantalousosaston arkisto, Finanssitoimikunnan papereita, Procopén tutkimus, liite 2.
- 3 Valtiopäivät 1948, Asiakirjat III, Hallituksen esitys 71, 15.pl. II; 62, perustelut.
- 4 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osasto, Aatteelliset yhdistykset; Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osasto, Kunnat ja seurakunnat.
- 5 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osasto, kunnat ja seurakunnat.
- 6 Koukkunen–Kasanko 1977, s. 71. Raha-arviot on sisällytetty Karjalan kohdalle.

TAULUKKO 16 Hangon alueen vahinkojen arvo, miljoonaa vuoden 1938 markkaa

Omistajaryhmä	Arvo
Yksityiset	120
Täcktomin maanomistajat	1
Kunnat	20
Seurakunnat	1
Aatteelliset yhdistykset	1
Muut*	..
Yhteensä	143

Lähde: Ks. teksti. * = Valtio ja kansalaisuudettomat.

3.2.2 Porkkala

Moskovan välirauhansopimuksessa 1944 Neuvostoliitto luopui sille Moskovan rauhansopimuksessa maaliskuussa 1940 myönnetystä vuokraoikeudesta Hankoniemeen. Tilalle se sai välirauhansopimuksen kahdeksannen artiklan nojalla Porkkalan alueen. Neuvostoliitto hankki uuden alueen tälläkin kertaa laivastotukikohtaansa varten. Siirto oli strategisesti Neuvostoliitolle hyvin edullinen, sillä Viron ja Porkkalan avulla Suomenlahden suu oli tarvittaessa huomattavasti helpommin suljettavissa kuin Hankoniemen ja Viron välillä. Suomalaisten kannalta välittömästi Helsingin vieressä oleva sotilastukikohta oli melkoinen uhka, koska sieltä oli mahdollisuus puuttua tarvittaessa nopeasti asioiden kulkuun Helsingissä.

Sopimuksessa Vuokra-ajaksi kirjattiin viisikymmentä vuotta ja vuosivuokraksi viisi miljoonaa markkaa. Alueella asuneiden suomalaisten kannalta sopimus merkitsi melkoista kiirettä, sillä sopimuksessa annettiin kymmenen päivää aikaa siirtää alue neuvostoliittolaisten käyttöön.¹

Neuvostoliitto käytti sille sopimuksen mukaan kuulunutta oikeutta pitää alueella laivastotukikohtaa ainoastaan vuoteen 1956 saakka. Silloin alue palautettiin takaisin Suomelle. Tämä tapahtui suurvaltapolitiittisen suojasään aikana. Tässä työssä Porkkalan tapausta käsitellään ikään kuin tuota palauttamista ei olisi vielä tehty. Rajauksella on myös työekonomiset

1 Välirauhansopimus, As.kok. 19.9.1944/645 ja As.kok sopimussarja 1944/4; Tarkka 1988, s. 28–29.

perustelut: se jättää alueen palauttamiseen liittyvät taloudelliset selvittelyt työn ulkopuolelle.¹

Porkkalan vuokra-alue käsitti osia Degerbyn, Espoon, Inkoon, Kirkkonummen ja Siuntion kunnista. Sen kokonaispinta-ala oli noin 1 000 km², josta maa-alueita noin 380 km². Sieltä joutui muuttamaan noin 7 300 henkilöä, jotka olivat saaneet elatuksensa kahdelta kolmasosaltaan maataloudesta.²

Alueen pääoma-arvon selvittämiseksi turvaudutaan seuraavassa toisen korvauslain nojalla tehtyihin korvauspäätöksiin. Valtiovarainministeriön korvausasiainosaston tietojen mukaan alueelta lähteneille oli myönnetty korvausta 2 250 tapauksessa yhteensä 1 018 miljoonaa markkaa. Vastaavat vahingot olivat olleet arvioimislautakuntien tekemien päätösten mukaan 1 658 miljoonaa vuoden 1944 lopun markkaa.³ Summa vastaa 602 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Virallinen vahinkoarvio on tässäkin tapauksessa huomattavasti asianomaisten korvausanomuksista poikkeava, sillä he hakivat korvausta 3 271 miljoonan markan menetyksistään.⁴ Porkkalan luvut eivät ole täysin vertailukelpoisia Karjalan kanssa, sillä arvioimislinja on edellisessä ollut huomattavasti tiukempi kuin jälkimäisessä. Sitä, miten paljon tämä on vaikuttanut arviointeihin, on mahdoton sanoa.⁵

Valtioneuvoston harkinnassa olleista korvaustapauksista on Porkkalan aluetta erikseen käsittelevää tietoa käytettävissä kuntien, evankelis-luterilaisten seurakuntien ja aatteellisten yhdistysten osalta. Muiden tiedot sisältyvät Karjalan lukuihin. Arvioimislautakuntien mukaan kuntien vahingot olivat vuoden 1944 lopun hintatason mukaan 28 miljoonaa, evankelis-luterilaisten seurakuntien 24 miljoonaa ja erilaisten yhdistysten 14 miljoonaa markkaa.⁶ Yhteensä ne vastasivat 24 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Valtion omaisuusvahingoista ei ole täsmällisiä tietoja. Valtion maaomaisuus alueella oli kuitenkin lähes olematonta ellei oteta lukuun pika-asutustiloja ja tiestöä. Valtion menetykset olivat pääasiassa rautateihin kohdistuneita. Rautateille alueen vuokrauksesta oli paljolti välillistä

-
- 1 Porkkalan palautuksesta tarkemmin ks. Naskila 1984. Alueen palauttamiseen liittyneet oikeudelliset ongelmat ratkaistiin 8.6.1956 annetulla Porkkalan palautuslailla.
 - 2 Porkkalanliitto 1956, s. 4–15; Naskila 1984, s. 129. Ks. myös Lundstahl 1956.
 - 3 VA, Porkkalakomitean arkisto, tilastotietoja.
 - 4 Porkkalaliitto 1956, s. 15; Appel 1967, s. 64.
 - 5 Procopé 1955, s. 375–376. Voidaan myös hyvin sanoa, että ruotsalaisen kansanpuolueen kansanedustajana myöhemmin toimineen uusmaalaisen Procopén käsitykset eivät olleet kielipoliittisesta painolastista vapaat. Sama koskee luonnollisesti pääosin suomenkielisiä karjalaisia. Ks. Hietanen 1982, s. 198ff.
 - 6 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiain osasto, kunnat ja seurakunnat.

haittaa Turun ja Helsingin välisen rautatieliikenteen vaikeutumisen vuoksi.

Porkkalan alueesta maksettu viiden miljoonan markan vuosivuokra edusti viiden prosentin mukaan kapitalisoituna ainoastaan sadan miljoonan markan pääomaa. Jo pelkästään edellä luetellut omaisuusryhmät – jotka tosin muodostavat pääosan – ovat yhteiseltä arvoltaan noin 1,7 miljardia markkaa. Siihen verrattuna maksettua vuokraa on pidettävä nimellisenä ja vuokrausta pääomamenetyksenä. Porkkalan vuokrauksesta aiheutunut taloudellinen rasitus on vuoden 1938 hintatasoon arvioituna edellä esitetyin perustein 626 miljoonaa markkaa. Menetys kohdistetaan vuoteen 1944.

3.3 Korjauseriä

Siirtoväellä oli mahdollisuus saada palautetulle alueelle palatessaan muun muassa rakennusapua puolustusvoimilta ja kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiain osastolta korvaussaataviaan vastaan. Sama päti osittain myös siirtoväen huoltoon, joka oli Suomessa yleisesti noudatetun tavan mukaan maksettava takaisin avun saajan varojen salliessa sen. Korvausten maksatuksen yhteydessä valtiokonttori pidätti siirtoväen korvauksista näitä menoeriä. Ne on otettava huomioon kokonaislaskelmissa sodan taloudellisista rasituksista vähentävänä tekijänä, koska asianomaiset menot on kirjattu menoina jo kertaalleen joko puolustusmenoissa, siirtoväen huollossa tai kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiainosaston momenteilla. Valtiokonttorin vuosittain tulouttamat pidätykset ilmenevät oheisesta taulukosta.

Erilaisiin korjauseriin on myös luettava taloudellista räsitusta lisäävänä tekijänä valtion omaisuuden evakuoinnista aiheutuneet menot. Talvisodan yhteydessä niiden suuruudesta ei ole käytettävissä täsmällisiä tietoja. Ensimmäinen korvauslaki korvasi yksityisten evakuointikustannukset. Jatkosodan yhteydessä aiheutui valtion omaisuuden evakuoinnista sekä muista sen kaltaisista toimenpiteistä yhteensä 56 miljoonan markan menot. Summa vastasi 21 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Toinen korvauslaki ei kattanut vuoden 1944 evakuointikustannuksia, vaan erityinen evakuointikustannusten suorituslautakunta vastasi sellaisista menoista.¹

1 Valtion tilinpäätös 1944; Kertomus valtiovarain tilasta 1944 2.PI.I:4; Laisaari 1945, s. 22; Ylikoski 1979, s. 383.

TAULUKKO 17 Valtiokonttorin tekemät pidätykset siirtoväen korvauksista, miljoonaa markka

Vuosi	Pidätetty* P _c	Pidätetty P ₃₈
1943	188	88
1944	63	30
1945	8	4
1946	316	118
1947	70	26
1948	4	2
1949	15	5
1950	4	1
1951	0	0
1952	0	0
Yhteensä	668	274

Lähde: Valtiopäivät, Asiakirjat IV, eri vsk., Kertomukset valtiovarain tilasta, 4. Os.

3.4 Alueluovutusten kokonaisvaikutus

Miten suureksi alueluovutusten kokonaisvaikutus Suomen kansantalouden välittömänä taloudellisena rasituksena on arvioitava? Kysymyksen systemaattista käsittelyä vaikeuttaa tapahtumien monipolvisuus, jossa omaisuus siirtyi sotilaallisen tilanteen mukaan puolelta toiselle. Kirjanpitolillisesti asiaa voidaan tarkastella useammallakin tavalla, joista on edellä valittu yksi loogiseksi tulkittava. Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot kaikista aikaisemmin esitetyistä alueluovutuksiin liittyneistä taloudellisista menetyksistä sekä niiden jakautumisesta. Luvut osoittavat selvästi Karjalan keskeisen merkityksen kaikkien alueluovutusten kohdalla. Tosin on otettava huomioon, että Pohjois-Suomen alueluovutuksia käsitellään korvausteknisistä syistä tuonnempana. Niiden osuus oli Karjalan verrattuna vähäinen. On lisäksi syytä kiinnittää huomiota Porkkalan huomattavasti suurempaan merkitykseen kuin Hangon, mikä johtuu hyvin pitkälle tässä työssä käytetystä laskentamenetelmästä.

Alueluovutusten kerrannaisvaikutukset eivät ole yhtä helposti arvioitavissa. Esimerkiksi maamme metsätalous on kehittynyt viime vuosikymmeninä huomattavasti merkittävämmäksi kuin mitä se oli

TAULUKKO 18 Alueluovutusten taloudellinen arvo miljoonin vuoden 1938 markoin

Vuosi	Karjala	Petsamo	Vuokra-alueet	Yhteensä
1940	21 500	-	71	21 571
1941	- 12 549	-	72	- 12 477
1944	21 773	478	626	22 877
Yhteensä	30 724	478	769	31 971
Pros.	96	1	2	100

Lähde: Edelliset taulukot.

vuonna 1945. Tehostuneella metsänhoidolla on voitu olennaisesti parantaa alueluovutusten tekemiä 'haavoja'. Yrjö Ilvessalon laskelmien mukaan vuoden 1945 rauhanteot merkitsivät 13 prosentin vähennystä kasvullisessa metsäpinta-alassa. Metsin puuvarasto ei pienentynyt samassa suhteessa, koska menetetyistä alueista osa oli varsin huonokasvuista. Vuotuisesta kasvusta menetys oli vielä pienempi eli 11 prosenttia koko maan vuotuisesta metsänkasvusta.¹

1 Ilvessalo Y. 1945, s. 290.

4 KOTIRINTAMAN VAHINGOT

Totaalinen sota ei rajoittunut ainoastaan sotatoimialueelle suppeasti käsitettynä, vaan sen vaikutukset ulottuivat sekä kotirintamalle että maailman merille. Yleiseurooppalaisen sodan kuvaan kuuluivat laajat strategiset ilmapommitukset, joita ei kohdistettu pelkästään sotilaallisiin kohteisiin. Niiden avulla pyrittiin myös lamauttamaan vastapuolen kotirintaman halu sotatoimien jatkamiseen. Siksi pommitukset suunnattiin surutta siviilikohteisiin. Sama ilmiö toistui merillä, jossa siirryttiin säälimättömään upotussotaan.¹

Seuraavassa tarkastellaan sellaisia aineellisia vahinkoja, jotka ovat tapahtuneet Suomessa luovutettujen ja vuokrattujen alueiden ulkopuolella.² Ensimmäisessä alaluvussa käsitellään kotiseutujen pommitusvahinkoja. Ne on enimmäkseen korvattu sotavahinkovakuutusten avulla. Sotavakuutusjärjestelmän kautta kulkeneisiin korvaustapauksiin sisältyy myös muita sotavahinkoja. Toisessa alaluvussa tarkastellaan Itä-Suomen rajaseuduilla pääasiassa talvisodan yhteydessä tapahtuneita vahinkoja. Käsittely menee osittain päällekkäin kolmannen pääluvun kanssa, koska osa korvaustapauksista on kirjautunut lähdeteknisistä seikoista johtuen alueluovutuksiksi.

1 Lappalainen J. 1989, s. 166.

2 Poikkeuksen tästä säännöstä muodostavat Kuusamon ja Sallan kuntien luovutetut osat. Niiden laajuudesta tarkemmin ks. Kom.miet. Mon. 1945:22 'Kuusamon asuttamiskomitean mietintö'.

Oman surullisen vaiheen maamme historiassa muodostaa saksalaisten peräytymisensä yhteydessä toimeenpanema Pohjois-Suomen systemaattinen hävitys. Koska Lapin sodasta on käyty laajaa keskustelua julkisuudessa ja koska esitetyt vahinkoarviot poikkeavat paljon toisistaan, on tapahtuma erotettu omaksi pääluvukseen ja sitä käsitellään perusteellisemmin kuin tämän pääluvun alalukuja.

4.1 Kotiseutujen sotavahingot

Kotirintaman sotavahinkojen korvaaminen Suomessa perustui pääpiirteissään sotavakuutusjärjestelmään. Se ei koskenut Suomen valtiota eikä ulkomaiden kansalaisia.

Talvisodan puhjettua säädettiin 14.12.1939 sotavahinkolaki, jonka mukaan jokainen vähintään 50 000 markasta palovakuutettu kiinteistö oli vakuutettava myös sotavahingon varalta.¹ Vastaava irtaimiston sotavahinkolaki säädettiin 12.3.1940. Se koski vähintään 10 000 markan arvoisia irtaimistoja.² Uusi sotavahinkolaki, joka kattoi molemmat vakuutustyyppit, vahvistettiin 30.12.1941.³ Sotavahinkojen osalta noudatettiin siten yleistä vahinkovakuutuksen periaatetta, jossa riski jaetaan kaikkien vakuutuksenottajien kesken vakuutusten suuruuden mukaisessa suhteessa. Tavaltaan sotavakuutusjärjestelmä oli omaisuuteen kohdistunut, valtioneulouden ulkopuolella oleva ylimääräinen verojärjestelmä, jota hoitivat vakuutusyhtiöiden muodostamat sotavahinkoyhdistykset. Vakuutusjärjestelmästä johtuen vahingot eivät tulleet koko kansakunnan kannettaviksi, vaan ne kohdistuivat vain omistavaan yhteiskuntaluokkaan. Samaan lopputulokseen olisi tosin päästy omaisuuden ankarammalla verotuksella varallisuusverotuksen varsinaisessa merkityksessä.⁴

Myös edellä mainittuja pienemmät omaisuudet voitiin vakuuttaa vapaaehtoisesti sotavahingon varalta. Pienten omaisuuksien vakuutusturva oli tietysti mielessä parempi kuin sotavahinkolakien mukaisen vakuuttamispakon alaisten omaisuuksien. Sotavahinkolait näet määräisivät

1 As.kok. 14.12.1939/469, 'Sotavahinkolaki'.

2 As.kok. 12.3.1940/88, 'Irtaimiston sotavahinkolaki'.

3 As.kok. 30.12.1941/926, 'Sotavahinkolaki'.

4 Kom.miet. Mon. 1955:27, 'Talvisodan aikana kotiseuduilla sattuneiden sodasta välittömästi aiheutuneiden vahinkojen korvaamista tutkineen komitean mietintö'.

valtion korvaamaan omista varoistaan vahingot, jotka kohdistuivat edellä mainittuja summia pienempiin omaisuuksiin. Kruunu sovelsi talvisodan aikaisiin vahinkoihin vuoden 1942 korvauslain säännöksiä. Sama koski jatkosodan aikaisia vahinkoja 31.5.1944 saakka. Tuon päivän jälkeiset kotiseudun sotavahingot, joita vakuutukset eivät korvanneet, olivat toisen korvauslain säädösten alaisia. Valtion korvattaviksi jääneitä vahinkoja ei korvattu kaikissa tapauksissa, koska valtioneuvosto päätti huhtikuussa 1943 rajoittaa korvaukseen oikeutettujen piiriä. Vakuuttamatonta omaisuutta menettänyt sai korvausta valtion varoista vain siinä tapauksessa, että hänen taloudellinen asemansa oli heikko.¹

Seuraavassa tarkastellaan vahinkoja ensisijassa suoritettujen korvausten perusteella. Ne antavat jonkinlaisen kuvan vahinkojen markkamääräisistä suuruuksista. On kuitenkin huomattava, että puolustusvoimat maksoi osan korvauksista sotatilalain määräysten mukaan, ja nämä tulevat kokonaislaskelmiin puolustusmenojen kohdalla. Sen lisäksi sotavakuutuksissa noudatettiin soveltuvin osin normaaleja vakuutusehtoja. Siksi alivakuutustapauksissa korvaus saattoi jäädä vahinkoa pienemmäksi. Valtion korvattaviksi jääneisiin vahinkoihin sovellettiin korvauslakien alenevia asteikkoja ja määrällisiä rajoituksia, joskin niiden vaikutus oli vähäinen pienissä omaisuuksissa. Niiden soveltamisessa otettiin huomioon myös sosiaalisia tekijöitä.²

- Talvisota

Suomen ilmatorjunta oli talvisodan alkaessa suhteellisen kehittymätöntä. Torjuntahävittäjiä kyettiin irrottamaan vain muutamille vihollisen hyökkäyssuunnille. Ilmatorjuntaa pystyttiin järjestämään rintamalinjojen takana vain kotiseutujen tärkeimpien kohteiden suojaksi. Talvisodan alkaessa ilmatorjuntajoukkoja oli Kaakkois-Suomessa, Helsingissä, Turussa, Tampereella ja Jyväskylässä. Sittemmin niitä siirrettiin muuallekin. Pääasiallisiksi pommituskohteiksi joutuivat rautatiet ja niiden varsilla sijainneet asutuskeskukset. Ilmatorjuntajoukkojen laskelmien mukaan talvisodan aikana ammuttiin alas yhteensä 327 viholliskonetta sekä vaurioitettiin 376 konetta. Kyseiset luvut sisältävät myös sotatoimialueiden toiminnan.³

Talvisodan aikana pommit tuhosivat kotirintaman kaupungeissa ja kauppaloissa kaikkiaan 4 640 rakennusta. Asuinrakennuksiksi niistä

1 Kom.miet. Mon. 1955:27, s. 3–4.

2 Valtion korvattavaksi jääneet vahingot olivat usein rahalliselta arvoltaan vähäisiä, joten alenevien korvausasteikkojen vaikutukset ovat olleet olemattomia.

3 Hirva 1964b, s. 211–215; Rantalainen 1964, s. 80–91.

TAULUKKO 19 Rakennusten pommitusvahingot kaupungeissa vuosina 1939–1940

Kaupunki	A	B	C	D
Helsinki	2	14	60	76
Loviisa	7	3	55	65
Porvoo	23	3	10	36
Tammisaari	6	7	17	30
Turku	90	67	499	656
Pori	26	17	152	195
Rauma	29	9	156	194
Uusikaupunki	-	-	12	12
Naantali	-	-	4	4
Maarianhamina	1	-	25	26
Hämeenlinna	1	-	10	11
Tampere	76	34	263	373
Lahti	52	89	167	308
Lappeenranta	120	72	233	425
Hamina	57	13	55	125
Kotka	22	4	57	83
Mikkeli	61	26	38	125
Heinola	-	-	2	2
Savonlinna	24	12	52	88
Kuopio	10	12	94	116
Joensuu	2	2	6	10
Iisalmi	6	-	13	19
Vaasa	24	1	14	39
Kaskinen	8	1	60	69
Kristiinankaupunki	-	-	1	1
Jyväskylä	13	5	131	149
Oulu	10	5	21	36
Kajaani	49	5	42	96
Yhteensä	719	401	2 249	3 369

Lähde: Sodan aika kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet rakennukset ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1940, s. 496. A = Kokonaan tuhoutuneita rakennuksia, B = Enemmän kuin puoleksi tuhoutuneita rakennuksia, C = Vähemmän kuin puoleksi tuhoutuneita rakennuksia, D = Yhteensä

luokiteltiin 3 570. Rakennuksista tuhoutui kokonaan 980, enemmän kuin puoliksi 493 ja vähemmän kuin puoliksi 3 167. Osittain tai kokonaan

tuhoutui 9 999 asuntoa ja 25 777 huonetta.¹ Vertailun vuoksi voi kertoa, että vuonna 1939 Suomen kaupungeissa ja kauppaloissa oli noin 300 000 asuntoa. Niistä noin yksi kuudesosa sijaitsi Viipurin läänissä.² Kaupunki- ja kauppalakohdaiset tiedot vahinkojen kohteeksi joutuneista rakennuksista ilmenevät oheisista taulukoista.

Pommitusten suhteellisten vaikutusten arviointi voidaan perustaa vuonna 1938 muutamaa kaupunkia koskeneeseen asuntotutkimukseen. Kokonaan tuhoutuneissa rakennuksissa sijainneiden asuntojen osuus kaikkien asuntojen lukumäärästä kohosi kaikkein suurimmaksi Lappeenrannassa, jossa se oli 4,9 prosenttia. Vaasassa tuhoutumisprosentiksi muodostui 2,1, Turussa ja Lahdessa 1,8, Tampereella 1,2 ja Kotkassa 1,0. Helsinki selvisi suhteellisen vähällä, sillä sen tuhoutumisprosentti oli vain 0,02.³ Mainittakoon vielä, että talvisodan aikana Viipuria pommitettiin 64 kertaa. Räjähdyspommeja on laskettu pudotetun kaupunkiin 4 700 ja palopommeja kymmeniätuhansia. Kaupungin puutaloista ei moni säästynyt vaurioitumatta. Liki puolentoista tuhannen viholliskoneen aiheuttamat henkilövahingot jäivät kuuteenkymmeneen kuolleeseen ja noin sataan haavoittuneeseen.⁴

Taajamien ulkopuolella ilmaiskujen vaikutukset eivät vaikuttaneet samalla lailla asumiseen. Tarkan kuvan saaminen niistä ei ole mahdollista, koska vastaavia tietoja ei ole maaseudulta.

Väestönsuojelupäällikön esikunnassa tehtiin alustava selvitys pommitusvahinkojen alueellisesta jakautumisesta. Sen mukaan eniten vahinkoa aiheutui Turun ja Porin läänissä ja sen jälkeen Hämeen läänissä. Myös Uudenmaan luvut olivat korkeat. Sen jälkeen tuleekin Vaasan lääni, jossa pommitettiin erityisesti Jyväskylää. Laskelmasta puuttuvat tiedot sotilasjohdolle alistetulta alueelta, puolustusvoimien omaisuudesta sekä rautateistä.⁵

On mahdotonta vastata ehdottoman tarkasti, mitkä olivat pommitusten rahalliset menetykset. Vahinkojen suuruksia voi arvioida käyttämällä aineistona maksettuja korvauksia. Lisäksi on otettava huomioon, että valtio ei korvannut vahinkojaan itselleen eikä vakuuttanut omaisuut-

1 Sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet rakennukset ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1940. — Edellä olevat vahinkotilastot eivät ole täydellisiä. Ks. lähemmin Haahti 1979, s. 110.

2 Heikkonen 1971, s. 211.

3 Vuosien 1941–1944 sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet talot ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1946, s. 298–299.

4 Lappalainen N. 1991, s. 25. Niilo Lappalainen arvioi Viipurin olleen eniten pommitetun kaupungin Suomessa talvisodan aikana. Toiset kirjoittajat antavat saman kunnian Hangolle, jossa pommituslehtojen määrä oli suurempi.

5 Uusi Suomi 14.4.1940.

TAULUKKO 20 Kauppaloissa pommituksissa tuhoutuneet rakennukset vuosina 1939–1940

Kauppala	A	B	C	D
Karjaa	2	3	8	13
Lohja	8	9	17	34
Hyvinkää	15	4	79	98
Kerava	-	-	7	7
Salo	5	3	181	189
Loimaa	1	1	10	12
Forssa	-	-	5	5
Riihimäki	111	21	80	212
Lauritsala	11	3	17	31
Kouvola	38	23	306	367
Pieksämä	7	-	5	12
Lieksa	13	3	15	31
Nurmes	10	2	10	22
Seinäjäki	2	4	2	8
Rovaniemi	38	16	176	230
Yhteensä	261	92	918	1 271

Lähde: Sodan aika kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet rakennukset ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1940, s. 496. A = Kokonaan tuhoutuneita rakennuksia, B = Enemmän kuin puoleksi tuhoutuneita rakennuksia, C = Vähemmän kuin puoleksi tuhoutuneita rakennuksia, D = Yhteensä.

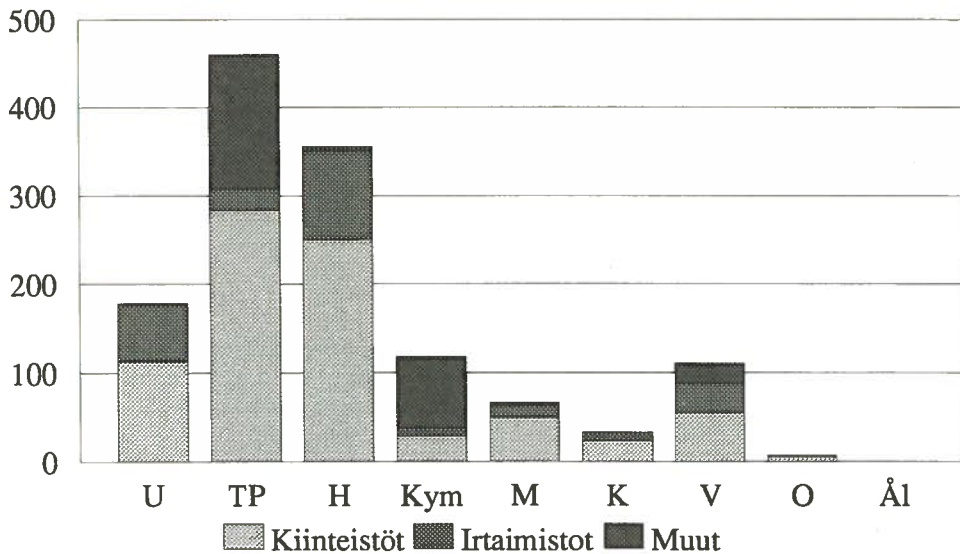
taan.

Sotavahinkovakuutuksen perusteella korvattiin 8 629 rakennusvahingosta yhteensä 514 miljoonaa markkaa. Irtaimistoista maksettiin 7 317 tapauksessa huomattavasti vähemmän eli 184 miljoonaa markkaa. Sotavahinkolakien perusteella maksettiin siten kaikkiaan 698 miljoonan markan korvaukset.¹ Pienemmistä vahingoista korvattiin valtion varoista 3 085 tapauksessa yhteensä 16 miljoonaa markkaa.² Kaikki summat ovat vuoden 1939 lopun hintatason mukaisia.

1 Sotavahinkoyhdistyksen ja Irtaimiston sotavahinkoyhdistyksen vuosikertomukset; Kom. miet. Mon. 1955:27, s. 2. Sotavahinkoyhdistysten hinnoitteluperuste oli vuoden 1938 hintataso kymmenellä prosentilla korotettuna, joten summa vastaa 635 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

2 Valtiopäivät. 1945, Hallituksen kertomus 1944, s. 84; Valtiopäivät. 1946, Hallituksen kertomus 1945, s. 105. Myös Kom. miet. Mon. 1955:27, s. 14.

KUVIO 6 Talvisodan pommitustuhot lääneittäin, miljoonaa markkaa

Lähde: Uusi Suomi 14.4.1940.

Talvisodan aikana kotiseuduilla pommitusvahinkoja kärsineet jäivät huonompaan asemaan kuin myöhemmistä sodanaikaisista vahingoista korvauksia saaneet. Tässä suhteessa he olivat samassa asemassa kuin ensimmäisen korvauslain mukaan korvauksia saanut siirtoväki toisen korvauslain mukaan korvauksia saaneisiin verrattuna. Siksi epäkohtaa tutkimaan asetettiin vuonna 1955 komitea, joka esitti 100 miljoonan markan suuruista lisäkorvausta. Komitean laskuperusteiden mukaan summa vastasi vuoden 1939 hintatason mukaan 20 miljoonaa markkaa.¹

Yksityisen omaisuuden sotavahinkojen arvon alarajana voidaan pitää näiden korvausten yhteismäärää, joka oheisen taulukon mukaan kohosi 738 miljoonaan vuoden 1939 markkaan.

Rakennushallituksen tietojen mukaan valtion rakennusten sotavauriot muualla kuin Viipurin piirissä olivat raha-arvoltaan 39 miljoonaa

1 Kom.miet. Mon. 1955:27, s. 14.

TAULUKKO 21 Muiden kuin valtion sotavahingot kotiseuduilla talvisodan aikana, miljoonin vuoden 1939 markoin

Korvaaja	Arvo
Sotavahinkoyhdistykset	
- rakennuksista	514
- irtaimistosta	184
Valtio	
- ensimmäisen korvauslain mukaan	16
- lisäkorvauksena ^a	20
Satamavahingot ^b	4
Yhteensä	738

Lähde: Sotavakuutusyhdistyksen vuosikertomukset; Irtaimiston sotavakuutusyhdistyksen vuosikertomus; Kom.miet. Mon. 1955:27. a = arvioitu tarve. b = Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiain osasto, Kunnat ja seurakunnat, Turun ja Kotkan satamavahingot. Satamia ei voitu palovakuuttaa, joten ne eivät kuuluneet sotavahinkolakien piiriin.

markkaa. Niistä oli Helsingissä 13 miljoonan markan edestä.¹

Erityisen raskaita talvisodan pommitukset olivat rautateille, koska vihollisen tarkoituksena oli varsinkin sodan loppupuolella estää kuljetukset rintamalle.² Reaaliarvoltaan rautatievahingot olivat noin puolet sotavahinkoyhdistysten korvaamista vahingoista.

Lukujen mukaan olisivat silta- ja raiteistovahingot olleet suhteelliselta merkitykseltään melko vähäisiä. Talvisodan aikana rautateillä oli koko valtakunnan alueella 271 raiteisto-, 35 vaihteisto- ja 9 siltavahinkoa. Esitettyjen lukujen pienuutta selittää se, että puolustusvoimien radankorjausmuodostelmat korjasivat ratavaurioista noin kolme viidesosaa. Niiltä osin aiheutuneet kulut sisältyvät siis puolustusmenoihin.³ Liikkuvasta kalustosta lasketaan tuhoutuneen tai vaurioituneen yhteensä 243 veturia

1 VA, Rakennushallituksen arkisto Eba 51, saapuneet asiakirjat 1944 I, Turun piiri Rh D 83/588 1944, Tampereen piiri Rh D 135 ja 137/634 1944, Kuopion piiri Rh D 156/716 1944, Oulun piiri Rh D 87/759 1944, Helsingin piiri Rh D 107/551 1944; Ks. myös UM Fb 109/F 11, Rakennushallitus ulkoasiainministeriölle 28.8.1944. Viipurin piirissä vahinkojen on arvioitu olleen noin 85 miljoonaa markkaa, mutta ne ovat tulleet huomioon otetuiksi jo alueluovutusten yhteydessä. Vahinkojen oletetaan tulleen arvioituiksi vuoden 1939 hintatasoon. Summa vastaa 37 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

2 Pajari 1974; Pajari 1979, s. 64–69; Pennanen 1981, s. 201.

3 Pennanen 1981, s. 195, 200.

TAULUKKO 22 Rautateiden talvisodan aikaisten pommitusvahinkojen arvo miljoonin markoin

Vahinkokohde	Arvo (p ₄₀)	Arvo (p ₃₈)	Jakauma Pros.
Rakennukset	71	50	15
Raiteistot	3	2	1
Sillat	0	0	0
Liikkuva kalusto	352	249	74
- veturit	117		
- vaunut	235		
Irtaimisto	48	34	10
Yhteensä	474	336	100

Lähde: Rautatiehallituksen arkisto Aba, Yleisten asiain diaari 1946 712/1946, Rautatiehallitus kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle 17.4.1946.

ja parituhatta vaunua.¹

Talvisodan aikaisissa kotiseutujen sotavahingoissa tuhoutui tai vaurioitui muuta kuin edellä lueteltua omaisuutta yhteensä 263 miljoonan markan arvosta. Lähtökohtana pidetään tällöin väestönsuojelupäällikön esikunnassa tehtyjä arvioita. Vuoden 1938 hintojen mukaan kysymyksessä olivat 252 miljoonan markan menetykset. Puolustusvoimien omat omaisuusvahingot eivät sisälly lainkaan näihin lukuihin. Menettely on täysin sopusoinnussa aikaisemmin puolustusmenoista esitetyn kulutusmenotulokinnan kanssa.²

Seuraavaan taulukkoon on koottu tiedot aikaisemmin esitetystä talvisodan vuosina 1939 ja 1940 kotiseuduilla tapahtuneista sotavahingoista. On huomattava, että luvut sisältävät ainoastaan Moskovan rauhan jälkeen valtakunnan yhteyteen jääneen alueen tiedot. Mukana ei siis ole luovutetulla tai vuokratulla alueella talvisodan aikana tapahtuneita pommitusvahinkoja tai muita niiden kaltaisia. Nämä tiedot sisältyvät kohtaan alueluovutuksista johtuneet taloudelliset menetykset.

1 Haahti 1979, s. 110.

2 Uusi Suomi 14.4.1940, Väestönsuojelulehti 2/1940. Puheena olevassa arviossa kokonaisvahinkojen arvoksi esitetään ennakoarviota 1 330 miljoonaa markkaa; Talouselämä -lehti esitti numerossaan 42/1940 (s. 501–502) luvuksi 1 317 miljoonaa markkaa.

TAULUKKO 23 Kotiseutujen sotavahinkojen arvo talvisodassa miljoonaa vuoden 1938 markkaa

Vahinkolaji tai korvausjärjestelmä	Arvo	Jakauma pros.
Sotavahinkoyhdistykset korvanneet	635	49
Valtio korvannut yksityisille	34	3
Satamat	4	0
Valtion rakennukset	37	3
Rautatiet	336	26
Muut kohteet	252	19
Yhteensä	1 298	100

Lähde: Ks. edelliset taulukot ja teksti.

Kotiseutujen sotavahingot olivat pääasiassa pommitusvahinkoja. Niiden yhteisarvo talvisodassa muodostui 1 298 miljoonaksi vuoden 1938 markaksi. Vahinkoarvio on lähes yhtä suuri kuin välittömästi sodan päätyttyä laadittu arvio.¹ Kotiseutujen pommitusvahingot eivät olleet taloudellisesti kovin raskaita. Rakennusvahingot olivat vain noin yksi viidesosa vuoden 1938 rakennusinvestointien arvosta ja prosentin verran koko maan rakennuskannan jäännösarvosta. Sotavakuutusyhdistyksessä arvioitiin, että talvisodan kaupunkikiinteistölle aiheuttamat vahingot olivat noin 1,7 prosenttia vastaavasta vakuutus-kannasta. Totaalisen sodan tunnusmerkit jäivät sitä osin täyttymättä.²

Tutkittaessa kunkin kalenterivuoden sotakulujen suuruutta tulisi tietää, miten suuri osa talvisodan pommitusvahingoista osui vuodelle 1939 ja miten suuri vuodelle 1940. Sen seikan selvittäminen ei ole mahdollista, joten on tehtävä oletus: Kukin sotapäivä oli kotiseutujen sotavahinkojen kohdalla yhtä "kallis". Näin menetellen kokonaissummasta on laskettava 396 miljoonaa markkaa vuodelle 1939 ja 902 miljoonaa vuodelle 1940.

1 Uusi Suomi 14.4.1940; Väestönsuojelulehti 2/1940.

2 Heikkonen 1977, s. 30, 34. VA, Sotavahinkoyhdistyksen arkisto Ca 2, Hallituksen pöytäkirja 69/1941 § 3, Liite.

- Jatkosota

Neuvostoliiton ilmatoiminta Suomen kotiseutuja vastaan oli jatkosodan aikana suhteellisesti vähäisempää kuin talvisodan aikana. Sodan alkuvaiheeseen sisältyi samanlainen Etelä-Suomeen kohdistunut ilmaisku kuin vuonna 1939. Vuosina 1941–1944 vihollisen pommitukset suuntautuivat lähinnä Helsingin, Kotkan ja Kouvolan tienoille. Esimerkiksi Tampere ja Jyväskylä saivat olla kokonaan rauhassa, vaikka ne olivat hyvin keskeisiä paikkakuntia asetuotannon kannalta. Jonkin verran pommituksia oli muun muassa Turussa ja Oulussa sekä joissakin rautateiden risteyskohdissa. Toisaalta saksalaisten sotatoimialueena ollutta Lappia pommitettiin huomattavan paljon. Sen sijaan Viipuri säilyi kevääseen 1944 saakka jokseenkin pommituksilta, jos yksittäisten koneiden vierailut jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Kaupungin systemaattinen pommitus ajoittui vasta kesäkuulle 1944.¹

Kotiseudun pommituksissa jatkosodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutui yhteensä 6 326 rakennusta. Niistä oli asuinrakennuksia 5 077 eli noin 80 prosenttia. Tuholuvut perustuvat viranomaisten ilmoituksiin. Ne sisältävät Hangon talvi- ja jatkosodan aikaiset vahingot sekä Pohjois-Suomen saksalaissodan tuhot. Hankoa, Kemiä, Rovaniemen kauppala ja Torniota lukuun ottamatta jatkosodan aikaiset rakennustuhot olivat kaupungeissa seuraavat: kokonaan tuhoutuneita rakennuksia 925, yli puoliksi tuhoutuneita rakennuksia 283 ja vähemmän kuin puoliksi tuhoutuneita rakennuksia 2 294 eli yhteensä 3 502 rakennusta. Paikkakunnittaiset tiedot ilmenevät oheisesta taulukosta. Tuhoutuneissa tai vaurioituneissa rakennuksissa oli kaikkiaan 18 581 asuntoa ja 45 791 vahingoittunutta huonetta.²

Miten suurta osuutta pommitustuhot sitten edustivat? Asuntojen tuhoutumisprosentti oli – kun otetaan huomioon vain kokonaan tuhoutuneet asunnot – Kotkassa 10,5, Oulussa 6,3, Kemissä 3,8, Turussa 2,1 ja Helsingissä 1,4. Kotkassa ja Oulussa vahinkoprosentit olivat selvästi suuremmat kuin talvisodan aikaiset pommitusvahingot Lappeenrannassa. Jatkosodan pommitusvahingot kohtasivat huomattavasti harvempia kaupunkeja kuin talvisodan aikana.³

1 Hirva 1964b, s. 215–219; Rantalainen 1964, s. 95–166; Lappalainen N. 1991, s. 117, 145ff. Juuri Jyväskylän kasvulle valtion aseellisuuden kasvu sotavuosina merkitsi paljon (Ks. esim. Jokinen J. 1988).

2 Vuosien 1941–44 sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet talot ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1946:9–10.

3 Sosiaalinen Aikakauskirja 1946, s. 298–299.

TAULUKKO 24 Rakennusten pommitusvahingot kaupungeissa ja kaup-
paloissa vuosina 1941–1944

Kaupunki	A	B	C	D
Helsinki	154	45	549	748
Loviisa	10	2	10	22
Porvoo	10	1	8	19
Tammisaari	4	10	14	28
Turku	132	36	44	212
Lahti	2	1	2	5
Lappeenranta	11	8	177	196
Hamina	6	4	10	20
Kotka	237	116	1 176	1 529
Heinola	14	6	39	59
Savonlinna	-	-	1	1
Kuopio	15	2	3	20
Joensuu	2	3	27	32
Pietarsaari	-	-	1	1
Oulu	317	40	205	562
Kemi	132	1	59	192
Tornio	3	-	-	3
<i>Kaupungit</i>	<i>1 049</i>	<i>275</i>	<i>2 325</i>	<i>3 649</i>
Karjaa	-	1	1	2
Hyvinkää	-	-	1	1
Salo	5	7	23	35
Kouvola	3	-	3	6
Lieksa	3	-	-	3
Nurmes	-	1	-	1
Rovaniemi	873	18	182	1 073
<i>Kauppalat</i>	<i>884</i>	<i>27</i>	<i>210</i>	<i>1 121</i>

Lähde: Vuosien 1941–1944 sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet talot ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1946, s. 294. A = Kokonaan tuhoutuneita rakennuksia, B = Enemmän kuin puolet tuhoutuneita rakennuksia, C = Vähemmän kuin puolet tuhoutuneita rakennuksia, D = Yhteensä.

Maaseudun rakennustuhojen suuruudesta ei ole tarkempia tietoja. Metsää paloi koko kotialueilla vuosien 1941–1944 aikana yhteensä 33 000 hehtaaria. Osa paloista oli sotatoimista aiheutuneita. Määrä ei ole suuri, sillä yksistään valtion metsissä saattoi paloala saattoi jonakin rauhan

vuonna olla suurempi. On esitetty, että sotavuosina tehostunut ilmailuvontaa pienensi metsäpalojen aiheuttamia omaisuusvahinkoja.¹

Jatkosodan aikaisten kotiseudun sotatoimivahinkojen suuruuden arviointi perustuu ensisijassa maksettuihin korvauksiin kuten talvisodan kin kohdalla. Sotavahinkoyhdistyksien maksamien korvausten määrää ilmenee oheisesta taulukosta. Jatkosodan aikana kotiseudulla tapahtuneiden pommitusvahinkojen korvausmäärä ylitti puolitoista miljardia markkaa, kun laskelma perustuu kulloiseenkin rahanarvoon. Kiintein hinnoin laskettuna summa vastaa noin 640 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Reaaliarvoltaan lähes puolet vahingoista sattui vuonna 1944. Tämä johtui erityisesti neuvostoliittolaisten kolmesta suuresta ilmahyökkäyksestä Helsinkiin helmikuussa 1944. Tuolloin Neuvostoliitto pommitti pääkaupunkia kymmenen päivän välein: 6.2.–7.2., 16.2.–17.2. ja 26.2.–27.2. Vihollinen teki Helsingin suurpommitusten yhteydessä noin 1 200 lentoa, joiden aikana pudotettiin arviolta 11 000 pommia. Näistä osui kaupunkiin viitisen prosenttia. Myös Kotkaa pommitettiin noihin aikoihin usein. Helsingin pommituksia on pidetty kehotuksena Suomen poliittiselle johdolle aloittaa rauhan tunnustelut. Siinä suhteessa ne olivat täysin sopuosoitusta koko maailmansodan strategisten ilmapommitusten hengen kanssa.²

Ainoanaakaan jatkosodan vuonna rakennuskannan jäännösarvo³ ei pienentynyt pommitusten johdosta, sillä vuonna 1944 kiinteistövahinkojen yhteismäärä oli vain kolmisenkymmentä prosenttia kyseisen vuoden rakennusinvestoinneista. Tämä siitäkkin huolimatta, että rakennustoimintaa pyrittiin työvoimapulan vuoksi tietoisesti rajoittamaan.⁴ Suomessa pommitukset aiheuttivat hyvin vähän vahinkoa teollisuudelle lukuun ottamatta Kymenlaakson alueen teollisuutta, joka koki vuoden 1941 pommituksissa melkoisia tuhoja.⁵

Näitä sotavahinkoyhdistysten maksamia korvauksia on aikaisemmassa tutkimuksessa pidetty sellaisinaan kotiseutujen sotavahinkojen suuruuden kuvaajana.⁶ Kuvaa on syytä tarkistaa Lapin sodan ja alivakuutuksen vuoksi. Lapin tuhojen vaikutus on jo otettu huomioon vähentävänä

1 Rauanheimo 1960, s. 378.

2 Polvinen 1980, s. 15–16; Rantalainen 1964, s. 142–145; Lappalainen J. 1989, s. 166.

3 Kaikkien rakennusten yhteenlaskettu arvo sen jälkeen, kun niiden arvoon on lisätty hintatason kohoamisesta ja kunnostuksesta johtunut arvonnkohoaminen sekä vähennetty kulumisesta johtuneen poistot.

4 Heikkonen 1977, s. 31; Pihkala 1982b, s. 320.

5 Tirronen 1975, s. 66–67. Yhdysvaltaisten arvioiden mukaan sen strategisilla pommituksilla Saksaan on ollut merkittävä sotatuotantoa alentava vaikutus. Ks. tarkemmin Milward 1977, s. 303–304.

6 Ks. esimerkiksi Leppo 1944.

TAULUKKO 25 Sotavahinkoyhdistysten maksamat korvaukset jatkosodan aikaisista kotiseutujen sotavahingoista miljoonin markoin

Vahinko- vuosi	Kiinteistö- vahingot	Irtaimisto- vahingot	Yhteensä P _c	Yhteensä P ₃₈
1941	195	112	307	178
1942	38	7	45	21
1943	48	21	69	28
1944	737	367	1 104	412
Yhteensä	1 018	507	1 525	639

Lähde: Sotavahinkoyhdistysten vuosikertomukset; VA, Sotavahinkoyhdistyksen arkisto, Sotavahinkoyhdistys Bd 1, luettelot myönnettyistä korvauksista; VA; irtaimiston sotavakuutusyhdistys Bc 1, Korvausluettelot. — Luvuista on vuoden 1944 osalta vähennetty Pohjois-Suomen vahingot, joihin palataan kohdassa Lapin hävitykset. Näitä korvauksia oli kiinteistöjen osalta 349 miljoonaa markkaa ja irtaimiston osalta 136 miljoonaa markkaa. Tiedot komiteanmietinnöstä Mon. 1950:18.

tekijänä oheisessa taulukossa.

Alivakuutus eli vakuutettavan omaisuuden vakuuttaminen pienemmästä arvosta kuin sen tosiasiallisesta markkina-arvosta kuului olennaisena osana vakuutusperusteiseen sotavahinkojen korvausjärjestelmään. Sotavahinkoyhdistys itse arvioi korvausten olleen kaksikymmentä prosenttia liian alhaisia alivakuutuksen vuoksi.¹ Kokonaisvahinkojen suuruuden selvittämisessä on mainittu seikka otettava huomioon. Tässä yhteydessä katsotaan, että yhdistyksen tekemä arvio on oikea. Näin ollen ovat puheena olevien vahinkojen arvo kohoaa vuoden 1938 hintatason mukaan 800 miljoonaan markkaan. Valtion varoista on lisäksi maksettu korvauksina ja avustuksina yhteensä 29 miljoonaa markkaa.²

Rakennushallitus arvioi valtion rakennusten jatkosodan aikaisten sotavahinkojen suuruudeksi muualla kuin Viipurin piirissä 64 miljoonaa vuoden 1944 markkaa. Summa vastasi 24 miljoonaa vuoden 1938 mark-

- 1 UM Fb 109/F11, Sotavahinkoyhdistys ulkoasiainministeriölle. — Kyseessä on minimiarvo. Esimerkiksi Rauanheimo 1960 esittää arvionaan 25–40 prosenttia.
- 2 Valtiopäivät. 1946, Hallituksen kertomus 1945, s. 106; Valtiopäivät. 1947, Hallituksen kertomus 1946, s. 111 ja 1947, s. 108. Pääosin vahingot on korvattu ensimmäisen korvauslain nojalla, joten hintataso on yleensä ollut vuoden 1939 loppu. Lisäksi on otettava huomioon, että osa vahingoista on jäänyt korvaamatta. 29 miljoonan markan summan voitaneen tästä syystä pitää vuoden 1938 hintatasossa olevana.

TAULUKKO 26 Rautateiden sotavahinkojen arvo jatkosodan aikana miljoonin vuoden 1944 markoin

Omaisuuslaji	Arvo	Jakauma pros.
Metsä	9	2
Rakennukset	45	12
Raiteistot	5	1
Sillat	1	0
Liikkuva kalusto		
- veturit	21	6
- vaunut	165	46
Irtaimisto	116	32
Yhteensä	362	100

Lähde: Rautatiehallituksen arkisto Aba 712/1946.

kaa. Arvon mukaan laskettuna noin seitsemän kahdeksasosaa valtion rakennusvahingoista sattui Helsingissä.¹

Rautatiet joutuivat vuosina 1941–1944 lähes yhtä monta kertaa vihollisen toiminnan kohteeksi kuin talvisodan aikana. Jatkosodan aikana se tapahtui varsin usein palautetulla ja valloitetulla alueella, joten sotatoimien vaikutus kotialueella jäi huomattavasti vähäisemmäksi kuin talvisodassa.² Rautatiehallitus arvioi jatkosodan sotavahinkojen rahalliseksi arvoksi omalta osaltaan 362 miljoonaa vuoden 1944 markkaa.

Vuoden 1938 hintatasossa rautatielaitoksen jatkosodan aikaiset aineelliset vahingot kotirintamalla kohosivat tukkuhintaindeksin mukaan deflatoituna 135 miljoonaan markkaan. Se on noin puolet vastaavista menetyksistä talvisodan yhteydessä. Erityisen suuria rautateiden vauriot olivat Helsingin vuoden 1944 helmikuun pommituksissa sekä saman vuoden kesän sotatoimissa. Ne vaikeuttivat tuntuvasti maan kuljetustilannetta.³ Muista rautateiden kotiseudun sotatoimivahingoista ei ole käytettävissä täsmällisiä tietoja.

Oheisen taulukon mukaan kotiseudun sotavahingot jatkosodan vuosina 1941–1944 on arvioitava yhteensä 988 miljoonaksi vuoden 1938 markaksi. Sotavahinkoyhdistyksen korvattaviksi tulneiden vahinkojen

1 Ks. tietoja talvisodan kohdalta.

2 Pennanen 1981, s. 212.

3 Tirronen 1975, s. 106–107.

TAULUKKO 27 Kotiseutujen sotavahinkojen arvo jatkosodan aikana vuoden 1938 hinnoin

Vahinkotyyppi tai korvausperuste	Arvo	Jakauma, pros.
Sotavakuutusyhdistykset korvanneet	800	81
Valtio korvannut	29	3
Valtion rakennukset	24	2
Rautateiden vahingot	135	14
Muut
Yhteensä	988	100

Lähde: Edelliset taulukot.

osuus kokonaisuudesta oli neljä viidesosaa. Valtion korvattavaksi jäi loppujen lopuksi hyvin pieni osuus pommitusvahingoista. Sen sijaan kruunun itsensä menetykset erityisesti rautateiden osalta olivat tuntuvat. Kotiseutujen sotavahingot edustivat vajaan kahden viikon osuutta vuoden 1938 bruttokansantuotteesta. Alueluovutuksiin verrattuna niiden arvo oli vähäinen. Vahinkojen kokonaisuudessaan oletetaan ajallisesti jakautuneen kuten sotavahinkolain mukaan korvatut vahingot.¹

Kotiseutujen sotavahingot jäivät kansainvälisen mittapuun mukaan vähäisiksi. Jukka Nevakiven mukaan maahan jatkosodan jälkeen syksyllä 1944 saapuneet läntiset lehtimiehet eivät olleet uskoa todeksi täkäläistä hyvinvointia ja asioiden yleistä tilaa. Pommitustuhoja he pitivät rajallisina, koska niiden vaikutus harvoin kohosi kymmeneen prosenttiin.²

4.2 Itärajan suoja-alue

Talvisodassa neuvostoliittolaiset joukot tunkeutuivat Ilomantsista pohjoiseen olevalta alueelta nykyisen Suomen alueelle. Tähän ei osattu varautua ja niin osa siviiliväestöstä jäi evakuoimatta. Esimerkiksi Kainuussa osa

1 Vuonna 1941 275 miljoonaa, vuonna 1942 33 miljoonaa, vuonna 1943 43 miljoonaa ja vuonna 1944 637 miljoonaa markkaa.

2 Nevakivi 1984, s. 161–162.

heistä jäi venäläisten vangeiksi ja osa joutui pakenemaan länteen.¹ Sotatoimet aiheuttivat suuret aineelliset vahingot tällä valtakunnan yhteyteen alueluovutusten jälkeen jääneellä alueella. Poliisitietojen mukaan Ilomantsissa poltettiin 140 taloa, Kuhmossa 327, Suomussalmella 268 ja Petsamossa 445. Samojen tietojen mukaan alueen asukkaat menettivät noin puolet lypsykarjastaan ja lähes kaiken joutilaan karjansa.²

Elokuun alussa 1941 annetun lain mukaan valtakunnan yhteyteen jääneellä alueella sattuneet sotavahingot rinnastettiin luovutetulla alueella tapahtuneisiin menetyksiin. Vahingot tulivat siten ensimmäisen korvauslain mukaan korvattaviksi. Mikäli voitiin osoittaa, että vahingot olivat aiheutuneet omien joukkojen toiminnasta, korvausvastuu siirtyi puolustusministeriölle. Niiltä osin vahingot sisältyvät puolustusmenoja käsittelevään lukuun. Vuonna 1946 Pohjois-Suomen suoja-alueiden asukkaat saivat oikeuden valita, haluavatko he korvauksensa ensimmäisen vaiko toisen korvauslain perusteella.³

Procopén keräämien tietojen mukaan yksityisille on myönnetty korvauksia oheisen taulukon mukaisesti. Luvut sisältävät myös tiedot Pohjois-Suomen osittain luovutetuista kunnista. Mainittakoon, että Kuusamon menetetyssä itäosassa oli parisensataa tilaa.⁴

Kysymyksessä ovat keskimääräistä pienemmät vahingot, mikäli vertailukohtana pidetään menetyksiä Karjalassa. Näin ollen voidaan ensimmäisen korvauslain regressiivinen korvausasteikko jättää tässä yhteydessä huomioon ottamatta ja pitää maksettuja korvauksia sinällään aiheutuneiden vahinkojen kuvaajana. Kyseinen 324 miljoonan summa vastaa 251 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.⁵ Koska kysymyksessä ovat ensimmäisen korvauslain mukaiset korvaukset, ynnäytyvät jatkosodan hyökkäysvaiheen vahingotkin mukaan. Niiden oletetaan olleen niin pienet, ettei niitä tarvitse ottaa erikseen huomioon.⁶

-
- 1 Ks. esimerkiksi Heikkinen A. 1986, s. 265–268. Juntusrannassa talvisodan alussa vangiksi jääneet 257 kainuulaista palasivat kotiinsa kesäkuussa 1940.
 - 2 Kom.miet. Mon. 1940:15, Itärajan jälleenrakennuskomitean mietintö; JyMA, Suomen Huolto ry:n keskuselinten arkisto I Db I, Suomen Huoltotyö, s. 7–8.
 - 3 VA, Evakuointi- ja eräiden sotavahinkojen korvauskomitean arkisto, Luonnos hallituksen esitykseksi 6.5.1941; As.kok. 1.8.1941/598 'Laki eräiden väestön ja omaisuuden siirroista ja sodasta aiheutuneiden vahinkojen korvaamisesta' rinnastaa raja-alueet luovutettuun alueeseen; As.kok. 26.4.1946/309, Laki toisen korvauslain muuttamisesta'; As.kok. 26.4.1946/311, 'Laki eräiden sodasta aiheutuneiden vahinkojen korvaamisesta'; Procopé 1950, s. 145–146.
 - 4 Ervasti 1978, s. 744, 764.
 - 5 Liikevaihtoveron korotus on otettu huomioon laskemassa.
 - 6 Korvauslakien välinen rajapäivä on 31.5.1944.

TAULUKKO 28 Itärajan suoja-alueen ensimmäisen korvauslain mukaan yksityisille maksetut korvaukset miljoonin vuoden 1939 lopun markoin

Alue	Korvausten lukumäärä	Korvausten arvo
Sallan piiri [myös luovutetut osat Kuusamo ja Petsamo (Kalastajasaarento) ja Sallaa]	7 250	179
Kuhmon piiri	4 863	46
Joensuun piiri	7 563	92
Koiviston, Jääsken ja Kurkijoen piirit	948	7
Yhteensä	20 624	324

Lähde: Edellä mainittu Procopén tutkimus, liite.

Summaan on vielä lisättävä niiden omistajaryhmien vahingot, jotka saivat korvauksensa valtioneuvoston harkinnan mukaan. Aatteellisten yhdistysten vahingot kohosivat kuuteen miljoonaan markkaan.¹ Suomen kansalaisuutta vailla olevien tiedot sisältyvät luovutetun Karjalan lukuihin.

Rajaseutujen kuntien vahingot on arvioitu 19 miljoonaksi ja evankelis-luterilaisten seurakuntien kahdeksi miljoonaksi vuoden 1939 lopun markaksi. Muun muassa Suomussalmen ja Lentiiran kirkot tuhoutuivat kokonaan. Sen lisäksi Kuhmon kirkko vaurioitui sangen pahoin.² Näiden julkisyhteisöjen menetykset vastasivat tukkuhintaindeksin mukaan arviotuna 20 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Tarkasteltavana olevat itärajan hävitykset talvisodan yhteydessä ovat näin ollen aiheuttaneet kokonaisuudessaan vuoden 1938 rahanarvon mukaan puhuttaessa 276 miljoonan markan taloudellisen rasituksen. Kokonaislaskelmassa summa puolitetaan vuosien 1939 ja 1940 kesken, koska tarkka tietoa vahinkojen synnyn ajallisesta jakautumisesta ei ole.

Jatkosodan aikana sotatoimet tapahtuivat yleensä Moskovan rauhan rajan itäpuolella, joten sanottavampia vahinkoja ei Nyky-Suomen alueella tapahtunut. Poikkeuksen teki maan pohjoisin osa, jossa vahingot aiheutuivat Lapin sodasta ja sen hävityksistä. Niitä käsitellään perusteellisesti

1 Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiainosasto, Aatteelliset yhdistykset.

2 Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiainosasto, Kunnat ja seurakunnat; Heikkinen A. 1986, s. 347.

omassa luvussaan. Yksityisen omaisuuden, ja aatteellisten yhdistysten osalta vahinkoarviot sisältyvät luovutettujen alueiden kohdalle Pohjois-Suomea lukuun ottamatta. Kunnille ja seurakunnille aiheutuneet vahingot on toisen korvauslain mukaan arvioitu kolmeksi miljoonaksi vuoden 1944 lopun markaksi. Se vastasi yhtä miljoonaa vuoden 1938 markkaa.¹

1 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiainosasto, kunnat ja seurakunnat. Vahinko kohdistetaan kokonaisuudessaan vuoden 1944 osalle.

5 LAPIN HÄVITYS

5.1 Taustaa

Suomen Neuvostoliitolta elokuussa 1944 saamiin rauhan ennakkoehtoihin sisältyi vaatimus yhteyksien välittömästä katkaisemisesta Saksaan ja sen joukkojen poistamisesta Suomesta syyskuun puoliväliin mennessä.¹ Diplomaattisella tasolla yhteydet katkesivat sovitussa ajassa. Sotilaallisella tasolla ratkaisu ei sujunut yhtä mutkattomasti. Saksalaiset olivat jo pitempään valmistautuneet mahdolliseen välirikoon ja heidän esikuntansa olivat tehneet tarvittavia suunnitelmia. Virallisesti sotilastahon yhteydet katkesivat kuten diplomaattisetkin. Epävirallisesti yhteyksiä kuitenkin jatkettiin. Tämä tapahtui siten, että suomalainen yhteysupseeri jäi saksalaisten esikuntaan Rovaniemelle.²

Sampo Ahto lainaten pohjoisessa katkaistiin välejä aluksi "ystävällisessä yhteisymmärryksessä". Se vastasi Hitlerinkin toivomuksia. Saksalaiset aloittivat vetäytymisensä Lapista ja Oulun läänin pohjoisosista heti,

-
- 1 Soikkanen 1977, s. 213. — Suomalais-neuvostoliittolaisen aselevon alkaessa syyskuun 4:nä 1944 Suomessa oli Kolmannen valtakunnan sotajoukkoja parisensataatuhatta miestä. Etelä-Suomessa olleita pieniä huoltomuodostelmia lukuun ottamatta ne oli sijoitettu Pohjois-Suomeen. Niillä oli mukanaan usean kuukauden taistelutarastot. (Erfurth 1977, s. 285.)
 - 2 Polvinen 1980, s. 125; Ahto 1980, s. 112–116. Ks. myös Tuovinen 1964, Klink 1979 ja Peltonen, Martti 1984.

kun yhteydet katkesivat muodollisesti. Suomalaisten asema saksalaisten tilannetiedotuksissa muuttui kuudentena syyskuuta. Silloin entisistä kanssasotijoista oli tullut vihollisia. Syyskuussa 1944 ei tapahtunut juuri mitään sotilaallisella rintamalla. Jonkinlaiseen ratkaisuun oltiin suomalaistenkin puolella valmistumassa, sillä Pohjois-Suomi evakuoitiin siviiliväestöstä suomalaisten aloitteesta, ja osittain saksalaisten avustuksella.¹

Painetta toisenlaiseen ratkaisuun kasvatti saksalaisten syyskuun puolivälissä tekemä Suursaaren valtausyritys. Myös Liittoutuneiden valvontakomission saapuminen maahan vaikutti epäsuorasti asiaan. Ahdon mukaan päätös todellisiin sotatoimiin ryhtymisestä saksalaisia vastaan tehtiin viimeistään 20. syyskuuta. Aluksihan oli hänen mukaansa ollut kysymys ainoastaan vetäytymisen häiritsemisestä. Sota muuttui todellisemmaksi vasta Tornion mairinnousussa 1.10.1944.²

Seuraavan kevääseen kestänyt saksalaissota muuttui taloudellisilta seuraamuksiltaan merkittävämmäksi lokakuussa, kun saksalaiset siirtyivät Pohjois-Suomessa poltetun maan taktiikkaan. Siihen asti entiset aseveljet olivat koettaneet saada asiat järjestykseen sopimalla.³

Pohjois-Suomea tuhottiin jo ennen saksalaisten taktiikan muutosta. Syyskuussa tapahtuneet hävitystyöt olivat puhtaasti sotilaallisia ja paikallisia. Ne toteutettiin ainakin osittain suomalaisten luvalla.⁴

Poltetun maan taktiikka merkitsi käytännössä lähes koko Pohjois-Suomen tuhoamista. Lapin hävityksen sälyttäminen saksalaisten vastuulle on pääosaltaan perustelua. Tosin suomalaiset antoivat luvan osaan hävityksistä ja osittain kyse on normaaleista sotatoimivahingoista. Suurin osa aineellisista vahingoista aiheutui kuitenkin saksalaisten systemaattisesta hävitystyöstä.⁵ Myös Neuvostoliitto oli vähäpätöinen osasyylinen pohjoisen Suomen sotavahinkoihin, kun se miehitti osia Suomen uuden itärajan tämänpuolisista alueista syksyllä 1944. Esimerkiksi osa Kuusamon vahingoista on neuvostoliittolaisten aiheuttamia.⁶ Näitä sen paremmin kuin omien joukkojen tekemiä vahinkoja on mahdotonta erottaa saksalaisten aiheuttamista. Vahinkojen jaottelulla aiheuttajansa mukaan ei ole merkitystä tämän työn problematiikan kannalta.

1 Ahto 1980, s. 77–78, 80, 103, 130; Puroma–Sonck 1958, s. 391. — Saksalaiset olivat toivoneet siviiliväestön evakuoointia. Ks. SArk, Pk 1 241 Willamon kokoelma, YhtE Roin historiikki, s. 246.

2 Erfurth 1977, s. 289; Ahto 1980, s. 130, 150.

3 Ahto 1980, s. 215–216.

4 Ahto 1980, s. 114–115; Polvinen 1980, s. 135; Tuovinen 1964, s. 122–123. — Saksalaiset ovat kirjanneet papereihinsa suomalaisten antaman luvan.

5 Polvinen 1980, s. 142ff.

6 Ks. esim. Eho 1981; Aatto Rajalan haastattelu 1.9.1981.

Hävitysten laajuuden selvittämiseksi esitettäköön seuraavat luvut yksityisten rakennustuhoista: Asuinrakennuksia tuhoutui Lapin sodan seurauksena Lapin läänissä 4 962 ja Oulun läänissä 841. Niiden tuhoutumisprosentti oli edellisessä 47 ja jälkimmäisessä 8,5. Lisäksi tuhoutui 477 yksityisten omistamaa julkista rakennusta, 4 200 karjarakennusta ja 7 200 erilaista talousrakennusta.¹

Lappilaisten kohtalo ei ollut ainutlaatuinen. Pohjois-Norjassa saksalaiset tuhosivat vetäytymisensä yhteydessä 12 000 taloa. Kaikkiaan 35 000 norjalaista joutui pakenemaan tuolloin kotiseuduiltaan.²

5.2 Aikaisemmat selvitykset

Suomi julisti maaliskuussa 1945 takautuvasti, että Suomen ja Saksan välillä vallitsee sotatila. Näin meneteltiin, jotta saksalaisille olisi voittoa esittää sotakorvausvaatimus.³ Tämän seurauksena valtiovarainministeriö lähetti maaliskuun lopulla kaikille ministeriöille kiertokirjeen, jossa pyydettiin selvitystä valtion omaisuusvahingoista niiden toimialoilla.⁴ Pääosin tiedot selvitysten tuloksista ovat tulleet julkisuuteen saksalaisten täällä tekemiä sotarikoksia tutkineen komitean mietinnössä.⁵ Komiteaa on totuttu nimittämään puheenjohtajansa Tauno Suontaustan mukaan. Se laski saksalaisten aiheuttamien hävitysten arvon olleen 14,6 miljardia silloista markkaa. Tämä jäljempänä yksityiskohtaisemmin esitettävä arvio sai pitkäksi aikaa vakiintuneen ja ilmeisen perustelemattoman aseman

1 Kom.miet. Mon. 1950:18, s. 6–7. Eri lähteissä esiintyvät tiedot tuhoutuneiden rakennusten lukumäärästä vaihtelevat.

2 Hodne 1975, s. 447.

3 Viimeiset saksalaiset poistuivat käsivarresta huhtikuussa 1945. Maaseudun vahinkoja arvioimaan asetettu ns. Määtän komitea ehti antaa ensimmäisen mietintönsä jo vuonna 1944 (Kom.miet. Mon. 1944:8, Pohjois-Suomen maaseutuväestön kärsimiä sotavaurioita tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö I). Tarkat tiedot erilaisista esinemenetyksistä ks. Kom.miet. Mon. 1945:20 Pohjois-Suomen maaseutuväestön kärsimiä sotavaurioita tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö II [Ns. Määtän komitea (II)].

4 VA, Valtiovarainministeriön arkisto KD 210/859 1945 II.

5 Kom.miet. Mon. 1945:16, Valtioneuvoston 11 p:nä lokakuuta 1945 saksalaisten Suomen alueella tekemiä sotarikoksia tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö (Ns. Suontaustan komitea).

historiankirjoituksessa.¹ Seuraavassa esitetään luettelonomaisesti Suontaustan komitean arvio Saksan sotavoimien Suomessa 1.9.1944 jälkeen aiheuttamista vahingoista. Luvut ovat miljoonia markkoja.²

A. Yksityisten, yhteisöjen ja kuntien omaisuus

1. Asuinrakennukset		3 803
2. Talousrakennukset		
- karjarakennukset	1 806	
- muut talousrakennukset	1 052	
- ladot	240	3 098
3. Yksityiset kaupat ja muut julkiset rakennukset		255
4. Koulut		264
5. Kirkot		26
6. Kuntien ja seurakuntien muut rakennukset		130
7. Teollisuuslaitokset ja liikkeet varastoineen (siitä Jäniskosken voimalaitos 800 ³)		1 437
8. Irtaimisto		
- maatalousirtaimisto	182	
- karja	281	
- koti-irtaimisto	800	
- koulujen irtaimisto	41	
- yhteisöjen irtaimisto	30	1 335
9. Metsä		30
10. Kunnan ja kylätiet siltoineen		100

-
- 1 Esim. Räsänen 1984, s. 123–125 toistaa edelleen epäilyttäviksi arvioituja lukuja.
- 2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56, Taulukot Saksan sotavoimien aiheuttamista vahingoista 1.9.1944 jälkeen. Luvut on julkaistu toisin ryhmiteltynä Suomen Kuvalehdessä 39/1971 (Paasilinna 1971).
- 3 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 17/II, Valtioneuvoston raha-asiaain valiokunnan esittelylista valtionvarainministeriöstä 26.2.1947, Petsamon Nikkeli Oy:n anomus. Liitteenä olevasta J. O. Söderhjelmin (yhtiön aikaisempi toimitusjohtaja) lausunnosta ilmenee, että yhtiö oli sijoittanut voimalaitokseen 255 miljoonaa markkaa! Kauppa- ja teollisuusministeriö 1964, s. 205 mukaan koko Petsamoon sijoitettiin 1.6.1940–2.9.1944 välisenä aikana yhteensä 600 miljoonaa markkaa. Viimeksi mainittuun summa koostu eriaikaisista suorituksista, joten laskelmaan sisältyy keskenään ostovoimaltaan eriarvoisia rahasummia.

11. Tuhoutunut sato		
- tuhoutunut vuoden 1944 sato	85	
- sadon vähennys vuonna 1945	60	145
12. Väestön evakuointi, palautus ja huolto		435
Kohta A yhteensä		11 056

B. Valtion omaisuus

1. Maapohja		33
2. Metsä		8
3. Rakennukset		709
4. Liikennereitit ¹		1 066
5. Sillat		1 255
6. Liikkuva kalusto		139
7. Muut irtaimisto		309

Kohta B yhteensä 3 518

Edellä esitetyn perusteella voidaan todeta Suontaustan komitean päätyneen arviossaan 14 574 miljoonaan silloiseen markkaan. Suomen markkinahintainen bruttokansantuote oli vuonna 1945 noin 146 miljardia markkaa², joka oli noin kymmenkertainen komitean arvioon verrattuna.

Suontaustan komitean keräämien tietojen oikeellisuudesta esitettiin epäilyjä heti sen valmistuttua. Esimerkiksi ulkoministeri Carl Enckell ei ollut tyytyväinen selvityksen luotettavuuteen. Tästä syystä valtiovarainministeriössä arvioitiin talvella 1946 uudelleen Pohjois-Suomen vahingot. Tarkoituksena oli esittää vahingot niin sanottujen saksalaissaatavien (= Suomen velka Saksalle) selvittelyn yhteydessä. Uuden selvityksen mukaiset yksityisen omaisuuden vahingot olivat 4 032 miljoonaa ja valtion 2 181 miljoonaa markkaa vuoden 1944 rahan arvon mukaan. Näiden yhteissumma 6 211 miljoonaa markkaa on vain 43 prosenttia Suontaustan komitean arviosta.³

Martti Ursinin väitöskirja Pohjois-Suomen tuhoista ja jälleenrakentamisesta käsittelee pääasiassa Pohjois-Suomen jälleenrakentamista ja sen

1 Ilmoituksen mukaan kyseessä on minimiarvio.

2 Hjerpe Ri. 1988, s. 219.

3 VA, Valtiovarainministeriön arkisto KD 2/36 1946 ja 8/37 1946; Hyvämäki 1977, s. 303. – Suontaustan komitea on saanut tietonsa valtion omaisuuden osalta valtiovarainministeriöltä ja muun omaisuuden osalta Pohjois-Suomen ministerivaliokunnalta.

muotoja, mutta teoksen alkupuolella selvitetään myös saksalaissotaa ja sen tuhoja. Ursin pyrkii eri lähteiden perusteella kokonaisarvioon tuhojen markkamääräisestä suuruudesta. Hän suhtautuu hyvin epäilevästi Suontaustan komitean lukuihin ja pyrkii antamaan toisenlaisen kuvan vahinkojen suuruudesta.¹

Ursinin mielestä ehdottoman vastauksen antaminen Pohjois-Suomen vahingoista saksalaissodan yhteydessä on mahdotonta, koska tuhoarvioita ei voida pitää yksiselitteisen varmoina. Hän puhuukin mieluummin jälleenrakennuskustannuksista, erityisesti julkisen sektorin ja kirkon kohdalla. Jälleenrakennuskustannusten ottaminen arviointiperusteeksi on perusteltua ennen muuta tarkempien tietojen saatavuudella. Mutta samalla tulee esiin kysymys siitä, mikä osa kustannuksista on syntynyt jälleenrakentamisesta ja mikä uudisrakentamisesta.²

Arviossaan Pohjois-Suomen kokonaisvahingoista Ursin ottaa mukaan laskelmiinsa monta varsinaiseen hävitykseen ja sodan jälkeisiin sosiaaliseen avustustoimintaan liittyvää seikkaa.³ Hänen laskelmaansa mukaan ottamat kustannuserät ovat yhteiseltä arvoltaan⁴ 13 614 miljoonaa markkaa kunkin ajan rahanarvon mukaan. Summa vastaa hänen mukaansa 1 634 miljoonaa vuoden 1978 markkaa. Koska kaikki mahdolliset erät eivät sisälly esitettyyn summaan, voidaan hänen mielestään vahinkojen kokonaissumma hyvinkin arvioida kahdeksi miljardiksi vuoden 1978 markaksi.⁵

Vaikka Ursin ottaa huomioon runsaasti kustannuksia, joiden on katsottava kuuluvan joko pelkästään jälleenrakennuksen tai yleisen sosiaalihuollon yhteyteen, hän päätty arviossaan tuntuvasti pienempään loppusummaan kuin Suontaustan komitea. Edellä mainittu 1 634 miljoonaa

1 Ursin 1980, s. 48–49. Ursin painottaa erityisesti Suontaustan komitean esittämän arvion saamaa virallista luonnetta.

2 Nummela 1982, s. 100; Ursin 1984, s. 75.

3 Ursin sisällyttää laskelmaansa seuraavat asiat: 1. yksityisen omaisuuden arvon, 2. valtion rakennusten jälleenrakentamisen, 3. rautateiden jälleenrakentamisen, 4. maanteiden jälleenrakentamisen, 5. postin rakennusten rakentamisen, 6. viestiyhteyksien rakentamisen, 7. kahden sataman rakentamisen, 8. lisärahtiavustusten maksamisen, 9. eläinten hankinnan tukemisen, 10. eläinten miinavahinkojen korvaamisen, 11. puutavaran luovuttamisen noin puoleen hintaan hankintakustannuksista, 12. kantohinnan alentamisen budjettivaroin, 13. ruotsalaisten antamat parakit ja kuljetusavun, 14. maaseudun jälleenrakennusorganisaation ylläpitämisen, 15. kurssien järjestämisen, 16. vähävaraisten rakentajien tukemisen, 17. väliaikaisen ja sosiaalisen jälleenrakentamisen, 18. kirkkojen rakentamisen, 19. kuntien talouden tasapainottamisen arviot summana 150 miljoonaa markkaa sekä 20. ulkomaisen avun määrän.

4 Itse laskelmaa teoksessa ei esitetä.

5 Ursin 1980, s. 62–63.

naa markkaa vastaa kahden merkitsevän numeron tarkkuudella ja Ursinin käyttämien kertoimien avulla laskettuna 9 000 miljoonaa vuoden 1945 markkaa sekä summittaisempi ja perustelemattomampi kahden miljardin summa paria miljardia vuoden 1945 markkaa lisää. Näistä edellinen on noin 62 prosenttia ja jälkimmäinen 75 prosenttia Suontaustan komitean arviosta.¹

Suomen valtio luopui vasta syksyllä 1990 vaatimuksestaan saada korvausta saksalaisilta Lapin hävityksestä.² Sitä ennen Lapin hävitykset olivat runsaasti esillä julkisessa sanassa vuonna 1971, jolloin Tasavallan presidentti puhui suhteiden järjestämisestä Saksoihin.³ Samassa yhteydessä esitetyn ulkoasiainministeriön edustajan lausunnon mukaan Lapin sodan tuhot oli arvioitu yli 500 miljoonaksi markaksi ja toisen lausunnon mukaan yhden keskikokoisen ydinvoimalan hankintakustannuksia vastaaviksi. Näiden tietojen avulla on mahdollista saada jonkinlainen käsitys tuhojen suuruudesta.⁴ Tämä yli 500 miljoonan vuoden 1971 markkan summa on rahanarvon muutokset huomioon ottaen noin 40 prosenttia

1 Suistola 1985, s. 329 on oikeassa tulkittessaan Lapin sodan vahingosta esitettyjä arvioita siinä, että tuhoarvioiden luotettavuutta voidaan parhaiten arvioida vertailemalla esitettyjä vahinkoarvioita ja todettuja jälleenrakennuskustannuksia keskenään. Tämä ei kuitenkaan oikeuta laskemaan niitä yhteen siten, että samasta vahingosta tulevat mukaan laskelmiin sekä vahinkoarvio että jälleenrakennuskustannus. Ursinin laskelmassa on osittain tehty näin erityisesti yksityisen omaisuuden kohdalla.

2 Suomen ja Saksan liittotasavallan välisissä neuvotteluissa syksyllä 1974 sovittiin, että Suomen vaatimukset lykätään samaan yhteyteen kuin muutkin Saksan korvauskysymykset. Niistä on sovittu vuonna 1953 tehdyllä niin sanotulla Lontoon sopimuksella. Saksojen yhdistyttyä syksyllä 1990, saksalaiset totesivat, että mainitut Lontoon sopimuksen ehdot eivät tule koskaan täyttymään. Tämän perusteella Suomen ulkoministeriössä katsottiin, että kysymys Lapin sodan korvauksista on *"käytännössä loppuun käsitelty, joskin teoreettisesti vielä avoinna oleva kysymys."* (Vpt 1990, pöytäkirjat 3, s. 3 417, Ulkoasiainministeri Pertti Paasion vastaus edustaja Esko Tennilän suulliseen kysymykseen 18.10.1990.)

Muodollisesti sotakorvauskysymys jäi vielä auki. (Ulkoasianministeri Paavo Väyräsen vastaus kansanedustaja Sulo Aittoniemen kirjalliseen kysymykseen 13.4.1992, UM:n aineistoa.)

3 Puhe on julkaistu kokonaisuudessaan muun muassa teoksessa Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja 1971. Ks. erityisesti s. 83; Väänänen 1991, s. 113ff.

4 Helsingin Sanomat 12.9.1971 ja Risto Hyvärisen lausunnon mukaan; Ks. myös Paasilinna 1971 ja Eskola, Anneli 1971. – Hintavertailu ydinvoimalan hankintakustannuksiin perustuu Suomen silloisen Bonnin pääkonsulin Yrjö Väänäsen esitel-mään Saksan liittotasavallassa. Esitelmä on julkaistu Ulkopoliittisissa lausunnoissa ja asiakirjoissa vuodelta 1971, asiakirja 27. Samanaikaisesti vireillä olleen Suomen atomivoimalahankkeen kustannusarvio oli 580 miljoonaa markkaa. (Mitä-Missä-Milloin 1972). Väänäsen arvio pohjautuu Hyvärisen arvioon. Ks. Väänänen 1991, s. 122, 165.

Suontaustan komitean arviosta ja on reaaliarvoltaan liki kaksi miljardia vuoden 1938 markkaa.

5.3 Uusi arvio¹

Tässä luvussa pyritään esittämään erilaisiin selvityksiin perustuva arvio Lapin sodan hävitysten arvosta. Se on loppusummaltaan hyvin lähellä edellä puheena ollutta yli 500 miljoonan vuoden 1971 markan vahinkoarviota. Vahinkoja tarkastellaan kolmena ryhmänä (pääpiirteittäin) eli ensiksi yksityisten, toiseksi valtion sekä kolmanneksi kuntien, seurakuntien ja aatteellisten yhdistysten omaisuuden kärsimät vahingot. Erottelu johtuu tässäkin omaisuusvahinkojen erilaisista arvioimistavoista.

5.3.1 Yksityinen omaisuus

Yksityisillä oli mahdollisuus saada korvausta omaisuusmenetyksistään sekä toisen korvauslain että sotavahinkolain kautta. Vahinkoa kärsineillä oli tässä suhteessa korvauslain mukainen valinnan vapaus.² Toisen korvauslain nojalla korvattiin toukokuun viimeisen päivän jälkeen vuonna 1944 tapahtuneet vahingot. Pohjois-Suomen vahingot olivat ennen syyskuuta olemattomat, joten kaikki alueen toisen korvauslain mukaiset vahingot voidaan lukea Lapin sodan tiliin.

Arvioimislautakuntien tekemien päätösten perusteella olivat toisen korvauslain alaiset vahingot vuoden 1944 lopun hintatasossa seuraavan taulukon mukaiset. Kaikkiaan Pohjois-Suomessa arvioitiin 2 759 miljoonan markan edestä toisen korvauslain alaisia yksityisten omaisuusvahinkoja. Summa vastasi 1 002 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Ne eivät olleet kokonaan saksalaisten aiheuttamia – osittain jo aikaisemmin esitetyistä syistä johtuen ja osittain siksi, että asetelmaan on tullut mukaan myös Kuusamon ja Sallan luovutettujen osien asukkaiden omaisuudelle koituneet vahingot. Niitä ei voi tässä yhteydessä erottaa omaksi ryhmäkseen.³ Lukuihin sisältyvät myös yhtiöiden ja erilaisten taloudellisten yhdistysten

1 Pääosin julkaistu aikaisemmin Nummela 1983, joka perustuu Nummela 1982, s. 102–119.

2 As. kok. 5.5.1945/390, § 37.

3 Kom.miet. Mon. 1950:18, s. 8. Vrt. Ursin 1980, s. 61, 447–448.

TAULUKKO 29 Toisen korvauslain alaiset vahingot Pohjois-Suomessa miljoonia markkoja vuoden 1944 lopun hintatason mukaan

Alue	Arvioiden lkm	Arvo
Lapin lääni	24 522	2 467
./.. Petsamo	1 728	266
Oulun lääni	8 124	558
Yhteensä	30 918	2 759

Lähde: Kom.miet. Mon. 1950:18, s. 8–9; Ursin 1980, s. 447–448.

omaisuusvahingot, koska ne olivat lainsäädännöllisesti samanlaisen korvausmenettelyn alaisia kuin yksityisetkin henkilöt.

Valtiolta maksoi osan korvauksista puolustusministeriön korvauslautakunnan välityksellä. Ne sisältyvät tässä työssä puolustusmenoihin. Niiden suuruudesta ei ole käytettävissä ole luotettavia tietoja Pohjois-Suomen osalta erikseen.¹

Sotavakuutusyhdistykset olivat kolmas mahdollinen korvauskanava pohjoissuomalaisille vahingonkäräjöille. Alun alkaen oli tarkoitus korvata Lapin sodan hävitykset sotavakuutusjärjestelmän avulla, koska kysymyksessä olivat valtakunnan yhteyteen jääneen alueen vahingot. Vakuutusten pienuudet pohjoisessa olisivat kuitenkin aiheuttaneet korvausten jäämisen verrattain pieniksi. Tästä syystä toinen korvauslaki koski myös Pohjois-Suomea.² Sotavahinkoyhdistysten korvauksiin sisältyy myös kunnille ja seurakunnille maksettuja korvauksia.³

Oheiseen taulukoon on koottu tiedot niiden vahinkojen suuruudesta vuodelta 1944, jotka on Pohjois-Suomessa korvattu sotavahinkolain mukaan. Lisäksi on otettava huomioon, että tässä esitettävät luvut ovat vahinkoarvioita eikä maksettuja korvauksia, jotka saattoivat muun muassa alivakuutuksesta johtuen jäädä pienemmiksi kuin vahingot.⁴

- 1 Jotta puolustusministeriön korvauslautakunta olisi maksanut korvauksen, edellytettiin yleensä omien joukkojen tuottamusta.
- 2 Ursin 1980, s. 190ff.
- 3 VA, Sotavahinkoyhdistyksen arkisto, Korvausluettelot. Esimerkiksi Turtolan ja Rovaniemen seurakunnat sekä Tornion kaupunki ovat saaneet korvauksensa tätä kautta. Rovaniemen seurakunnan korvausasiain löytää selvittelynumerolla 6794/7075.
- 4 Kom.miet. Mon. 1950:18, s. 10.

TAULUKKO 30 Sotavahinkoyhdistyksien korvaamien vahinkojen arvo Pohjois-Suomessa vuonna 1944 mainitun vuoden hintatason mukaan

Alue	Kiinteistöt	Irtaimisto	Yhteensä
Lapin lääni	390	178	568
Oulun lääni	4	11	15
Yhteensä	394	189	583

Lähde: Kom.miet. Mon. 1950:18, s. 10.

Lapissa korvattiin sotavahinkolain mukaan kaikkiaan 583 miljoonan markan vahingot. Summa vastasi tukkuhintaindeksin mukaan lasketuna 217 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Varauksin ne kaikki voidaan kokonaan laskea saksalaissodan tiliin.

Kokonaisuutena voidaan todeta, että yksityisen omaisuuden osalle tuli Lapin sodan yhteydessä 3 342 miljoonan markan vahingot vuoden 1944 hintatasossa. Se vastasi 1 219 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Summa on siis hyvin paljon pienempi kuin mitä Suontaustan komitea on omana arvionaan esittänyt.

5.3.2 Valtion omaisuus

Valtio ei luonnollisestikaan voinut korvata saksalaissodan vahinkoja itselleen. Tästä syystä ei ole puolueettomina pidettävien arvioimislautakuntien arvioita valtion omaisuudelle aiheutuneista vahingoista. Siksi tässä työssä käytetään asianomaisten viranomaisten omia vahinkoarvioita. Pääosin esitettävät tiedot ovat syntyneet vastauksena valtiovarainministeriön kirjelmään maaliskuulta 1945.¹

1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto, VVM KD-1945 II 210/859; VA, Valtiovarainministeriön arkisto, kirjekonseptit 1945 n:ot 2820–2828, valtiovarainministeriö kaikille ministeriöille 21.3.1945. — Valtiovarainministeriön päätöksellä res.f. 7240/1945 paperit on siirretty ulkoasiainministeriöön, jossa ne eivät ole tutkijain käytettävissä ilman eri lupaa. Asiakirjojen sijoitus = UM Fb110:64:F2.

Valtion omaisuusvahinkoja hahmotetaan seuraavassa ministeriö kerrallaan. Koska vahingot kohdistuivat tuntuvimmin liikenneyhteyksiin, tarkastellaan niitä yksityiskohtaisemmin.

Kansanhuoltoministeriö, valtioneuvoston kanslia ja sosiaaliministeriö eivät ilmoittaneet mitään vahinkoa.¹ Oikeusministeriön omaisuutta tuhoutui reilun miljoonan vuoden 1944 markan edestä. Vahingot olivat pääasiassa rakennusvahinkoja.²

Sisäasiainministeriön alaisten hallinnonhaarojen omaisuudelle koitui oheisen taulukon mukaan 39 miljoonan vuoden 1944 markan vahingot. Niistä on kuitenkin otettava laskelmiin mukaan vain 10 miljoonaa, sillä rajavartiolaitos on puolustuslaitosasetuksen mukaan tulkittava osaksi puolustusvoimia. Sen menot on kansainvälisten suositusten mukaan tulkittava kulutusmenoiksi eli niistä aiheutunut taloudellinen rasitus on syntynyt hankintoja tehtäessä.³

Puolustusministeriö ilmoitti vahinkojensa suuruudeksi 128 miljoonaa vuoden 1944 markkaa.⁴ Puolustuslaitoksen aineelliset menetykset jätetään tässä yhteydessä huomioon ottamatta samasta syystä kuin rajavartiolaitoksen vahingot.

Valtiovarainministeriölle tuli viiden miljoonan vuoden 1944 markan vahingot. Summa koostuu kokonaan tullilaitoksen omaisuusmenetyksistä.⁵ Hieman suuremmat, seitsemän miljoonaa markkaa, olivat kouluhallituksen arvioimat menetykset.⁶ Lisäksi kauppa- ja teollisuusministeriö ilmoitti vähäisempiä tuhoja.⁷

Maatalousministeriön hallinnonalan vahingot olivat suhteellisen suuret. Oheisen taulukon mukaan ne jakautuivat markkamääräisesti siten, että niistä oli metsähallituksen alaisia 68 miljoonaa, maataloushallituksen 15 miljoonaa, ministeriön asutusasiainosaston 13 miljoonaa, metsätieteel-

- 1 UM Fb110:64, Sosiaaliministeriö 30.4.1945/nro 1950 valtiovarainministeriölle.
- 2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56; UM Fb110:64, Oikeusministeriö 18.5.1945/nro 5158 valtiovarainministeriölle.
- 3 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56; UM Fb110:64.
- 4 VA, Valtiovarainministeriö arkisto Jx 56; UM Fb110:64, Puolustusministeriön yhteysosasto valtiovarainministeriölle 26.5.1945/nro 1 006/II/13a.
- 5 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56; VA, Tullihallituksen arkisto, kirjekonseptit V–VI/1945, tullihallitus valtiovarainministeriölle 15.6.1945 n:o 1751.
- 6 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56 (Opetusministeriö); UM Fb110:64, Oulun tuomiokapituli opetusministeriölle 11.5.1945 nro A.500 – "Ei valtion omaisuudelle aiheutuneita vahinkoja", Kouluhallitus valtiovarainministeriölle 31.5.1945 – Kouluvahingot kuusi miljoonaa markkaa.
- 7 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56. 241 000 markan summasta oli Turun teknillisen oppilaitoksen osuus 200 000 markkaa. Loput ovat merenkulkuhallituksen, merentutkimuslaitoksen ja geologisen toimikunnan vahinkoja; UM Fb110:64.

TAULUKKO 31 Lapin sodan vahinkojen arvo sisäasiainministeriön hallinnonalalla vuoden 1944 hinnoin

Viranomainen	Raken- nukset	Liikkuva kalusto	Irtai- misto	Yhteensä
Oulun lääninhallitus	2	0	-	2
Lapin lääninhallitus	5	2	-	7
Rajavartiolaitos	26	0	2	29
Valtiollinen poliisi	-	0	0	0
Lääkintälaitos ^a	-	-	1	1
Yhteensä	33	2	4	39
./ . Rajavartiolaitos	26	0	2	29
Yhteensä	6	2	1	10

Lähde: VA, Sisäasiainministeriön arkisto, sisäasiainministeriön kirjakonseptit toukokuu 1945, n:ot 4502 - 4503; UM, Fb110:64, Sisäasiainministeriö valtionvarainministeriölle 15.5.1945. — a = Lääkintölaitoksen rakennusvahingot sisältyvät rakennushallituksen ilmoittamiin vahinkoihin.

lisen tutkimuslaitoksen seitsemän miljoonaa ja maatalouden koetoiminnan keskusvaliokunnan neljä miljoonaa markkaa. Vähäinen osa oli ilmatieteellisen keskuslaitoksen vahinkoa.¹

Huomattavimmat menetykset aiheutuivat kuitenkin kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön toimialalla. Kun vahingot muiden ministeriöiden kohdalta ovat yhteensä 130 miljoonaa vuoden 1944 markkaa tai 49 miljoonaa vuoden 1938 markkaa, puhutaan mainitun ministeriön kohdalla jo sadoista miljoonista. Kyse oli valtion Rakennuksista, rautateistä, maanteistä ja tietoliikenneyhteyksistä.

Valtion rakennushallinto oli osittain keskitetty ja osittain hajautettu. Ylimpänä valtion rakennusten valvojana oli kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön alainen rakennushallitus, jonka vastuulla oli osa rakennuksista. Osa kuului eri ministeriöiden valvontaan. Vuoden 1945 alussa on tehty selvitys valtion rakennuksille Lapin sodan yhteydessä syntyneistä vahingoista. Arvion loppusumma vaihtelee 210–215 miljoonan

1 VA, Maatalousministeriön arkisto, KD 801/10 M 1945.

TAULUKKO 32 Lapin sodan hävitysten arvo maatalousministeriön hallinnonalalla miljoonin vuoden 1944 markoin

Omaisuuslaji	Arvo
Maapohja	0
Metsä	8
Rakennukset	54
Liikennereitit	6
Sillat	2
Irtaimisto	19
Elintarvike- yms. varastot	8
Erilliset puutavaravarastot	10
Yhteensä	107

Lähde: VA, Maatalousministeriön arkisto, KD 802/10 MM 1945; UM Fb110:64, Maatalousministeriö valtiovarainministeriölle 31.5.1945. — Lukuihin sisältyy myös asutustilallisten metsävahinkoja. Niiden suurusluokaksi on arvioitu 0–8 miljoonaa markkaa.

markan välillä käytettävästä lähteestä riippuen.¹ Päällekkäisyydestä johtuen tätä ei kuitenkaan voida ottaa vahinkoarvion osaksi, kun selvitetään Lapin sodan kokonaisvahinkoja. Laskelmiin on siksi otettava mukaan ainoastaan välittömästi rakennushallituksen vastuulla olleet rakennukset, joita tuhoutui tai vaurioitui 87 miljoonan vuoden 1944 markan edestä. Summa vastaa rakennuskustannusindeksin mukaan deflatoituna 40 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.²

Lapin sodan aikana Pohjois-Suomen kiskoliikenteen toimintamahdollisuudet muuttuivat olemattomiksi. Saksalaiset hävittivät pohjoisessa rataa kaikkiaan 171 kilometriä, mikä poisti käytöstä noin yhden kymmenesosan rautateiden silloisesta liikennepituudesta. Rautateiden viestilinjoja hävitettiin 472 kilometriä ja vaihteita 183 kappaletta. Listaan voi lisätä erilaisia siltoja ja rumpuja perustuksineen ja muureineen liki kuusisataa, 193 huonerakennusta (94 000 m³) ja 103 muuta ulkorakennusta (14 400 m³). Liikkuvasta kalustosta vaurioitui 21 veturia ja 1 051 vaunua.

1 SVT XVI, Valtion rakennushallinto, rakennushallituksen kertomus vuodelta 1945, s. 8; Valtiopäivät 1947, Hallituksen kertomus 1946, s. 133; VA, Rakennushallituksen arkisto, kirjekonsepti n:o 126, Rakennushallitus kulkulaitosten ja yleistentöiden ministeriölle 27.2.1946.

2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56.

TAULUKKO 33 Rautateiden vahinkojen arvo Lapin sodassa, miljoonaa vuoden 1944 markkaa

Vahinkolaji	Arvo	Jakauma Pros.
Maapohja	5	0
Metsä	0	0
Rakennukset	128	12
Raiteistot	289	28
Sillat	454	44
Liikkuva kalusto	135	13
Muu irtaimisto	29	3
Yhteensä	1 038	100

Lähde: Rautatiehallituksen arkisto, Aba, Yleisten asiain diaari 961/1945 I ja 712/1946; UM Fb110:64, Valtionrautatiet kauppa- ja teollisuusministeriölle 11.5.1945 nro 961/5 115. Valtionrautatiet ulkoasianministeriön B-osastolle 7.3.1946 nro 260/411.

Kelvottomiksi tuhoutui edellisistä kaksi ja jälkimmäisistä 840.¹

Rautatiehallituksessa tehtyjen selvitysten mukaan vahinkojen rahallinen arvo oli 1 038 miljoonaa vuoden 1944 markkaa. Summa vastaa tukkuhintaindeksin mukaan 387 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Arviota on pidettävä hyvin luotettavana, sillä jälleenrakennukseen on vuosina 1944–1957 käytetty kaikkiaan kunkin vuoden rahanarvon mukaan 3 330 miljoonaa markkaa. Tämä osaltaan osoittaa, miten huolellisesti jotkut viranomaiset suhtautuivat sotavahinkojen arviointiin. Rautateiden koko-

1 Hirvisalo–Terho 1962, s. 11.

naislasku edustaa reaaliarvoltaan 336 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.¹ Summaan on vielä lisättävä liikkuvan kaluston vauriot, jotka olivat tukkuhintaindeksin mukaan deflatoituna 50 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.² On myös muistettava, että puolustusvoimat teki huomattavasti tilapäiskorjauksia tuhotuilla rataosilla. Näin tapahtui erityisesti syksyllä 1944.³ Koska alkuperäinen viranomaisten tekemä vahinkoarvio ja jälleenrakennuskustannukset ovat markkamääriltään niinkin lähellä toisiaan, pidetään edellä esitettyä 387 miljoonan vuoden 1938 markan vahinkoarviota oikeaan osuneena.

Maanteiden kunto heikkeni Suomessa toisen maailmansodan aikana, koska kunnossapito oli puutteellista. Lisäksi valtakunnan liikennepolitiikka vaikutti osaltaan siihen, että teiden kantavuudet eivät olleet kohonneet sota-ajan raskaan maantieliikenteen edellyttämiksi. Pohjois-Suomen tietilanne oli saksalaissodan jälkeen lohduttomampi kuin muualla. Tämä johtui lisääntyneen liikenteen ohella saksalaisten vetäytymisvaiheen taktiikasta. Vetäytyessään pohjoiseen he miinoittivat vahvasti koko Lapin tieverkon ja räjäyttivät siihen katkaisukohtia. Lisäksi hävitettiin lähes täydellisesti sillat, lossit ja siltarummut. Oulun läänin pohjoisosassa tilanne ei ollut yhtä paha, mutta kuitenkin hankala. Seuraavaan taulukkoon on koottu tiedot Tie- ja vesirakennushallituksen hoidossa olleilla teillä tapahtuneista vahingoista Pohjois-Suomessa läänittäin. Niiden arvo

1 Ursin 1980, s. 38. Ursinin tiedot perustuvat Valtionrautateiden silloisen rautatierakennusosaston johtajan laatimaan tutkielmaan Pohjois-Suomen rataverkoston jälleenrakentamisesta (Rautatiehallitus). Tiedot ovat yhtä pitävät Rautatiehallituksen kertomuksissa esitettyjen kanssa. Pohjois-Suomen ratojen jälleenrakennukseen on käytetty miljoonina markkoina seuraavan asetelman mukaiset summat (em. lähteet):

Vuosi	Käyvät hinnat	v. 1938 markkaa*	Vuosi	Käyvät hinnat	v. 1938 markkaa
1944	3	1	1951	430	26
1945	297	63	1952	305	17
1946	326	52	1953	190	11
1947	340	43	1954	102	6
1948	259	25	1955	36	2
1949	366	34	1956	10	1
1950	654	54	1957	11	1

Lähde: Rautatiehallituksen kertomus 1944, s. 19. — Armeijan muodostelmat ovat vastanneet korjaustöistä joulukuun alkuun 1944. * = Maa- ja vesirakennustoiminnan hintaindeksillä deflatoituna (Kohi 1977, s. 48.)

2 Ks. taulukko 33.

3 Ks. lähemmin Ursin 1980, s. 109 - 111; Rautatiehallituksen kertomus 1944, s. 19.

TAULUKKO 34 Lapin sodan aiheuttamat tievahingot (Tie- ja vesirakennushallitus)

Vahinkolaji	Oulun lääni	Lapin lääni	Yhteensä
Rumpuja tuhottu kpl	311	1 371	1 682
Tieräjäytykset ja katkot, km	7	56	63
Rikkoutuneet tiet, km*	2 062	1 725	3 787
Lumiaitoja tuhottu, km	64	274	338

Lähde: VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto A1/70/2, Saksan sotavoimien valtion omaisuudelle aiheuttamat vahingot, Tie- ja vesirakennushallituksen kirjelmä kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle Y/1 008, liite 6 ja Tie- ja vesirakennushallituksen kirjelmä n:o S-401 26.6.1945 kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle. * = Huomattava osa näistä vahingoista oli kulumisvahinkoja.

ilmenee sitä seuraavasta taulukosta.

Nämä yhteensä 301 miljoonan vuoden 1944 markan tievahingot jakautuivat siten, että niistä oli Oulun läänissä 93 miljoonan ja Lapin läänissä 208 miljoonan verran. Tuhottujen siltojen ja lossien arvo puuttuu luvuista. Tie- ja vesirakennushallituksen alaisilla teillä Pohjois-Suomessa tuhottiin kaikkiaan 971 siltaa ja 33 lossia. Niiden yhteinen rahallinen arvo oli 317 miljoonaa vuoden 1944 tai vastaavasti 120 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.¹

Saksalaiset tuhosivat vielä kuusi lentokenttää,² vahingot 28 miljoonaa vuoden 1944 markkaa sekä enemmän kuin kuusisataa erilaista tielaitoksen rakennusta arvoltaan 49 miljoonaa vuoden 1944 markkaa. Lisäksi vaurioitui erilaisia koneita, kuljetusvälineitä ja irtaimistoa yhteensä viidenkymmenen miljoonan vuoden 1944 markan edestä. Nämä erät tekevät tukkuhintaindeksin avulla deflatoituna yhteensä 47 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Edellä selostetun noin 750 miljoonan vuoden 1944 markan arvion luotettavuutta pyritään seuraavassa arvioimaan Pohjois-Suomen teiden ja siltojen jälleenrakentamiseen käytetyillä varoilla.

Tie- ja vesirakennushallituksen jälleenrakennustyöt ajoittuivat suurimmalta osaltaan vuosille 1945 ja 1946, jolloin varoista käytettiin lähes

1 VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto F A1/170/2.

2 Porin lentokenttä mukaan lukien. Sen vahingoiksi on arvioitu 13 miljoonaa markkaa.

TAULUKKO 35 Lapin sodan tievahinkojen arvo miljoonin markoin

Vahinkolaji	Arvo P ₄₄	Arvo P ₃₈ *	Jakauma pros.
Tuhoutuneet rummut	37	14	12
Tieräjäytykset	40	15	13
Rikkoutuneet tiet	208	79	69
Lumiaidat	15	6	5
Yhteensä	301	114	100

Lähde: VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto F A1/70/2, Saksan sotavoimien valtion omaisuudelle aiheuttamat vahingot TVH:n kirjelmä Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle Y/1008, liite 6 ja TVH:n kirjelmä n:o S-401 26.6.1945 Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriölle. * = Maa- ja vesirakennuksen hintaindeksillä deflatoituna: Kohi 1977, s. 48.

neljä viidesosaa. Kokonaisuudessaan jälleenrakennustöihin käytettiin 1 593 miljoonaa kulloisenkin vuoden markkaa. Jälleenrakentamista riitti aina 1950-luvun puoliväliin. Teiden kunnostamiseen käytettyjen varojen reaaliarvo oli 250 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Varoista 48 prosenttia kului maantieverkoston, 32 prosenttia siltojen ja kolme prosenttia kunnan- ja kyläteiden jälleenrakentamiseen. Loput eli noin yksi kuudesosa sijoitettiin rakennusten ja kaluston kunnossapitoon sekä muuhun vastaavaan.¹

Verrattaessa jälleenrakennukseen käytettyjä varoja edellä esitettyyn vahinkoarvioon voidaan todeta niiden vastaavan hyvin toisiaan. Jatkossa työssä lasketaan Lapin sodan tievahingoiksi edellä esitetyt jälleenrakentamiskustannukset (250 miljoonaa vuoden 1938 markkaa), koska ne ovat pienemmät kuin varsinaisen vahinkoarvion mukaiset vahingot ja koska ne sisältävät myös kunnan- ja kyläteiden jälleenrakentamisen. Tie- ja vesirakennushallituksen osalta summaan on kuitenkin vielä lisättävä lentokenttävahingot, kymmenen miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Näistä jälleenrakennuskustannuksista puuttuu puolustusvoimien pioneerien tekemä jälleenrakennustyö, jonka rahalliseksi arvoksi on mainittu jopa yksi miljardi markkaa.² Summa vaikuttaa suuresti ylimitoitetulta. Sitä ei tarvitse ottaa tässä yhteydessä huomioon, koska käytetyt varat tulevat tarkastelun kohteeksi puolustusmenojen lisäyksen kohdalla. Vastuu tiestöstä kuului pioneereille joulukuun 1944 alkuun saakka. Se

1 Perko 1977, s. 360.

2 VA, Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto C 148, esittelylista 818/1946.

TAULUKKO 36 Pohjois-Suomen teiden jälleenrakentamiseen käytetyt varat miljoonina markkoina

Vuosi	Oulun lääni P _c	Lapin lääni P _c	Yht. P _c	Oulun lääni P ₃₈	Lapin lääni P ₃₈	Yht. P ₃₈
1944	2	5	7	1	2	3
1945	125	496	621	26	105	131
1946	75	329	404	12	52	64
1947	26	130	156	3	17	20
1948	31	111	3	8		11
1949	10	96	106	1	9	10
1950	7	53	60	1	4	5
1951	2	25	27	0	2	2
1952	-	37	37	-	2	2
1953	-	24	24	-	1	1
1954	-	16	16	-	1	1
1955	-	25	25	-	1	1
Yht.	278	1 315	1 593	47	203	250

Lähde: SVT XIX, Tie- ja vesirakennukset, eri vuosikertoja. Kiinteähintaiset luvut on laskettu maa- ja vesirakennuksen hintaindeksin avulla.

selittää osin puheena olevan summan suuruutta.¹

Vetäytyessään saksalaiset tuhosivat perusteellisesti varsinkin ratojen ja teiden varsien puhelin- ja lennätinlinjat. Puhelinkeskukset säilyivät suhteellisen vahingoittumattomina ajoissa tapahtuneen evakuoinnin ansiosta. Sen sijaan hävitysalueen postirakennukset tuhoutuivat miltei kokonaan. Postin toiminta vaikeutui suurimmaksi osaksi maaliikenneyhteyksille tulleiden vaurioiden vuoksi. Normaaliho postitoiminta pääsi käyntiin jo keväällä 1945.²

Selvitysten mukaan Saksan sotavoimat aiheuttivat posti- ja lennätinhallituksen alaisille laitoksille taulukon 34 mukaiset vahingot. Pääosan muodostivat puhelin- ja lennätinyhteyksien vahingot (51 miljoonaa

1 Saarinen 1975, s. 409.

2 Ursin 1980, s. 39–41. Pietiäinen 1988, s. 169. Posti- ja lennätinhallituksen toimitalot tuhoutuivat Kuusamossa, Rovaniemellä, Kemijärvellä ja Ivalossa.

Vahinkolaji	Arvo
Rakennukset	15
Liikkuva kalusto	2
Muut irtaimisto	53
Yhteensä	69

Lähde: Ursin 1980, s. 39–41.

markkaa) ja postirakennuksien vahingot (14 miljoonaa markkaa).¹ Kokonaisvahingot vastaavat 26 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Suontaustan komitean laskelmissa on kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön kohdalla mukana sekä Yleisradio että Suomen matkailijayhdistys.² Niitä ei pitäisi käsitellä tässä, koska korvauslainsäädännön mukaan edellinen on osakeyhtiönä rinnastettavissa mihin tahansa kotimaiseen osakeyhtiöön ja jälkimmäinen aatteellisiin yhdistyksiin. Niiden hallussa oli kuitenkin varsinaista valtion omaisuutta, joka tulee käsitellyksi tuonnempana muun valtion omaisuuden joukossa.³

Valtion omaisuudelle Lapin sodassa aiheutuneita tuhoja on tarkasteltu edellä hallinnonaloittain. Seuraavaan taulukkoon on koottu tiedot niiden rahallisista arvoista miljoonina vuoden 1938 markkoina. 762 miljoonan markan summa on noin kolme viidesosaa prosenttia Suontaustan komitean esittämistä vahingoista. Ero on huomattava. Tosin valtion

- 1 Posti- ja telehallituksen arkisto, Posti- ja lennätinhallituksen lennätinteknillinen toimisto kansliaosastolle n:o II/3767; 12.5.1945; Postiosasto kansliaosastolle n:o I k. 9465, 4.5.1945. — Mainittakoon, että vuosina 1944–1952 käytettiin Pohjois-Suomen puhelin- ja lennätinverkoston jälleenrakentamiseen kunkin vuoden rahanarvon mukaan 203 miljoonaa markkaa vastaten 92 miljoonaa vuoden 1944 tai 34 miljoonaa vuoden 1938 markkaa tukkuhintaindeksin mukaan arvioituna. (Valtiopäivät, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset ao. vuosilta, siirtomäärärahojen käyttö.)
- 2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Jx 56. Suomen matkailijayhdistyksen vahingoista ks. Markkanen 1987, s. 328–329.
- 3 UM Fb110:64 Oy Yleisradio KTM:ille 1.6.1945 nro 151A. Suomen Matkailijayhdistyksen asemasta, ks. sen korvaushakemuksia VA, Korvausarkisto, Aatteelliset yhdistykset. Se on saanut muualla Suomessa olleesta omaisuudesta korvausta korvauslakien mukaan ja Pohjois-Suomesta sotavahinkoyhdistykseltä.

omaisuuden kohdalla arviot ovat paljon lähempänä toisiaan kuin yksityisen omaisuuden. Syyinä tähän on ilmeisesti se, että Suontaustan komiteankin käytössä oli valtion vahingoista kokoavia arvioita.

Valtion vahingot kohdistuivat voittopuolisesti liikenneyhteyksiin. Siten menetysten valtaosa kirjautui kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön hallinnonalalle. Sinänsä tämä on hyvin luonnollista, koska vetäytyvien joukkojen kannalta liikenteen vaikeuttaminen katsottiin olennaiseksi. Toisaalta pohjoisessa Suomessa muu valtion omaisuus metsää ja maapohjaa lukuun ottamatta ei merkinnyt yhtä suuria taloudellisia arvoja kuin liikenteeseen tehdyt investoinnit.

5.3.3 Valtioneuvoston harkinnan mukaan korvatut vahingot

Vetäytyvä vihollinen ei yleensä katsonut kuka omisti sytytettävän rakennuksen. Niinpä kuntien rakennuksia käsiteltiin kuten muidenkin. Valtaosa niiden omistuksessa olleista taloista oli kansakouluja, joita tuhoutui Lapin sodassa 120.¹ Kuntien vahingot olivat rahalliselta arvoltaan vuoden 1944 lopun hintatason mukaan 145 miljoonaa markkaa vastaten 52 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.²

Peräytyvät saksalaiset eivät antaneet seurakunnallisenkaan omaisuuden olla täysin rauhassa.³ Kirkkorakennukset he jättivät usein koskemattomiksi.⁴ Kirkoista tuhoutuivat kuitenkin Kuusamon, Kemijärven, Rovaniemen, Turtolan ja Enontekiön pyhätöt. Muonion kirkko vaurioitui pahoin ja Ylitornion, Ranuan, Sodankylän, Tervolan sekä Hyrynsalmen

1 Paasilinna 1971.

2 Valtiokonttorin arkisto, Korvausasiain osasto, Kunnat ja seurakunnat, Kuntakohtaiset korvaushakemukset; Rovaniemen kauppala: VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 17/I, Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan esittelylista valtiovarainministeriöstä 22.1.1947, Rovaniemen kauppalan korvaus, liite. Laskelmaan on otettu nimenomaan arvioimislautakuntien arviot, ei anojien kuten esimerkiksi Eeva Uusi-Autti on ottanut (Uusi-Autti 1971, s. 54). Rovaniemen tuhoista tarkemmin Ahvenainen 1970, s. 538–539. — Laskelmaan on otettu mukaan kokonaisuudessaan sekä Kuusamon että Sallan kuntien omaisuudelle koitunut vahinko ottamatta lainkaan huomioon osittaisia aluemenetyksiä. Mainitusta syystä laskelmassa 0–14 miljoonan markan epätarkkuus.

3 Tässä yhteydessä tarkastellaan ainoastaan evankelis-luterilaisen kirkkokunnan seurakuntien vahinkoja. Kreikkalaiskatolisen seurakunnan (Petsamon) vahinkoja tarkastellaan toisessa yhteydessä. Samoin tarkastelun ulkopuolelle jäävät tässä yhteydessä erilaiset uskonnolliset yhdyskunnat ynnä muut sellaiset.

4 Kaila 1950, s. 311.

kirkot jonkin verran. Pappiloista tuhoutui kokonaan yksitoista.¹ Näiden lisäksi meni muuta seurakuntien omaisuutta siten, että vahinkojen kokonaisarvo oli arvioimislautakuntien mukaan 12 miljoonaa vuoden 1944 lopun markkaa. Se vastaa neljää miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Luku ei sisällä sotavahinkovakuutusten kautta korvauksiaan hakeneiden seurakuntien vahinkoja.²

Vahinkojen kärsijöinä saattoivat olla erilaiset aatteelliset yhdistykset kuten urheiluseurat ja maamiesseurat. Mikäli ne eivät anoneet korvausta sotavahinkolain mukaan, saivat ne valtioneuvoston harkinnan mukaan korvausta toisen korvauslain perusteella. Tehtyjen korvausanomusten mukaan kohosivat pohjoisen Suomen yhdistysten aineelliset menetykset 39 miljoonaan markkaan. Tässä yhteydessä on otettava huomioon, että yhdistyksillä oli mahdollisuus saada korvausta myös sotavahinkolakien perusteella. Aatteellisten yhdistysten vahinko vastaa 14 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.³

Esitettyjen lukujen perusteella voidaan todeta, että Pohjois-Suomessa aiheutui vahinkoja, jotka toinen korvauslaki määräsi korvattavaksi valtioneuvoston harkinnan mukaan, yhteensä 70 miljoonan vuoden 1938 markan verran.

5.3.4 Jäniskosken voimalaitos

Juridisesti mielenkiintoinen tapaus Lapin sodan korvaus- ja vahinkoasiasa on Petsamon Nikkeli Oy:n omistama ja Inarin kunnassa sijainnut Jäniskosken voimalaitos. Yhtiö toimi pääasiallisesti Petsamossa, jonka Suomi menetti Neuvostoliitolle syyskuussa 1944.

-
- 1 Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1942–1946, s. 66. – Kaila 1950 mainitsee (s. 311) hävitettyjen kirkkojen lukumääräksi seitsemän. Ursin 1980 mainitsee tuhotuiksi lisäksi Inarin ja Pellon kirkot. Niistä edellinen tuhoutui ilmapommituksessa talvisodan aikana (Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1937–1941, s. 6.) ja jälkimmäistä on toisissa yhteyksissä pidetty rukoushuoneena (Reponen 1976). Paasilinnan 1971 lista on vielä pitempi.
 - 2 Valtiokonttorin arkisto, korvausasiainosasto, kunnat ja seurakunnat. Sallan seurakunta oli, kuten myös Petsamon seurakunta, on vähennettävä näistä luvuista. Sallan kirkko sijaitsi luovutetulla alueella ja se tuhoutui jo 8.12.1939. Ks. Vaienneet tempelit, s. 80.
 - 3 Toivo T. Kailan keräämien tietojen mukaan Lapin läänin yhdistyksille noin 23 miljoonaa markkaa. Niistä on luettava Lapin hävityksen piiriin ainoastaan muualla kuin Petsamossa ja osin luovutetussa Sallassa tapahtuneet vahingot. Oulun läänistä ei ole käytettävissä vastaavia tietoja. (Kaila 1950, s. 368.) Kaila on kerännyt tietonsa valtiokonttorin korvausasiain korvauskortistosta, joka sisältää ainoastaan myönnetyt korvaukset.

Kaivosyhtiö tarvitsi sähkövoimaa. Tätä tarkoitusta varten yhtiö ja Suomen valtio sopivat 4.3.1938, että Petsamon Nikkeli Oy saa rakentaa omalla kustannuksellaan voimalaitoksen Paatsjoen Jäniskoskeen Inarin kunnassa ja käyttää hyväkseen sen vesivoimaa miljoonan markan vuosivuokrasta. Sopimukseen sisältyi määräys siltä varalta, että aikaisemmin solmittu sopimus Petsamon nikkelimalmiesiintymän hyödyntämisestä lakkaisi syystä tai toisesta olemasta voimassa. Siinä tapauksessa voimalaitokset määrättiin siirtyväksi kokonaisuudessaan Suomen valtion omaisuudeksi. Kun Suomi menetti rauhansopimuksen seurauksena Petsamon, Jäniskosken voimalaitokset siirtyivät automaattisesti valtiolle.¹

Jäniskosken voimalaitoksen vahinkojen korvaamisesta neuvoteltiin yhtiön ja Suomen valtion välillä pitkään. Vuonna 1950 tehdyn sopimuksen mukaan Suomen valtio korvasi yhtiölle aiheutuneen vahingon seuraavasti: Ensinnäkin valtio pidättäytyi vaatimasta yhtiöltä takaisin valtion saksalaisaattavana Neuvostoliitolle maksamaa Petsamon Nikkeli Oy:n velkaa saksalaiselle I. G. Farbenindustrielle. Se oli yhteensä 138 miljoonaa markkaa. Toiseksi valtio palautti yhtiölle sen vuoden 1944 tuloistaan maksamat verot, yhteensä 79 miljoonaa markkaa. Tätä on pidettävä Jäniskosken voimalaitoksen osalle tulleen vahingon arvona vuoden 1944 rahan arvossa eli 217 miljoonana markkana. Summa vastaa 81 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Summasta 18 miljoonaa sisältyy puolustusministeriön korvauslautakunnan maksamana korvauksena vuoden 1946 puolustusmenoihin ja 138 miljoonaa vuoden 1946 valtion tileihin momentilla muut välirauhansopimuksesta aiheutuneet menot. Huomioon otettavaksi tässä kohdassa jää vain 61 miljoonaa markkaa eli vuoden 1938 rahan arvossa 23 miljoonaa markkaa.²

1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto KD 236/528 VM 1949; Haapala 1970, s. 139. — Asiaa on käsitelty myös Irtaimistojen sotavahinkoyhdistys.

2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto, KD 236/528 1949. Petsamon nikkelikaivoksen ihmeellinen rahoitus ja erityisesti sovittu kuoletustapa maksamalla nikkelistä ylihintaa on aihetta sivuavassa kirjallisuudessa sivuttu. Annalalle nikkeli on lähinnä tekninen kysymys. (Annala 1960, s. 322–331; Ks. myös Outokumpu 1945). Kuisma 1985 (s. 229–234) kirjoittaa pitkään Petsamon Nikkelistä ja tuntee 10 miljoona lainan (Kuisma 1985 s. 231; Kuisma 1986, s. 94). Sen poikkeuksellinen takaisinmaksutapa on hänelle tuntematon. Sama koskee saksalaista Plumpea (Plumpe 1990, s. 430.) Haapala 1970 (s. 143–145) puhuu saksalaisen rahoittajan edustajasta ja luotoista sopimuksia tarkemmin selvittelemättä. Saksalaiset olivat valmiita sota-aikana maksamaan lisähintaa myös kuparista, mikä ei toteutunut (Kuisma 1985, s. 227–228).

5.3.5 Lapin hävitysten kokonaisarvo

Esitetyn perusteella voidaan todeta yksityisille koituneen Lapin sodassa yhteensä 1 219 miljoonan, valtiolle 762 miljoonan ja kunnille, seurakunnille sekä aatteellisille yhdistyksille yhteensä 70 miljoonan vuoden 1938 markan vahingot. Kun summaan vielä lisätään 23 miljoonaa Jäniskosken voimalaitoksen vahinkona, päädytään 2 074 miljoonaan vuoden 1938 markkaan. Summa vastaa melko hyvin viralliselta taholta vuonna 1971 esitettyä reilun puolen miljardin silloisen markan summaa.

Tätä tulosta voidaan pitää Suontaustan komitean ja Ursinin esittämien arvioiden kompromissina. Luonnehdinta selittyy sillä, että valtion omaisuusvahinkojen osalta lähdepohja on pitkälti sama kuin Suontaustan komitealla ja yksityisen omaisuuden osalta sama kuin Ursinilla. Lapin sotasiirtolaisten huollosta aiheutuneet kustannukset sisältyvät tässä työssä samaan lukuun kuten muidenkin siirtoväen huoltoon turvautuneiden kulut. Pelkästään Lapin sodan kustannuksia arvioitaessa tässä kohdassa esitettävä summa muodostuu liian pieneksi. Kokonaislaskelmassa siitä ei aiheudu minkäänlaista virhettä, koska kyseiset kustannukset tulevat huomioon otetuksi toisaalla. Vahinko kohdistetaan kokonaisuudessaan vuoteen 1944, jolloin valtaosa Lapin sodan vahingoista aiheutui. Vuoden 1945 sotatoimia käytiin vain aivan pohjoisimmassa Suomessa.

6 KAUPPALAIVASTON SOTA-TAPPIOT

Kauppalaivaston taloudelliset menetykset toisen maailmansodan yhteydessä muodostavat oman erityisongelman, kun selvitetään kansakunnan taloudellisia rasituksia. Totaaliseen sotaan liittyi olennaisena osana kauppasota, joka ei jättänyt puolueetontakaan tonnisto rauhaan – miinat kun eivät osaa erottaa aluksia toisistaan omistussuhteiden perusteella. Alan S. Milwardin mukaan taloudellinen sodankäynti on vakiintunut strategiseen terminologiaan 1930-luvulla. Sen tarkoituksena oli rajoittaa vihollismaan mahdollisuuksia kasvattaa oman maansa taloudellista ja muuta sotapotentialia ulkomaiden avustuksella. Ensimmäisen maailmansodan loppupuolella saarrosta tuli yksi Englannin tärkeimmistä Saksan vastaisista aseista. Ei siis ollut ihme, että saarrot, sotakieltotavaroiden listat ja miinoitukset kuuluivat toiseenkin maailmansotaan.¹

Taloudellinen sodankäynti ulottui Suomen kannalta keskeisille kansainvälisille merialueille. Näin suomalainen tonnisto joutui siihen liittyneiden erilaisten tarkastusten ja lupamenettelyjen kohteeksi. Tämä luonnollisesti hidasti ja hankaloitti merenkulkua rauhan aikoihin verrattuna.²

1 Milward 1977, s. 294–295; Seppinen 1983, s. 23–28. Klassinen esitys taloudellisesta sodankäynnistä on Medlicottin (1952, 1959) teos *Ministry of Economic Warfare*. Taloudellisen sodankäynnin vaikutuksesta puolueettoman Ruotsin merenkulkuun saa hyvän kuvan Rockbergerin (1973) teoksesta.

2 Seppinen 1983, s. 28.

TAULUKKO 38 Suomen kauppalaivaston sotavahingot vuosina 1939–1945

Vuosi	Menetetty lkm	Menetetty brt	Osuus kauppalaivastosta* Pros.
1939	10	16 880	3
1940	16	35 475	5
1941	9	27 139	5
1942	10	18 504	4
1943	2	2 354	1
1944	22	15 965	4
1945	-	-	-
Yhteensä	69	116 317	18**

Lähde: SVT I Ba, Merenkulkuilastoa eri vsk. Vuoden 1945 tilastossa on yhteenvedo sotaonnettomuuksista; Merenkulkuhallituksen tiedonantoja 12/1946. * = Laskettu kauppalaivaston bruttorekisteritonniäärästä edellisen vuoden päätyessä. ** = Vertailukohtana on vuoden 1938 loppu.

Kauppalaivaston taloudellisten sotarasitusten käsitteleminen ei ole täysin yksiselitteistä: lisääntyneet riskit kasvattivat rahtituloja sekä lisäsivät vakuutusmaksuja. Tämän vastapainona olivat sitten varsinaiset sotavahingot eli miinoihin ajot, torpedoinnit, pommitukset ja takavarikoinnit.

Kauppalaivaston taloudelliseen tilanteeseen on pitemmällä tähtäimellä välillisesti vaikuttanut se, että tonnistoja ei kyetty uudistamaan. Sodan aikana telakoiden tilauskirjat täyttyivät valtaosiltaan muista kuin uusien kauppalaivojen tilauksista.¹ Kaluston vanheneminen paransi kirjanpidollisesti varustamoelinkeinojen kannattavuutta, kun kuoletukset vapauttivat pääomia ilman, että olisi ollut mahdollisuuksia uusinvestointeihin. Sama ilmiö koski kaikkia elinkeinoja, mitä korosti poistojen tekeminen sotaa edeltäneiden kirjanpitoarvojen mukaan.² Sen sijaan

1 Crichton-Vulcanin telakalta valmistui jatkosodan aikana pääasiassa Saksan lipun alle menneitä aluksia. Poikkeuksen tässä suhteessa muodostavat kaksi Thordén -varustamolle toimitettua alusta. Wärtsilän Hietalahden telakkakin teki pääasiassa sotilastarkoitukseen menneitä aluksi. Tosin Suomen Höyrylaivaosakeyhtiölle valmistui kuuden aluksen sarja. (Haavikko 1984, s. 60–62, 200, 213.)

2 Schybergson 1944, s. 140–141.

kotimaan liikenteessä merenkulun suhteellinen asema parani, koska se saattoi tukeutua kotimaisiin polttoaineisiin.¹

Saksa antoi hyvissä ajoin ennen Englannin sodanjulistusta laivastolleen käskyn purjehtia ulos satamista, jotta se olisi valmiina toimimaan brittien merenkulkua vastaan. Seurauksena oli, että sodan ensimmäisen upotus lähellä Irlantia ajoittui jo samaksi päiväksi, jolloin Englanti julisti sodan Kolmannelle valtakunnalle.² Suomen kauppalaivastoa kohtasi sota-onnettomuus miltei heti yleismaailmallisen sodan alettua, sillä syyskuun 8. päivänä tuhoutui Pohjanmerellä ahvenanmaalainen teräsparkki Olivebank. Sen mukana hukkui 14 merimiestä.³

Merenkulun kokonaisvahingon selvittäminen voidaan aloittaa menetysten kirjaamisesta. Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot suomalaisten alusten sotavahingoiksi luokitelluista kokonaismenetyksistä vuosittain. Varustamoelinkeinon tappioista puhuttaessa on huomattava, että sotavuosinakin tapahtui normaaleja merionnettomuuksia. Ne eivät sisälly esitettyihin lukuihin. Sotavahingoiksi on luettu torpedointien, pommitusten ja miinoihin ajojen lisäksi sellaiset vahingot, jotka johtuivat poikkeuksellisista ja merenkulun turvallisuuteen liittyvistä järjestelyistä, kuten esimerkiksi merimerkkien poistamisesta.

Tarkastelun kohteena ovat tässä vaiheessa ainoastaan vahingot, jotka kohtasivat suomalaista kauppalaivastoa sen purjehtiessa siniristilipun alla. Lukuihin ei ole otettu mukaan vahinkoja, jotka sattuivat suomalaisille kauppalaivastolle niiden ollessa muun vallan takavarikoimina. Alusten menetykset siviilionnettomuuksissa vaikeuttivat tonnistoti-

1 Sota-aika merkitsi liikenteessä kotimaan kuljetusten korostumista ja rautateiden suhteellisen aseman vahvistumista. Merenkulun taloudellista asemaa kuvaavat seuraavat luvut:

Vuosi	A.	B.
1938	100	1 385
1939	111	1 667
1940	58	1 687
1941	47	1 646
1942	47	1 652
1943	55	2 060
1944	38	1 487
1945	23	1 755

A. = Vesiliikenteen volyyymi-indeksi (Leppänen 1973, s. 69).

B. = Vesiliikenteen liikennepalvelusten brutto-arvo käyvin hinnoin (Leppänen 1973, s. 61).

2 Vallerö 1963 (Statens offentliga utredningar 1963:60.), s. 12–13.

3 Suomen Merenkulku 9/1939; Dreijer 1969, s. 44.

TAULUKKO 39 Vuosina 1939–1945 tuhoutuneiden suomalaisten kauppa-alusten arvo, miljoonaa markkaa

Vuosi	Kaikki	Niistä sota- vahingot	Sotavahingot
	P _c	P _c	P ₃₈
1939	35	27	20
1940	64	49	28
1941	139	97	40
1942	125	89	30
1943	21	15	4
1944	134	109	24
1945	-	-	-
Yhteensä	519	387	148

Lähde: Merenkulkuhallituksen tiedonantoja 12/1946. Käypähintaiset luvut on deflatoitu 'Suomalaisten kauppa-alusten hintaindeksillä' eli bruttorekisteritonnin hinnan muutoksella.

lannetta, koska mahdollisuudet uusien alusten hankkimiseen olivat sota-ajan oloissa hyvin rajalliset. Suomen kauppalaivastoa pienensi myös seitsemän Suomessa rekisteröitynä olleen, tosiasiallisesti ruotsalaisten omistaman aluksen siirtyminen sinikeltaisten värien alle.¹

Suomalainen kauppalaivasto hupeni tuntuvasti, kun sota aiheutti 69 aluksen menetyksen. Vuosina 1939–1946 kokonaan tuhoutuneiden suomalaisten kauppa-alusten arvoksi muodostui oheisen taulukon mukaan 148 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Laskelma perustuu omistajien omiin arvioihin.²

Toinen osa kauppalaivaston menetyksistä koostuu takavarikoineista. Suomalaisia aluksia haltuunsa ottaneet maat vaihtuivat suurvalta-poliittisen aseman muutosten mukaan. Saksa takavarikoi aluksi siksi, että suomalaiset kuljettivat aluksillaan sotakieltotavaraa Englantiin.³ Tilanteen

- 1 Heikkinen H. 1960, s. 348–349. – Välirauhan jälkeen laivanvarustaja Gustaf Thordén siirsi Maarianhaminassa olleet rekisteröimättömänä olleet uudet alukset Ruotsiin, jossa ne rekisteröitiin. Tämä aiheutti lievää kahnausta Suomen ja Neuvostoliiton sotakorvausselvityksissä. (Keskinen 1987, s. 34–35.)
- 2 Osittaishaverit on tietojen puuttuessa jätetty tässä yhteydessä tarkastelun ulkopuolelle.
- 3 Talvisodan aikana saksalaisia kiellettiin purjehtimasta Suomeen (Peltovuori 1975, s. 77).

muututtua vuonna 1941 vuoroon tulivat länsiliittoutuneet. Muodollisessa sotatilassa vallinneen eron vuoksi suomalaisaluksia jopa kehoitettiin pyrkimään takavarikkoon mieluummin Yhdysvaltoihin kuin Englantiin.¹ Kolmas valtakunta palautti osan talvisodan aikana takavarikoimistaan aluksista Suomen ja Saksan välisten suhteiden muututtua lämpimimmiksi. Tilanne muuttui toiseksi syksyllä 1944, jolloin Saksa otti haltuunsa vaikutuspiirissään olleet suomalaisalukset. Sodan loputtua on suuri osa aluksista palautunut entisille omistajilleen.

Takavarikointien aiheuttamaa taloudellista rasitusta tarkastellaan seuraavassa siten, että alus katsotaan menetetyksi kokonaan vieraan valtion ottaessa laivan valvontaansa. Varustajan kannalta menettely vastaa hyvin todellisuutta, sillä vakuutusyhtiöt maksoivat korvauksen näin menetetyistä tonnistosta kuten muissakin merivahingoissa. Kun alus aikanaan mahdollisesti palautettiin, syntyi negatiivista rasitusta.

Menetykset eivät kaikilta osiltaan muodostuneet pysyviksi, vaan osa aluksista palautettiin ja osa jäi palauttamatta. Kahdeksaa suomalaista kauppa-alusta, jotka olivat takavarikoituina, kohtasi "uuden isännän" lipun alla purjehtiessa sotaonnettomuus.² Tiedot palautetuista suomalaisista kauppa-aluksista ilmenevät tuonnempana olevasta taulukosta, jossa ilmoitetut lukumäärä- ja uppoumaluvut on otettu merenkulkuatilastosta. Tiedot palautettujen alusten arvosta perustuvat omistajien merenkulkuhallitukselle tekemiin ilmoituksiin.

Kaiken kaikkiaan on takavarikoitujen alusten palautuksista koitunut edellä esitetyn laskelman perusteella 64 miljoonan vuoden 1938 markan negatiivinen rasitus. Kokonaisrasitusta arvioitaessa laskelmissa on otettava huomioon myös Yhdysvaltojen vuonna 1949 maksama 5,5 miljoonan dollarin korvaus palauttamattomista aluksista.³ Yhdysvalloissa oli takavarikossa kaikkiaan seitsemäntoista suomalaista kauppalaivaa. Näistä vain seitsemän palautettiin olojen parannuttua. Mainittu 5,5 miljoonan dollarin summa vastaa dollarin keskipurssin mukaan 930 miljoonaa vuoden 1949 markkaa tai 97 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.⁴

Takavarikoinnit merkitsivät varustajille myös rahtitulojen menetyksiä. Niistä todetaan ainoastaan, että nämä välilliset vaikutukset tulevat tarkasteltavaksi taloudellisen toiminnan supistumista käsittelevässä

1 Keskinen 1987, s. 35 Johan Nykoppin mukaan. — Sodan aikana suomalaisia merimiehiä oli internoituna Brittiläisen kansainyhteisön maissa seuraavasti: Englanti 405, Australia 116, Kanada 59, Intia 38, Kenia 22, Etelä-Afrikka 10, Trinidad 64 ja muut osat 13. (Nevakivi 1976, s. 181)

2 Heikkinen H. 1960, Liite 1.

3 Ericsson 1957, s. 66; Keskinen 1987, s. 35.

4 Suomen Laivanvarustajainyhdistys, vuosikertomus 1949, s. 9.

TAULUKKO 40 Toisen maailmansodan aikana takavarikoidut suomalaisalukset

Vuosi	Takavarikoitu lkm	Takavarikoitu Brt	Arvo Mmk Pc	Arvo Mmk P ₃₈ *
1940	14	21 557	29 **	21
1941	34	97 745	444	182
1944	47	35 235	259	60
Yhteensä	95	154 537	732	263

Lähde: SVT I Ba, eri vsk.; Merenkulkuhallituksen tiedonantoja 12/1946. * = Deflatoitu suomalaisten kauppaa-alusten hintaindeksillä. Ks. taulukko 37. ** = Vuoden 1939 hinnat.

luvussa. Kauppalaivaston asemaan vaikuttivat myös alueluovutukset ja sotakorvaukset. Ne sisältyvät taloudellisen rasituksen puolesta asianomaisiin alalukuihin erittelemättöminä erinä. Kokonaiskuvan saamiseksi on seuraavaan taulukkoon koottu tiedot kauppalaivaston sotatappioiden rahallisesta arvosta vuoden 1938 rahassa.

Kauppalaivaston kokonaismenetykseksi tuli esitetyn perusteella 237 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Se edusti noin yhtä kuudesosaa maamme kauppalaivaston arvosta mainitun vuoden lopulla. Norjassa, joka oli aivan eri luokan merenkulkuvaltio kuin Suomi, merenkulun menetyksiksi on arvioitu 57 prosenttia.¹ Suomen menetykset eivät olleet lähelläkään sitä.

Kauppalaivaston sotavahinkojen korvaaminen järjestettiin pääpiirteissään samalla tavalla vakuutusperiaatteella kuin kotiseutujen sotavahinkojenkin. Käytännössä tämä merkitsi tapahtuneiden vahinkojen jakamista vakuutusentottajien kesken. Merenkulun alalla varautuminen mahdolliseen sotaan oli alkanut jo vuonna 1935, jolloin suomalaiset vakuutusyhtiöt muodostivat Suomen sotavakuutuspoolin hoitamaan sotariskien jakamista vakuutusyhtiöiden kesken. Kun suursodan uhka maailmassa kasvoi eivätkä kotimaisten vakuutusyhtiöiden resurssit riittäneet tarpeellisen jälleenvakuutusturvaan, sotavakuutuspooli kääntyi maaliskuussa 1939 taloudellisen puolustusneuvoston puoleen. Tavoitteena oli saada valtion tuella riittävän tehokas sotavakuutusturva. Esitys johti myönteiseen tulokseen, kun eduskunta sääti heinäkuussa 1939 sotavakuu-

1 Hodne 1975, s. 447.

TAULUKKO 41 Takavarikosta palautetut suomalaisalukset

Vuosi	Palautettu lkm	Palautettu brt	Arvo Mmk Pc	Arvo Mmk P ₃₈
1942	7	8 430	30	10
1943	2	3 005	17	4
1944	-	-	-	-
1945	26	10 031	55	12
1946	9 **	22 107	100	18
1947 ***	15	26 680	252	30
1948	2	5 153	20	2
Yhteensä ¹	75 406	47		76

Lähde: Merenkulkuhallituksen arkisto, Alusrekisterikortisto, Aluksenomistajien tekemät tilastoilmoitukset vuodelta 1943; SVT I Ba, eri vsk. Miinusmerkki tarkoittaa negatiivista rasi-tusta. * = Deflatoitu kotimaisten kauppa-alusten hintaindeksillä. ** = Laskelmassa ei ole otettu huomioon s/s Edith H:ta, joka oli palautettaessa erittäin huonossa kunnossa. Niinpä aluksen entinen omistaja ei huolinut sitä vastaan, vaan hän piti mieluummin aluksestaan saamansa vakuutuskorvauksen kuin huoli aluksen takaisin. *** = Tällöin palautettiin myös s/s Leda, joka oli ollut upoksissa sotavahingon vuoksi Suomen alueen ulkopuolella. Sitä ei ole otettu huomioon laskelmassa.

tuslain. Sen mukaan valtio myönsi tarvittaessa jälleenvakuutuksia.¹ Tehtävään asetettiin valtion sotavakuutuslautakunta, joka aloitti toimintansa elokuun lopulla 1939. Jälkiselvittelytyöt sodan jälkeen kestivät 1950-luvulle saakka. Toiminnassaan sotavakuutuslautakunta noudatti liikeperiaatteita, missä sen voidaan katsoa onnistuneen hyvin. Valtion sotavakuutuslautakunta jälleenvakuutti myös tapaturmavakuutuksia ja muitakin kuljetusvakuutuksia sotavahingon varalta.²

Aikaisemmin esitetyissä tiedoissa kauppalaivaston sotatappioissa ei ole voitu ottaa huomioon tietojen puuttuessa osittaishavereita eikä tavaraerille tulleita vahinkoja. Jonkinlaisen käsityksen mainittujen vahinkojen suuruudesta antavat kuljetusvakuutuksista maksetut ja sotavahinkoihin perustuvat korvaukset. Näihin sisältyy myös muissa kuin merikuljetuksis-

1 Hoving 1948, s. 66, 68; As.kok 6.7.1939/208, 'Sotavakuutuslaki'; As.kok. 6.7.1939/209, 'Asetus sotavakuutuslain toimeenpanosta'.

2 VA, Sosiaaliministeriön asiakirjoja, Valtion sotavakuutuslautakunnan arkisto C II Pöytäkirjat; Hoving 1950, s. 68–70. - Valtion sotavakuutuslautakunta tuotti valtiolle miljardi markkaa. Ks. Simonen A. 1967, s. 111.

TAULUKKO 42 Kauppalaivaston sotamenetykset vuoden 1938 hinnoin, miljoonaa markkaa

Vuosi	Alusmenetykset	Takavarikot	Yhteensä
1939	20	-	20
1940	28	21	49
1941	40	182	222
1942	30	- 10	20
1943	4	- 4	0
1944	25	60	85
1945	-	- 12	- 12
1946	-	- 18	- 18
1947	-	- 30	- 30
1948	-	- 2	- 2
1949	-	- 97 *	- 97
Yhteensä	148	90	237

Lähde: Ks. edelliset taulukot. * = Yhdysvaltojen maksama korvaus.

sa tapahtuneita sotavahinkoja. Kuljetusvakuutuksesta maksettuja sotavahinkokorvauksia, joista on ensin vähennetty alusmenetyksien arvo, on pidettävä minimiarviona puheena olevista vahingoista. Niiden arvo ilmenee seuraavasta taulukosta.

Kerrotut 1 718 miljoonan markan korvaukset on taulukoitu korvauksen maksamisvuoden eikä vahinkovuoden mukaan, joten ne eivät anna täysin oikeaa kuvaa vahinkojen suuruudesta kunakin vuonna. Korvauksien maksamiseen perustuva deflatointi aliarvioi vahinkojen reaaliarvoa jatkuvan inflaation vallitessa. Esitetystä summasta on katsottava sotatappioksi korvauksien ja kauppalaivaston menetysten reaaliarvojen erotus, joka oli 499 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.

Sotavuodet koettelivat ankaralla kädellä sekä kauppalaivastoa että merenkulkijoita. Laivoja tuhoutui sotatoimissa ja joutui takavarikkoon. Moni merimies menetti siinä yhteydessä henkensä ja moni tuli internoiduksi kaukana kotirannoilta. Kansainvälinen tilanne varsinkin jatkosodan vuosina rajoitti suomalaisen merenkulun lähinnä Itämeren alueen liikenteeksi. Väli rauhan jälkeen elinkeinon asemaa vaikeutti parhaiden alusten joutuminen sotakorvausten osasuorituksiksi. Toisaalta osa tonnista aikarahdattiin neuvostoliittolaisten kuljetuksiin, kuten tuonnetun

TAULUKKO 43 Suomessa sodan johdosta maksetut kuljetusvakuutus-
korvaukset miljoonina markkoina

Vuosi	Korvaukset	
	P _c	P ₃₈
1939	9	9
1940	126	89
1941	319	185
1942	339	159
1943	76	31
1944	543	202
1945	190	46
1946	20	3
1947	55	8
1948	46	5
1949	- 5	- 1
Yhteensä	1 718	736

Lähde: SVT XXII A, Vakuutusolot, eri vsk.

tulee tarkemmin puhe.¹ Väli rauhan solmimisen jälkeen Suomessa oli jopa tonnistopula. Uudishankintoja vaikeuttivat sekä sotakorvaukset välillisine vaikutuksineen että pääomapula. Meriliikenne elpyi sotaa edeltävälle tasolle vasta vuonna 1950.²

1 Alenius 1947.

2 Kaukiainen 1988, s. 103–108.

7 SOTAKORVAUKSET

Sotakorvaus on sodan voittajan voitettulta jälkikäteen vaatima korvaus sodan aiheuttamista kustannuksista ja vahingoista. Kyseessä ovat silloin tavallisimmin valtioiden menetykset. Siinä yhteydessä yksityisten ihmisten vahingot merkitsevät hyvin vähän. Vaikka sotakorvaus -käsitteellä ei ole mitään yleisesti hyväksyttyä määritelmää, sen voidaan katsoa sisältävän kaikki taloudellisesti relevantit hyvitykset.¹ Ikivanhasta luontaisuuoritusperinteestä on uudemmalla ajalla luovuttu ja siirrytty rahasuorituksiin. Saksan ensimmäisen maailmansodan jälkeisen sotakorvauksen epäonnistuminen palautti huomion reaalisuorituksiin.² Suomessa toteutetussa siirtoväen korvaus- ja asutuspolitiikassa oli samoja reaalikorvauksiin tähtääviä elementtejä. Siinä yhteydessä ei pidetty hyväksyttävänä, että korvaukset olisivat hivenneet inflaation myötä.³

1 Auer 1980, s. 6404; Röper 1964, s. 812–814. Tulkinta vastaa hyvin anglosaksisissa maissa valitsevia käsityksiä sotakorvausten luonteesta.

Sotakorvauksia tutkineen Burkhardt Röperin luokituksen mukaan sotakorvaukset voidaan ryhmittää seuraavasti: 1. erilaiset työsuoritukset voittajavaltion hyväksi, 2. erilaiset tavaratoimitukset joko tuotantovälineiden luovutusten muodossa tai suoraan kansantalouden juoksevasta tuotannosta, 3. erilaiset raha- ja pääomasuoritukset, 4. omaisuudenluovutukset, 5. suoritukset ajallisesti rajoitettujen tai pysyvien alueluovutusten yhteydessä ja 6. muut, kuten patenttioikeuksien luovutukset ynnä muut sen kaltaiset.

2 Auer 1956, s. 2; Suviranta 1954.

3 Procopé 1949, s. 162–163.

Suomen vuosina 1940 ja 1944 solmimiin rauhan- ja välirauhansopimuksiin kuului lukuisia velvoitteita toimittaa tavaroita ja palveluksia voittaneelle osapuolelle. Ne voidaan jakaa kolmeen pääryhmään. Ensinnäkin palautustoimituksiin, joihin kuului luovutetulta alueelta viedyn omaisuuden palauttaminen tai korvaaminen, toiseksi varsinaisiin sotakorvaustoimituksiin, joiden tarkoituksena oli korvata Suomen Neuvostoliitolle sotatoimien yhteydessä aiheuttama vahinko, ja kolmanneksi niin sanottuihin saksalaissaataviin. Viimeksi mainittu kohta käsittää Suomen sotavuosina Saksalle syntyneen velan maksun Saksan sijasta Neuvostoliitolle. Vaikka saksalaissaatavien kohdalla ei tarkkaan ottaen olekaan kysymyksessä sotakorvausvelvoite, asian järjestäminen poikkeuksellisesti tekee siitä osan sodan taloudellista jälkiselvittelyä. Koska saksalaissaatavien siirtoa käsitellään tutkimuskirjallisuudessa tavallisesti sotakorvausten yhteydessä ja usein niiden kaltaisena, tässä menetellään samoin selkeämmän kokonaiskuvan saamiseksi.¹ Luvussa käsitellään myös muita rauhansopimuksesta aiheutuneita menoja, koska ne suurimmalta osaltaan liittyvät puheena oleviin toimituksiin ja sodan taloudellisiin jälkitilityksiin.

Käsittelyn yksinkertaistamiseksi on syytä määritellä taloudelliseksi rasitukseksi jokainen tavaratoimitus, joka on tehty veloitusetta Suomen joukkojen kontrolloiman alueen ulkopuolelle. Poikkeuksena jätetään lukuun ottamatta saksalaisten välirauhansopimuksen jälkeen maahan jättämä ja suomalaisen tulkinnan mukaan saksalainen tavara.

7.1 Talvisodan jälkeiset palautustoimitukset ja korvausvaatimukset²

Moskovassa vuonna 1940 solmitun rauhansopimuksen lisäpöytäkirjassa määriteltiin tehtaiden, siltojen, voimalaitosten ynnä muun sellaisen olevan vetäytymisvaiheessa erityisesti suojeltavaa omaisuutta. Sopimuksesta huolimatta omaisuutta tuhottiin ja evakuoitiin rauhansopimuksen solmimisen jälkeenkin. Omaisuuden tuhoamisesta ja palautusvaatimuksista tuli vuosiksi 1940–1941 jatkuva neuvottelujen aihe Suomen ja Neuvostoliiton

1 Virallisissa asiakirjoissa, kuten esimerkiksi valtion tilinpäätöksissä, palautustoimitukset ja saksalaissaatavien transferointi on pidetty omina kokonaisuuksinaan ja irrallaan varsinaisista sotakorvauksista.

2 Kyseinen luku on julkaistu aikaisemmin, ks. Nummela 1984b.

välille. Niitä käytiin ilman, että asiassa päästiin kumpaakaan täysin tyydyttävään tulokseen.¹

Muodollisesti korvausvaatimusneuvottelut lähtivät liikkeelle huhtikuun puolivälissä 1940, kun Neuvostoliitto jätti Suomelle kaksi noottia Karjalan hävityksistä. Suomi lupasi heti korvata rauhansopimuksen vastaiset vahingonteot. Samalla se pyrki osoittamaan perusteettomiksi konkreettisiin tapauksiin kohdistuneet väitteet. Syytökset johtivat yhteisen tutkijakomission asettamiseen.²

Sen ensimmäinen istunto 23. toukokuuta toi esille osapuolten erilaiset tulkinnat: Neuvostoliitto katsoi Suomen olevan korvausvelvollisen kaikesta poisviedystä tai hävitetyistä omaisuudesta. Suomi oli puolestaan valmis korvaamaan vain vihollisuuksien päättymisen jälkeen syntyneet vahingot. Samassa kokouksessa neuvostoliittolaiset arvioivat vahinkojen suuruudeksi noin 140 miljoonaa ruplaa.³

Asiasta oltiin todella erimielisiä. Sopuun pääsemiseksi Suomen valtuuskunta esitti, että kaikki Enson tehtaiden koneet luovutettaisiin poisviennin ajankohdasta riippumatta. Ehtona oli muista vaatimuksista luopuminen. Tähän Neuvostoliitto ei suostunut, vaan vaati edelleen kaikkien koneiden pikaista palauttamista tai korvaamista.⁴

Karjalan kannakselta viedyn kaluston palautus alkoi kesällä 1940 ja sitä kesti syksyyn saakka. Muun muassa Enson, Waldhofin⁵ ja Leppäkosken puunjalostuslaitosten sekä monien muiden tehtaiden koneistot

- 1 Soikkanen 1977, s. 76; Jalanti 1966, s. 44–45. Suomi on julkaissut pääosan neuvotteluihin liittyvistä asiapapereistaan vuonna 1941 Sinivalkoisen kirjan toissa osassa (Ulkoasiainministeriön julkaisuja, Suomen sinivalkoinen kirja II, Neuvostoliiton suhtautuminen Suomeen Moskovan rauhan jälkeen, Helsinki 1941). Siinä asiat esitetään luonnollisesti suomalaisille mahdollisimman myönteisessä mielessä.
- 2 Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 16–17. J. K. Paasikiven suhtautumisesta asiaan ks. Nyköpp 1975, s. 94–95. Neuvostoliitto teki asiasta arvovaltakysymyksen, kun se moitti Suomea 7.5.1940 ilmestyneessä Pravdassa rauhansopimuksen rikkomisesta.
- 3 Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 17; UM Fb 109/E9, Puhelinsanoma Lappeenrannasta 23/5 1940. Palautustoimituksia koskevaa aineistoa on myös palautusvaltuuskunnan arkistossa. VA, Palautusvaltuuskunnan arkisto, Suomalais-Venäläisen sekakomitean suomalainen valtuuskunta 1940–1941.
- 4 Tosin Neuvostoliiton neuvottelijat esittivät varauman, että jonkinlaista helpotusta olisi odotettavissa. Suomalaiset varautuivat siihen erottelemalla palautettavat koneet kahteen eri ryhmään sen mukaan, oliko koneet poistettu ennen vai jälkeen suomalaisten oman aikarajan eli tuntia vaille puolen päivän 13. maaliskuuta vuonna 1940 suomalaisen kellon mukaan. Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 1; UM 109/E9, Ulkomministeriön poliittinen tiedotus 67A 29.6.1940.
- 5 Vuonna 1928 saksalainen, alallaan yksi maailman vanhimmista, Zellstoffabrik Waldhof perusti Käkisalmeen 70 000 tonnia valkaisuamatonta sulfiittiseluloosaa tuottavan laitoksen. Vuonna 1938 sen palveluksessa oli toista tuhatta työntekijää. (Kuusinen 1982, s. 220).

palautettiin. Huomattava osa rautateiden liikkuvasta kalustosta (75 veturia, 120 henkilövaunua ja 1 868 tavaravaunua) matkasi myös takaisin.¹

Suomen Moskovassa edustaja sai vastaavan nootin Hangon alueesta 2.6.1940. Perusteluksi esitettiin rauhansopimuksen neljäs artikla. Näin Hangon kohdalta käynnistyivät samanlaiset neuvottelut kuin Kaakkois-Suomesta.² Suomalaisen tulkinnan mukaan alueen omistaja sai viedä irtaimen omaisuuden pois vuokraamaltaan alueelta. Vastapuolen tulkitsi asian toisin, ja Suomen oli myönnyttävä hyvin pitkälle Neuvostoliiton vaatimuksiin.³

Eräässä neuvotteluvaiheessa vaadittiin korvattavaksi jopa alueelta evakuoitu yksityisomaisuus. Erityisen hankalilta vaikuttivat asunnoista käydyt neuvottelut. Lokakuussa 1940 solmitussa ja Hangon aluetta koskevassa Krogensin sopimuksessa Suomi sitoutui palauttamaan viedyn omaisuuden eri luettelon mukaan. Palautustoimituksiin kuului muun muassa ratapölkkyjä, korkkimattoja ja kylpyammeita. Sen lisäksi Suomi sitoutui maksamaan rikottujen laitteiden korjauskustannuksina 5 562 600 ruplaa.⁴

Neuvostoliitto palasi marraskuussa 1940 täsmällisin luvuin korvauskysymykseen. Tuolloin Suomi oli miltei kokonaan toteuttanut vaaditut palautukset. Tarkistettu arvio hävityksistä käsitti 156 kohtaa. Näistä Hangon alue kokonaisuudessaan muodosti yhden position. Laskelmassa luettiin laitteiden hävitysten osuudeksi 134 410 000 ruplaa ja palauttamattomien koneiden osuudeksi 10 564 000 ruplaa eli yhteensä 144 974 000 ruplaa.⁵

Summa vastasi silloisen ruplakurssin mukaan noin 1 800 miljoonaa markkaa. Kun otetaan Hangon alueesta sovittu vahingonkorvaus (5,6 miljoonaa ruplaa) vähennyksenä kokonaissummasta huomioon, voidaan todeta Neuvostoliiton pysyneen koko ajan vaatimuksissaan. Hyvän

1 Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 19; Elomaa 1962, s. 43.

2 Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 21–, 89–90; Silvast 1985, s. 13–14. Neuvotteluista myös Lappalainen N. 1987, s. 26–28.

3 Neuvostoliittolaisten käsitykset omaisuuteen sen sijaintipaikan mukaan olivat tulleet esille jo syksyn 1939 neuvottelujen aikana. Silloin Neuvostoliitto ilmoitti olevansa valmis rahallisesti korvaamaan omaisuusmenetykset aluevastikkeen lisäksi. Ks. Tanner 1951, s. 113.

4 Suomen sinivalkoinen kirja II, s. 89–90.

5 UM 109/E9, Puhelinsanoma Lappeenrannasta 26.11.1940.

tahdon eleenä Neuvostoliitto ilmoitti vähentävänsä kokonaissummaa seuraavasti:

Kokonaisvahinkoarvio	144 974 000 ruplaa
<hr/>	
./ . A-ryhmän hyvityksenä (= ennen 13.3 poisviedyt)	17 552 000 "
./ . Hangon alueen valtion omaisuuden korjauskuluista	1 745 900 "
./ . Pienteollisuusryhmän palauttamattomista koneista	10 564 000 "
<hr/>	
Neuvostoliiton laskelman mukainen jäännös	114 700 600 ruplaa

Tästä jäännöksestä, johon sisältyy laskuvirhe, neuvostoliittolaiset katsoivat vielä voivansa tehdä 19 979 400 ruplan vähennykset, jolloin korvattavaksi jäi 94 722 000 ruplaa viidestätoista suurimmasta kohteesta, kuten esimerkiksi Ensosta, rautateistä ja Läskelästä.

Korvausvaatimuksensa osasuorituksena Neuvostoliitto oli valmis hyvittämään Suomea miljoonalla ruplalla Pelkolan alueesta. Toisin sanoen se tunnusti epäsuorasti, että Enson kohdalla tehty rajansiirto toteutettiin alkuperäisen rajapiirroksen vastaisesti. Hyvityksen jälkeen korvattavaksi summaksi jäi vielä 94 miljoonaa ruplaa.¹

Oma erityisongelma syntyi erilaisten rahasummien vertailtavuudesta. Sangen pian suomalaisille selvisi, että osapuolten selvityksissään käyttämien ruplien ostovoimat olivat aivan eri luokkaa. Suomalaiset lasivat Neuvostoliiton A-ryhmän eli ennen 13.3.1940 poisvietyjen koneiden hyvityshintojen ja omien asiantuntijoidensa tekemien koneiden hinnoittelun pohjalta, että suomalaisten ruplan kurssi vastasi 3,7 neuvostoliittolaisten ruplaa. Tämän suomalaiset neuvottelijat ottivat myöhemmin tarjouksissaan huomioon.²

Tammikuisessa vastauksessaan Neuvostoliitolle Suomi hyväksyi oikeutetuksi vaatimukseksi 8 250 000 ruplaa. Sen mielestä syntynyt korvausvelvollisuus koski ainoastaan 13.3.1940 klo 11 jälkeen tapahtuneita hävityksiä. Koska Suomi oli palauttanut siihen mennessä yhteensä 45 811 350 ruplan edestä A-ryhmän palautustavaraa, joka tuli suomalaisen tulkinnan mukaan vähentää korvaussummasta, korvausvelvollisuus oli

1 UM 109/E9, Puhelinsanoma Lappeenrannasta 26.11.1940; Enson rajalinjasta ks. esimerkiksi Tervasmäki 1979, s. 33–34.

Enso-Gutzeit on itse vähentänyt tilinpäätöksessään Enson tehtaiden menetyksien vuoksi 260 miljoonaa markkaa. (Hoving 1961, s. 506). Jääsken rajasiirroista yleensä ks. Ikonen 1966, s. 695–696.

2 UM Fb 109/E9, Insinööri Hyvärisen ulkoasiainministeriölle lähettämä laskelma.

täyttynyt monin kerroin.¹ Kysymys ei ratkennut ennen uuden sodan alkua.²

Edellä on sängen laajasti käsitelty talvisodan jälkeisiin palautustoimintaan liittyneitä diplomaattisia neuvotteluja. Siinä esiintyneet rahasummat ovat olleet ainoastaan keskustelujen aiheita. Tutkimusaiheen kannalta on sen lisäksi selvitettävä se, millaisia kuluja palautustoimituksista aiheutui. Ne koostuivat toimitetun omaisuuden arvosta sekä hallintokuluista. Edellisen suuruutta voidaan arvioida valtion varoista maksettujen korvausten ja sen oman luovutetun omaisuuden arvolla. Hallintokulut ovat muutoin selvitettävissä. Oheisen taulukon tiedot kuvaavat talvisodan jälkeisten palautustoimitusten rahallista arvoa Suomen kannalta.

Yhteenlaskettuna eristä muodostuu vuoden 1938 hintatason mukaan 253 miljoonan markan ylimääräinen ja sotakorvauksiin rinnastettava taloudellinen rasite. Käytännöllisistä syistä rasituksen on katsottava syntyneen kokonaisuudessaan vuoden 1940 aikana, vaikka luovutukset Hangon alueella jatkuivat vielä seuraavana vuonna.³

7.2 Sotasaalis ja ulkomaalainen omaisuus vuosina 1941–1944

Jatkosodan aikana jouduttiin erityisjärjestelyihin omien joukkojen hallussa olevalla alueella sijainneen ulkomaalaisen omaisuuden suhteen. Näistä käsitellään ensiksi sotasaalis-kysymystä ja sen jälkeen vihollismaiden kansalaisten Suomessa olleen omaisuuden hallintoa.

- Sotasaalis

Suomalaisten edetessä vuonna 1941 Moskovan rauhan johdosta Neuvostoliitolle luovutetuille tai vuokratuille alueille he kohtasivat runsaasti vihollisen jättämää ja taloudellisesti arvokasta materiaalia. Se on otettava huomioon negatiivisena rasituksena.

1 UM Fb 109/E9 Suomen valtuuskunnan kirje suomalais-venäläisen sekakomitean Neuvostoliiton valtuuskunnalle 2.1.1941.

2 Soikkanen 1977, s. 77.

3 UM Fb 109/ Suomalais-venäläinen sekakomitea (Gräsbäck), Suomen valtuuskunta, Hanko, Muistio 18.3.1941.

TAULUKKO 44 Talvisodan jälkeisten palautusten arvo palautuskulut mukaan lukien, miljoonaa markkaa

Kustannuslaji	Menot P _c	Menot P ₃₈ *
I KAAKKOIS-SUOMI		
- Palautetut koneet, korvaukset	129**	123
- " , lisäkorvaukset	4	4
- Palautuskustannukset	2	2
- Hankinnat	2	1
II HANKO		
- Korvaukset palautuksista	5	4
- Palautuskustannukset ja hankinnat	1	1
III Valtionrautatiet ja Tie- ja vesirakennushallitus		
	118	118
Yhteensä	261	253

Lähde: UM Fb 109/E9, Otso Wartiovaaran P.M. 30.5.1941 "Neuvostoliitolle luovutetuista koneista omistajille maksetut tai arvioimiskomitean (Sitä on totuttu kutsumaan Kannon komiteaksi I. N.) hyväksymät korvaukset, palauttamiskustannusten korvaukset ja samassa yhteydessä Neuvostoliittoa varten tehtyjen hankintojen maksut"; Valtionrautateiden osalta Rautatiehallituksen kertomus 1941, s. 40 (115 miljoonaa markkaa), Tie- ja vesirakennushallituksen osalta UM Fb 109/E9. (Kolme miljoonaa markkaa). Kun kyseessä ovat kirjanpitoarvot, voidaan niiden katsoa olleen vuoden 1938 hintatason mukaiset. Muun luovutetun valtion omaisuuden osalta ei ole käytettävissä tietoja. * = Korvausten hintataso = 1939, muut = vuoden 1940 hintataso. ** = Summasta on 85 miljoonaa korvausta sellaisesta omaisuudesta, joka on viety pois alueelta ennen rauhansopimuksen voimaantuloa. UM Fb 109/E9, Kannon komitean kirje valtioneuvostolle 16.1.1941.

Takaisinvaltauksen ja alueen valtakunnan yhteyteen palauttamisen välillä alueella ollut omaisuus ei ollut kenenkään omaisuutta. Alueen valtakunnan yhteyteen palauttamisen kanssa saatettiin alueella aikaisemmin voimassa olleet omistusoikeudet voimaan 6.12.1941.¹ Tavara, jolla ei ollut omistajaa, katsottiin sotasaaliiksi, ja se jäi puolustusvoimien hallintaan.²

Sotasaaliina oli huomattava määrä muun muassa aseita, joita Suomen puolustusvoimat käytti sittemmin taistelussaan. Lisäksi sotasaaliina saatiin huomattavia määriä puutavaraa, koneita ja laitteita.

-
- 1 As.kok. 6.12.1941/839, 'Laki eräiden valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella olevaa omaisuutta koskevien oikeuksien ennalleen palauttamisesta'.
 - 2 Sotasaaliin määritelmästä ks. ed. vastaava kohtaa puolustusmenoissa.

TAULUKKO 45 Myydyn sotasaaliin määrä vuosina 1941–1944

A) ERI VUOSINA, MILJOONAA MARKKAA

Vuosi	Arvo
1941–1942	341
1943	210
1944	84
Yhteensä	635

B) TAVARA-LAATUNSA MUKAAN, MILJOONAA MARKKAA

Tavaralaatu*	Arvo	Jakauma, Pros.
Metsä- ja maataloustuotteet	239	38
Tekniset koneet	104	16
Rautatuotteet	170	27
Teollisuustuotteet	53	8
Sekalaiset	69	11
Yhteensä	635	100

Lähde: SArk T 20791/Kertomus PvPESSaaltston toiminnasta, s. 36. Tiedot ovat ilman Hangon aluetta, josta myydyn sotasaaliin arvoksi on ilmoitettu 5 miljoonaa markkaa. * = Luokittelu perustuu sotasaalistoimiston omaan jaotteluun.

Taloudelliseksi hyödyksi määritellään tässä yhteydessä ainoastaan se osa sotasaaliista, joka tavalla tai toisella joutui puolustusvoimien ulkopuolelle. Menettely johtuu puolustusmenojen määrittelemisestä kulutusmenoiksi. Koska erilaisten sotatarvikkeiden menettäminen ei voi olla taloudellinen raskaus, ei sellaisen sotasaaliiksi saamisestakaan voi koitua taloudellista hyötyä. Menettely on perusteltavissa laskennallisilla seikoilla, sillä esimerkiksi Suomen puolustusvoimat toimi sekä talvi- että varsinkin jatkosodassa paljolti sotasaaliskalustolla.¹

Sotasaaliin määrästä kertoo jotakin se, että Karjalasta lähetettiin kanta-Suomeen erilaista sotasaalista yhteensä 2 164 vaunulastia.² Vuoden

1 Ks. Tirronen 1975, s. 125, 129, 135, 150, 157, 164, 169.

2 Simonen S. 1965, s. 116. Vertailun vuoksi mainittakoon varsinaisia sotakorvauksia toimitetun rautateitse 141 490 vaunukuormaa (Harki 1971, s. 337).

1942 loppuun mennessä myytiin sotasaalispuutavarana tukkeja 6 185 000 j³, ratapölkkyjä 182 000 kpl, paperipuuta 120 000 m³ ja polttopuuta 395 000 m³.¹ Hankoniemen varastosta luovutettiin toukokuuhun 1942 mennessä erilaista sotasaalista 3 500 tonnia. Vuokralainen jätti lähtiessään alueelle miltei kaikkea, mitä kolmenkymmenentuhannen hengen sotilastukikohdan voi kuvitella käyttävän. Jatkosodan jälkeen osa saadusta sotasaaliista palautettiin. Esimerkiksi Hangosta sotasaaliina saadut rautatietykit luovutettiin takaisin Neuvostoliitolle.²

Armeija itse käytti huomattavat määrät sotasaalispuutavaraa. Sotasaaliin myynnistä puolustuslaitoksen ulkopuolelle syntyi negatiivista taloudellista rasitusta. Sen määrä ilmenee oheisesta taulukosta. Sotasaaliin myyntitulot on tuloutettu valtion tilinpäätöksissä. Siten ne on otettu huomioon puolustusmenojen kohdalla sotarasitusta pienentävänä tekijänä.

Huomattava osa sotasaalista oli peräisin Itä-Karjalasta. Marraskuun puoliväliin 1942 mennessä alueen sotilashallinto oli myynyt sotasaaliina puutavaraa 61 miljoonalla markalla ja muuta omaisuutta 138 miljoonalla markalla.³

Tuotannollisessa mielessä alue ei missään nimessä ollut toimintavalmis, sillä Neuvostoliitto joko tuhosi tai kuljetti pois Itä-Karjalan teollisuuden koneistot ennen alueen joutumista suomalaisten haltuun.⁴ Seutukunta ei muutoinkaan kyennyt huoltamaan itseään. Väestön huollon turvaamiseksi sinne vietiin Suomesta elintarvikkeita huomattavia määriä.⁵ Huoltokysymyksen kärjistyminen ei johtunut ainoastaan vajaan sadantuhannen paikallisen asukkaan tarpeista, vaan suomalaisten joukkojen ja muun henkilöstön kulutus näytteli hyvin huomattavaa osaa ongelman paisumisessa. Alueen väestöstä oli jäänyt entisille asuinsijoilleen noin yksi neljäsosa. Heistä noin puolet luettiin suomenheimoisiksi ja toinen puoli muiksi kansallisuuksiksi.⁶

Alueen kaupallisia asioita varten neljä suurinta suomalaista keskusliikettä perusti Vako Oy:n, joka toimilupansa avulla muodosti paikallisen monopolin Itä-Karjalassa. Se maksoi toiminnastaan Itä-Karjassa vuoden 1942 puoliväliin viiden prosentin toimilupamaksua. Sen jälkeen se maksoi

1 Sark T 20791 / Kertomus Puolustusvoimain pääesikunnan sotasaalistoimiston toiminnasta, s. 6.

2 Lappalainen N. 1987, s. 230–232.

3 VA, Sotatalouden tarkastus III, Itä-Karjalan Sotilashallintoesikunnan tarkastus tammikuun 11–15 päivinä 1943, S.D. 3/51 1943, s. 10–11. Esimerkiksi Petroskoin rautatievarikolta suomalaiset saivat jatkosodan aikana puoli miljoonaa tonnia kivihiltä (Aarnio 1966, s. 75.)

4 Merikoski 1944, s. 12–13.

5 Merikoski 1944, s. 22–23.

6 Lappalainen N, 1991, s. 184.

liikevaihtoverona 10 prosenttia Itä-Karjalan sotilashallinnon esikunnalle. Myös teollisuuden tuotosta tuloutettiin osa sotasaalistoilimiston kautta. Vuonna 1942 Vako Oy:n liikevaihdoksi muodostui 237 miljoonaa markkaa ja vuonna 1943 yhteensä 298 miljoonaa markkaa. Mikään pieni yritys kahdensadan toimipaikan toiminimi ei siis ollut.¹

- Ulkomaalainen omaisuus

Jatkosodan alettua suomalaisten tarkoituksena oli ylläpitää taloudelliset suhteet Englantiin mahdollisimman laajoina. Diplomaattisten suhteiden katkeaminen syyskuussa 1941 johti siihen, että Suomessa säädettiin kansainvälisten esikuvien mukaan laki, jolla otettiin maassa oleva vihollismaiden kansalaisille kuuluva omaisuus valtion haltuun. Sitä ennen Englanti oli jo ryhtynyt soveltamaan omaa Trading with Enemy Act'iaan Suomen kansalaisiin. Sen johdosta maassa ollut suomalaisomaisuus määrättiin erityisen vihollisomaisuuden hoitajan haltuun.²

Laki vahvistettiin tammikuussa 1942. Sitä ennen Englanti oli ehtinyt julistaa sodan Suomelle. Maaliskuussa 1942 valtioneuvosto vahvisti ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan ohjesäännön.³ Hoitokunnan hallussa oli vuoden 1943 toukokuun lopulla päivätyn selvityksen mukaan 38 miljoonan markan edestä pankkitalletuksia, 59 miljoonan markan edestä osakkeita sekä 4 miljoonan arvoiset kiinteistöt ja asunnot. Sen ohella hoitokunnan hallinnassa oli 13 toiminimeä, joiden vähimmäisarvoksi esitettiin 500 miljoonaa silloista markkaa. Varallisuuden yhteisarvo kohosi silloin ainakin 775 miljoonaan markkaan.⁴ Jatkosodan aikana hoitokunnan toiminta rahoitettiin sen hallussa olleen omaisuuden tuotoilla. Esimerkiksi vuonna 1944 sen tuotot olivat liki kolme miljoonaa mark-

1 Vako Oy:n vuosikertomukset; Kulomaa 1989, s. 163, 166; Merikoski 1944, s. 80–81; Lappalainen N. 1991, s. 186.

2 Polvinen 1979, s. 77–993; Valtiopäivät 1941, Asiakirjat I, Hallituksen esitys N:o 83 'laiksi hallituksen ottamaan valtion haltuun Suomessa olevaa ulkomaalaista omaisuutta.

3 As.kok. 9.1.1942/18, 'Laki hallituksen oikeuttamisesta ottamaan valtion haltuun Suomessa olevaa ulkomaalaista omaisuutta'; As.kok. 16.1.1942, 'Asetus Suomessa olevan ulkomaalaisen omaisuuden ottamisesta valtion haltuun'; As.kok. 5.3.1942/188, 'Valtioneuvoston päätös, joka sisältää valtion haltuun otettua ulkomaalaista omaisuutta hoitamaan asetetun hoitokunnan ohjesäännön'.

4 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 8/VI, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittely 1.6.1943 valtiovarainministeriöstä, Liite: 'Matti Virkkusen P.M. niiden perusteiden määrittämisestä, joiden mukaan ulkomaalaisen omaisuuden hoitoon uskotusta omaisuudesta on suoritettava korvausta hoitokustannusten suorittamisesta'.

kaa ja kulut lähes miljoonan. Kokonaislaskelmassa sellaiset voidaan jättää huomioon ottamatta.¹

Välirauhansopimuksen 12. artikla velvoitti palauttamaan takaisin liittoutuneiden kansalaisten omaisuuden. Sen johdosta lokakuussa 1944 annettiin asetus, jossa kumottiin lain soveltaminen jatkosodan aikaisten vihollismaiden kansalaisiin. Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan tehtävä ei päättynyt tähän, vaan sen haltuun uskottiin nyt Saksan ja Unkarin kansalaisten omaisuus. Siihen palataan tuonnempana uudelleen.²

7.3 Varsinaiset sotakorvaukset

Välirauhansopimuksen yhdennentoista artiklan mukaan Suomi sitoutui "korvaamaan Neuvostoliitolle sotatoimien ja Neuvostoliiton alueen miehityksen johdosta Suomen aiheuttamat vahingot 300 miljoonan dollarin arvosta maksettavaksi kuudessa vuodessa tavaroina (puutavaraa, paperia, selluloosaa, meri- ja jokialuksia, erilaisia koneita)". Varsinaisen välirauhansopimuksen liitteessä jätettiin sotakorvaustoimitukset sovittaviksi myöhemmissä neuvotteluissa.³

Neuvostoliiton pyrkimys saada sotakorvausta Saksalta ja sen liittolaisilta näyttää länsimaisten lähteiden mukaan tulleen muiden liittoutuneiden tietoon Englannin ulkoministeri Anthony Edenin Neuvostoliiton vierailun aikana joulukuussa 1941. Tällöin Stalin esitti käsityksiänsä tulevasta rauhansopimuksesta siinä tapauksessa, että sota päättyisi liittoutuneiden voittoon. Kyseessä oli vain periaatteellinen kannanotto. Sotakorvauksen suuruudesta tai muodosta ei puhuttu. Sotakorvausvaatimusten syntyhistoriaa arvioitaessa on otettava huomioon, että Neuvostoliiton talous oli tiukimmillaan marras–joulukuussa 1941. Tuolloin oltiin juuri

-
- 1 VA, Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto Fa 1, Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunta ulkoasiainministeriölle 5.X.1945.
 - 2 As.kok. sopimussarja 1944:4; As.kok. 26.10.1944/741, 'Asetus hallituksen oikeuttamisesta ottamaan valtion haltuun Suomessa olevaa ulkomaalaista omaisuutta annetun lain nojalla annettujen eräiden asetusten kumoamisesta'; As.kok. 10.10.1944, 'Asetus hallituksen oikeuttamisesta ottamaan valtion haltuun Suomessa olevaa ulkomaalaista omaisuutta annetun lain soveltamisesta eräisiin valtioihin ja niiden kansalaisiin'.
 - 3 As.kok. sopimussarja 1944/4, 11 artikla; Samanlainen velvoite oli myös Romanialla (12.9.1944) ja Unkarilla (20.1.1945). Suviranta 1967, s. 254–255; Heikkilä 1989, passim.

hyväksytyt suunnitelmat talouden suuntaamiseksi sotatalouden vaatimusten mukaisesti.¹

Sotakorvausvaade konkretisoitui, kun Neuvostoliitto esitti Yhdysvalloille maaliskuussa 1943 minimiehtonsa Suomen kanssa mahdollisesti solmittavasta rauhasta. Suomen tuli maksaa sotakorvauksena vähintään puolet Suomen Neuvostoliitolle aiheuttamista vahingoista. Yhdysvallat oli eri mieltä Neuvostoliiton kanssa sotakorvauksista. Liian koviksi tulkitut ehdot eivät välittyneet Suomen tietoon.²

Sotakorvausasiaa valmisteltiin sekä Neuvostoliitossa että Englannissa ainakin vuodesta 1942. Neuvostoliittolaiset julkistivat kantansa läntisten pääliittolaisten pääkaupungeissa loppuvuodesta 1943. Sotakorvausvelvollisten joukossa mainittiin nimenomaisesti myös Suomi muiden Saksan liittolaisten rinnalla.³

Liittoutuneet pääsivät Suomelle lankeavasta sotakorvauksesta yksimielisyyteen Teheranin konferenssissa 28.11.–1.12.1943. Moskovassa kahta kuukautta aikaisemmin pidetyssä ulkoministerikokouksessa oltiin sovittu ainoastaan yleisestä Saksaa ja sen liittolaisia koskevasta sotakorvausvelvoitteesta. Nyt asiasta sovittiin täsmällisemmin. Korvauskysymys liittyi osana Neuvostoliiton esittämiin Suomea koskeneisiin rauhanehtoi-

1 Suviranta 1954, s. 6–7; Polvinen 1979, s. 143; Voznesensky 1949, s. 37. Länsiliittoutuneiden piirissä tämä ei herättänyt ihastusta, koska yleinen mielipide niissä oli ensimmäisen maailmansodan kokemusten perusteella sotakorvauksille kielteinen. Elokuussa 1941 allekirjoitettu Atlantin julistuskin korosti taloudellisen tasa-arvon periaatetta sodan jälkeisessä maailmassa. (Suviranta 1948, s. 17–18; Heikkilä 1983, s. 15.)

2 Polvinen 1979, s. 215; Heikkilä 1983, s. 20–21.

3 Suviranta 1954, s. 6–, 11–; Heikkilä, s.a., s. 11–23. — Keskenään liittoutuneet pääsivät periaatteellisella tasolla sopimukseen Saksalle (tässä yhteydessä ilman liittolaisia) asetettavasta sotakorvauksesta Moskovan ulkoministerikokouksessa lokakuussa 1943. (Suviranta 1954, s. 11; Heikkilä 1983, s. 17–18).

Neuvostoliiton pyrkimyksistä saada sotakorvauksia Saksalta meneillään olleen sodan päätyttyä oltiin Suomessa tietoisia viimeistään syksyllä 1943, jolloin Neuvostoliiton vaatimuksista kirjoitettiin avoimesti Englannin lehdissä. Samoin asia on jo tuossa vaiheessa ollut maamme ulkoasiain johdon tiedossa. Laajemmalti asia on suomalaisille tullut tutuksi Talouselämä-lehden kirjoitettua 21.1.1944 ilmestyneessä numerossa, että Neuvostoliitto on vaatimassa 300–400 miljardin kultaruplan korvausta Saksalta liittolaisineen. Samalla lehti mainitsi, että osa korvauksesta määrätään Suomen maksettavaksi, mikäli Neuvostoliiton vaikutusvalta on riittävän suuri. (Suviranta 1954, s. 7ff.; Talouselämä 1944: 3–4, s. 32.)

Ulkoministeri Henrik Ramsay on syksyllä 1943 arvellut Ulkoasiain valmistelukunnan toisen jaoston kokouksessa, että tulevaan rauhansopimukseen sisältyy taloudellisia artikloja. (UM, asianomaisen jaoston pöytäkirjat). — Toisen jaoston tehtävänä oli valmistella tulevaan rauhaan liittyviä taloudellisia asioita.

hin. Olennaisena osana niihin kuului velvollisuus korvata aiheuttamansa sotavahingot viisikymmentäprosenttisesti.¹

Virallisesti sotakorvausehto tuli suomalaisten tietoon rauhantunnustelujen yhteydessä helmikuussa 1944. Silloin Neuvostoliiton edustaja madame Alexandra Kollontay kertoi maansa rauhanehdot Tukholmassa sekä Suomen edustajalle J. K. Paasikivelle että Dagens Nyheterille, joka julkisti ne. Siinä vaiheessa sotakorvausta pidettiin mahdollisen rauhansopimuksen kohtana, josta voitaisiin neuvotella Moskovan kanssa. Velvoite jäi tässä vaiheessa yksityiskohdiltaan täsmentämättä.²

Suomen edustajat matkustivat maaliskuussa 1944 Moskovaan saadakseen täsmennyksiä rauhanehdoin. Silloin Neuvostoliitto kertoi sotakorvausten suuruudeksi 600 miljoonaa dollaria ja maksutavaksi tavaratoimitukset viiden vuoden kuluessa. Summan ilmoitettiin vastaavan puolta Suomen Neuvostoliitolle aiheuttamasta vahingosta, jonka suuruudeksi oli arvioitu 1 200 miljoonaa dollaria. Suomalaisille ei esitetty tarkempia laskelmia siitä, miten summaan oli päädytty. Lisäksi kävi ilmi, että korvauksen täyttämiseen tarvittavat hyödykkeet tultaisiin hinnoittelemaan kulloinkin vallitseviin maailmanmarkkinahintoihin.³

Punnitessaan rauhanehtoja eduskunnan ulkoasiainvaliokunta hankki lausunnot sotakorvausvaatimuksen rasittavuudesta ja Suomen kansantalouden mahdollisuuksista selvittää siitä. Asiantuntijoina kuultiin suomalaista professori Bruno Suvirantaa ja ruotsalaista professori Artur Montgomerya. Väinö Tannerin mukaan molemmat pitivät suoriutumista mahdottomana Suomen kansantaloudelle, vaikka maa olikin ollut suomalaisen mittapuun mukaan huomattava pääoman viejä 1930 luvulla.⁴

1 Liittoutuneiden johtajat eivät suinkaan olleet yksimielisiä Suomen sotakorvauksesta, sillä Englannin pääministeri Winston Churchill oli aluksi epäilevällä kannalla sen tarkoituksenmukaisuudesta. Hän nimittäin arveli olevan kyseenalaista kykenisikö Suomi sellaisesta selviytymään. Generalissimus Stalin oli eri mieltä hänen kanssaan maamme maksukyvyistä. Stalin arveli, että Suomen kykenee suoriutumaan kunnialla asetettavasta sotakorvauksesta. Tällöin ajateltiin maksuajaksi viidestä kahdeksaan vuotta ja maksutavaksi tavaratoimitukset. Jos otetaan vertailukohdaksi Suomen ulkomaan velan kehitys 1930-luvulla, voidaan todeta Stalinin olleen täysin oikeassa, sillä Suomi oli tuolloin merkittävä pääoman viejä. Tämä ilmeni muun muassa siinä että maamme ulkomainen velka aleni vuosikymmenen kuluessa noin kymmenestä miljardista markasta lähelle nollaa. (Alho 1940; Tudeer 1940b; Lehtinen 1967, s. 228) Lopulta Churchill luopui Suomen sotakorvausvelvoitteen vastustamisesta. Tässä yhteydessä on huomautettava myös siitä, että Yhdysvaltojen edustaja presidentti Franklin Roosevelt ei osallistunut Suomen asian käsittelyyn. Yhdysvallathan ei virallisesti ollut sotatilassa Suomen kanssa. (Polvinen 1979, s. 291–293; Heikkilä 1983, s. 21; Heikkilä 1989, s. 18–21. Ks. myös Nevakivi 1976, s. 189.)

2 Polvinen 1980, s. 17–18; Linkomies 1970, s. 305.

3 Palm 1972, s. 94–95.

4

Korvausvaatimukseen kaatuivat rauhantoivomukset sillä kertaa – osin kysymyksessä oli myös paras perustelu hylätä rauhanehdot.¹

Uudelleen kysymys tuli esille syyskuussa 1944, kun aselevon jälkeen neuvoteltiin välirauhan ehdoista. Neuvottelu -nimitys on harhaanjohtava, sillä Suomelle ojennettiin ehdot. Sotakorvausvelvoite sisältyi niihin tämän luvun alussa siteeratussa muodossa. Sopimuksen mukaan Suomen tuli korvata myös muille liittoutuneille kuin Neuvostoliitolle aiheuttamansa vahingot. Niistä sopiminen jätettiin myöhemmäksi eikä niiden suuruudesta esitetty arviota.²

Toisen maailmansodan loppuvaiheissa kaikille Saksan kanssa samalla puolella olleille Itä-Euroopan maille asetettiin kaavamainen 300 miljoonan dollarin sotakorvausvelvoite, jossa saamamiehenä oli Neuvostoliitto. Asukaslukuun verrattuna Suomen sotakorvausvelvoite oli niistä selvästi ankarin. Suomelle sotakorvaus merkitsi asukasta kohti laskettuna 80 dollaria, kun se Unkarin kohdalla oli 30 ja Romanian kohdalla 15 dollaria.³ Jonkinlaisena merkinä Suomen kohdalle tulleen velvoitteen ankaruudesta voidaan pitää sitäkin, että Suomen korvattavaksi määrättiin puolet sen Neuvostoliitolle aiheuttamista vahingoista ja Romanian vain yksi viidesosa.⁴

Yksityiskohtaisia neuvotteluja sotakorvaustoimitusten sisällöstä ja hinnoittelusta käytiin Helsingissä syksyllä 1944. Suomalaisten ennakkoodotukset pettivät kahdessa suhteessa. Ensinnäkin he olivat ajatelleet toimitusten käsittävän pääasiassa perinteisiä puuhun perustuvia vientituotteita, kun Neuvostoliitto vaati ensi sijassa pääomatavaroita, kuten koneita ja laitteita. Näiden suurtuotannossa Suomessa oli suhteellisen

1 Soikkanen 1977, s. 189; Tanner 1952, s. 230–231, Polvinen 1980, s. 35; Harki 1971, s. 73–74. Heikkilä 1983, s. 32; Linkomies 1970, s. 327. Vastapuolikin ymmärsi yskän eli että kitkaa oli jossain muualla.

Montgomery 1955, s. 172–173. Professori Montgomery on puolestaan pitänyt Tannerin väitettä omalta osaltaan virheellisenä. Myös toinen tunnettu ruotsalainen kansantaloustieteilijä Gustaf Cassel osallistui julkisesti keskusteluun vaatimalla Svenska Dagbladetissa 8.4.1944, että Neuvostoliitto luopuisi vaatimasta Suomelta sotakorvauksia. Ks. Heikkilä 1983, s. 31. Prof. Suvirannan lausunto UM Fb 110:73.

2 As.kok. 19.9.1944/645; Auer 1956, s. 12ff. Heikkilä 1983, s. 127 on osoittanut, että artikla on Englannin osalta jäänyt merkityksettömäksi. Näin on ollut, koska Englannin ulkoministeriö katsoi olevansa oikeutettu vaatimaan sotakorvauksina Suomelta vain ei-sotilaalliselle omaisuudelle sotilasoperaatioiden johdosta aiheutuneen vahingon.

3 Auer 1963, s. 67; Röper 1964, s. 819. Suomen rauhanneuvottelijat vetosivat turhaan velvoitteen suhteelliseen raskauteen Moskovassa syyskuussa 1944. Ks. esim. Nykopp 1975, s. 148.

4 Heikkilä 1983, s. 35.

vähän kokemuksia.¹ Toiseksi suomalaiset olettivat hinnoittelussa käytettävän maailmanmarkkinahintoja, kuten maaliskuun neuvotteluissa oli esitetty. Neuvostoliittolaiset vaativat sen sijaan vuoden 1938 maailmanmarkkinahintojen noudattamista.² Tässä ilmeni osapuolten periaatteellinen näkemusero. Neuvostoliitto pyrki saamaan korvauksena tietyn tavaramäärän ja suomalaiset pyrkivät selviämään velvoitteestaan toimittamalla tavaroita tietyn summan edestä.³ Vuoden 1938 maailmanmarkkinahintojen noudattaminen oli suomalaisille pettymys, sillä se merkitsi sotakorvausrasituksen palautumista muodollisesta puoliintumisesta huolimatta maaliskuiselle tasolle, jopa sen yli.

Hinnoitteluperuste tuli merkittäväksi tekijäksi. Sopimuksen tätä artiklaa koskevassa liitteessä todettiin ainoastaan käytettävä hinnoitteluyksikkö – Yhdysvaltojen dollari sen kultapariteetin mukaisesta arvosta eli 35 dollaria unssilta kultaa⁴ eli siinä tavallaan puhuttiin vuoden 1938 hintatasosta, vaikka kullan arvo tavaroissa mitattuna laski Yhdysvalloissa toisen maailmansodan aikana. Ongelma korostui juuri konepajateollisuudessa, josta ei ollut riittävästi vertailuaineistoa ja joka todella joutui suuntaamaan tuotantoaan uudelleen.⁵

Neuvostoliitto antoi periksi alkuperäisestä hinnoitteluperiaatteestaan hieman. Syksyllä 1945 se suostui korottamaan valmiiden tuotteiden hintoja 10 prosentilla ja pääomahyödykkeiden hintoja 15 prosentilla. Romanianlaisten suhteen Neuvostoliitto oli jo edellisen vuoden joulukuussa sopinut samanlaisesta hinnoittelusta.⁶ Hinnoitteluperiaatteiden muuttami-

- 1 Harki 1971, s. 55; Oksanen–Pihkala E. 1975, Liitetaulukko 2; Tarkka 1988, s. 58–59. Tähän on lisättävä, että Suomen teollisuuden kapasiteetin kasvu sotavuosina oli tapahtunut nimenomaisesti metalliteollisuuden piirissä. Sillä oli siksi hyviäkin mahdollisuuksia selvittää toimituksista. Metalliteollisuuden osuus viennistä oli ennen sotia vaatimattomat 3,7 prosenttia.
- 2 Ks. Heikkilä 1983, s. 63. – Ensimmäisen maailmansodan jälkeen hinnat palautuivat sotaa edeltäneelle tasolle. Suomessakin uskottiin vielä vuonna 1942 hintojen palautumiseen rauhanaikaisiksi. Ks. von Fieandt 1970, s. 187.
- 3 Auer 1956, s. 194.
- 4 Auer 1956, s. 12.
- 5 Auer 1956, s. 215; Nykopp 1975, s. 153. Tuomas Keskinen on idänkauppaa koskevassa kirjassaan luonnehtinut Stalinin sotakorvauskantaa hyvin merkittäväksi Suomen teollisuuspolitiikan kannalta. (Keskinen 1987, s. 22)
- 6 Heikkilä 1983, s. 73. – Korvauserusteiden tarkistaminen Suomen eduksi tapahtui sen jälkeen, kun sotasyyslakia koskenut erimielisyys oli poistunut päiväjärjestyksestä. Myös muut sotakorvauksia Neuvostoliitolle toimittamaan määrätyt maat saivat vastaavan alennuksen. Jukka Tarkka on tulkinut kyseisen asian olleen merkin Neuvostoliiton kasvaneesta luottamuksesta Suomen valtiojohtoon, mikä vaikuttaa luonnolliselta selitykseltä.

nen pienensi Suomelle sotakorvauksista aiheutuvaa rasitusta noin 266 miljoonaan vuoden 1938 dollariin.¹

Vuoden 1938 markoissa sotakorvausvelvoite vastasi Nils Meinanderin jo vuonna 1946 julkaiseman kirjoituksen mukaan 12 450 miljoonaa markkaa.² Tutkimuskirjallisuuteenkin on pesiytynyt käsitys, että neuvostoliittolaiset käyttivät häikäilemättömästi hyväkseen Suomen hädänalaista asemaa sotakorvaustoimituksista yksityiskohtaisesti sovittaessa. Perusteluna on käytetty eroavia hintatasoja. Itse asiassa Suomessa oltiin hyvin varhain perillä sotakorvausvelvoitteen todellisesta rasittavuudesta, sillä *Talouselämä* -lehdessä kirjoitettiin kullan hintaan vedoten jo lokakuun alussa, että sotakorvaus ei ollut arvoltaan 5–6 miljardia vaan 12–13 miljardia markkaa.³

Joulukuussa 1944 solmitun perussopimuksen mukaan Suomen tuli toimittaa sotakorvauksina kaikkiaan 300 miljoonan sotakorvausdollarin edestä erilaisia hyödykkeitä. Painopiste oli metalliteollisuuden tuotteissa. Tämän 17. joulukuun vuonna 1944 solmitun ja sotakorvausta käsittelevässä kirjallisuudessa perussopimukseksi nimetyn asiakirjan mukaan toimitusaika oli kuusi vuotta. Tavarointa määrättiin toimitettavaksi oheisen taulukon mukaisesti.

Toimitusten jakauma oli tasajakauma eli jokaisena vuonna tuli toimittaa hyödykkeitä 50 miljoonan sotakorvausdollarin edestä. Jako ei koskenut erikseen kutakin tavararyhmää, vaan ainoastaan koko toimituksia. Sotakorvaustuotteet oli maksettava pääasiassa Suomen kansantalouden juoksevasta tuotannosta. Ainoastaan viisi prosenttia kokonaissummasta koostui olemassa olevan kansallisvarallisuuden luovuttamisesta.⁴ Tämä mahdollisti sen, että korvauksesta saattoi selvitä tekemällä lisää työtä.

Tuoteluettelon painottuminen 60-prosenttisesti metalliteollisuuteen asetti aivan uudenlaisia haasteita tuotantokoneistolle.⁵

Sopimuksessa hinnoitteluyksikkönä käytetyt dollarit, sotakorvausdollarit, olivat ainoastaan laskennallisia yksiköjä, sillä niiden vaihtoarvo etääntyi vuosien mittaan yhä pitemmälle tavallisen Yhdysvaltojen dollarin arvosta. Suomessa viimeksi mainitunkin vaihtokurssi oli tarkastelujakson aikana keinotekoinen. Varsinaisten sotavuosien aikana Yhdysvaltojen

1 Auer 1956, s. 15–23; Tarkka 1988, s. 59.

2 Meinander 1946, s. 20.

3 *Talouselämä* 42/1944 (6.10.1944), "Sotakorvaustemme suuruus", s. 749.

4 Kyseessä ollut kauppalavaston alusten luovuttamista suomalaiset pitivät sangen ikävänä. Ks. Nykopp 1975, s. 154.

5 Holmström 1986 on käsitellyn asiaa muistelmannomaisesti Porin konepajan osalta ja Harki 1971 hieman yleisemmin.

TAULUKKO 46 Suomen ja Neuvostoliiton välisen sotakorvaustoimistusten perussopimus

Tavararyhmä	Arvo 1 000 \$	Jakauma Pros.
Koneet, laitteet ja tehdaskoneistot	100 876	33,6
Uudet alukset	60 172	20,1
Paperiteollisuuden tuotteet	59 000	19,7
Puuteollisuuden tuotteet	41 000	13,7
Kaapelituotteet	25 000	8,3
Kauppalaivaston alukset	13 952	4,6
Yhteensä	300 000	100,0

Lähde: Auer 1956, s. 25.

hintatason kohomainen oli olennaisesti alhaisempi kuin Suomessa. Tämä merkitsi markan huomattavaa yliarvostusta sen todelliseen ostovoimaan verrattuna.¹

Eräät neuvostoliittolaisten tulkinnat tekivät velvoitteesta varsinaista tekstiä ankaramman. Sopimuksessa ei ensinnäkään ollut vakiintuneen kauppataivan mukaista force majeure -ehtoa voittamattomien vaikeuksien varalta. Toiseksi tavarat katsottiin toimitetuiksi vasta täydellisinä kokonaisuuksina. Käytännön merkitystä määräyksillä oli sikäli, että sopimusten mukaan toimittamattomista tavaroista piti maksaa lisätoimituksina tavaroita viiden prosentin kuukausittaisen koron mukaan.² Suomen toimitusten päästyä vauhtiin, Neuvostoliitto luopui sakkotoimitusten vaatimisesta. Kaikkiaan toimitettiin sakkotoimituksia 0,8 miljoonan dollarin edestä, vaikka niitä olisi pitänyt sopimusten mukaan toimittaa 4,6 miljoonan dollarin arvosta.³

Kun Suomelle asetettu sotakorvausvelvoite osoittautui kansantaloudellemme kohtuuttoman raskaaksi – seikka, minkä neuvostoliittolaiset

1 Tudeer A. E. 1944, s. 361–364.

2 Kovalla korkomääräyksellä lienee alun perin ollut tarkoitus taata korvaustavaroiden nopea toimitus, mikä olikin sodanaikaisissa olosuhteissa elävän ja jatkuvien huolto-ongelmiensa kanssa kamppailevan Neuvostoliiton kannalta hyvin ymmärrettävä menettely. Suomen kannalta toimitusten jaksottuminen mahdollisimman pitkälle aikavälille olisi ollut edullinen ratkaisu, koska kansantalouden huoltotilanne oli todella kireä.

3 Auer 1956, s. 175; Oksanen–Pihkala, E.: 1975, s. 24; Harki 1971, s. 71; Suviranta 1967, s. 253–254, 260; Tarkka 1988, s. 61.

avoimesti myönsivät verratessaan Suomen sotakorvausvelvoitetta muiden maiden vastaaviin, Neuvostoliitto pidensi vuoden 1945 viimeisenä päivänä korvausvelvoitteen suoritusaikaa kuudesta kahdeksaan vuoteen. Tämä alensi vuotuisia korvaustoimituksia kolmekymmentä prosenttia. Maksuajan pidennys merkitsi samalla siirtoa Stalinin Teheranissa 1943 esittämälle sotakorvaustoimitusten ajalliselle takarajalle.¹

Suomalaisten mielestä välirauhansopimuksessa asetettu 300 miljoonan dollarin sotakorvausvelvoite oli suhteettoman ankara. Siksi Suomi pyrki vuonna 1946 käydyissä Pariisin rauhanneuvotteluissa saamaan summaan sadan miljoonan dollarin alennuksen. Suomen Yhdysvalloilta saamasta tuesta huolimatta varsinaiseen rauhansopimukseen jäi 300 miljoonan dollarin velvoite muuttumattomana.²

Voidaan esittää, että kylmän sodan alkaminen ja Neuvostoliiton halu saada sotakorvauksia Italialta vaikuttivat asiaan. Jonkinasteisena viitteenä Neuvostoliiton lieventyneestä asenteesta voidaan pitää Stalinin lausuntoa suomalaisille huhtikuussa 1946. Sen mukaan sotakorvausvelvoitteen alentamista voidaan harkita ja palata asiaan myöhemmin.³ Sittemmin suomalaisten annettiin ymmärtää, että varsinaiseen rauhansopimukseen ei ollut mahdollista saada muutosta. Sen sijaan räsitusta voitaisiin lieventää toimitusehtoja muuttamalla.⁴

Kun Pariisin rauhansopimus oli vuoden 1947 syksyllä tullut voimaan ja kun poliittinen ilmapiiri maiden välillä oli parantunut, muun muassa YYA-sopimuksen solmimisen vuoksi, Neuvostoliitto alensi kesällä 1948 puoleen velvoitteen jäljellä olleesta nimellismäärästä. Saman edun saivat Romania ja Unkari. Alentaminen ei tapahtunut tasaisesti, vaan sopimuksesta pyyhittiin pois kulutustavarat ja jäljelle jäi lähinnä metalliteollisuuden tuotteita. Nimellisesti tämä tarkoitti sotakorvauksen pienentymistä 300 miljoonasta dollarista 226,5 miljoonaan dollariin.⁵

1 Polvinen 1981, s. 95–96; Auer 1956, s. 69–71; Suviranta 1967, s. 256. Myös Unkarin ja Romanian maksuaikoja pidennettiin vastaavasti.

2 Heikkilä 1983, s. 186–194; Polvinen 1981, s. 192ff., 217ff; Rauhansopimuksen ao. artikla.

3 Polvinen 1981, s. 194–195.

4 Polvinen 1981, s. 236–237.

5 Auer 1956, s. 124–129; Pohlekin 1969, s. 337; Suviranta 1967, s. 256. Kirjallisuudessa on tästä alennuspäätöksestä mainittu, että kulutustavaroiden eli toisin sanoen paperin ja puun jääminen listoilta pois olisi ollut Suomelle epäedullista. Todellisuudessa lienee asian laita päinvastainen kahdesta syystä: Ensinnäkin kulutustavaroiden hyvityshinnat olivat huonommat ja toiseksi Suomi pystyi myymään vapautuneet erät Korean suhdanteen aikana korkeammalla hinnalla muualle. Meinander 1946, s. 105 jo huomauttaa tällaisesta mahdollisuudesta. Myös Tarkka 1988, s. 59 ja Nummela 1982, s. 146 korostavat samaa asiaa.

Mahdollisesta sotakorvausvelvoitteesta selviämiseksi oli Suomessa ryhdytty valmisteluihin viimeistään elokuun alussa 1944, jolloin alettiin hahmotella hallinnollista organisaatiota. Asetuksella 13.10.1944 luotiin sotakorvausteollisuuden valtuuskunta. Siitä ja sen hallinto-organisaatiosta on totuttu käyttämään nimitystä Soteva. Se toimi erittäin suurin valtuuksin.¹

Toimituksissa esiintyi runsaasti hankaluuksia. Niistä huolimatta Suomi selvisi kunnialla urakastaan. Toimitusten laajuutta havainnollistaa seuraava laskelma. Mikäli rautateitse lähetetyt tavarat olisi lähetetty samassa junassa, siitä olisi tullut 13 442 kilometriä pitkä. Valtionrautateillä tämä olisi merkinnyt sitä, että koko kiskopituudella olisi ollut kahdesta kolmeen vaunua päällekkäin. Toimitetut laivat puolestaan olisivat tarvittaessa muodostaneet 20 kilometriä pitkän saattueen.²

Kansantalouden kannalta katsottuna sotakorvausvelvoite muodostui kahdesta komponentista: varsinaisista sotakorvaustoimituksista ja niiden aiheuttamista poikkeuksellisista hallintotoimista. Sotevan erilliskulut eivät olleet suinkaan pienet, sillä Soteva työllisti paljon väkeä. Sen palkkalistoilla olevien ennätys (yhteensä 433) saavutettiin vuoden 1947 lopussa.³ Sotakorvaustoimitusten kokonaiskustannuksia arvioitaessa on lisäksi otettava huomioon, että suomalaiset maksoivat omista varoistaan neuvostoliittolaisten vastaanottajien kuluja. Aluksi ne sisältyivät muihin välirauhansopimuksesta aiheutuneisiin menoihin. Myöhemmin Soteva maksoi ne. Tässä työssä niitä ei ole eroteltu mainituista kustannusryhmistä. Yritysten katsotaan saaneen korvauksen kuluistaan valtiolta sotakorvaustuotteiden hintojen yhteydessä, kuten asetus määräsi.⁴

Seuraavaan taulukkoon on koottu sotakorvausvelvoitteen aiheuttamat välittömät taloudelliset rasitukset Suomen kansantaloudelle. Välilliset rasitukset esimerkiksi pakkoinvestointien muodossa jätetään tarkastelun ulkopuolelle. Amerikkalainen Bartell C. Jensen on omassa teoksessaan pyrkinyt selvittämään niitä panos-tuotos -analyysin avulla.⁵ Sotakorvaustoimituksilla oli myös huomattavia välillisiä vaikutuksia esimerkiksi investointien kautta. Sotevan teettämän tutkimuksen perusteella on arvioitu, että sotakorvausteollisuuden tarpeisiin tehtyjen pääomasijoitusten yhteisarvo kohosi vuoden 1951 rahan arvon mukaan noin 30 miljoo-

1 Harki 1971, s. 72ff.; Suviranta 1967, s. 256–257; As.kok. 13.10.1944/713 'Asetus sotakorvausteollisuuden järjestämisestä'.

2 Harki 1971, s. 337.

3 Auer 1956, s. 186; Kauppa- ja teollisuusministeriö 1964, s. 73.

4 Auer 1956, s. 188; As.kok. 13.10.1944/713, § 10.

5 Jensen 1966. Työ perustuu myöhemmän ajan panos-tuotos -kertoimiin, joten se ei siltä osin ole täysin luotettava.

TAULUKKO 47 Sotakorvaustoimitusten jakautuma vuosina 1945–1952

Vuosi	A		B		C		D		Yhteensä Mmk
	Mmk	%	Mmk	%	Mmk	%	Mmk	%	
1945	2 948	31,2	2 817	29,8	2 671	28,3	924	9,7	9 455
1946	1 968	20,9	1 636	17,3	4 308	45,7	4 375	16,1	9 430
1947	1 223	11,8	1 688	16,2	4 832	46,4	2 662	25,6	10 405
1948	886	7,7	1 238	10,7	5 851	50,7	3 572	30,9	11 546
1949	30	0,3	39	0,3	7 793	63,7	4 365	35,7	12 226
1950	-	-	-	-	4 460	51,9	4 140	48,1	8 599
1951	-	-	-	-	5 377	43,4	7 020	56,6	12 396
1952	-	-	-	-	3 178	38,7	5 037	61,3	8 215

Lähde: Oksanen–Pihkala 1975, s. 28. A = Metsätalous ja puuteollisuus. B = Paperiteollisuus. C = Metalliteollisuus. D = Muu teollisuus, lähinnä laivanrakennus- ja kaapeliteollisuus. Vuoden 1945 luvuissa on mukana 95 miljoonan markan arvosta eli yhden prosentin verran maataloustuotteita.

nan dollariin.¹

Tiedot sotakorvaustoimituksista sinänsä perustuvat viralliseen ulkomaankauppatilastoon, jossa toimitusten hintatiedot pohjautuvat hyödykkeiden väliaikaiseen hinnoitteluun. Myöhemmin niihin tullee muutoksia ei siis ole otettu huomioon.

Suomen kansantaloudelle varsinaisista sotakorvaustoimituksista koitui vuoden 1938 rahassa laskien yhteensä 9,7 miljardin markan kustannukset. Osittain kuluja on ollut myöhemminkin. Esitetty luku ei ole yhtenevä sen kanssa, mitä Valvanne on esittänyt sotakorvausvelvoitteen aiheuttamasta taloudellisesta rasituksesta. Tämä on ymmärrettävää, koska hän on tutkinut asiaa valtiontalouden kannalta. Kansantalouden tilinpidossa vienti ja tuonti kirjataan omistusoikeuden muutoksen mukaan.² Tätä soveltaen sotakorvaustoimitukset on kirjattava suoritetuiksi silloin, kun ne ylittävät maan rajan tai ne muutoin siirtyvät saajan oikeusnormiston alaisuuteen. Valtion tileissä suorittajamaan kulut on periodisoitu toisin kuin ulkomaankauppatilastossa. Esimerkiksi Sotevan tavaroiden valmistajille maksamat ennakkomaksut ajoittavat sotakorvausrasituksen eri lailla

1 Kauppa- ja teollisuusministeriö 1964, s. 75; Nykopp 1978, s. 49. Br. Suvirannan tekemä laskelma perustui kurssiin 1 \$ = 231 mk. Suomen rahassa summa vastasi viidestä seitsemään miljardia markkaa.

2 Sourama–Saariaho 1980, s. 30.

TAULUKKO 48 Sotakorvaustoimitusten Suomen kansantaloudelle aiheuttama taloudellinen rasitus vuosina 1944–1952, miljoonaa markkaa

Vuosi	Toimitukset*	Hallinto**	Yhteensä P _c	Yhteensä P ₃₈
1944	265	1	266	99
1945	8 172	39	8 211	2 135
1946	8 775	90	8 865	1 472
1947	10 405	123	10 528	1 453
1948	11 546	200	11 746	1 245
1949	12 226	183	12 409	1 291
1950	7 846	181	8 027	714
1951	12 396	166	12 562	804
1952	8 215	140	8 355	526
Yhteensä	79 846	1 123	80 968	9 739

Lähde: * = SVT IA, Ulkomaankauppa, eri vsk. ** = Valvanne 1952b; Valtiopäivät 1953, Asiakirjat IV, Kertomus valtiovarain tilasta 1952.

kuin mitä tässä työssä on esitetty. Jos sotakorvausten yhteismäärä arvioidaan sen valtiolle aiheuttamien kulujen mukaan päädytään 11,2 miljardiin vuoden 1938 markkaan. Valtiolle kertyi myös huomattavia tuloja Sotevan toiminnan yhteydessä, kun se ryhtyi perimään korkoa myöntämistään ennakkomaksuista.¹

Esitetty luku sotakorvauksien arvosta vuoden 1938 rahassa on tulkinnanvarainen ja valittavasta deflaattorista riippuva. Dollarin keski-kurssin mukaan 9 729 miljoonaa vuoden 1938 markkaa vastasi 210 miljoonaa saman vuoden dollaria. Verrattaessa tätä Neuvostoliiton kanssa tehtyjen sopimusten summiin voidaan todeta kustannusten olleen Suo-

1 Valvanne 1952b; Suviranta 1967, s. 261. Valvanne on esittänyt laskelmissaan ensisijassa sotakorvausten valtiontaloudellista eikä kansantaloudellista rasitusta. Voidaan luonnollisesti keskustella siitä, onko aiheellista jaksottaa sotakorvaustoimitukset valtiontaloudellisen kirjaamisen vaiko ulkomaankauppatilaston perusteella.

melle viitisen prosenttia sovittua suurempia.¹ Auer on tarkemmissa laskelmissaan päätenyt siihen, että sotakorvaustoimitusten maailmanmarkkinahinnat olivat 19 prosenttia suuremmat kuin hyvityshinnat. Vastaavasti Suomalaisten tuotantokustannukset ylittivät 25 prosentilla hyvityshinnat.² On täysi syy yhtyä Jensenin käsityksiin siitä, että sotakorvaustoimitusten yleistä rasittavuutta Suomen kansantaloudelle on liioiteltu. Yksityiskohdissa on siitä huolimatta ollut suuria vaikeuksia ja toimitetut määrät suurempia kuin sopimuksissa edellytettiin.³ Sotakorvausten keskeinen poliittinen sisältö on löydettävissä itse korvauksissa sinänsä: Suomelle annettiin mahdollisuus selvitä sodan jälkilaskusta pitkälti omalla työllään.⁴

7.4 Palautustoimitukset jatkosodan jälkeen

Välirauhansopimuksen neljäntoista artiklan mukaan "Suomi sitoutuu Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) ylimmän sotilasjohdon vahvistaman määrääjän kuluessa palauttamaan Neuvostoliitolle kaikki sen alueelta Suomeen siirretyt valtiolle, yleisille ja osuustoiminnallisille järjestöille, tuotantolaitoksille ja virastoille taikka yksityisille kansalaisille kuuluvat arvoesineet ja tavarat, kuten tehtaiden ja laitosten koneistot, veturit, rautatievaunut, merialukset, traktorit, moottoriajoneuvot, historialliset muistomerkit, museoarvoesineet ja kaiken muun omaisuuden täysin hyvässä kunnossa".⁵ Sen toteuttamiseksi valtioneuvosto asetti 9. lokakuuta palautusvaltuuskunnan huolehtimaan käytännön toimenpiteistä.⁶

Velvoitetta on pidettävä eräänä sotakorvausten muotona, koska se velvoitti Suomen toimittamaan erilaisia hyödykkeitä Neuvostoliitolle

1 Neuvostoliitto vaati sopimusten mukaan pääomatavaroita noin 163 miljoonan dollarin ja kulutustavaroita 64 miljoonan dollarin edestä. Näistä edellisiin sovellettiin hinnoitteluperusteena vuoden 1938 maailmanmarkkinahinnat viidellätoista prosentilla lisätynä. Jälkimmäisen ryhmän kohdalla korotusprosentiksi määrättiin kymmenen. Näiden mukaan laskettuna Neuvostoliiton sotakorvausvaade edusti lopullisessa muodossaan 200 miljoonaa vuoden 1938 dollaria kahden merkitsevän numeron tarkkuudella. Auer 1956, s. 333.

2 Auer 1956, s. 215.

3 Jensen 1966, s. 109–111; Heikkilä 1983, s. 62.

4 Tarkka 1988, s. 56.

5 As.kok. sopimussarja 1944/4.. Velvoite on vahvistettu varsinaisen rauhansopimuksen 24. artiklassa.

6 VA, Palautusvaltuuskunnan arkisto, Palautusvaltuuskunnan kertomus, s. 2.

ilman vastasuoritusta. Palautusvelvollisuus voidaan jakaa kahteen eri osaan sen mukaan ovatko suomalaiset evakuoineet sellaista omaisuutta, joka oli neuvostoliittolaisten jälkeensä jättämää, tai sellaista, jonka suomalaiset olivat vieneet alueelle Karjalan takaisinvaltauksen jälkeen.

Alueekseen Neuvostoliitto tulkitsi Moskovan rauhan (vuodelta 1940) mukaisen alueen ja se vaati kesällä 1941 vallinneen olotilan palauttamista.¹ Artiklaan sisältyvä velvoite koostui kahdesta osasta. Ei riittänyt, että tavarat toimitettiin takaisin Neuvostoliittoon. Sen lisäksi poisviety ja palautettavaksi sovittu omaisuus oli saatettava hyvään kuntoon. Hyväkuntoisuus ei välttämättä edellyttänyt, että palautustavara olisi suomalaiskäsissä ollessaan ollut hyvässä kunnossa. Käytännössä 14. artikla toteutui siten, että tavarat joko palautettiin sellaisinaan tai sen ollessa mahdotonta korvattiin sopimuksen mukaan muilla hyödykkeillä.

Palautustoimituksia on aikaisemmin käsitellyt Bruno Suviranta teoksessaan "Suomen sotakorvaus ja maksukyky". Hän ei pidä neuvostoliittolaisen omaisuuden palauttamista sellaisenaan taloudellisena rasituksena, vaan lukee sellaisiksi ainoastaan palautuskustannukset. Tämä näkemys ei ole loogisesti perusteltavissa, koska suomalaiset olivat vieneet osan tavaroista palautetulle alueelle vasta jatkosodan aikana. Alkuperäisessä muodossa palautettujen tavaroiden jättäminen tarkastelun ulkopuolelle ei ole käsiteltävissä, varsinkaan jos toisilla hyödykkeillä korvatut on laskettu mukaan.²

Tässä työssä luetaan kaikki palautustoimitukset taloudellisiksi rasituksiksi ja sotakorvauksiin rinnastettaviksi. Kokonaisrasitusta pienentää se, että aikaisemmassa vaiheessa puolustuslaitoksen ulkopuolelle myyty sotasaalisomaisuus on otettu huomioon laskelmissa negatiivisena rasituksena.

Ensimmäisen osan palautustoimituksista muodostivat sellaisenaan palautetut tavarat. Toimitusten laajuutta kuvaa maininta, että rautateitse palautettiin vuoden kuluessa Neuvostoliittoon lähes 40 000 vaunullista tavaraa.³ Sellaisenaan palautettujen tavaroiden arvo ilmenee oheisesta taulukosta.⁴

Palautustavaroiden luettelossa oli kirjavasti kaikkea, muun muassa koneita, karjaa ja romua. Sellaisenaan palautettavissa olleet tavarat tulivat

1 UM Fb 110:58, Palautusvaltuuskunnan kertomus, s. 12, Orlovin ilmoitus 30.X.1944.

2 Suviranta 1948, s. 82 - 84.

3 Blinnikka 1969, s. 118.

4 SArk T22 104/Hh 40.

TAULUKKO 49 Sellaisenaan Neuvostoliitolle palautettujen tavaroiden arvo (A-tavara), miljoonaa markkaa^a

Omaisuuslaji	Arvo ^a
Rautatiekalusto ^b	918
Teollisuuden koneet	247
Paperi- ja selluloosa- yms. tavarat	316
Voimalaitokset	75
Maatalouskoneet	89
Muuta	206
Yhteensä	1 851 ^c

Lähde: A = VA, Palautusvaltuuskunnan arkisto Fa 7, Palautusvaltuuskunnan kertomus; Sark T22 104/Hh 40, Muistio sotakorvauksista (Ilmeisesti ulkoasiainministeriön aineistoa). B = Söderquist 1962, s. 358 esittää luvuksi 797 miljoonaa markkaa. C = Kuljetuskustannusten osuus kokonaissummasta on 80 miljoonaa markkaa. Vrt. Suviranta 1948, s. 82.

suurinpiirtein toimitetuiksi Neuvostoliittoon syksyyn 1945 mennessä.¹ Valtionrautatiet joutui palauttamaan neuvostoliittolaisiksi katsottuja vetureita 265, vaunuja 4 064 ja nostureita kolme. Näiden lisäksi Valtionrautatiet luovutti 3 871 suomalaista vaunua, joista tosin on palautettu takaisin Suomeen arviolta kymmenisen prosenttia.² Kun käytännössä usein osoitautui jopa mahdottomaksi toimittaa kaikkea vaadittua, korvattiin monet vaatimukset muulla tavaramalla. Vuoden 1945 elokuuhun mennessä oli näitä toimitettu Neuvostoliittoon oheisen taulukon mukaisesti.

Kun tehtävän loppuunsaattaminen toimittamalla tavarat sellaisenaan osoitautui yhä vaikeammaksi, jäljellä olevan palautusvelvoitteen täyttämistä tehtiin sopimus Suomen ja Neuvostoliiton välillä syyskuussa 1945. Neuvostoliittolaiset esittivät jäljellä olleiden toimitusten arvoksi 67 miljoonaa dollaria. Käydyissä neuvotteluissa he alensivat vaatimuksensa 22 miljoonaan dollariin, joka jaettiin kahdeksan miljoonan ja neljäntoista miljoonan dollarin ohjelmiin. Edellinen käsitti sellaiset korvaustoimitus-sopimukset, joista oli sovittu ennen syyskuun 1945 alkua ja jälkimmäinen

1 Valtiopäivät 1946, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1945, s. 90; Hyvämäki 1977, s. 264. Muun muassa Rautatiekalustoa on palautettu vielä seuraavana vuonna. Söderquist 1962, s. 356.

2 Söderquist 1962, s. 356–357.

TAULUKKO 50 Toisilla tuotteilla korvattujen palautustoimitusten arvo
(B-tavara), miljoonaa markkaa

Tavaralaji	Arvo
Karja	142
Rautatiekalusto	57
Voimalaitosten ja tehtaiden koneet	130
Muut	83
Yhteensä kuljetuskustannuksineen	411

Lähde: SArk T22 104/Hh 40; Suviranta 1948, s. 83.

kattoi loput.¹ Tätä velvoitetta ei suomalaisten tarvinnut kokonaisuudessaan täyttää, sillä Neuvostoliitto poisti toukokuussa 1946 jäljellä olleen velvoitteen eli 11,5 miljoonaa dollaria.²

Suomi toteutti kahdeksan miljoonan dollarin ohjelman toimittamalla Neuvostoliitolle puutavaraa 1 650 miljoonalla markalla. Sen lisäksi palautustavarana annettiin koneita ja laitteita 230 miljoonan markan arvosta. Neljäntoista miljoonan dollarin ohjelman puitteissa Suomi toimitti puutavaraa 575 miljoonalla markalla. Ohjelmien kustannukset muodostuivat 2 456 miljoonaksi markaksi. Pelkästään kuljetuskustannuksiin kului 324 miljoonaa markkaa.³

Jatkosodan jälkeiset palautustoimitukset merkitsivät Suomen kansantaloudelle oheisen taulukon mukaan lähes viiden miljardin markan lisärasitetta, joka vastasi noin 47 miljoonaa dollaria. Verrattaessa sitä varsinaiseen 300 miljoonan dollarin sotakorvaukseen voidaan todeta, että palautustoimitukset merkitsivät nimellisesti lähes yhden kuudesosan korotusta koko sotakorvaustaakkaan.⁴

Koko sota-aikaa tarkasteltaessa palautustoimitusten aiheuttama taloudellinen rasitus ei muodostunut yhtä raskaaksi, koska osa oli aikaisemmin saatu sotasaaliina jatkosodan etenemisvaiheessa. Ne on otettu huomioon kokonaislaskelmassa osin negatiivisena rasituksena ja osin epäsuorasti pienempinä puolustusmenoina.

1 Valtiopäivät 1946, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1945, s. 90; Hyvämäki 1977, s. 265–266; Blinnikka 1969, s. 118; Suviranta 1948, s. 83.

2 Blinnikka 1969, s. 118–119; Suviranta 1948, s. 83.

3 SArk T22 104/Hh 40; Suviranta 1948, s. 83.

4 SArk T 22 104/Hh 40.

TAULUKKO 51 Palautustoimitusten arvo miljoonaa markkaa

Palautuslaji	Arvo
Sellaisenaan palautetut	1 851
Toisilla tuotteilla korvatut	
- ulkopuolella ohjelmien	411
- 8 miljoonan dollarin ohjelma	1 880
- 14 miljoonan dollarin ohjelma	576
Yhteensä	4 719

Lähde: Kuten edellinen taulukko.

Palautusvaltuuskunta, joka huolehti palautustoimituksiin liittyvistä asioista, on arvioinut, että näistä palautustoimituksista oli "B-tavaraa" eli tavaraa, jonka suomalaiset olivat vieneet vuosina 1941–1944 neuvostoliittolaisten omaksi katsomalleen alueelle, yhteensä 649 miljoonan markan edestä.¹ "A-tavara" oli tavaraa, joka oli peräisin takaisin vallatulta ja vanhan valtakunnan rajan takaiselta alueelta.

Huomattava osa palautusvaatimuksista koski suomalaisten Itä-Karjalasta hankkimaa puutavaraa. Kun kansantaloudellisissa laskelmissa tulo syntyy vasta metsää kaadettaessa, ei Itä-Karjalan metsien joutuminen suomalaisille oikeastaan merkinnyt "B-tavarasta" poikkeavan palautusvelvoitteen syntyä. Näin ollen Neuvostoliitolle olisi oikeutetumpana kuulunut ainoastaan kantohintaa vastaava summa. Hankinnan osalla voidaan ilman muuta puhua ylimääräisestä sotakorvausvelvoitteesta. Liittoutuneiden valvontakomission mukaan suomalaiset olivat tuoneet Itä-Karjalasta arvopuuta 1 857 500 k-m³, polttopuuta 701 000 k-m³ ja sahatavaraa 174 000 k-m³. Suomalaisen selvityksen mukaan valtaosa siitä oli käytetty Itä-Karjalassa sekä luovutetuilla alueilla. Nyky-Suomeen siitä oli tuotu ainoastaan 24 000 k-m³, halkoja 52 000 k-m³ ja sahatavaraa 5 000 k-m³. Siltä osin Suomi korvasi puutavaran toimittamalla 7 113 standarttia sahatavaraa.²

1 VA, Palautusvaltuuskunnan arkisto, Palautusvaltuuskunnan kertomus. Ks. UM Fb 110:154, Palautusvaltuuskunta ulkoasiainministeriölle 27.11.1946. (Luvut eivät ole aivan samoja).

2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 11, Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan esittely 28.2.1945 ulkoasiainministeriöstä. Liite Tauno Sutisen P.M. 'Itä-Karjalasta tuodun ja käytetyn puutavaran korvaaminen sahatavaralla'.

Valtio korvasi palautustoimituksista yksityisille aiheutuneen vahingon. Sitä varten oli erillinen palautetun omaisuuden arvioimislautakunta, jonka päätösten mukaan asianomaisille korvattiin taloudelliset menetykset.¹ Kokonaisuudessaan jatkosodan jälkeisistä palautustoimituksista aiheutuneet menot ovat huomattavin erä tuonnempana käsiteltävässä kohdassa muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot.

7.5 Sotasaaliskysymys jatkosodan jälkeen

Välirauhansopimuksen 15 artiklan mukaan "Suomi sitoutuu sotasaaliina luovuttamaan ... kaiken Suomen alueella olevan Saksalle ja sen vasalleille kuuluvan sotilasomaisuuden sekä näille maille kuuluvat ja Suomen aluevesillä olevat sota- ja muut alukset."² Todella saksalaisen omaisuuden luovuttaminen Neuvostoliitolle ei muodostanut taloudellista raskautta Suomen kansantaloudelle. Useissa tapauksissa sopijaosapuolten tulkinnat poikkesivat toisistaan, kun suomalaiset tulkitsivat jokin tavaraerän eiksaksalaiseksi ja neuvostoliittolaiset saksalaiseksi. Tällaiset tapaukset on katsottava myöskin eräänlaisiksi sotakorvauksiksi, koska tavarat on Suomesta toimitettu Neuvostoliittoon ilman vastasuoritusta. Sellaiset erät on korvattu valtion varoista.³

Kaikkiaan lienee sotasaaliina Neuvostoliittoon toimitettu kymmenkunta pientä saksalaista sota-alusta sekä muuta omaisuutta rautateitse 66 000 tonnia, autoilla 2 600 tonnia ja meritse noin 24 000 tonnia.⁴ Osa saksalaisten maahan jättämästä tavarasta jäi Suomen valtiolle. Sen suuruudesta ei ole käytettävissä täsmällisiä tietoja.⁵

Varsinaisen saksalaisilta saadun sotasaaliin palautus ei muodostanutkaan ylimääräistä taloudellista raskautta Suomelle. Sen sijaan niiden

1 Latva-Koivisto 1984, s. 10; As.kok. 18.10.1945/1 021, 'Laki välirauhansopimuksen mukaan Sosialististen Neuvostotasavaltainliitolle palautetun omaisuuden korvaamisesta'.

2 As.kok. 19.9.1944/645.

3 Korvaukset on maksettu momentilta muuta välirauhansopimuksesta aiheutuneet menot. Kyseessä olivat lähinnä ulkomaankauppaan liittyvät partiat. Ks. VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 14/II, valtioneuvoston raha-asiaain valiokunnan esittely ulkoasiainministeriöstä, Liite: Tauno Sutisen muistio. Esitelty arvio kohosi 10–11 miljoonaa markkaan.

4 Hyvämäki 1977, s. 266.

5 Blinnikka 1969, s. 119. Sotasaaliskysymykset kiinnostivat myös valvontakomission englantilaisia jäseniä. Ks. Rautkallio 1981, s. 90, 104.

kuljetuksesta, keruusta ja varastoinnista aiheutuneet ylimääräiset menot on ynnättävä muiden sotakorvausten kanssa. Niiden suuruudeksi on arvioitu noin 550 miljoonaa markkaa.¹

Suomi täytti välirauhansopimuksen 15. artiklan määräykset Suomen miltei kokonaan vuoden 1945 kuluessa. Keruusta ja Neuvostoliittoon toimittamisesta vastasi puolustusvoimat, joka joutui tehtävän vuoksi aika kovalle. Helpotuksen sotasaaliin keräämisurakasta antoi valvontakomission puheenjohtaja Andrei Ždanovin ilmoitus 4.8.1945. Sotasaalista ei enää tarvinnut kerätä – riitti kunhan vain palautetaan jo luetteloidut tavarat.² Sotasaaliista aiheutuneet kulut tulevat laskelmissa huomioon otetuiksi luvuissa puolustusmenot,³ muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot sekä Kamerto.

1 Suviranta 1948, s. 84. Sotasaaliin kuljetuskustannukset sisältyvät puolustusministeriön pääluokkaan. (VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 13, Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan esittely 21.11.1945 puolustusministeriöstä.)

2 Valtiopäivät 1946, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1945, s. 90 ja 103.

3 Valtion tilinpäätöksessä näitä kuluja sisältyy lukuun 9.PI:VI:1.

7.6 Muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot

Moskovan välirauhansopimukseen sisältyi runsaasti erinäisiä määräyksiä, joilla puututtiin Suomen sisäisiin asioihin ja joilla määrättiin Suomen suhteista muihin maihin. Ne kuuluivat selvästi valtiovallan toimialaan eikä niistä selviydytty kuluilta.¹ Niinpä valtion tilinpäätöksiin viidenteentoista pääluokkaan on jatkosodan jälkeisellä ajalla kirjattu omaksi momenttikseen nimike muut (väli)rauhansopimuksesta aiheutuneet menot. Momentti sisältää kaikki sellaiset sodan lopettamisesta aiheutuneet menot, joille ei varattu omaa erityistä kohtaa valtion tulo- ja menoarviossa. Momentilta maksettiin muun muassa valvontakomission ylläpito, ulkoasiainministeriön B-osaston palkat, palautustoimituksista aiheutuneet menot sekä sotasyllisyysoikeudenkäynnin kulut.²

Uutta toisen maailmansodan yhteydessä oli myös se, että hyökkäyssodan valmistelu ja aloittaminen tulkittiin jälkikäteen rikollisiksi teoiksi. Tämä aiheutti sen, että osa hävinneiden maiden poliittisista johtajista joutui vastaamaan niistä sotasyllisyysoikeudenkäynneissä. Kansainvälisen vastuu ihmiskuntaa vastaan tehdyistä rikoksista oli uutta, ja se tuli Suomessakin ajankohtaiseksi.³

Voittajien oli myös valvottava, että niiden mielestä sotaan syyllisten valtioiden harjoittama politiikka on oikeanlaista. Suomessa tämän poliisioperaation toteutti Liittoutuneiden valvontakomissio. Sen viisitoistahenkilinen etujoukko saapui Suomeen 22.9.1944. Valvontakomissio oli hyvin pitkälle Neuvostoliiton tahdon valvoja, sillä liittoutuneet olivat sopineet Teheranissa 1943 periaatteesta "kenen sota, sen rauha". Komissioon kuului puolentoista sataa neuvostoliittolaista ja parikymmentä brittiä. Helsingin lisäksi sillä oli toimipisteitä kuudellatoista muulla paikkakunnalla. Kenraalievosti Andrei Ždanovin johtaman komission kulut kulkuvälineineen ja toimitiloineen olivat melkoinen kustannus Suomelle. Kuitenkin, kuten Jukka Tarkka on huomauttanut, valvontakomission kulut olivat vain murto-osa mahdollisen miehitysarmeijan kuluihin verrattuna.⁴

On myös huomattava, että rauhansopimusten toimeenpano työllisti huomattavasti normaalia virkakoneistoa. Tällaisena tehtäväryhmänä voi

1 Ks. esim. Tarkka 1987, s. 97.

2 Tililtä on maksettu myös asekatkentaajuttuun liittyviä kuluja. Ks. VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 17/III, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunta 20.3.1947 oikeusministeriön esittelystä.

3 Ks. tarkemmin Tarkka 1977; Lappalainen J. 1989, s. 168.

4 Tarkka 1988, s. 24–25. Englantilaisten osuudesta ks. Magill 1981, s. 99ff.

mainita vaikkapa Liittoutuneiden valvontakomissiolle annettujen selvitysten laatimisen. Sellaisesta työstä aiheutuneet kulut eivät kuulu tarkastelun piiriin.

Puheena olevalta momentilta maksetut erät ilmenevät oheisesta taulukosta. Esitetyt luvut eivät ole suoraan tilinpäätöksistä, vaan niihin on tehty nooteissa tarkemmin selvitettäviä muutoksia.

Yhteensä muita rauhansopimuksesta aiheutuneita menoja on ollut kunkin vuoden rahanarvon mukaan laskien noin 5,5 miljardia markkaa. Lasku vastasi runsasta miljardia vuoden 1938 markkaa. Se on kokonaan laskettava sotakorvauksiin rinnastettavaksi menoksi, koska se koostui erilaisista voittajavaltiolle hävinneen osapuolen toimesta tehdyistä palveluksista.¹ Lähes puolet tästä rasituksesta ajoittui vuoteen 1945 ja lähes kolmannes seuraavaan vuoteen.

Esillä olevasta summasta muodostivat valvontakomission kulut vuonna 1945 yhteensä 257 miljoonaa markkaa, seuraavana vuonna 278 miljoonaa markkaa ja sitä seuraavana vuonna 248 miljoonaa markkaa. Suurimmat kustannuserät vuosina 1945 ja 1946 aiheutuivat erilaisista palautustoimituksista Neuvostoliittoon. Vuodesta 1948 alkaen menot koostuivat lähinnä ulkomaisen omaisuuden hoitokunnan menoista.²

7.7 Kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimikunta (Kamerto)

Välirauhansopimuksen seitsemännentoista artiklan mukaan suomalaiset kauppa-alukset oli asetettava liittoutuneiden käyttöön. Kuin tätä ennakoiden Suomessa perustettiin elokuussa 1944 valtalakiin nojautuen kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimikunta.³ Jatkossa siitä käytetään nimitystä Kamerto. Perustamisen tarkoituksena oli turvata suomalaisen tonniston säilyminen mahdollisimman koskemattomana ja määrätä se omiin tai puolueettomiin satamiin. Lokakuussa 1944 annetulla asetuksella määrättiin Kamerton tehtäväksi valvoa maamme kauppa-

1 Ks. edellä esitettyä luetteloa sotakorvauksen käsitteestä.

2 Valvanne 1952, s. 472–473.

3 As.kok. 21.8.1944/551, 'Valtioneuvoston päätös kauppamerenkulun ohjaamisesta ja säännöstelemisestä poikkeuksellisissa olosuhteissa'.

TAULUKKO 52 Muut Moskovan välirauhansopimuksesta aiheutuneet menot vuosina 1944–1952 miljoonina markkoina

Vuosi	P _c	P ₃₈ *
1944	42 **	16
1945	1 880 ***	489
1946	1 930 ****	320
1947	831	115
1948	361	38
1949	249 *****	26
1950	143	13
1951	8	1
1952	80	5
Yhteensä	5 524	1 023

Lähde: Valvanne 1952, s. 473; Valtion tilinpäätökset eri vsk. Tilinpäästö tietojen mukaan on rauhansopimuksesta aiheutuneita menoja ollut näidenkin vuosien jälkeen. * = Tukkuhintaindeksillä deflatoituna. ** = Kertomus valtiovarain tilasta vuodelta 1944, selvitys momentin 3. Pl:I:4 (ennalta arvaamattomat menot) käytöstä. Ks. UM Fb110:150. *** = Summasta on vähennetty 538 miljoonaa markkaa, joka koostuu saksalaisten maksamattomista veloista Suomelle ja, jotka on suoritettu valtion varoista. VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 14/III, valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittelylista, Valtiovarainministeriöstä 13.3.1946, liite Tauno Sutisen P.M. — Valvanne 1952 esittää luvuksi 257 miljoonaa. Se sisältää ainoastaan clearing-tililtä maksettujen suoritusten korvaamisen eikä lainkaan puolustusvoimien pääesikunnan tilitoimiston kautta maksettuja eriä eikä myöhempiä korjauseriä. Ks. myös SArk T 17951/PvPE yhteisosasto. Ulkoasiainministeriö puolustusministeriölle 13.3.1946 nro B-544. **** = Summasta on vähennetty 3 772 miljoonaa markkaa Suomen Saksalle olleen sotatarvikevelan maksuna. Summa on otettu huomioon aikaisemmin puolustusmenojen yhteydessä. ***** = Vuoden 1949 lukuun on lisätty puolustusvoimien menoja vuosilta 1945–1949. Ne on otettu huomioon tileissä menoina vasta vuonna 1957. Mainittu summa on 68 miljoonaa markkaa.

laivaston käyttöä valvontakomission ohjeiden mukaan. Tämä merkitsi sitä, että huomattava osa kauppalaivoista rahdattiin Neuvostoliittoon suuntautuneisiin sotasaalis- ja palautustoimituskuljetuksiin. Muilta osin kauppamerenkulku oli lähes pysähdyksissä.¹ Kamerton sotasaaliskuljetusten

1 Valtiopäivät 1946, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1944, s. 113; VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto VII, Kertomus kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimikunnassa suoritetusta tarkastuksesta ajalta 21/8 1944–31.3 1945; Lindgren 1964, s. 237–238.

arvo vuosina 1944–1945 oli 160 miljoonaa markkaa ja palautuslaivausten 242 miljoonaa markkaa.¹

Kamerton toiminnassa alkoi kesällä 1945 uusi vaihe. Silloin Neuvostoliitto aikarahtasi Kamertolta, jonka määräysvallassa kaikki suomalaiset kauppalaivat olivat, yhteensä 33 alusta. Näillä aikarahtaustuloilla Suomi lyhensi sitä velkaansa, joka oli syntynyt vuosina 1940–1941 Suomelta tilatuista ja toimittamatta jääneistä aluksista. Ilkka Seppisen mukaan velka oli 5,8 miljoonaa dollaria.²

Kamerton toiminnasta osa ja vain osa kuuluu toisen maailmansodan aiheuttaman taloudellisen rasituksen piiriin. Kamerton kulut vähennettynä edellä mainitun velan lyhennyksellä on katsottava sodasta aiheutuneeksi ylimääräiseksi taloudelliseksi rasitukseksi.

Kokonaisrasitusta arvioitaessa tarkastelun kohteeksi on otettava

1 VA, Kauppa- ja teollisuusministeriön (KTM) arkisto, Kauppaosasto, Ulkomaankauppaosasto E Ina:3, Euroopan kauppasopimusneuvottelut, Neuvostoliitto 1945–1949, Jäljennös Neuvostoliiton saksalaissaatavien transferointitoimikunnan kirjeestä kauppa- ja teollisuusministeriölle 15.11.1946.

2 Lindgren 1964, s. 238; Seppinen s. a., s. 126; Seppinen 1983, s. 82; Jokipii 1987, s. 55f. Ks. sama lähde kuin edellisessä nootissa, Nykoppin muistio; VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto VIII, Kertomus Kauppamerenkulun ohjaus- ja säännöstelytoimikunnassa (Kamertossa) suoritetusta tarkastuksesta ajalta 1/10–31.12.45. N:o 16/98 K.D. 46.

Neuvostoliiton ulkomaankauppa- ja teollisuusministeri Anatas Mikojan otti 27.1.1945 kysymyksen uudelleen esille. Käynnissä olleissa kauppaneuvotteluissa Mikojan esitti, että vuodelta 1940 oleva sopimus laivojen toimituksista purettaisiin ja että Suomi maksaisi takaisin Neuvostoliitolle saamansa kuuden miljoonan dollarin etumaksut. Suomalaiset eivät tähän olleet valmiita ennen kuin oli selvitetty, voitaisiinko tarkoitukseen käyttää Yhdysvalloissa jäädytettynä olleita dollareita. Niitä oli siellä Suomen Pankin nimissä puoli ja puolustusministeriön nimissä kaksi miljoonaa. Washingtonissa ei kuitenkaan suostunut suunnitelman toteuttamiseen. (Heikkilä 1983, s. 162.)

Jatkosodan alkamien ei suinkaan merkinnyt hinaajien rakentamisen loppua telakoilla, vaan ulkomaalaisen tilaajan vaihtumista Neuvostoliitosta Saksaksi. Valtio oli aikanaan ostanut hinaajat valtiolta. Wärtsilä puolestaan oli luovuttanut ennakkomaksut valtiolle. (Haavikko 1984, s. 61; VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 6, Valtioneuvoston raha-asia-asiain valiokunnan esittely 23.9.1942 kauppa- ja teollisuusministeriöstä)

Aikarahtaukseen käytetyt varat on otettu momentilta muut rauhansopimuksesta aiheutuneet menot. (VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 13, Valtioneuvoston raha-asia-asiain valiokunnan esittely 27.12.1945 valtiovarainministeriöstä.)

TAULUKKO 53 Kamerton toiminnasta vuosina 1944–1949 aiheutuneet kulut miljoonina markkoina

Vuosi	P _c	P ₃₈
1944	250	93
1945	894	232
1946	630 *	105
1947	28	4
1948	12	1
1949	2	0
Yhteensä	1 816	436

Lähde: Valtiopäivät. eri vsk., Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset. * = Vähennetty 94 miljoonaa markkaa tulona, Kertomus valtiovarain tilasta 1946, s. 26.

Suomella aikarahtausten alussa ollut velka yhteisarvoltaan 5,8 miljoonaa dollaria. Sen arvo oli vuoden 1945 dollarin keskipäivän mukaan 791 miljoonaa silloista markkaa vastaten 206 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Kamerton toiminnasta aiheutui siis kokonaisuudessaan 230 miljoonan vuoden 1938 markan taloudellinen rasite.¹

7.8 Saksalainen omaisuus

Välirauhansopimuksen kuudennentoista artiklan mukaan "Suomi sitoutuu olemaan sallimatta Saksalle ja Unkarille tai niiden kansalaisille tai niiden miehittämällä alueilla asuville henkilöille kuuluvan kaikenlaisen omaisuuden (arvoesineet ja valuutat mukaan luettuna), maasta vientiä tai pakko-ottoa Liittoutuneiden (Neuvostoliiton) Ylimmän Sotilasjohdon suostumuksetta".² Artiklan toimeenpanemiseksi otettiin maassa oleva saksalainen omaisuus ulkomaisen omaisuuden hoitokunnan haltuun asetuksella 10.10.1944. Takavarikoitu omaisuus koostui kaikesta, mitä yksityisomai-

1 Velan oletetaan tulleen maksetuksi yhtä suurina erinä vuosina 1945 ja 1946, kun tarkastellaan taloudellisen rasituksen jakautumista kokonaisuutena.

2 As.kok. 19.9.1944/645. Rauhansopimuksessa vastaava artikla on 26.

suuteen yleensä voi kuulua. Saksalaisomaisuus kiinnosti myös englantilaisia.¹

Kysymys saksalaisomaisuudesta tuli uuteen vaiheeseen, kun Liittoutuneiden Valvontakomissio maaliskuun lopulla 1946 vaati sen siirtämistä Neuvostoliitolle. Kehotus ei perustunut välirauhansopimuksen määräykseen, vaan liittoutuneiden kesällä 1945 Potsdamissa tekemään sopimukseen. Sen mukaan Neuvostoliitolle kuului yksinomainen oikeus saksalaisten omaisuuteen ja saataviin Suomessa.² Sen jälkeen Suomessa määrättiin asetuksella ilmoittamaan taloudellisista suhteistaan Saksaan ja saksalaisiin.³

Siirtäminen ei ollut noin vain toteutettavissa. Sitä varten säädettiin erityinen luovutuslaki, joka siihen tehtyine muutoksineen määräsi luovutettavaksi selvästi saksalaisten yhtiöiden ja yhteisöjen omaisuuden Neuvostoliitolle. Määräys koski myös sellaisia yhtiöitä, joiden määräysvalta, eli yli puolet osakkeista, oli saksalaisilla. Kaksoiskansalaisuuden omanneilla oli sama kohtalo. Näin Saksan kansalaisiksi tulkittiin myös henkilöt, jotka olivat sekä Suomen että Saksan kansalaisia. Samoin määrättiin omaisuus luovutettavaksi siinä kunnossa kuin se oli ollut syyskuussa 1944 ja rasituksitta. Viimeisin määräyksistä merkitsi puheena olevaa omaisuutta koskeneiden velkojen raukeamista uuden omistajan osalta, vaikka velat olisivatkin olleet peräisin aikaisemmalta ajalta.⁴

Selvitysten mukaan Suomessa oli saksalaista omaisuutta välirauhan solmimispäivänä 19.9.1944 kaikkiaan 475 miljoonan markan verran. Laskelmassa on osakkeet ja obligaatiot arvioitu nimellisarvoihinsa ja kiinteistöt verotusarvoihinsa. Muun omaisuuden kohdalla on turvauduttu arvioon.⁵

Neuvostoliiton kaupallisen edustuston hallintaan siirrettiin noin 90 saksalaista kiinteistöä. Niiden joukkoon kuuluneen yhdentoista maatalouskiinteistön yhteinen pinta-ala oli 1 600 hehtaaria. Lisäksi luovutettiin 72 huvilapalstaa sekä neljä kaupunkitaloa tontteineen sekä asunto-osakkeita. Kiinteistöjen verotusarvo oli 40 miljoonaa markkaa. Niiden todelliseksi arvoksi esitettiin 180 miljoonaa markkaa. Välillisesti operaatio aiheutti asunnottomuuden noin neljällesadalle henkilölle. Ulkomaisen omaisuuden hoitokunnan toimin siirrettiin Neuvostoliiton omistukseen noin 70 erilai-

1 As.kok. 10.10.1944/688; Suviranta 1948, s. 84; Rautkallio 1981, s. 74.

2 Suviranta 1948, s. 84–85; Valtiopäivät 1948, Pöytäkirjat V, s. 4069.

3 As.kok. 7.9.1945/891, 'Asetus eräiden Saksaa koskevien maksusuhteiden ilmoittamisvelvollisuudesta'.

4 As.kok. 1.6.1946/410, 'Laki saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta'; Suviranta 1948, s. 86.

5 Valtiopäivät 1947, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 40.

sen osakeyhtiön määräysvalta sekä erilaista irtainta omaisuutta ja arvopapereita. Niiden arvoksi laskettiin 277 miljoonaa markkaa.¹ Suomen valtio ei yleensä korvannut luovutuksista syntyneitä rahallisia menetyksiä aikaisemmille omistajille. Poikkeuksiksi muodostuivat tapaukset, joissa luovutuksista oli haittaa oman maan kansalaisille.²

Saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta aiheutuneiden vahinkojen korvaamista varten nimettiin erillinen saksalaisen omaisuuden arvioimislautakunta. Se ratkaisi valtaosan tapauksista. Osa korvausvaatimuksista siirtyi valtioneuvoston tai ulkoasiainministeriön ratkaistavaksi. Vuoden 1950 loppuun mennessä mainittu arvioimislautakunta käsitteli yhteensä 334 hakemusta ja myönsi 192 hakemuksen perusteella korvausta 64 miljoonaa markkaa.³ Tämä ei kuitenkaan kuvaa Suomen kansalaisten kohdalle tulleita menetyksiä kokonaisuudessaan, sillä menetykset korvattiin regressiivisen asteikon mukaan. Hallitus arvioi lakiesityksensä perusteluissa korvattavan omaisuuden määräksi 110–140 miljoonaa markkaa.⁴ Tutkimuksen tässä vaiheessa tulkitaan näistä pienempi arvioluku mainittujen menetysten kokonaisuudeksi. Kun korvaukset lain mukaan määrättiin suoritettavaksi kesäkuun alun 1946 hintatason mukaan, laskelman summa vastasi 18 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.⁵

Suomessa olleen saksalaisen omaisuuden siirtäminen Neuvostoliitolle ei ollut kansantaloudellinen rasitus, sillä operaatiossa ei välittömästi siirretty mitään Suomen valtioalueen ulkopuolelle. Kyseessä oli ainoastaan pakolla toteutettu omistusoikeuden siirto maan rajojen sisällä. Kokonaan toinen asia on, mitä Neuvostoliitto tällä omaisuudellaan teki. Sillä oli aivan samanlaiset edellytykset viedä omaisuuttaan maan rajojen ulkopuolelle kuin muillakin ulkomaalaisilla ellei asiasta säädetty toisin.

1 VA, Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto, Toimintakertomus; Valtiopäivät 1951, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1949, s. 99; Blinnikka 1969, s. 146; Suviranta 1948, s. 87. - Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan kertomuksen mukaan luovutetun omaisuuden kirjaamisarvot poikkesivat tuntuvasti käyvistä arvoista. Osakkeiden nimellisarvo 260 miljoonaa markkaa oli todellisuudessa 550 miljoonaa markkaa. Irtaimiston kohdalla todellinen arvo oli kolminkertainen.

2 Blinnikka 1969, s. 146.

3 Valtiopäivät 1951, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1950, s. 116.

4 Laki saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta 1.6.1946/410 jo määräsi korvausvelvollisuuden valtiovallalle eikä sitä poistettu lain myöhemmistäkään versioista. Itse korvauksista säädettiin erityinen korvauslaki; 'Laki saksalaisen omaisuuden luovuttamisesta aiheutuneiden vahinkojen korvaamisesta' As.kok. 23.4.1948/319; Valtiopäivät 1947, Asiakirjat III, Hallituksen esitys nro 122.

5 As.kok. 23.4.1948/319; Latva-Koivisto 1984, s. 11. Deflaattorina on käytetty kotimarkkinain yleisindeksiä (tukkuhinnat) ja kesäkuun alun hintatason on oletettu olevan touko- ja kesäkuun hintaindeksin keskiarvo. Vahinko kohdistetaan vuoteen 1946.

Rasituksena sen sijaan on pidettävä velvoitetta luovuttaa puheena oleva omaisuus neuvostoliittolaisten omaksuman bruttoperiaatteen mukaan.¹ Menettely on tosin välirauhansopimuksen 16. artiklan hengen mukainen. Tästä ja osin muistakin syistä Suomelle syntyi korvausvelvoite, jonka täyttämiseksi Suomi maksoi rahassa Neuvostoliitolle yhteensä noin 600 miljoonaa markkaa. Sen lisäksi on toimitettu tavarana 120 000 m³ pyöreää puutavaraa, kolme kauppalaivaa ynnä muuta luovutuslain alaista tavaraa, jota oli myyty 19.9.1944 jälkeen. Viimeksi mainittujen yhteinen hankintahinta oli ollut noin 215 miljoonaa markkaa. Kun valtio on toisaalta saanut Neuvostoliitolta luovutuksiin liittyneinä vastasaatavina noin 125 miljoonaa markkaa, näiden ylimääräisten korvausvelvoitteiden nettovaikutukseksi jäi 690 miljoonaa markkaa. Karkeasti arvioiden summa vastaa 70 miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Kokonaislaskelmiin nämä summat tulevat kohdassa muut rauhansopimuksista aiheutuneet menot.² Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunta korvasi samalta momentilta hallussaan olleen saksalaisen omaisuuden arvonalennuksia.³

Välirauhan solmimispäivänä suomalaisilla oli erilaista omaisuutta Saksassa kuten saksalaisilla Suomessa. Selvitysten mukaan suomalaisen reaaliomaisuuden arvoksi Saksassa saatettiin laskea noin 426 miljoonaa markkaa.⁴ Kun tutkimuksen aihe on nimenomaisesti toisen maailmansodan aiheuttamat rasitukset Suomen alueella, ei mainittua omaisuuserää oteta huomioon kokonaislaskelmissa. Tosin suomalaisille yksityisille kansalaisina, yhteisönä sekä kansakuntana erä on merkinnyt menetystä.

7.9 Saksalaisten tilisaatavien siirto Neuvostoliitolle

Saksan antautuminen toukokuussa 1945 lopetti kolmannen valtakunnan olemassaolon. Samalla valta Saksan alueella siirtyi liittoutuneille. Nämä sopivat Potsdamissa elokuussa 1945, että Saksan saatavat sen sodanaikai-

1 Rasituksena on pidettävä brutto- ja netto-omaisuuksien erotusta.

2 Valtiopäivät 1950, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1949, s. 99. Ks. myös Valtiopäivät 1951, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomus 1950, Ulkoasiainministeriön toimiala.

3 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 17/I, Valtioneuvoston raha-asiaain valiokunnan esittely ulkoasiainministeriöstä 23.1.1947.

4 Valtiopäivät 1948, Pöytäkirjat V, s. 4069, Ulkoministeri Carl Enckellin vastaus edustaja Lappi-Seppälän ynnä muiden kyselyyn.

silta liittolaismailta käytetään Saksalle myöhemmin määrättävän sotakorvauksen osasuorituksena.¹ Päätöksen johdosta Suomi sekä Romania ja Unkari joutuivat maksamaan Neuvostoliitolle sotavuosina Saksalle syntyneen velkansa. Sitä ei suoritettu alkuperäiselle velkojalle eli Saksalle, vaan yhdelle sen sodassa voittaneelle valtiolle. Kansantalouden kannalta katsoen kysymyksessä ei ollut ylimääräinen sotakorvausrasitus, vaikka kirjallisuudessa niin yleensä esitetään.²

Kuten aikaisemmin on todettu, sotakorvaukset ovat yksipuolisia taloudellisten arvojen siirtoja, joihin ei liity vastasuorituksia. Sellaisista ei olekaan kysymys. Velka syntyi Saksan tavaratoimituksista Suomeen. Tässä tapauksessa puhutaan ainoastaan yksipuolisella sopimuksella toteutetusta velkomisoikeuden siirrosta. Siihen liittoutuneilla Saksan hallitusvallan käyttäjinä oli täysi oikeus. Esimerkiksi Unkarin kohdalla on menetelty täysin samoin.³

On huomattava, että saksalaisetkin olisivat voineet ryhtyä perimään rahojaan Suomelta. Ilkka Seppinen on väitöskirjassaan osoittanut Saksan suunnitelleen saataviensa perimistä Suomelta valmistautuessaan syyskuuksi 1944 sovittuihin kauppaneuvotteluihin Suomen kanssa.⁴

Jossain määrin saatavien siirtoa voidaan tarkastella sotakorvausten luonteisena. Suomi oli taloudellisessa mielessä mielenkiintoinen Saksan puolella taisteleva Euroopan maa, koska sillä oli passiivinen kauppataase kolmannen valtakunnan kanssa. Yleensä Saksa rahoitti sotatalouttaan miehittämiensä alueiden kansantalouksien kustannuksella. Suomi kykeni käyttämään poikkeuksellista poliittista asemaansa oman sotataloutensa rahoittamiseen Saksan avulla. Vuonna 1942 Kolmannella valtakunnalla oli yli kahdensadan miljoonan Reichsmarkin vientiylijäämä Romaniaan, Italiaan ja Suomeen. Tuontiylijäämää pidettiin Suomessakin tärkeänä tekijänä sodan rahoittamisessa.⁵ Tilanne oli täysin toisenlainen Saksan miehittäessä Norjassa, joka vei enemmän tavaroita Saksaan kuin toi sieltä. Näin se osaltaan kasvatti miehittäjensä reaalityaloudellista sotapotentialiaa.

1 Esim. Auer 1956, s. 37–38; Hyvämäki 1977, s. 303–305; Tarkka 1988, s. 61. Asia on ollut esillä ns. Bretton Woodsin kokouksessa heinäkuussa 1944, jossa luotiin perusteet maailman valuuttajärjestelmälle pitkäksi aikaa.

2 Ks. esimerkiksi Auer 1956, s. 37–38; Heikkilä 1983, s. 110. Suviranta 1948 s. 89 edusti jossain määrin toisenlaista kantaa, sillä hän ei pitänyt oikeutettuna saatavien ulosmaksua saksalaisten aiheuttaman Lapin hävityksen vuoksi. Tämä näkemys vastaa "virallista linjaa", joka ei ole Suomessa siirtynyt historian lehdille.

3 Kerblay 1951, s. 7.

4 Seppinen 1983, s. 225.

5 Meinander 1943, s. 19.

Suomessa tuonti Saksasta oli suurempi kuin vienti sinne, joten tilanne oli tässä suhteessa päinvastainen kuin Norjassa.¹

Kun Suomen velka Saksalle oli pääasiassa jatkosodan aikana syntynyttä, voidaan saatavien siirtoa tarkastella ikäänkuin kyseessä olisi ollut Suomelle tulleen rahoitusavun takautuva poisvetäminen.

Neuvostoliitto tulkitsi Potsdamin sopimusta siten, että sille siirtyivät ainoastaan Saksan aktiivat Suomesta. Bruttoperiaatteen omaksuminen merkitsi, ettei laskelmissa otettu lainkaan huomioon saksalaisten velkoja Suomeen. Niiden periminen jäi velkojan huoleksi.

Nettoperiaatteen soveltamista saatavien siirrossa voidaan puolustaa tehdyillä sopimuksilla. Suomalaisten ja saksalaisten neuvotteluissa Rovaniemellä 7.–9. syyskuuta 1944 sovittiin, että saksalaisten sotajoukkojen jälkeensä jättämät varat voidaan käyttää heidän velkojensa maksamiseen. Samoin sovittiin myös Etelä-Suomessa olleen saksalaisen sotilasomaisuuden realisoinnista saatavista varoista. Sopimuksen merkitystä punnitessa tulee ottaa huomioon, että sopimus tehtiin ennen välirauhan solmimista mutta aselevon voimaantumisen jälkeen.²

Välirauhansopimuksen kuudestoista artikla määräsi saksalaisten Suomessa olevat tilit varoiksi, joita ei saanut viedä maasta tai pakko-ottaa ilman liittoutuneiden valvontakomission lupaa. Niinpä Saksan sotavoimien varat siirrettiin puolustusministeriön yhteysosaston haltuun syyskuussa ja yksityisten saksalaisten tilit 10.10.1944 annetun asetuksen perusteella ulkomaisen omaisuuden hallintokunnan alaisuuteen. Valtioneuvoston raha-asian valiokunta tulkitsi määräystä siten, että se ei estänyt riidattomien saatavien maksatusta kyseisiltä tileiltä. Valvontakomission päällikön sijainen kenraaliluutnantti Grigori Savonenkov ilmoitti elokuun

1 Milward, 1977, s. 87; Menger 1975, s. 51; Aukrust–Bjerve 1945, s. 25–28. — Jatkosodan alkupuolella Suomi osallistui Suomessa olleiden saksalaisten joukkojen toiminnan rahoittamiseen niin sanotun Buschenhagenin luoton muodossa. Puolustusministeriön kansliapäällikkö kenraali Oiva Olenius ja AOK Norwegenin esikuntapäällikkö eversti Erich Buschenhagen tekivät kesäkuussa 1941 sopimuksen kyseisestä luotosta. Suullisen sopimuksen vakuudeksi asia vahvistettiin myös kirjallisesti 16. kesäkuuta 1941. Sen mukaan Suomen valtio asettaa kuukausittain Saksan sotavoimien käyttöön 200 miljoonaa markkaa. Suomalaiset neuvottelijat arvioivat jatkosodan luotosta sovittaessa niin lyhytkestoiseksi, ettei sopimukseen katsottu tarpeelliseksi ottaa mukaan rahoituksen takarajaa. Puolustusmenoihin aikaisemmin sisällytetyn luoton maksatus lopetettiin suomalaisten yksipuolisella päätöksellä elokuussa 1942. Kaikkiaan saksalaisille maksettiin Buschenhagenin luottona 2,8 miljardia markkaa. (Seppinen 1983, s. 222–223. Ks. myös Jokipii 1987, s. 349–350.)

2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 10/X, Valtioneuvoston raha-asiaivaliokunnan esittelylista 5/10 1944 kansanhuoltoministeriöstä, Liite Osmo O. Kopolan P.M.; Polvinen 1980, s. 129–130. - Neuvotteluja käytiin Kopolan johdolla kansanhuoltoministeriön neuvottelukunnan ja saksalaisen 20 AOK:n edustajien välillä.

TAULUKKO 54 Suomen Pankin erityistilille 31.12.1946 mennessä kertyneet saksalaissaatavat

Varojen laatu	Miljoonaa markkaa	Pros.
Suomen-Saksan selvitystileillä 19.9.1944 olleet varat	808,4	13,5
Suomen-Saksan selvitystileille 19.9.1944 jälkeen suoritettut maksut	561,0	9,4
Saksan kansalaisten ja saksalaisten toiminimien pankkitilit Suomessa	103,8	1,3
Saksan puolustusvoimien Suomeen 19.9.1944 jääneet varat	753,9	12,6
Suomen puolustusvoimien velka sotatarvike- toimituksista Saksan puolustusvoimille per 19.9.1944	3 772,0	62,9
Saksalaisten Suomessa olleiden henkivakuutusten kapitalisoidut arvot	0,9	0,0
Yhteensä	6 000,0	100,0

Lähde: Valtiopäivät 1947, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 2.

lopussa 1945, että tileiltä maksetut varat on palautettava.¹ Valtioneuvosto päätti marraskuun alussa 1945, että poistetut varat maksetaan valtion varoista. Tarpeelliset varat on otettu momentilta 'muut rauhasopimukselta aiheutuneet menot'.²

Saksalaissaatavat siirrettiin vuoden 1946 loppuun mennessä erityistilille Suomen Pankkiin. Sinne kertyi oheisen taulukon mukaiset ja eri lähteistä kootut summat. Valtaosa tilille kertyneistä varoista liittyi armeijoiden toimintaan. Suomen puolustusvoimien maksamattomat asehankinnat Saksaan muodostivat liki kaksi kolmasosaa kertyneistä varoista. Niiden maksamiseen tarvittut rahat on valtion tilinpidossa kirjattu muiden välirauhansopimuksesta johtuneiden menojen joukkoon. 3,8 miljardin markan maksamaton aselasku oli vain osa Saksan asesaatavista. Saksalaisten lähteiden mukaan sopimuksen nro 1 189 saldo oli 20.6.1944 mennessä

1 VA, Valtiovarainministeriön arkisto, Valtioneuvoston raha-asiain valiokunnan esittely 31.10.1945 ulkoasiainministeriöstä, Saksalaisten Suomessa olevilta tileiltä poistettujen summien palauttamisesta sanotuille tileille, Liitteenä oleva Tauno Sutisen muistio 29.10.1945.

2 VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd 13, Valtioneuvoston raha-asiainvaliokunnan esittely 14.11.1945 ulkoasiainministeriöstä, Liite Tauno Sutisen muistio.

noussut 6,4 miljardiin markkaan. Sen jälkeen asetoimituksia oli vielä 1,3 miljardin markan edestä. Suomalaiset pystyivät näin olennaisesti pienentämään velkaansa, vaikka laskussa otetaan huomioon saksalaisten nostama Buschenhagenin luotto. Tässä työssä on puolustusmenoiksi kirjattu ainoastaan maksettu osa. Saksalaissaatavien yhteydessä maksamatta jäänyt velka ei rasittanut kansantalouttamme.¹

Saksan puolustusvoimien tilien saldot edustivat noin yhtä kahdeksasosaa kertyneistä varoista. Saksan kansalaisten ja saksalaisten yhtiöiden saatavat suomalaispankeilta muodostivat kokonaiskertymästä vain vajaat kaksi prosenttia. Muilta osin summa liittyi suomalais-saksalaiseen kaupasta syntyneisiin kuluihin. Eräiltä osin sulkutilille palautettiin suomalaisten mielestä riidattomiakin suomalaissaatavia, jotka oli maksettu välirauhan solmimispäivän jälkeen.² Kun tilille ei muutoin kertynyt sovittua 6 miljardia markkaa, maksoi Neuvostoliiton kaupallinen edustusto puuttuvat 11 miljoonaa markkaa Suomen Pankkiin.³

Neuvostoliitto katsoi, että saksalaissaatavia edustanut kuuden miljardin markan summa tuli siirtää sille lähinnä tavaratoimituksina. Transferointineuvottelujen alkuvaiheessa saajat toivoivat, että summa käytettäisiin suomalaisen teollisuuden siirtämiseksi Neuvostoliiton omistukseen. Pyrkimykselle on helppo hakea vertauskohtia. Esimerkiksi käy Romania, jossa Neuvostoliitto hankki omistukseensa saksalaissaataviensa avulla puolet monesta sikäläisestä yhtiöstä.⁴ Suomalaiset puolestaan yrittivät kuitata velkaa kuluilla, joita oli aiheutunut valvontakomission määräyksistä tapahtuneista luovutuksista ja palvelusten tuottamisista. Kyseessä olivat sellaiset toimitukset, joita ei voitu perustella välirauhansopimuksen tekstiin kirjaimellisesti nojautuen. Lisäksi maksettavaksi eräännyvää velkaa aiottiin supistaa maksamalla Saksaan ollutta asevelkaa tarpeettomiksi käyneillä aseilla. Tosin välirauhansopimuksen kahdeksastoista artikla määräsi ne muutoinkin luovutettaviksi.⁵

Neuvostoliittolaisten mukaan saatava oli siirrettävä sille lähinnä tavaratoimituksina. Sopimuksen mukaan summasta varattiin 3 020 miljoonaa markkaa Neuvostoliittoon suuntautuvan viennin rahoittamiseen. 700 miljoonalla markalla Neuvostoliitto osti Suomelta Jäniskosken alueen (176 km²) Inarin kunnasta. Jäniskosken voimalaitoksen jälleenrakentamiseen

1 Lindahl 1993; Seppinen 1983, s. 222. Summista puuttuvat saksalaisten joukkoapu 137 miljoonaa RM ja saksalaisten tekemät rakennustyöt 105 miljoonaa RM.

2 Valtiopäivät 1947, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 2. Ks. myös Kom.miet. Mon. 1946:40 Neuvostoliiton saksalaissaatavien transferointikomitean mietintö.

3 VA, Ulkomaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto, Kertomus, s. 60.

4 Heikkilä 1983, s. 86.

5 As.kok. sopimussarja 1944/4; Blinnikka 1969, s. 149–150.

suomalaisten toimesta sekä korvauksiin Suomelle Inarinjärven säännöstelystä osoitettiin 675 miljoonaa markkaa. Panssarilaiva Väinämöinen myytiin Neuvostoliitolle 265 miljoonalla markalla. Merenkulkuun liittyi myös 400 miljoonan markan varaus neuvostoliittolaisten alusten kuluihin Suomessa. Sopimus ei ollut kokonaan luontaisuuoritteinen, sillä Suomen Pankki maksoi 465 miljoonaa markkaa puntina.

Kauppaan sisältyi myös omaisuutta Suomen valtioneuvoston ulkopuolella. Suomen valtion Leningradissa ja Tallinnassa olevat talot myytiin Neuvostoliitolle 60 miljoonalla markalla. Vastaavasti varattiin 75 miljoonaa markkaa talvisodan pommituksissa tuhoutuneen Neuvostoliiton Helsingin lähetystön jälleenrakentamiseen. Loppusummasta siirrettiin 375 miljoonaa markkaa perustettavan suomalais-neuvostoliittolaisen kuituteollisuusyhtiön tarpeisiin ja 15 miljoonaa markkaa erinäisiin toimituksiin Porkkalan laivastotukikohtaan.¹

Taloudellisen sotarasituksen kannalta on selvitettävä, muodostiko saksalaissaatavien siirto Neuvostoliitolle Suomen kansantaloudelle todellisen rasituksen. Myönteisen vastauksen tapauksessa transferointeja voidaan pitää sotakorvausten luonteisina lisäkorvauksina, jotka aiheutuivat poikkeukselliseksi luonnehdittavista velanmaksujärjestelyistä. Vuoden 1947 sopimukseen myöhemmin tehdyillä ja toimitusten sisältöä koskevilla muutoksilla ei ole merkitystä, koska oheiseen taulukkoon perustuvassa tarkastelussa puututaan ainoastaan saksalaissaatavien siirtoon käytettyihin varoihin.

Saksalaissaatavien siirto rahoitettiin kahdesta eri lähteestä eli Neuvostoliiton valtakunnan pankin erikoistilille Suomen Pankissa talletetuista varoista sekä Suomen valtion omista varoista valtion tulo- ja menoarvion kautta. Jälkimmäiseen vaihtoehtoon turvauduttiin, kun Suomen Pankissa olleet saksalaisten varat eivät riittäneet tarkoitukseen. Lisäksi poikkeuksellinen velanmaksumenettely aiheutti ylimääräisiä hallintokuluja. Niihin käytetyt varat ovat mukana seuraavassa tarkastelussa.

Saksalaissaatavien siirtoon käytettiin 10 210 miljoonaa markkaa kunkin vuoden rahan arvon mukaan. Laskelmassa on muunnettu koko

1 As.kok. sopimussarja 1947; Myös Valtiopäivät 1947, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 2. — Sopimuksen mukaisia myyntituloja muun muassa aluemyynnistä ja Väinämöisestä on tuloutettu vuoden 1947 tilinpäätöksessä (6. Os. III:3). Asiaa koskeneista neuvotteluista ks. Nyköpp 1975, s. 160–162.

Kuitu Osakeyhtiö oli rakentanut 1930-lvun lopulla Jääskeen keinokuitutehtaan, joka valmisti viidensadan työntekijän voimin keinokuituja (sillaa, säteriä ja kelmua). Yritys ehti toimia Rouhialasta saadun virran turvin vain vuoden, kunnes sen koneistot luovutettiin vuonna 1940 palautustavarana Neuvostoliitolle (Tuomainen 1982b, s. 250–251).

TAULUKKO 55 Saksalaissaatavien siirtoon käytetyt varat miljoonin markoin

Vuosi	Suomen	Valtion	Yhteensä	Yhteensä
	Pankista*	varoista**		
	P _c	P _c	P _c	P ₄₄
1947	2 962	1 031	3 992	1 477
1948	1 897	1 038	2 935	805
1949	842	978	1 820	508
1950	269	694	963	230
1951	-	285	285	49
1952	-	258	258	44
1953	-	55	55	9
1954	-	2	2	0
Yhteensä	5 970	4 341	10 310	3 122

Lähde: * = Suomen Pankin vuosikirjat 1947–1950. Vuosikirjojen luvut eivät ole aivan täsmällisiä, mutta niiden avulla voidaan kuitenkin luoda suhteellisen luotettava tieto puheena olevien saksalaissaatavien siirtoon käytetyistä varoista. ** = Valtiopäivät, Asiakirjat IV, eri vsk., Valtion tilinpäätökset, 15.P1.II, Transferointisuoritukset ja niistä aiheutuneet hallintomenot.

rahan käyttö vuoden 1944 rahanarvoon, jota voidaan laskelmassa pitää velan syntyvuotena. Huomattavalta osalta velka oli peräisin aikaisemmilta vuosilta. Vuoden 1944 rahan arvon mukaiset 3 129 miljoonaa markkaa vastaavat tukkuhintaindeksin mukaan laskettuna noin 1,2 miljardia vuoden 1938 markkaa eli noin kymmenettä osaa varsinaisista sotakorvaus-toimituksista hallintokuluineen.

Suomalaisten bruttovelka ja saksalaisten tilisaatavat Suomessa olivat kuusi miljardia vuoden 1944 markkaa. Summan Neuvostoliitolle siirtämisestä aiheutui vain 3 129 miljoonaa vuoden 1944 markkaan kulut. Suomalaiset hyötyivät näin toimitetusta transferoinnista enimmillään kolme miljardia vuoden 1944 markkaa. Vuoden 1938 rahanarvossa hyöty on noin miljardi markkaa. Kun suomalaisten saatavat Saksasta olivat 2,6 miljardia markkaa, voidaan inflaatiohyötyjen katsoa kuitanneen menetykset. Tämä summa kattaa myös suomalaisilta Saksaan jäämän omaisuuden arvon.¹

Saksalaissaatavat siirrettiin pääasiassa tavaratoimituksina. Se antoi suomalaisille mahdollisuuden maksaa velka omalla työllä. Koko kansan-

1 Valtiopäivät 1948, Pöytäkirjat V, s. 4069.

taloudessa transferointi tuntui lisärasituksena, koska varsinainen sotakorvausvelvoite ja kotimainen jälleenrakennus olivat samanaikaisesti taakana. Olennaista kysymyksen tällaisessa ratkaisussa oli, ettei Suomen tarvinnut hankkia viennillään muualta vastaavia tuloja. Toisaalta sopimus takasi sen, että varat pysyivät hyvin pitkälle suomalaisten valvonnassa. Tässä yhteydessä on korostettava sitä seikkaa, että mainittuja varoja ei luovutettu Neuvostoliiton vapaaseen käyttöön Suomessa.¹

Saksalaissaatavien siirtoon liittyneitä järjestelyjä on edellä tarkasteltu aikaisemmasta kirjallisuudesta poikkeavasti. Esimerkiksi Bruno Suviranta ja häneen nojautuen Jaakko Auer ovat pitäneet saksalaissaatavien siirtoa sotakorvauksiin rinnastettavana lisärasituksena.²

Tässä työssä on lähdetty olettamuksesta, että mainitut saatavat ovat tulleet suoritetuiksi maksamalla velka Saksan sijasta Neuvostoliitolle eli velkojan on katsottu vaihtuneen. Sotakorvauksiin rinnastaminen edellyttää, ettei vastasuoritusta Suomelle olisi ollut tai että puheena oleva velka sisältyisi maamme ulkomaiseen velkaan sotien jälkeisenä aikana.

7.10 Sotakorvausluonteisten rasiusten yhteismäärä

Suomi joutui suoriutumaan useasta sotakorvausluonteisesta velvoitteesta. Sen Suomi teki kunnialla. Niistä koitui luonnollisesti menojaakin, joita voi hyvällä syyllä luonnehtia huomattavasti.

Talvisodan jälkeen toteutetut palautukset merkitsivät vain kahta prosenttia kaikista puheena olevan ryhmän kustannuksista. Jatkosodan aikana toteutetut sotasaalismyynnit kevensivät erityisesti valtiontaloudellista rasiusta. Samalla puolustusvoimien ei tarvinnut ostaa yhtä runsaasti sotamateriaalia. Taloudellisesti todella merkittäviksi sotakorvaukset tulivat jatkosodan jälkeen. Silloin maksettavana ei ollut pelkästään välirauhansopimuksessa määritelty 300 miljoonan dollarin sotakorvaus vaan monet muut siihen rinnastettavat toimitukset.

Seuraavaan taulukkoon on koottu tiedot kaikkien sotakorvausluonteisten menojen yhteisvaikutuksista. Sotakorvausten luonteiset menot olivat suurimmillaan vuosina 1945 ja 1946. Silloin maksettiin sekä var-

1 Hyvämäki 1977, s. 304–306.

2 Suviranta 1948, s. 89–90; Auer 1956, s. 37–38. Koska kyseisellä velalla oli saatu hyödykkeitä Suomeen, kysymyksessä ei ollut vastikkeeton siirto.

TAULUKKO 56 Sotakorvausluonteisten menojen arvo vuoden 1938 hintatason mukaan, miljoonaa markkaa

Vuosi	Varsinaiset sotakorvaukset	Muut	Yhteensä	Jakauma Pros.	Osuus BKT:sta Pros.
1940	-	253	253	2	1
1944	99	95	194	2	1
1945	2 135	732	2 867	25	8
1946	1 472	338	1 810	16	5
1947	1 453	119	1 572	14	4
1948	1 245	39	1 284	11	3
1949	1 291	26	1 317	12	3
1950	714	13	727	6	2
1951	804	1	805	7	2
1952	526	5	531	5	1
Yhteensä	9 739	1 621	11 360	100	.
Pros.	86	14	100	.	.

Lähde: Edeltävät taulukot; Hjerppe Ri. 1988, s. 219.

sinaisia sotakorvauksia että vastattiin palautustoimitusten kustannuksista. Edellisen vuoden osalle ajoittui neljännes koko rasisituksesta. Varsinaiset sotakorvaukset muodostivat rasisituksesta noin kuusi seitsemäsosaa. Ne olivat selvästi merkittävin osa tarkasteltavana olevista menoista. Muiden erien vaikutus korostui ennen muuta niiden samanaikaisuuden vuoksi.

Suhteellista rasisitusta koko kansantaloudelle selvitetään seuraavan taulukon avulla. Siinä on verrattu toisiinsa sotakorvausluonteisia rasisituk-sia ja bruttokansantuotetta vuoden 1938 hintoihin. Tässä yhteydessä on otettava huomioon, että sotakorvaustoimituksiin tuotteita valmistaneet olivat omalla työllään muodostamassa kansantuotetta. Näin ollen velvoit-teista aiheutunut nettomääräinen lasku ei ole yhtä suuri. Tämä ei kuiten-kaan oikeuta vähättelemään sotakorvausten ankaruutta kansantaloudel-lemme juuri hävityn sodan jälkeen.

Enimmillään sotakorvausluonteiset rasisitukset merkitsivät vuonna 1945 noin kahdeksaa prosenttia bruttokansantuotteesta. Toisen vertailun mukaan niiden arvo oli enemmän kuin puolet Suomen kaupallisesta

viennistä samana vuonna.¹ Sotakorvausluonteisten menojen kansantaloudelle aiheuttama rasitus laski sekä absoluuttisesti että suhteellisesti sen jälkeen. Jälkimmäiseen näkökohtaan on vaikuttanut sekä rasituksen pieneneminen sinänsä että kansantuotteen kasvun mukanaan tuoman taloudellisen kantokyvyn kohoaminen. Sotakorvausrasituksen kannalta olennaista oli myös muiden sotakustannusten supistuminen vuosien saatossa. Se kasvatti liikkumavaraa kansantaloudessa, mihin vaikutti myös parantunut ulkomaankaupan vaihtosuhte.

1 SVT IA, Ulkomaankauppa 1945.

8 POIKKEUSAJAN YLIMÄÄRÄISET HALLINTOKULUT

Sodan totaalinen luonne heijastui koko yhteiskuntakoneistoon. Kansakunnan kokonaisuus vaati hallinnon alalla tilapäisjärjestelyjä, joita ei voida kuvitella normaaliin rauhanaikaiseen yhteiskuntaelämään kuuluviksi. Sotatilalaki vuodelta 1930 ja vuonna 1941 säädetty niin sanottu valtalaki tekivät tällaisten asioiden organisoinnin juridisesti helpoksi.¹ Pääosin erilaiset poikkeusjärjestelyt jäivät valtiovallan huoleksi.²

Hallintotehtävien kasvu ja yleensäkin julkisen vallan aseman korostuminen kasvattivat byrokratiaa. Poikkeuksellisen ajan päättyminen ei purkanut kokonaan synnytettyä uutta koneistoa, vaan se jäi useassa tapauksessa pysyväksi. Voidaan jopa väittää, että sota käynnisti hyvinvointivaltion tarvitseman byrokratian kasvun. Esimerkiksi sosiaaliministeriön henkilökunta oli vuonna 1946 jokseenkin kaksinkertainen vuoteen 1938 verrattuna. Miten suuria joukkoja poikkeuksellisen ajan hallinto työllisti? Bruno Suvirannan julkaisemien ja vuodelta 1943 olevien tietojen mukaan kansanhuoltohallinto työllisti liki neljä tuhatta, työvoimahallinto

-
- 1 As.kok 26.9.1930/303; As.kok. 6.5.1941/303, 'Laki talouselämän säännöstelemisestä poikkeuksellisissa olosuhteissa'.
 - 2 Tämä ei tarkoita, ettekö valtiovalta olisi käyttänyt poikkeuksellisissa olosuhteissa etujärjestöjen edustamaa asiantuntemusta hyväkseen. Päinvastoin sota-ajan hallinnossa ja erityisesti talouselämän organisoinnissa erilaisten yksityissektorin organisaatiot saivat huomattavan vaikutusvallan julkisessa päätöksenteossa. Esimerkiksi asutustoiminta tapahtui pitkälti maatalousseurojen avustuksella.

lähes tuhat, pika-asutus ja jälleenrakennus kahdeksansataa, siirtoväen huolto ja korvausasiat kumpikin enemmän kuin neljäsataa ja valtion tiedotuslaitos yli viisisataa henkilöä. Kyseessä oli todella merkittävä seikka. Vertailun vuoksi mainittakoon, että vuonna 1938 koko julkisen sektorin työllisyys on arvioitu 88 600 suomalaiseksi.¹

Seuraavassa tarkastellaan erilaisten merkittävien ja sodan vuoksi perustettujen poikkeusorganisaatioiden hallintokuluja. Ne on liitettävä osaksi toisen maailmansodan aiheuttamaa taloudellista räsitusta Suomessa. Tutkimuksen kohteeksi on otettu vain sellaiset järjestelyt, jotka eivät ole jääneet pysyviksi sota-aikojen mentyä. Näin esimerkiksi työvoimahallinnon kustannukset on jätetty tarkastelun ulkopuolelle, koska se on jatkanut toimintaansa ja muodostanut sittemmin jopa oman ministeriönsä. Näin on tehty siitä huolimatta, että organisaatio on luotu sota-ajan tarpeiden vuoksi.

Kokonaisuuden kannalta on huomattava, että puolustusvoimat huolehti sota-aikana monesta poikkeuksellisten aikojen vaatimasta hallintotehtävästä, kuten esimerkiksi keskitetystä autoliikenteestä. Lisäksi kunnalliset viranomaiset vastasivat joistakin pienemmistä tehtävistä, jotka on jätetty tarkastelun ulkopuolelle.

Tarkasteltavat hallinnonalat voidaan jakaa kolmeen pääryhmään. Ensimmäinen on talouselämän säännöstelyyn liittyvät erityisjärjestelyt, joista keskeisin oli kansanhuolto. Osa talouselämän säätelystä kosketti ulkomaankauppaa. Lisenssitoimikunnan ja Suomen Pankin kautta tapahtuneen sodanaikaisen ohjauksen kulut on toistaiseksi jätetty tarkastelun ulkopuolelle. Toisen ryhmän ylimääräisistä hallintotoimista muodostavat siirtoväen huolto sekä erilaiset vahingonkorvausjärjestelmät. Kolmas pääryhmä syntyy sodan tuhoista nousemiseen liittyneistä organisaatioista eli asutustoiminnan ja jälleenrakentamisen tarvitsemista hallintokoneistoista. Käsiteltävänä eivät siis ole organisaatiot sinänsä vaan niiden toiminnasta aiheutuneet menot.

Johdanto-osassa sota on määritelty subjektiivisesti eli on edellytetty ainoastaan maan ulkoisen turvallisuuden uhanalaisuutta. Itse sotatoimiin osallistuminen ei siis ollut välttämätön ehto sodasta syntyville taloudellisille räsituksille ja poikkeushallinnolle.

1 Tuominen 1967, s. 54; Suviranta 1943, s. 84; Hjerpppe Ri. 1988, s. 291.

8.1 Kansanhuolto

Ensimmäisen maailmansodan aikana erityisesti elintarvikehuollon pettäminen koetteli Suomen kansaa. Silloin kysymystä hoidettiin lähinnä tilapäisjärjestelyin.¹ Tästä viisastuneina Suomessa pyrittiin laatimaan 1920- ja 1930-luvuilla tarpeellinen talouselämän säännöstelyjärjestelmä valmiiksi. Kolmekymmentäluvun alkupuolella Taloudellisessa puolustusneuvostossa saatiin valmiiksi suunnitelmat säännöstelyorganisaation luomiseksi. Näiden pohjalta organisoitiin maahamme kansanhuoltohallinto vuonna 1939, kun suursota Euroopassa oli puhjennut. Sillä oli oma ministeriönsä syksystä 1939 vuoden 1949 loppuun. Sen jälkeen kansanhuoltoasioita hoidettiin kauppa- ja teollisuusministeriön kansanhuolto-osastolla vuoden 1960 loppuun.²

Talouselämän säännöstely ei sujunut kustannuksitta. Kysymys siitä, ovatko siitä aiheutuneet kulut taloudellista rasitusta, ei ole yksiselitteinen, sillä esimerkiksi kansanhuollon harjoittama tuotannollisen toiminnan edistäminen on lisännyt käytettävissä olevia tuloja. Joka tapauksessa talouselämän säännöstely oli välttämätöntä.

Seuraavassa esitetään joitakin lukuja kansanhuoltoon käytetyistä varoista kansanhuoltoministeriön toiminta-ajalta vuosina 1939–1949. Luvut antavat kuvan ainoastaan varsinaisen kansanhuoltohallinnon kuluista. Kansanhuoltoministeriön huolehtimat ja sen kirjanpidon kautta kulkeneet erilaiset hinnantasaussiirrot on rajattu tarkastelun ulkopuolelle. Oheisen taulukon mukaan käytettiin kansanhuoltohallintoon vuoden 1938 rahassa yhteensä 890 miljoonaa markkaa. Lähes puolet summasta kului vuosina 1944–1946. Valtion osuus kokonaismenoista on ollut tuntuvasti suurempi kuin kuntien.

Vuosittaisten lukujen tarkastelu osoittaa selvästi, miten paljon hankalampaa on ollut saattaa keskitetty komentotalous rauhanajan vaatimuksia vastaamaan kuin ylläpitää säännöstelytaloutta taistelujen aikana. Tässäkin yhteydessä voidaan syyllä puhua rauhankriisistä.

1 Ks. Rantatupa 1979.

2 Lehtinen 1940; Lehtinen 1945, s. 8; Lehtinen 1967, s. 193–196; Lindgren 1964, s. 152; Ks. myös Nummela 1981 ja Nummela 1984a. - Lainsäädännöllisesti keskeisiä säädöksiä toiminnan aloittamisen yhteydessä olivat 'Laki valtioneuvoston ministeriöiden lukumäärästä ja yleisestä toimialasta annetun lain muuttamisesta' (As.kok. 20.9.1939/284), 'Laki kansanhuoltoministeriön perustamisesta valtioneuvostoon' (As.kok. 20.9.1939/285), 'Asetus lisäyksestä valtioneuvoston ohjesäännön sisältävään asetukseen' (As.kok. 25.9.1939) ja 'Asetus kansanhuoltoministeriöstä' (As.kok. 25.9.1939/290).

TAULUKKO 57 Kansanhuoltohallinnon menot vuosina 1939–1949 miljoonina markkoina

Vuosi	Valtio* P _c	Kunnat** P _c	Yhteensä P _c	Yhteensä P ₃₈	Jakauma Pros.
1939	5	..	5	8	1
1940	14	21	35	25	3
1941	66	34	100	58	7
1942	82	51	133	62	7
1943	145	69	214	88	10
1944	385	93	478	178	20
1945	292	183	475	124	14
1946	466	310	776	129	14
1947	454	384	838	115	13
1948	479	182	661	70	8
1949	271	76	347	36	4
Yhteensä	2 659	1 403	4 062	890	100

Lähde: * = VA, Kansanhuoltoministeriön arkisto, GaOII:7, tilinpäätösraportit. Luvut ovat puhdistettuja bruttomenoja; 1939 = Valtion tilinpäätös 15. Pl. ** = Vuodet 1940 - 1944: Ilola 1945; Maalaiskunta 2/1941, 'Valtion osallistuminen kuntien kansanhuoltohallinnon kustannuksiin'; Lumiala 1942 esittämät luvut poikkeavat yllä esitetystä. Vuodet 1945–1949: SVT XXXI, Kuntien finanssitolasto — tiedot maalaiskunnista puuttuvat vuosilta 1948 ja 1949. Luvuista on vähennetty kuntien saamat valtionavut.

Kansanhuoltohallinto merkitsi maalaiskunnissa aivan uudenlaista tarvetta vakituisiin virkailijoihin. Maalaiskuntien liiton keräämien tietojen mukaan vuonna 1941 neljä viidestä maalaiskuntien virkailijasta oli kansanhuollon tehtävissä. Enimmillään kansanhuoltohallinto työllisti 6 000–7 000 henkilöä.¹

Julkisen sektorin lisäksi säännöstelystä on ollut kuluja jakelusta huolehtineelle kaupalle. Vähittäiskaupan lisäkuluiksi laskettiin vuonna 1947 yksi prosentti ja tukkukaupan puoli prosenttia liikevaihdosta. Mainittuna vuonna kaupan kustannukset olisivat siten olleet enemmän kuin kaksisataa miljoonaa vuoden 1938 markkaa. Lukujen epämääräisyyden vuoksi ne on kuitenkin jätettävä tarkastelun ulkopuolelle. Voidaan myös ajatella, että kaupan kustannuksikseen ilmoittamat kulut ovat bruttomää-

1 Maalaiskunta 2/1941, 'Valtion osallistuminen kuntien kansanhuoltohallinnon kustannuksiin'; Valtiopäivät. 1941, Asiakirjat I, Hallituksen esitys n:o 16; Toivonen 1950, s. 204.

räisiä hallintokuluja kuponkien leikkaamisesta ynnä muusta sellaisesta. Siinä yhteydessä ei ole lainkaan otettu huomioon sitä, että säännösteltyyn kaupankäyntiin liittyi kilpailun rajoittaminen. Se puolestaan lisäsi paineita hintojen kohottamiseen. Tämä vaikutti välillisesti yrittäjävoittojen suurentumiseen parempien marginaalien vuoksi.¹

8.2 Siirtoväestä aiheutuneet menot

8.2.1 Siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huolto

Puolisen miljoonaa suomalaista joutui toisen maailmansodan aikana lähtemään sodan takia asuinsijoiltaan joko pysyvästi tai tilapäisesti. Jo vuoden 1926 sotatalouskomitea oli esittänyt evakointisuunnitelmien tekoa, koska yleisesti oltiin hyvin perillä mistä päin sodan jalkoihin joudutaan. Siksi olisi ollut tarpeen laatia valmiiksi tarpeelliset määräykset sekä sijoitus- ja huoltosuunnitelmat.² Voimassa ollut sotatilalaki vuodelta 1930 takasi pakollisesti siirretylle väestölle valtion varoista tarpeellisen majoituksen ja muonituksen. Todellisuudessa siirtoväki (kansanomaisemmin evakot) sai osakseen huomattavasti laajemman valtion maksaman huollon. Usein huolehdittiin myös vapaaehtoisesti evakkotaipaleelle lähteneistä sekä kaupungeissa pommitustuhojen uhreista.³

Virallisen auttamisen ohella esiintyi puolivirallista auttamista, jonka kohteena olivat aluksi ylimääräisiin harjoituksiin kutsuttujen omaiset, sitten sotallesket ja -orvot ja siirtoväki. Syksyn 1939 ahdistavissa oloissa tätä avustustoimintaa alettiin keskittää aluksi eri kunnissa ja sitten lääneissä. Lopulta perustettiin koko maata kattava "Suomen Huolto". Se oli aluksi vain toimikunta, joka kesällä 1941 järjestäytyi samannimiseksi yhdistykseksi. Vapaan huollon keskuksia oli lähes joka kunnassa ja niiden kautta kulkeneet rahasummat muodostuivat huomattaviksi.⁴

1 Salas 1947, Forssell 1979, s. 103.

2 SArk, Vuoden 1926 Sotatalouskomitean arkisto, Mietintö X 'Yleisen työvelvollisuuden ja työväenkysymyksen edeltäpäin järjestäminen puolustusvalmiuden kannalta', Osa II, 'Työväenkysymys', s. 17–18.

3 Siirtoväen huollosta ks. Kekkonen 1940 & 1941. Jyväskylän yliopiston historian laitoksella on teemasta tehty kaksi aluekohtaista pro gradu -työtä. Ks. Hassinen 1972 ja Kaunismaa 1990.

4 Littonen 1949, passim.

Sotien varalle sisäasiainministeriössä oli tehty suunnitelma mahdollisista väestönsiirroista. Käytännössä siirtoväen huolto toteutettiin ilman suurempia ennakkovalmisteluja, vaikka asia oltiin hyvin tiedostettu jo kaksikymmentäluvulla. Syksyllä 1939 perustetun kansanhuoltoministeriön toiminnan käynnistyttyä sille uskottiin siirtoväen huolto.¹ Järjestely ei toiminut odotetusti, joten asiat organisoitiin toisin. Tilannetta korjaamaan perustettiin sisäasiainministeriön alaisuuteen tammikuussa 1940 erityinen Siirtoväen huollon keskus. Se vastasi siirretystä väestöstä ja näiden omaisuudesta sekä ohjasi luovutettujen alueiden toimintaa.² Alkuvuotta 1940 voidaan pitää eräänlaisena siirtymäkautena, kun kansanhuoltohallinto vastasi siirtoväen huollosta helmikuun loppuun saakka. Kuopion läänissä siirtymäkausi kesti pitempään. Sen jälkeen vastuu siirtoväen huollosta kuului keskukselle. Erityisjärjestely oli voimassa 1940-luvun lopulle, kyseisen elimen lakkauttamiseen saakka. Eräissä tapauksissa poikkeuksellisia menettelyjä on jatkettu 1950-luvun puolelle.³

Seuraavaan asetelmaan on koottu tiedot siirtoväen lukumäärästä eri ajankohtina. Tarkastelussa on otettava huomioon, että kaikki olleet suomalaisia, vaan osa luetteloiduista oli inkeriläisiä tai itä-karjalaisia.⁴

Vuosi	Lukumäärä	Vuosi	Lukumäärä
1940	390 000	1945	429 000
1941	333 000	1946	431 000
1942 ⁵	390 000	1947	387 000
1943 ⁶	390 000	1948	393 000
1944	444 000	1949	376 000

Siirtoväen huollon tavoitteena oli turvata siirtoväelle mahdollisimman normaali elämä evakkotaipaleellaan ja muutoinkin auttaa heidän erityisasemastaan johtuneissa ongelmissa. Tarkoituksena oli, että mahdollisimman moni evakoista olisi tullut toimeen omillaan. Todellisuus oli kuitenkin toinen. Suuri osa siirtoväestä oli varsinaiset sotavuodet riippuvainen valtion varoista maksetusta huoltoavustuksesta, jota on pidettävä

1 As.kok. 290/25.9.1939; Nummela 1981.

2 As.kok. 35/17.1.1940, 'Asetus siirtoväen huollon keskuksen perustamisesta sisäasiainministeriöön'.

3 VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto I, Kertomus siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huoltoon myönnettyjen valtion varojen käytön, hoidon ja tilinpidon tarkastuksesta 2/206 K.D. 1943, s. 5ff.; Waris H.—Jyrkilä—Raitasuo—Siipi 1952, s. 81.

4 Procopé 1950 (tutk.).

5 Karjalaan palanneita 240 000.

6 Karjalaan palanneita 277 000.

ylimääräisenä poikkeuksellisista olosuhteista aiheutuneena sosiaaliavustuksena.¹ Huoltoavustusta saaneen siirtoväen määrä ilmenee oheisesta taulukosta.

Suurimmillaan huollon varassa eläneen siirtoväen määrä oli välittömästi talvisodan jälkeen. Tilanne alkoi olennaisesti parantua vuoden 1940 kuluessa. Suomalaisyhteiskunta oli tuolloin selkeästi sopeutumassa uuteen tilanteeseen.

Kehitys ei ollut kaikilta osin yhtenäinen. Kaupunkilaissiirtoväki sijoittui sängen nopeasti jäljelle jääneen Suomen elinkeinoelämään eikä siten enää tarvinnut siirtoväen huollon palveluksia. Pääosin se oli saanut työtä sijoituspaikkakunnillaan kesään 1940 mennessä.²

Ongelmana siirtoväen sijoittumisessa oli maanviljelysväestö, jota oli noin kaksi kolmasosaa siirtoväestä. Maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista elantonsa saaneiden suhteellinen osuus oli luovutetussa Karjalassa hieman suurempi kuin koko maassa. (Luovutetun Karjalan ammattirakenne vuonna 1940 ilmenee oheisesta taulukosta.) On myös pidettävä mielessä, että huomattava osa siirtoväestöstä oli tilatonta väestöä. Kysymyksessä ei siten ollut pelkästään tilallisväestön ongelma.³ Maanviljelyä ei ollut mahdollista laajentaa yhtä nopeasti kuin esimerkiksi teollisuutta. Siksi maanviljelysväestöön kuuluneiden siirtokarjalaisten ja muiden parissa esiintyi suuria ongelmia ja sitä kautta myös huollon tarvetta. Tilanne maatalousväestön osalta parani Karjalan takaisinvaltauksen jälkeen, kun asukkaat pääsivät palaamaan entisille asuinsijoilleen. Jatkosodan jälkeen, kun evakuoitakin oli saatu suoritetuksi paremmin kuin talvisodan yhteydessä, siirtoväen huolto-ongelma ei kasvanut yhtä suureksi. Kesällä 1944 evakuoitiin väkeä myös uuden rajan länsipuolelta. Lapin sodan vuoksi kotiseuduiltaan lähtemään joutuneet pohjoisen Suomen asukkaat kasvattivat kuitenkin avustettavien joukkoa 160 000 hengellä.⁴

Valtiolle on siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huollosta aiheutunut eri vuosina oheisen taulukon mukaiset menot. Luvut ovat puhdistamattomia, joten menorästejä ja muita vastaavia mahdollisia korjauksia ei ole otettu huomioon. Lisäksi tulee muistaa, että siirtoväen huoltomenot eivät aina ole olleet valtion kannalta bruttomenoja, koska siirtoväki on maksanut osan saamistaan korvauksista takaisin.

Siirtoväen ja siirretyn omaisuuden hoitoon käytettiin vuosina 1939–1949 Suomen valtion varoja 5,6 miljardia markkaa kunkin vuoden

1 Mustala 1967, s. 143.

2 Siirtoväki ei päässyt työttömyyskortistoon vuonna 1940. Siksi osa siirtoväen huoltomenoista on työttömyydestä aiheutunutta. Ks. Tudeer A. E. 1940a, s. 276.

3 Waris–Jyrkilä–Raitasuo–Siipi 1952, s. 41, 52; Procopé 1949, s. 146.

4 Hietanen 1984, s. 71–75; Virolainen 1952, passim.

TAULUKKO 58 Huoltoavustusta saanut siirtoväki*

Ajankohta	Lukumäärä	Pros. osuus siirtoväestä
30. 4.1940	346 000 **	..
30. 6.1940	235 000	..
31.12.1940	164 000	42
31.12.1941	79 000	24
31.12.1942	19 000	5
31.12.1943	12 000	3
31.10.1944	133 000 ***	..
31.12.1944	80 000	18
31.12.1945	44 000	10
31.12.1946	24 000	6
31.12.1947	15 000	4
31.12.1948	12 000	3
31.12.1949	10 000	..

Lähde: * = Procopé 1950 Liite (tutk); Waris H.—Jyrkilä—Raitasuo—Siipi 1952, s. 333. ** = Lukuun sisältyy myös rajaseuduilta evakuoituja. *** = Mukana on myös Lapin läänin siirtoväkeä.

rahan arvon mukaan. Summa vastasi lähes kahta miljardia vuoden 1938 markkaa. Tarkastelu on rajattu näihin vuosiin, koska silloin siirtoväen huoltokysymyksen parissa toimi erityisorganisaatioita.

Lukuihin sisältyy myös evakuointikustannuksia ynnä muita sen kaltaisia menoja. Sen sijaan niihin ei sisälly sotasiirtolaisten yhteiskunnallisesta huollosta annetun lain mukaisia korvauksia eikä valtion maksamia korvauksia kuntien antamasta köyhäinhoidosta, jota 31.12. 1940 annettu laki köyhäinhoidollisesta kotipaikkaoikeudesta eräissä tapauksissa edellytti. Kumpaankin poikkeuksista palataan tuonnempana. Luonnollisesti osa siirtoväestä on tullut osalliseksi uusilla kotipaikoillaan yleisestä sosiaalihuollosta, mutta se ei ole sotatilasta aiheutuva ylimääräinen rasitus.

Vuosina 1944 ja 1945 siirtoväen huoltomenoista maksettiin sellaisiakin menoja, joita ei välttämättä ole katsottava siirtoväen huollosta aiheutuneiksi, mutta jotka on joka tapauksessa luettava mukaan sodan aiheuttamiin taloudellisiin rasituksiin. Lähinnä tässä tarkoitetaan inkeriläi-

TAULUKKO 59 Väestö elinkeino mukaan Neuvostoliitolle luovutetulla alueella vuonna 1940

Elinkeino	Koko väestö	Ammatissa toimivat
Maa- ja metsätalous	225 682	137 117
Teollisuus ja käsityö	44 916	19 190
Rakennustoiminta	8 935	3 381
Kauppa	15 022	7 678
Liikenne	18 995	7 332
Palvelukset	26 829	14 800
Sekatyömiehet	30 907	15 503
Elinkeino tuntematon	-	-
Itsenäiset ammatittomat	24 393	-

Lähde: Väestön elinkeino 1880–1980. Tilastollisia tiedonantoja 63.

sistä ja muista Neuvostoliiton kansalaisista aiheutuneita menoja.¹

Vuoden 1944 varojen käyttö, yhteensä 838 miljoonaa markkaa, jakautui seuraavasti: 452 miljoonaa aiheutui lääninhallitusten maksamista huoltomenoista, 146 miljoonaa evakuoinnin suunnittelusta ja suorittamisesta, 12 miljoonaa inkeriläisten ja 24 miljoonaa muiden neuvostoliittolaisten palauttamisesta.² Seuraavan vuoden tilitapahtumista, yhteensä 1 332 miljoonasta markasta, lääninhallitusten maksamat huoltomenot veivät suurimman osan eli 937 miljoonaa markkaa. Toiseksi suurimman erän, 192 miljoonaa markkaa, muodostivat Suomen valtion lähinnä inkeriläisille maksamat korvaukset näiden saksalaisille luovuttamista rahoista ja

1 Vuosina 1943–1944 Suomeen siirrettiin Saksan ja Suomen tekemien sopimusten perusteella 63 000 inkeriläistä. Siirtoväen huolto vastasi myös heidän huollostaan elokuusta 1944 alkaen. Inkeriläisten siirrosta ks. Kulha 1967 ja Nevalainen 1990, erityisesti s. 59, 182ff.

2 Valtiopäivät. 1945, Asiakirjat IV, Kertomus valtiovarain tilasta 1944, s. 74.

TAULUKKO 60 Siirtoväen huoltomenot vuosina 1939–1949 miljoonina markoina

Vuosi	Huoltomenot	Huoltomenot
	P _c	P ₃₈
1939	1	1
1940	840	595
1941	568	329
1942	276	129
1943	75	35
1944	838	313
1945	1 332	346
1946	714	119
1947	408	56
1948	382	40
1949	210	22
Yhteensä	5 644	1 985

Lähde: VA, Sotatalouden tarkastuksen arkisto X, Tarkastuskertomus 18/54 K.D. 47, Siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huolto- ja hallintomenot 1945, s. 4; Valtiopäivät. 1948–1950, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomukset 1947–1950.

tavaroista.¹

Ennen kuin tarkastellaan siirtoväen huollosta aiheutuneita menoja sodasta aiheutuneena lisärasituksena, on tarkasteltava sotasiirtolaisten yhteiskunnallista huoltoa ja niitä menoja, jotka aiheutuivat köyhäinhuollollisesta kotipaikasta annetusta laista.

Osa siirtoväestä oli ennen kotiseuduiltaan pois lähtöä ollut sijoitettuna erilaisissa laitoksissa, lähinnä vanhainkodeissa ja mielisairaaloissa. Näiden sotasiirtolaisiksi kutsuttujen asema järjestettiin lailla sotasiirtolaisten yhteiskunnallisesta huollosta elokuussa 1940. Sen mukaan huolto jär-

1 Valtiopäivät 1946, Asiakirjat IV, Kertomus valtiovarain tilasta 1945, s. 86. — Suomen ja Saksan välillä tehtyjen sopimusten mukaan Suomeen siirrettävien Saksan miehittämillä Neuvostoliiton alueilla asuneet henkilöt luovuttivat käteisvaransa kuittia vastaan saksalaisille. Tällä tositteella he saivat aikanaan rahansa Suomessa. Kyse oli lähinnä inkeriläisistä. Mainitut henkilöt olivat luovuttaneet saksalaisille varoja, jotka suomalaiset täällä hyvittivät, yhteensä 341 miljoonaa markkaa. Tästä summasta Saksa ehti siirtää clearingin kautta Suomelle ennen välirikkoa 149 miljoonaa markkaa. Jäljellä ollut summa 192 miljoonaa markkaa on merkitty valtion lopulliseksi menoksi vuonna 1945 kohdassa 7 Pl. XXV:11. VA, Valtiovarainministeriön arkisto Cd13/XI, Valtioneuvoston raha-asiaain valiokunnan esittelylista 7.11.1945 sisäasiainministeriöstä, Liite 1.

jestettiin valtion varoin.¹ Sotasiirtolaisten tarkasta määrästä ei ole saatavilla tarkkoja tietoja ennen 1950-lukua. Sen sijaan on tiedossa vuosittaiset tiedot sotasiirtolaisiksi määrättyistä. Seuraava asetelma kuvaa sitä, montako henkeä on määrätty sotasiirtolaisiksi kunkin vuoden loppuun mennessä.²

Vuosi	Lukumäärä	Vuosi	Lukumäärä
1940	3 246	1944	9 335
1941	6 545	1945	10 437
1942	7 379	1948	11 626
1943	8 185	1950	14 496
		1960	14 625

Sotasiirtolaisiksi määrääminen oli yleisintä talvisodan jälkeen. Välittömästi jatkosodan päätyttyä suhteellisen harva määrättiin sotasiirtolaiseksi, jos vertailukohtana pidetään koko siirtoväen lukua. Luonnollisena selityksenä on, että palautetulle alueelle päästettiin vain työkuntoisia. Toinen sotasiirtolaisiksi määräämisen huippu ajoittuu 1940- ja 1950-luvun taitteeseen, jolloin siirtoväen huollon erityisjärjestelyt lopetettiin.

Sotasiirtolaisiksi määrättyjen lukumäärä ei anna oikeata kuvaa ilmiön laajuudesta, koska esimerkiksi talvisodan jälkeen heidän kuolleisuutensa oli suuri. Arvioituja tietoja tästä on saatavissa. Lakiehdotuksen perusteluissa vuodelta 1940 heitä arveltiin olevan 8 300–8 500. Vuonna 1951 heitä arvioitiin olevan noin 10 000 ja paria vuotta myöhemmin kuutisentuhatta. Vuonna 1960 heitä oli enää 2 606.³ Oheiseen taulukkoon on koottu sotasiirtolaisten yhteiskunnallisesta huollosta valtiolle vuoteen 1950 mennessä aiheutuneet menot.

Sotasiirtolaisten yhteiskunnalliseen huoltoon käytettiin tarkastelun kohteena olevana aikana kaikkiaan 112 miljoonaa vuoden 1938 markkaa, mikä koskee vain valtion varoja. Kuntien osalta ei voida esittää arvioita siitä, miten hyvin valtio korvasi ylimääräiset kustannukset. Luvut antavat myös hyvän kuvan varojen käytön tasaisuudesta. Niiden valossa näyttää reaalin varojen käyttö vakiintuneen lähes heti järjestelmän luomisen jälkeen. Menojen kasvu alkoi vasta 1940-luvun lopulla, jolloin normaalia siirtoväen huolto-organisaatiota alettiin purkaa. Siirtymävaiheessa, varsinkin 1950-luvun puolella, pyrki varojen reaalikäyttö nousemaan. Tämä on osittainen osoitus kitkatekijöistä, joita syntyi tavallisen siirtoväen huollon

1 Kastari 1965, s. 2.

2 Kastari 1965, s. 320.

3 Valtiopäivät 1940, Asiakirjat I, Hallituksen esitys nro 90, s. 2; Kastari 1965, s. 320.

TAULUKKO 61 Sotasiirtolaisten yhteiskunnallisen huollon kulut vuosina 1941 - 1949, miljoonaa markkaa

Vuosi	Menot P _c	Menot P ₃₈
1941	21	12
1942	25	12
1943	33	14
1944	35	13
1945	43	11
1946	45	7
1947	77	11
1948	129	14
1949	175	18
Yhteensä	583	112

Lähde: Kastari 1965, s. 326.

loputtua. Tarkoitukseen käytettyjen varojen määrä alkaa kuitenkin jo 1950-luvun puolivälissä pienentyä, mihin vaikutti sotasiirtolaisten luonnollinen poistuma.¹

Köyhäinhoito on suomalaisessa yhteiskunnassa perinteisesti kuulunut kunnan tai sitä vastanneen järjestettäviin asioihin. Kun siirtoväki joutui olosuhteiden pakosta eri puolille Suomea ja kunnittain tarkasteltuna epätasaisesti, tuntui luonnolliselta, että siirtoväen normaali huolto-apu järjestettäisiin kaikkia kuntia tasapuolisesti rasittaen. Käytännössä tämä järjestettiin siten, että säädettiin laki köyhäinhoidollisesta kotipaikaoikeudesta 31.12.1940.² Sen mukaan luovutetulta tai vuokratulta alueelta kotoisin oleva ei voinut saada jäljelle jääneessä Suomessa köyhäinhoidollista kotipaikkaa henkikirjoituksen perusteella. Samalla säädettiin, että valtio maksaa kunnille kyseessä olleiden henkilöiden saamasta huoltoavusta aiheutuneet kustannukset. Vuosina 1941–1949 laista valtiolle aiheutuneet kustannukset on esitetty oheisessa taulukossa. Laki ei lisännyt merkittävästi sodan kokonaistaloudellista rasitusta, koska vuoden 1938 rahan arvoon muunnettuna tarkoitukseen käytettiin ainoastaan kymmenen miljoonaa markkaa.

1 Kastari 1965, s. 326.

2 As.kok. 31.12.1940, 'Laki köyhäinhoidollisesta kotipaikaoikeudesta eräissä tapauksissa'.

TAULUKKO 62 Köyhäinhoidollisesta kotipaikkaoikeudesta eräissä ta-
pauksissa 31.12.1940 annetun lain aiheuttamat menot
miljoonin markoin

Vuosi	Menot P _c	Menot P ₃₈
1941	1	0
1942	2	1
1943	2	1
1944	2	1
1945	2	1
1946	2	0
1947	8	1
1948	20	2
1949	26	3
Yhteensä	66	10

Lähde: As.kok. 31.12.1940/805; Valtiopäivät. 1942–1951, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, eri vsk., 14 Pl.

Määrittelemällä siirtoväen huoltomenot kokonaisuudessaan sodasta aiheutuneiksi oletetaan epäsuorasti, että luovutetun alueen asukkaat olisivat tulleet toimeen ilman huoltoapua, mikäli sotaa ei olisi ollut. Se ei tunnu todennäköiseltä, koska Karjalassa käytettiin ennen sotia varoja kyseiseen tarkoitukseen aivan kuten muuallakin Suomessa. Seuraavassa yritetään hahmotella sitä ylimääräistä taloudellista räsitusta siirtoväen huollosta, joka on laskettava sodasta aiheutuneeksi. Menettely vastaa edellä käytettyä tapaa arvioida puolustusmenojen sodanaikaista lisäystä. Lähtökohtana tarkastelussa ovat esitetyt siirtoväen huoltoon käytetyt määrärahat vuosina 1940–1949. Niistä on vähennetty "normaaleiksi huoltomenoiksi" laskettava osuus, joksi tässä työssä on määritelty kuntien ja valtion huoltotoimintaan käyttämät nettomenot henkikirjoitettua asukasta kohti.

On aiheellista tehdä joitakin päätelmiä siirtoväen huoltoon kuluneista rahamääristä niiltä osin, jotka on laskettavissa suoraan sodasta aiheutuneiksi. Historiallinen tapahtumakehitys heijastuu hyvin varojen käytöstä. Kulut olivat suurimmat talvisodan aikoina, jolloin jouduttiin evakuoimaan suuria alueita ilman riittäviä ennakkosuunnitelmia. Jatkosodan kuluessa ylimääräisen huollon tarve väheni olennaisesti, kun osa siirtoväestä, varsinkin kaupunkimaisissa elinkeinoissa työskennelleet, sijoittui

TAULUKKO 63 Sodasta aiheutuneiksi laskettavat siirtoväen huoltomenot vuosina 1940–1939 miljoonina markkoina

Vuosi	Siirtoväen huolto ^a P _c	"Normaalit huoltomenot" ^{nb} P _c	Sodasta johtunut osa P _c	Sodasta johtunut osa P ₃₈	Jakauma Pros.
1940	840	39	801	567	31
1941	590	37	553	320	17
1942	302	44	259	122	7
1943	110	48	62	26	1
1944	875	57	818	305	16
1945	1 377	84	1 293	336	18
1946	761	136	625	103	6
1947	493	224	269	37	2
1948	631	269	262	28	2
1949	411	309	102	11	1
Yht.	6 310	1 247	5 045	1 856 ^c	100

Lähde: a = Edelliset taulukot. b = Normaalit huoltomenot on saatu jakamalla henkikirjoitetulla väestöllä siirtoväki siitä vähennettynä edellisen vuoden nettohuoltomenot huoltotilaston (SVT XXI A) mukaan. Huoltomenot käsittävät sekä kuntien että valtion huolto- toimintaan käyttämät varat. Nämä normaalit huoltomenot per capita on sitten kerrottu siirtoväen lukumäärällä, jolloin on saatu koko siirtoväen osalta normaaleiksi katsottavat huoltomenot. — Sovellettu menetelmä ei ole luonnollisesti täysin totuuden mukainen. Se ehkä kaunistaa jonkin verran todellisuutta, koska huoltoapua saaneiden suhteellinen määrä ennen talvisotaa oli ollut Viipurin läänissä pienempi kuin koko maan vastaava keskiarvo. Tästä aiheutunutta vääristymää korvaa toisaalta se, että osa siirtoväestä on saanut normaalia huoltoavustusta uusilla sijoituspaikkakunnillaan. (SVT XXI A 1940, s. 65.) c = Summaan on lisättävä vuodelta 1939 yksi miljoona markkaa. Ks. taulukko 60.

vakinaisemmin uusille asuinsijoilleen ja kun kaksi kolmasosaa luovutetun alueen asukkaista palasi entisille kotisijoilleen. Vuonna 1944 evakuointi tapahtui sekä suotuisimmissa olosuhteissa että parempien ennakkosuunnitelmien mukaan. Silloin tarvittuja rahamääriä lisäsi Pohjois-Suomen siirretyn väestön huolto. Parissa vuodessa tilanne palautui lähes normaaliiksi.

Kaiken kaikkiaan voidaan todeta, että siirtoväen ja siirretyn omaisuuden huollosta sekä sotasiirtolaisten yhteiskunnallisesta huollosta on tullut valtiolle melkoinen lasku. Vuosina 1939–1949 nämä tulivat maksamaan yhteiskunnalle yli kuusi miljardia markkaa kunkin vuoden rahanarvon mukaan laskien. Summasta on laskettava pyörein luvuin neljä vii-

desosaa sodasta aiheutuneiksi lisäkustannuksiksi. Vuoden 1938 rahassa ne merkitsivät kaikkiaan 1 857 miljoonaa markkaa.

8.2.2 Korvauslakien toimeenpanokustannukset¹

Suomessa noudatettiin, kuten edellä on mainittu, toisen maailmansodan aikana omaisuuttaan alueluovutuksissa menettäneisiin luultavasti ainoalaatuista periaatetta siksi, että heillä katsottiin olevan oikeus saada korvausta aineellisista menetyksistään. Talvisodan päättäneen Moskovan rauhan solmimisen jälkeen maassa vallitsi suuri yksimielisyys siitä, että alueluovutuksista kärsimään joutuneiden vahingot korvataan. Tavoitteena oli taata siirtoväelle heille kuuluva osuus noin yhdellä kymmenesosalla pienentyneestä kansallisvarallisuudesta. Samalla pyrittiin ottamaan huomioon sosiaalisia seikkoja eli antamaan vähävaraisimmille täysi korvaus. Kyseessä oli selvä pyrkimys reaalikorvauksiin eikä pelkästään rahakorvauksiin. Tavoitetta jakaa uudelleen omaisuutta rajoitti huomattavasti pyrkimys olla rasittamatta maan tuotantokoneistoa liikaa. Yhteiskunnalliseen kinasteluun ainekset olivat siten valmiina. Siirtoväen korvausasia ei siten ollut pelkästään valtionaloudellinen tai kansantaloudellinen ongelma, vaan siihen liittyi monta muuta taloudellista, sosiaalista ja poliittista pullonkaulaa.²

Korvauskysymykset alueluovutuksista, Pohjois-Suomen saksalais-sodan tuhoista ja eräistä muista sotatuhoista järjestettiin vuosilta 1940, 1942 ja 1945 olevilla kolmella korvauslailla sekä niiden täydennyksillä.

Kun yksi kahdeksasosa maan väestöstä joutuu sodan takia muuttamaan asuinsijaansa, osa heistä kokonaan omaisuutensa menettäneenä, on luonnollista ja hyvin ymmärrettävää, että korvauskysymysten käsittelyä varten tarvitaan melkoiset hallinnolliset järjestelyt. Erityisjärjestelyjä tarvittiin muun muassa korvaushakemusten käsittelyyn, vahinkojen arviointeihin ja korvausten maksatukseen. Tällaisesta laajasta toiminnasta aiheutui yhteiskunnalle suuret kustannukset. Vuoden 1940 lain mukaan korvausasioiden ylin valvonta kuului valtiovarainministeriölle. Valtiokonttorin korvausasiaintoimisto puolestaan huolehti käytännön kysymyksistä. Jokaista alueluovutuksien kohteeksi joutunutta kuntaa kohti oli yksi tai useampi arvioimislautakunta ja niiden yläpuolella arvioimistarkastuslautakunta mahdollisia valitustapauksia varten. Joitakin erityiskohteita varten asetettiin omat lautakunnat. Pääpiirteissään järjestelmä oli sama

1 Kulut ovat enimmäkseen siirtoväestä aiheutuneita.

2 Procopé 1950, s. 139–140; Jokinen M. 1982, s. 17ff.

vuosien 1940, 1942 ja 1945 lakien mukaisessa korvaustoiminnassa. Vuonna 1945 valtiovarainministeriöön perustettiin erillinen korvausasiainosasto. Vuonna 1947 se muutettiin toimistoksi, joka toimi vuoden 1965 loppuun saakka.¹

Korvausjärjestelmä toimi Suomessa hyvin, mikäli arviointiperusteena pidetään jälkepäin oikaistujen päätösten lukumäärää. Vuonna 1955 lausuntonsa antaneen komitean mukaan valtiokonttori oli siihen mennessä oikaissut 145 ensimmäisen korvauslain sekä 57 toisen korvauslain mukaisia ja lainvoiman saanutta päätöstä. Se on olosuhteet huomioon ottaen todella vähän. Varsinaisia valituksia, joissa puututtiin arviointeihin ynnä muihin, tehtiin joka kahdeksannesta korvausasiasta. Valitusten käsittely sinänsä oli suhteettoman hidasta.²

Tarkastelussa rajoitetaan yhteiskunnan taloudellisiin uhrauksiin korvauslakien toimeenpanosta. Kustannuksiin on sisällytetty vain poikkeuksellisista järjestelyistä aiheutuneet menoerät. Normaalin hallintokoneiston ylimääräiset vaivat taloudellisine rasitteineen eivät kuulu tarkastelun piiriin. Sama koskee yksityisten henkilöiden tai yhteenliittymien mahdollisia kustannuksia.

Valtiolle aiheutuneet menot korvauslakien toimeenpanosta ilmenevät oheisesta taulukosta. Sen mukaan kulutettujen varojen reaaliarvon vaihtelu ilmentää omalla tavallaan arvioimistyön edistymistä. Kun arviointi Karjalassa tuli pääpiirteissään suoritetuksi vuonna 1943, jäivät seuraavan vuoden kulut vain murto-osaksi edellisen vuoden menoista. Rahan kulutus tarkoitukseen kasvoi vuoden 1945 loppupuolella, kun uusi korvauslaki oli tullut hyväksytyksi. Jatkosodan jälkeen korvausasioiden käsittely on ollut nopeampaa ja reaalisesti halvempaa, koska olennaiselta osalta saatettiin turvautua jo olemassa oleviin selvityksiin. Korvauslakien toimeenpanosta aiheutui valtiovallalle menoja pitkään. Ne lisääntyivät tuntuvasti 1950-luvun puolivälissä, jolloin suoritettiin korvauksia ensimmäisen ja toisen korvauslain välisten eriarvoisuuksien poistamiseksi.³

Talvisodan jälkeen luodun korvausjärjestelmän alkuperäisenä ajatuksena oli ollut jakaa jäljelle jäänyt kansallisvarallisuus uudelleen. Itse asiassa kyseessä oli vanhan reaalikorvauksen sovellutus, jota tapahtumajaksena pidettiin jo vieraana vallitseville talouspoliittisille opeille.⁴ Tämä

1 Latva-Koivisto 1984, s. 4–9; As.kok. 27.4.1945/355, 'Asetus valtiovarainministeriön korvausasiainosastosta'; Saarto 1981, s. 11.

2 Kom.miet. Mon. 1955:12 'Korvauslakien nojalla annettujen, sittemmin virheellisiksi todettujen lainvoimaisten korvauspäätösten aiheuttamia toimenpiteitä harkitsemaan asetetun komitean mietintö', s. 3; Procopé 1949, s. 171–172.

3 Blomstedt 1976, s. 123; Jokinen M. 1982, s. 63, 93.

4 Procopé 1949, s. 142.

TAULUKKO 64 Korvauslakien toimeenpanosta aiheutuneet kustannukset vuosina 1940–1952 miljoonina markkoina

Vuosi	Kulut P _c	Kulut P _{sa}
1940	2	2
1941	17	10
1942	30	14
1943	36	15
1944	8	3
1945	36	9
1946	94	16
1947	13	2
1948	22	2
1949	22	2
1950	19	2
1951	19	1
1952	17	1
Yhteensä	335	79

Lähde: Valtiopäivät 1941–1953, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, eri vsk; Valtiopäivät 1941–1953, Asiakirjat IV, Hallituksen kertomukset eri vsk.

aiottiin toteuttaa siten, että menettäneille annettiin korvauksia, jotka rahoitettiin omaisuudenluovutusveroilla. Kun viimeksi mainitut menivät maksatukseen useana eränä monen vuoden ajan, muuttui alkuperäinen ajatus omaisuuden uudelleenjaosta tuloverona toteutetuksi pakkosäästä-
miseksi karjalaisten hyväksi. Näin korvauslakien ja omaisuudenluovutus-
verojen välinen yhteys muuttui käytännössä veropsykologiseksi tekijäksi.¹

1 Brummert 1956, s. 122; Gadolin 1940a, s. 19, 25; Gadolin 1944, s. 55; Procopé 1949, s. 140–141.

Korvausjärjestelmää luotaessa pyrittiin siihen, että maan tuotantokoneistoa ei rasiteta liikaa. Näin ollen suuret osakeyhtiöt saivat jatkosodan jälkeen maksaa omaisuudenluovutusveronsa omilla tai muiden yhtiöiden osakkeilla. Yleensä suuryhtiöt korottivat osakepääomaansa tarvittavalla määrällä. Vuosien kuluessa osakkeitaan Holding-hallintoyhdyskunnalle luovuttaneet yhtiöt lunastivat omat osakkeensa pois. Holding-todistukset olivat rahanarvoista tavaraa ja ne noteerattiin pörssissä. Niiden kurssikehitys ei kuitenkaan ollut yhtä suotuisa kuin valtion 'kultareunaisten' korvausobligatioiden. Holding-todistuksia käytettiin vain suurten omaisuuksien korvaamiseen. (Procopé 1949, s. 141.) — Holdingista eli Korvausosakkeiden hallintoyhteisöstä tarkemmin ks. Luukko 1958.

Luotu korvausjärjestelmä kärsi myös inflaatiosta. Esimerkiksi ensimmäisen omaisuudenluovutusveron reaalin tuotto oli vain 40 prosenttia arvioidusta. Toisen omaisuudenluovutusveron tuotto oli vielä huonompi. Sotaa edeltävän hintatason mukaan ne tuottivat nelisen miljardia markkaa kumpikin.¹

8.3 Maataloussiirtoväen asuttaminen

8.3.1 Pika-asutuslaki

Talvisodan jälkeisessä rauhassa menetetyltä alueelta siirtyneestä väestöstä enemmän kuin puolet sai toimeentulonsa maataloudesta ja sen sivuelinkeinoista. Maatalousväestön korvauskysymyksen osaratkaisuna säädettiin keväällä 1940 erityinen pika-asutuslaki. Sen tarkoituksena oli turvata viljelijäväestön maansaanti jäljelle jääneessä valtakunnan osassa. Mahdollisuutta jatkaa aikaisempaa elinkeinoa uusilla asuinsijoilla pidettiin selvyytenä. Lisäksi asuttamiseen sisältyi reaalikorvauksen idea.²

Edellä esitetyin perustein voidaan katsoa, että pika-asutuslaki muodostaa osan siirtoväen korvausjärjestelmää. Siksi on sen toimeenpanokustannuksia pidettävä sodasta aiheutuneina. Näitä kuluja on syntynyt ensisijassa maatalousministeriön asutusasiainosastolla ja maatalousseurojen keskusliitossa, joka paljolti huolehti käytännön toimenpiteistä. Jossain määrin niitä syntyi myös metsähallituksessa. Tiedot toimeenpanokustannuksista esitetään oheisessa taulukossa.

Pika-asutustoiminnan 105 miljoonan vuoden 1938 markan kulut on kokonaisuudessaan luettava sodasta aiheutuneeksi ylimääräiseksi taloudelliseksi rasitukseksi. Seikka, että pika-asutuslain toimeenpanosta on ollut vielä varsin huomattavia kustannuksia itse toimeenpanon päätyttyä (1941)³, johtuu osin palkkojen maksusta toimeenpanotehtävissä olleille ja rintamapalvelukseen jatkosodassa määrättyille.

Sodanaikaista asutustoimintaa varten luotu uusi organisaatio ei tullut valtiolle halvaksi. Sotatalouden tarkastusvirasto piti Maatalous-

1 Brummert 1956, s. 122; Waris, H.—Jyrkilä—Raitasuo—Siipi 1952, s. 97–98.

2 As.kok. 28.6.1940, 'Siirtoväen pika-asutuslaki'; Pihkala, K. U. 1967, s. 236 - 237. Suomi toisessa maailmansodassa -projektissa on valmistunut Silvo Hietasen tutkimus pika-asutuslaista ja sen taustoista (Hietanen 1982).

3 Hietanen 1984, s. 67–68.

TAULUKKO 65 Pika-asutuslain toimeenpanosta aiheutuneet kustannukset vuosina 1940–1945 miljoonina markkoina

Vuosi	Maatalous-	Maatalous-	Yhteensä	Yhteensä
	ministeriö	seurat	P _c	P ₃₈
1940	44	4	48	34
1941	43	17	60	35
1942	25	14	39	18
1943	12	14	26	11
1944	7	12	19	7
1945	0	1	1	0
Yhteensä	131	62	194	105

Lähde: Valtiopäivät 1941–1947, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset, eri vsk. 11. Pl.XVI. Luvuissa on otettu huomioon siirtomäärärahojen todellinen vuosittainen käyttö.

seurojen Keskusliiton asutusvaliokuntaa käenpoikana, jota maatalousministeriön asutusasiainosasto ei kyennyt kunnolla huolehtimaan. Verratessa pika-asutuslakia myöhempään maanhankintalakiin on otettava huomioon, että vuoden 1940 laki koski ainoastaan siirtoväkeä.¹

8.3.2 Maanhankintalaki

Jatkosodan aikana pika-asutuslain alkuperäinen tarkoitus menetti merkityksensä, kun "Tynkä-Suomeen" asutettavaksi tarkoitettu karjalainen siirtoväki palasi suurimmalta osaltaan takaisin entisille asuinsijoilleen. Se antoi mahdollisuuden jatkaa vanhaa asutustoiminnan perintöä maassa. Niinpä Suomessa laadittiin suunnitelmia sotainvalidien, sotaleskien, rintamamiesten ja muiden vastaavien ryhmien asuttamiseksi. Sota-aikoina elintarvikekysymykset korostuvat. Erich Ludendorffia lainaten "sota on

1 Hietanen 1984, s. 67; VA, Sotatalouden tarkastusviraston arkisto, Tarkastuskertomus n:o 4/78 K.D. -45, Maatalousseurojen Keskusliiton asutusvaliokunta, Pika-asutus ja jälleenrakennus 1941, s. 8, 11; Procopé 1949, s. 146.

Käytännön asutustoiminnassa Keski-Suomessa mukana ollut Mauno Pohjonen vastasi haastattelussa (10.3.1981) empien kieltävästi tällaisiin epäilyihin. Hänen mukaansa aluetasolla oli niukkuutta käytettävissä olevista varoista. Helsingissä asiat saattoivat olla toisin.

perunakysymys", mikä kuvaa hyvin maataloustuottajien suhteellisen aseman korostumista peruselintarvikkeiden tuottajina. Ei siis ihme, että maannälkä kasvoi. Ilmiö ei ollut pelkästään suomalainen, sillä myös Norjassa maanviljelijät kykenivät parantamaan asemiaan toisen maailmansodan aikana. Säännöstelyaikakauteen kuului yleinen alkutuotantoa suosiva tendenssi.¹

Moskovan välirauhansopimus ajoi karjalaisen siirtoväen uudelleen evakkotielle. Porkkalan ja Petsamon asukkaat joutuivat tekemään heille seuraa. Pika-asutuslain esikuvan mukaan eduskunta hyväksyi huhtikuussa 1945 maanhankintalain. Sen ensisijainen tarkoitus oli sijoittaa luovutettujen alueiden maatalousväestö entiseen elinkeinoonsa jäljelle jääneen valtakunnan alueelle. Laki koski varsinaisen siirtoväen ohella myös muita ryhmiä, esimerkiksi rintamamiehiä. Sen perusteella hyväksyttiin yhteensä 120 000 maansaantihakemusta, joista siirtoväen osuus oli 45 000. Sen lisäksi lain perusteella annettiin lisämaita 40 000 pientilan omistajalle. Maanhankintalain vaikutuspiirissä olleen väestön määräksi on arvioitu 600 000 maansaajaa.²

Moni maatalousalan ammattilainen epäili tuolloin viimeksimainittujen mahdollisuuksia selvitä maatilalla. Heitä kuitenkin on asutettu, koska laki niin sanoi. Sittenkin epäilyt ovat osoittautuneet osin oikeiksi ja osin vääriksi.³

Asutustoiminnan tarkastelussa huomio on hyvin usein kiinnittynyt vain maatalousväestöön, mikä on jo pelkkien lukumääräseikkojen vuoksi varsin ymmärrettävää. Kuitenkin alueluovutusten vaikutukset ovat elinkeinoja kokonaisuutena arvioituina olleet suhteellisesti suuremmat kalastuksessa. Tällä oli hyvin huomattava merkitys sekä Laatokan rannoilla että Karjalan Suomenlahden puoleisissa osissa ulkosaaret mukaan luettuina. Tarkkaa tietoa kalastusta Karjalassa harjoittaneiden määrästä ei ole. Erään arvion mukaan itäisellä Suomenlahdella harjoitti kalastusta pääelinkeinonaan noin tuhat ruokakuntaa ja Laatokan puolella vajaat kolmesataa taloutta. Myös Hangossa, Porkkalassa ja Petsamossa oli kalastuksesta toimeentuloa saaneita.⁴ Asutustoiminta turvasi myös siirtokalastajien asemaa.

1 Haataja 1984, s. 50–51; Hietanen 1984, s. 76ff; Hodne 1975, s. 447–448.

2 As.kok. 5.5.1945/396, 'Maanhankintalaki'; Hietanen 1984, s. 67.

3 Kullberg 1946, s. 6; Pihkala, K. U. 1967, s. 238–239; Procopé 1949, s. 148; Mauno Pohjosen haastattelu 10.3.1981. Lukumääräisesti muita asutettuja oli huomattavasti enemmän kuin siirtoväkeä. Ks. esimerkiksi Procopé 1949, s. 146–147.

4 Hellevara 1940, s. 79–81; Virolainen 1941, s. 5; Hietanen 1982b, s. 144–147. Ks. myös Kom.miet. Mon. 1951:25 Siirtokalastajain komitean mietintö.

Laki turvasi siirtoväelle mahdollisuuden maansaantiin. Koska huomattava osa siirtoväestä oli saanut maataloudesta toimeentulonsa, maanhankintalain toimeenpano muodostui erittäin keskeiseksi menetyksien reaaliosassa korvaamisessa. Sodan taloudellisia rasituksia tarkasteltaessa on siirtoväen asuttamisen hallintokuluja pidettävä sodasta aiheutuneina. Sen sijaan erilaisia avustuksia korkotuen ja vastaavien muodossa ei voida pitää välttämättömästi sodasta aiheutuneina kuluina, kuten ei tilojen hankintakustannuksiakaan. Tilojen kohdalla rasitus on tullut huomioon otetuksi laskelmissa alueluovutusten yhteydessä.

Maanhankintalain toimeenpano aiheutti valtavana operaationa runsaasti ylimääräisiä hallintokuluja. Kirjanpidollisista seikoista johtuen ei ole mahdollista erottaa siirtoväen osuutta muiden asuttamisesta johtuneista kuluista. Laskuja kertyi kaikkiaan 626 miljoonan vuoden 1938 markan verran. Ne on luettava sodasta aiheutuneiksi. Tarkastelu on tässä rajattu vain vuosiin 1945–1950. Sinä aikana siirtoväki on enimmäkseen asutettu. Myöhemmät menot ovat voittopuolisesti muiden asuttamisesta aiheutuneita.

Reaaliarvoltaan maanhankintalain toimeenpanokustannukset pysyivät koko 1940-luvun loppupuolen samalla tasolla, reiluna satana miljoonana vuoden 1938 markkana. K. U. Pihkalan mukaan maanhankintalain hallinnolliset kulut jakautuivat vuosina 1945–1951 siten, että kuluista 63 prosenttia oli maatalousministeriön asutusasiainosaston, 27 prosenttia maatalousseurojen ja 11 prosenttia eri rahalaitosten (luottojen hoitokuluja).¹

Asutustoiminnan tarvitsema maa hankittiin osittain pakkolunastamalla sitä niin sanotuilta luovutusvelvollisilta. Muodollisesti maanluovuttajille maksettiin käypä hinta vuoden 1944 lopun hintatason mukaan. Todelliseksi ongelmaksi muodostui tässäkin tapauksessa inflaatio, sillä he saivat maksun valtion pitkäaikaisina velkasitomouksina. Ne eivät olleet 'kultareunaisia' eli niiden ostovoima ei ollut suojattu hintatason muutosten varalta, kuten siirtoväelle toisen korvauslain mukaan myönnettyt korvaustodistukset. Näin ollen maanluovuttajat joutuivat rahoittamaan siirtoväen menetyksiä keskimääräistä enemmän.²

Kansainvälisessä vertailussa on katsottu, että Suomi selvisi 1950-luvun puolivälissä loppuneesta asutusurakastaan hyvin. Asiaa pohtineen Heikki Wariksen mukaan tähän on vaikuttanut se, että tehtävä on saatu

1 Pihkala, K. U. 1952, s. 5.

2 Ks. tarkemmin Pihkala K. U. 1952; Pihkala K. U. 1954; Louhivaara 1955. – Korvausjärjestelmässä pyrittiin jatkosodan jälkeen siihen, että siinä käsitellyt taloudelliset arvot olisivat olleet suojattuja hintojen muutosten. Kun tämä toteutui vain puoliksi, tuli siitä tavallaan järjestelmän 'vuotava' kohta. Maanluovuttajat kykenivät käyttämään saamiaan valtion velkasitoumuksia täyspainoisesti hyväkseen ainoastaan verojensa maksussa. Ks. Procopé 1950, s. 143, 151.

TAULUKKO 66 Maanhankintalain hallintokulut vuosina 1945–1950 miljoonina markkoina

Vuosi	Menot P _c	Menot P ₃₈
1945	193*	50
1946	648	108
1947	917	127
1948	1 103	117
1949	1 137	118
1950	1 191	106
Yhteensä	5 189	626

Lähde: Kom.miet. 1957:6, Asutustoiminnan tarkoituksenmukaisuutta selvittelevä tutkimus, s. 35. Luvuissa on mukana myös Pohjois-Suomen jälleenrakentamisesta aiheutuneet hallintokulut. * = Vähennetty miljoona markkaa pika-asutuslain kustannuksina.

hoitaa itse ilman ulkomaalaisten miehitysjoukkojen asioihin puuttumista ja kokonaan oman maan alueella. Kun sijoittaminen ajoittui täystyöllisyyskauteen ja koska koko siirtoväkiongelmia syntyi kertaluonteisesti, on asuttaminen voitu tehdä suunnitelmallisesti.¹

Asutustoiminnan kokonaistaloudellisista vaikutuksista käytiin sotien jälkeen ajoittain kiivastakin keskustelua. Tämä oli varsin luonnollista, koska maanhankintalailla puututtiin yksityiseen maanomistusoikeuteen. Pääargumentti asutustoimintaa vastaan on ollut, että tilojen pirstominen pienempiin kokonaisuuksiin olisi vähentänyt maatilatalouden keskimääräistä tuottavuutta. Tätä vastaan on esitetty, että osaltaan asutustoiminta jopa tehosti viljelyä, koska maanluovutusvelvollisuus kohdistui ensisijaisesti rappiutiloihin. Niiden antaminen asutettavien viljeltäväksi tehosti viljelyä ilmiselvästi.²

Lyhyellä aikavälillä asutustoiminta oli hyvin merkittävä tekijä Suomen maaseudun kehityksessä. Välittömästi sodan jälkeen toteutettuna se työllisti kansakuntaa huomattavasti. Uusien tilojen raivaaminen vähensi todella tuntuvasti sodanjälkeisiä työllisyysongelmia. Asutustiloilla vallitsi jopa työvoimapula. Pitkällä aikavälillä asutustoiminnan merkitys ei ole yhtä selvästi arvioitavissa, koska asutustoiminta jätettiin tavallaan kesken. Kun jo tiloja muodostettaessa oltiin tietoisia siitä, että moni niistä oli

1 Waris H. 1955, s. 2; Kähönen 1984, s. 17; Virolainen 1984, s. 18.

2 Mauno Pohjosen haastattelu 10.3.1981.

elinkelvoton pelkästään maatalouden varassa, olisi samalla pitänyt teollistaa maaseutua. Siihen nuori kansa ei vielä tuolloin ollut valmis.¹

8.4 Jälleenrakennusorganisaatio

Karjalan tultua vuonna 1941 uudelleen valtakunnan yhteyteen oli edessä runsaista hävityksistä johtunut suuri jälleenrakennustehtävä. Silloisissa olosuhteissa tehtävä ei olisi tullut suoritetuksi normaaleina rakennusurakoina, vaan sitä varten piti ryhtyä erityisjärjestelyihin. Aluksi puolustusvoimien joukot huolehtivat jälleenrakentamisesta. Vuodesta 1942 alkaen tehtävät uskottiin siviiliviranomaisille, kaupungeissa kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiainosastolle ja maaseudulla maatalousministeriölle. Viimeksi mainittu tapahtui lähinnä paikallisten maatalousseurojen avustuksella. Siihen ne määrättiin lakiteitse. Väli- rauhansopimuksen jälkeen poikkeuksellista jälleenrakennusorganisaatiota ylläpidettiin Lapin sodan tuhojen paikkaamiseksi vuoteen 1950 saakka.²

Rasituksia arvioitaessa varsinaista jälleenrakennusta ei voi pitää sodasta aiheutuneena. Sen sijaan taloudellisena rasituksena on pidettävä poikkeuksellisen jälleenrakennusorganisaation ylläpidosta aiheutuneita menoja, koska itse organisaation luominen on johtunut sota-ajan olosuhteista. Näiden aiheuttamista hankaluuksista pyrittiin luonnollisesti selviytymään mahdollisimman sujuvasti.

Jälleenrakennusorganisaation ylläpitämisestä aiheutuneet ylimääräiset hallintokulut vuosina 1942–1950 ilmenevät oheisesta taulukosta. Kaiken kaikkiaan ylimääräisistä jälleenrakennusorganisaatioista syntyi 73 miljoonan vuoden 1938 markan taloudellinen rasitus. Kokonaisrasituksen kannalta summa ei ole kovin merkittävä. Sotakuluna sitä voidaan verrata väestönsuojelun menoihin. Huomattavin osa menoista ajoittuu vuoteen 1945.

1 Mauno Pohjosen haastattelu 10.3.1981. Ks. myös Haatanen 1968, s. 234.

2 As.kok. 31.7.1942/626, 'Laki Maatalousseurojen Keskusliiton sekä maanviljelys- ja talousseurojen tehtävistä valtakunnan yhteyteen palautetun alueen maaseudun jälleenrakentamistyössä'; As.kok. 31.7.1942/674, 'Asetus Maatalousseurojen Keskusliiton sekä maanviljelys- ja talousseurojen tehtävistä valtakunnan yhteyteen palautetun alueen maaseudun jälleenrakentamistyössä'; Simonen S. 1965, s. 174, 199–200; Ursin 1980, s. 68–70. Kymron toiminnasta ks. VA, Kulkulaitosten- ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiain osaston arkisto Dd 1.

TAULUKKO 67 Jälleenrakennusorganisaation ylläpidosta aiheutuneet kulut vuosina 1942–1950 miljoonina markkoina

Vuosi	KYMRO ^a	Maaseudun ^b jälleen- rakennus	Yhteensä	Yhteensä
	P _c	P _c	P _c	P ₃₈
1942	3	-	3	2
1943	3	16	19	9
1944	3	15	18	7
1945	31	47	78	20
1946	12	61	73	12
1947	21	57	79	11
1948	19	51	70	7
1949	23	24	47	5
1950	-	7	7	1
Yhteensä	115	278	394	73

Lähde: a = Valtiopäivät, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset eri vsk. 12. Pl.:I. b = Valtiopäivät, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset eri vsk. 12. Pl.:XVI.

8.5 Ylimääräisten hallintokulujen kokonaisuus

Edellä on jo käynyt ilmi, että poikkeuksellinen hallinto vaati toimiakseen melkoiset summat rahaa. Sen ohella ne saivat poikkeuksellisissa oloissa keskeisen aseman julkisessa hallinnossa ja erityisesti siitä käydyssä julkisessa keskustelussa. Normaali hallintokoneisto osallistui myös sota-ajan erityistehtävien hoitoon, joten sotakuluja on kätkeytynyt niidenkin momenteille. Toisaalta osa poikkeusorganisaatiot ovat huolehtineet joistakin normaaleiksi luonnehdittavista toimista. Miten suuriksi valittujen poikkeusorganisaatioiden kulut kohosivat? Seuraavan taulukkoon on koottu tiedot aikaisemmin esitetyistä menoista, jotka ovat aiheutuneet sodan synnyttämistä ylimääräisistä hallintokuluista. Tarkastelu tapahtuu kiintein hinnoin.

Ajallisesti kustannukset keskittyvät selvästi poliittisiin murroskohtiin eli talvisodan jälkeen vuosiin 1940–1941 ja jatkosodan jälkeen vuosiin 1944–1946. Hallintokulujen ajoittuminen paljastaa sen, että erityi-

TAULUKKO 68 Ylimääräisten hallintokulujen yhteismäärä miljoonina vuoden 1938 markkoina

Vuosi	Kansanhuolto	Siirtoväen huolto	Korvauslakien toimeenpano	Asutustoiminta	Jälleenrakennus	Yht.	Jakauma Pros.
1939	5	1	-	-	-	6	0
1940	25	567	2	34	-	628	17
1941	58	320	10	35	-	423	12
1942	62	122	14	18	2	219	6
1943	88	26	15	11	9	149	4
1944	178	305	3	7	7	500	14
1945	124	336	9	50	20	539	15
1946	129	103	16	108	12	368	11
1947	115	37	2	127	11	292	8
1948	70	28	2	117	7	224	6
1949	36	11	2	118	5	172	5
1950	-	-	2	106	1	109	3
1951	-	-	1	-	-	1	0
1952	-	-	1	-	-	1	0
Yht.	890	1 857	79	731	73	3 630	100
Pros.	25	51	2	20	2	100	.

Lähde = Edelliset taulukot.

sesti rauhanoloihin siirtymisestä on syntynyt runsaasti ylimääräisiksi luonnehdittavia hallintokuluja. Sodan hävinneen maan kannalta tämä on hyvin luonnollista.

Menoista noin puolet aiheutui siirtoväen huollosta, yksi neljäsosa kansanhuollosta ja yksi viidesosa asutustoiminnasta. Luvut eivät kerro koko totuutta sotahallinnon ylimääräisistä, joskin välttämättömistä, menoista. Tässä yhteydessä on toistettava, että puolustuslaitos huolehti useasta hallinnollisesta tehtävästä. Niiltä osin lisäkulut tulivat kirjatuiksi puolustusmenoina. Kenttäarmeijan ollessa täydessä laajuudessa moni asia oli helppo järjestää puolustusvoimien sisäisenä asiana. Tilanne muuttui toisenlaiseksi, kun armeija demobilisoitiin välirauhansopimuksen jälkeen. Silloin syntyi paineita kasvattaa muiden alojen hallintoa. Edellä esitetyt sotakorvausmenot sisältävät nekin runsaasti hallintokuluja.

Ajallisesti eri hallinnonalojen menot ovat jakautuneet siten, että siirtoväen huoltoon kului vuonna 1940 yli 90 prosenttia ylimääräisistä

hallintokuluista. Siirtoväen huoltoon meni paljon varoja juuri murros-
vuosina. Kansanhuoltomenojen suhteellinen osuus kasvoi sotavuosien ku-
luessa. Asutustoiminta nousi pääasialliseksi menojen aiheuttajaksi 1940-
luvun loppupuolella. Poikkeuksellisten hallintokulujen ajallinen jakautu-
minen käyttötarkoituksensa mukaan sopii hyvin yhteen tapahtumahisto-
riallisten tosiseikkojen kanssa. Rauhansopimusten solmimisten jälkeen
evakkoon joutuneista ihmisistä oli huolehdittava heti. Asutustoiminta ei
ollut yhtä kiireellistä.

9 VÄLILLISET TALOUDELLISET RASITUKSET

9.1 Asevelvollisuusvero

Hallitusmuodon mukaan on jokainen Suomen kansalainen velvollinen puolustamaan maataan. Käytännössä määräys on yleensä merkinnyt miehille asevelvollisuutta ja palvelua puolustusvoimissa. Tätä voidaan pitää luontaisuuorituksena maksettavana verona. Esitetäänhän usein, että rahalla maksettavat verot periytyvät erilaisten esivallalle pakolla maksettavien luontaisuuoritusten korvaamisesta rahamaksulla. Asevelvollisuus muodostaa poikkeuksen siinä suhteessa, että sitä ei ole korvattu rahasuorituksilla. Sota-aika merkitsi tarvetta käyttää asevelvollisuutta hyväksi enemmän kuin rauhan vuosina.

Muut kuin asepalvelukseen kutsutut olivat työvelvollisia. Kesäkuussa 1939 vahvistetun lain mukaan kaikki 18–60 vuotiaat Suomen kansalaiset ja muut maassa pysyvästi asuvat olivat työvelvollisia maanpuolustuksen etua välillisesti palvelemaan työhön.¹ Työvelvollisuuden säätäminen on helppo nähdä viime hetken valmisteluna tulevaan sotaan, mitä se

1 As.kok. 16.6.1939/192 'Laki yleisestä työvelvollisuudesta sodan aikana'; Tervasmäki 1978, s. 62–63. Tarkemmin työvelvollisuudesta Saraste 1981, 1983 & 1984 ja Vihola 1981.

lainsäädäntötasolla kiistämättä olikin. Taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelussa asiaan oltiin kiinnitetty huomiota jo 1920-luvulla. Jo vuoden 1926 sotatalouskomitea oli johtanut työvelvollisuuden asevelvollisuudesta. Ensimmäisen maailmansodan kokemusten mukaan oli ennakoitavissa, että sodan pitkittyessä maassa syntyy työvoimapulaa. Tätä varten esitettiin, että tarpeelliset lait ja asetukset valmistellaan valmiiksi todellisen tarpeen varalle.¹

Työvoiman mobilisoimiseksi mahdollisimman tarkkaan järjestettiin muun muassa erilaista talkoo -toimintaa, jota valtiolta tuki. Vapaaehtoistoiminnan onnistumista auttoi suuresti voimassa ollut työvelvollisuus, johon olisi voitu turvautua tarvittaessa. Näin asian ennakoitiin olevankin.² Yleinen työvelvollisuus lakkautettiin syyskuussa 1944. Se toteutettiin ennen kenttärmeijan mobilisointia.³

Asevelvollisuuden merkitys oli koko valtakunnan työvoimakysymyksen kannalta todella merkittävä. Esimerkiksi kesällä 1941, kun valtakunnan puolustusvoimat saatiin sotavahvuuteen, mobilisoitiin armeijaan 480 000 miestä. Väestönsuojelulain perusteella kutsuttiin samaan aikaan nimellisesti 91 000 miestä ja 7 000 naista. Lisäksi linnoitustöissä oli 20 000 työvelvollista. Tämä merkitsi sitä, että koko väestöstä oli sidottu puolustusvoimien palvelukseen joka kuudes koko väestöstä tai joka kolmas miehistä.⁴

Seuraavassa tarkastellaan asevelvollisuuden laskennallista arvoa ja sitä millaisen korvauksen valtio on maksanut siitä. Laskelma perustuu vaihtoehtoiskustannusperiaatteelle. Asevelvollisuuden hinta saadaan laskemalla, paljonko vastaavan kokoisen armeijan palkkaaminen olisi tullut maksamaan keskimääräisillä palkkoilla. Täysin korvauksetta eivät asevelvolliset palvelleet Suomenkaan armeijassa, sillä osalle maksettiin rahapalkkaa, kaikki saivat jonkinlaista päivärahaa ja valtaosa nautti luontaispalkkauksesta eli vapaasta ylöspidosta. Asevelvollisten lähimmät saivat usein niin sanottuna sotakuukausipalkkaa. Ylimääräisenä asevelvollisuusverona voidaan pitää ainoastaan laskennallisen palkan ja puolustuslaitoksen eri muodoissa maksaman palkan välistä erotusta. Osa työntajista maksoi palvelukseen kutsutuille ainakin osan normaalista palkasta.

-
- 1 SArk, Vuoden 1926 Sotatalouskomitean arkisto, Mietintö X, 'Yleisen työvelvollisuuden ja työväenkysymyksen edeltäpäin järjestäminen puolustusvalmiuden kannalta', Osa I, Työvelvollisuus.
 - 2 Ks. esimerkiksi Varjo 1979; SArk, Vuoden 1926 Sotatalouskomitean arkisto, Mietintö X, osa I, s. 4..
 - 3 Hyvämäki 1957, s. 32; Saraste 1984, s. 114.
 - 4 Petramaa 1956, s. 47ff.

Tässä työssä nämä palkat rinnastetaan sosiaalisiin avustuksiin, joten ne eivät ole mukana laskelmissa.

Rintamajoukkojen työn arvoa on vaikeaa mitata kuten virkamiestenkin. Yleisesti sitä on pidetty alhaisempana kuin vapailla työmarkkinoilla.¹

Laskennallisen palkkasumman selvittämiseksi tarvitaan tiedot sekä puolustusvoimien vahvuudesta että jostakin vertailupalkasta. Puolustusvoimien rivivahvuuden vaihtelut ylimääräisten harjoitusten eli YH:n alkamisesta lokakuussa 1939 armeijan saattamisen rauhanajan vahvuuteen välirauhansopimuksen määräysten mukaan joulukuussa 1944 esitetään oheisessa kuviossa. Talvisodan yhteydessä rivivahvuus oli suurimmillaan huhtikuun puolivälissä 1940, jolloin se kohosi 431 000 henkilöön. Jatkosodan yhteydessä rivissä oli enimmillään satatuhatta enemmän, kun joukkojen vahvuus kohosi elokuussa 1944 jo 531 000 henkilöön. Armeijan miesvahvuus pysyi koko asemasotavaiheen korkeampana kuin talvisodassa, vaikka rintamatilanne olisikin sallinut osittaisen demobilisaation. Tähän sotilaallinen johto ei kuitenkaan halunnut mennä.² Vuosina 1942–1944 puolustusvoimien kokonaisvahvuudesta oli naisia kuudesta seitsemään prosenttia. Enimmillään armeijan palveluksessa oli 37 000 naista eli yhtä paljon kuin rauhanajan armeijan kokonaisvahvuus oli.³

Vertailupalkaksi laskennallisen palkan selvittämisessä on valittu tapaturmavakuutetun työntekijän keskimääräinen vuosipalkka. Sen vaihtelu virallisen tilaston ja armeijan rivivahvuus ilmenevät oheisesta taulukosta.

Kertomalla keskimääräinen rivivahvuus työntekijäin keskipalkalla saadaan asevelvollisuuden laskennallinen arvo. Sitä vastaa kuitenkin armeijan maksama palkka, joka koostuu mainituista eristä. Se puolestaan on sama kuin puolustuslaitoksen kansantuote-erä. Siltä osin kuin laskennallinen palkka on suurempi kuin maksetut palkat, on kysymyksessä ylimääräinen taloudellinen rasitus. Oheinen taulukko havainnollistaa laskennallisen asevelvollisuuden määrän.

Taulukon laskelman mukaan puolustusvoimat on maksanut joko rahassa tai luontaisuuorituksina lähes 1,8 miljardia vuoden 1938 markkaa enemmän palkkaa kuin mitä edellä oletettu laskennallinen palkka olisi ollut. Sanottu ei tarkoita sitä, etteikö yksittäisiä asevelvollisia "verotettu" asevelvollisuuden muodossa, sillä mukana ovat kaikki rivissä olleet kantahenkilökunta mukaan lukien. Sodankäynnin tehostuminen tällä vuosisadalla on alentanut yhteisöjen sosiaalisia pyramideja. Tämä on vähentänyt yhteiskunnallista eriarvoisuutta varsinkin taistelutilanteissa, koska soti-

1 Brummert 1956, s. 8.

2 SArk T 22104; Mikola 1970, s. 266; Saraste 1984, s. 95.

3 Mikola 1970, s. 266; Blinnikka 1969, s. 43.

TAULUKKO 69 Armeijan keskivahvuus ja työntekijöiden keskipalkat

Vuosi	Keski- vahvuus	Keski- palkka, markkaa
1939	93 000	11 734
1940	220 000	13 101
1941	282 000	15 247
1942	412 000	19 303
1943	426 000	24 808
1944	449 000	28 221

Lähde: SARk T22 104; SVT XXVIA, Tapaturmatilastoa, eri vsk.

lasarvojen erot ovat kentällä pienemmät kuin kasarmeilla.¹

Puolustusministeriö on maksanut palveluksessaan olleelle vakinaiselle ja ylimääräiselle henkilökunnalle palkkaa vuoden 1938 rahan arvossa noin 2,1 miljardia markkaa vuosina 1939–1944.² Summa on noin 300 miljoonaa markkaa suurempi kuin esitetty negatiivinen asevelvollisuusvero. Eroa voidaan selittää kantahenkilökunnan lukumäärällä³ ja normaalilla rauhanaikaisella asevelvollisuudella.

Ylimääräisestä asevelvollisuudesta sota-aikana ei näin ollen ollut sen enempää hyötyä kuin räsistustakaan. Tämä laskennallinen tulos on jotain aivan muuta kuin yksittäisten rintamamiesten kokemusten summa, mitä sinänsä ei voi operationaalistaa.

Sotakuukausipalkka ei ottanut huomioon aikaisempia siviilipalkkoja. Niinpä se tuntui sitä suuremalta mitä pienempi rauhanaikainen palkka oli ollut. Erityisen epäedullinen se oli aikaisemmin keikkaluonteisissa töissä eri puolilla maata kierrelleille, jotka olivat tottuneet tuntuviin ansioihin. Sen lisäksi järjestelmä kohteli kaltoin naimattomien maalaispoikien iäkkäitä vanhempia.⁴

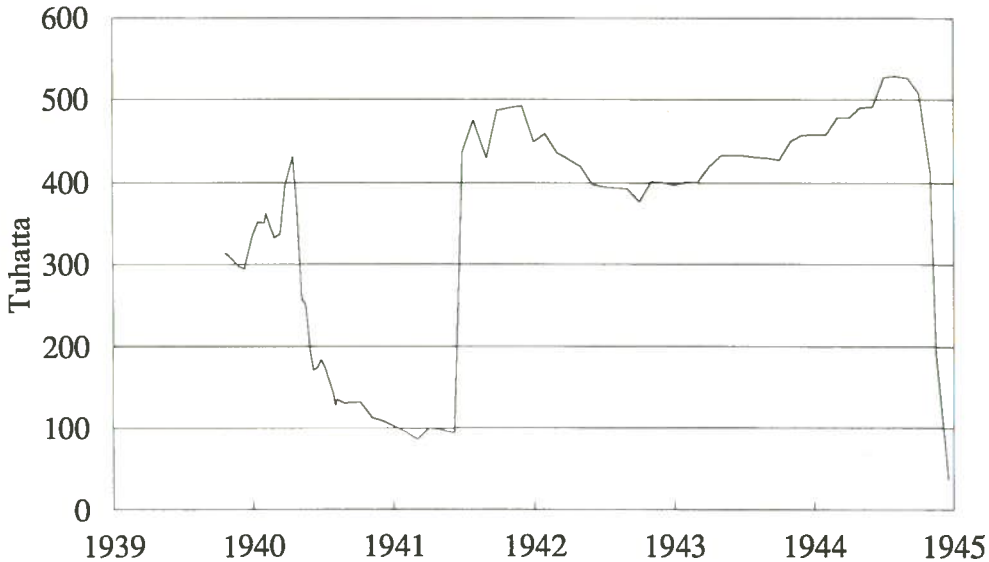
1 Andrzejewski 1954, s. 28–29.

2 Valtiopäivät 1940–1946, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätökset 1939–1944, 9.Pl ja 15.Pl.

3 Sen suuruudesta ei ole ollut käytettävissä tietoja.

4 Favorin–Heinonen 1972, s. 35–38.

KUVIO 7 Armeijan vahvuus syksystä 1939 syksyyn 1944

Lähde: SArk T 22104; Sotatieteen laitos.

9.2 Taloudellisen toiminnan supistumisesta aiheutunut sotatappio

Suomen kaltainen pieni avoin talous on suuresti riippuvainen kansainvälisen talouden kehityksestä. Suursodat haittaavat sellaista hyvin herkästi. Kansainvälisen kaupan väheneminen heijastuu yleensä Suomen talouteen. Puunjalostusteollisuus on tunnetusti erittäin altis kansainvälisten suhdanteiden muutoksille. Lisäksi tällä Suomen päävientiteollisuudella on laajat kerrannaisvaikutukset suomalaisen talouselämään.

Tässä luvussa tarkastellaan kokonaisvaltaisesti sotatilan vaikutuksia maamme kansantalouteen. Millaiset tekijät sitten ovat erityisesti vaikuttaneet kansantalouden kehitykseen? Ovatko ne kokonaan tai osittain laskettava sodan tiliin?

Toisen maailmansodan syttyminen hankaloitti ulkomaankauppaa. Amerikkalaiset ovat päätyneet arvioissaan siihen siten, että se olisi vähentänyt maailmankaupan volyyymia 43 prosentilla. Erityisesti tästä ovat

TAULUKKO 70 Laskelma asevelvollisuusveron suuruudesta vuosina 1939–1944, miljoonaa markkaa

Vuosi	Laskennalliset palkat P _c	Maksetut palkat P _c	Erotus P _c	Erotus P ₃₈
1939	1 091	700	391	372
1940	2 882	4 120	-1 238	- 876
1941	4 300	6 400	- 2 100	- 1 216
1942	7 953	8 390	- 437	- 205
1943	10 568	9 640	928	383
1944	12 671	13 350	- 679	- 253
Yhteensä				- 1 795

Lähde: Laurila 1950, s. 54–55.

kärsineet suuresti ulkomaankaupasta riippuvaiset maat. Suomi, kuten muutkin pohjoismaat, kuuluivat niihin.¹

Armeijan mobilisointi on usein merkinnyt työvoiman epätarkoituksenmukaista käyttöä. Sen tulisi periaatteessa näkyä kansantalouden kokonaistuottavuuden laskuna. Sen vaikutukset kokonaistuotantoon on samanlainen ellei työllisyys parane olennaisesti samaan aikaan. Sotien totaalisuutta on usein tarkasteltu laskemalla sotatoimiin osallistuvan väestön osuutta koko väestöstä. Sotilaalliseen toimintaan sidotun väestön määrä ei välttämättä ole optimaalinen, sillä varsinkin lyhyellä tähtämellä parempaan tulokseen olisi päästy siirtämällä enemmän työvoimaa muuhun tuotantoon ja todellisissa kriiseissä juuri päinvastoin.²

Varsinaiset sotatoimet ovat suoranaisesti tuhonneet tuotantokoneistoa. Sen lisäksi koneet ja laitteet kuluvat sota-aikana muutoinkin normaalia enemmän, kun normaaliolojen uusinviestintimahdollisuudet puuttuvat. Kun pääomakanta pienenee, pienene taloudellinen tuloskin, mikäli pidetään kiinni pääoman tuottoasteen positiivisesta etumerkistä.

Näillä kaikilla tekijöillä on kansantalouden kokonaisaktiiviteettia pienentävä vaikutus, jota voidaan kompensoida tekemällä enemmän työtä.

Kansantaloudessa tuotettujen hyödykkeiden ja palvelusten arvoa ja määrää kuvataan kansantulolaskelmilla. Ne koostuvat eri taloussektoreiden yhteismitallisista arvonnäyöksistä kansantaloudessa.

1 Knorr 1956, s. 202.

2 Andrzejewski 1954, s. 33, 147–148.

Taloudellisen toiminnan supistumista voidaan pitää välillisenä taloudellisenä rasituksena, koska kansantuotteen pieneneminen vähensi kansakunnan taloudellista kantokykyä. Liberalistinen tutkimusperinne korosti sodan vaikutuksia tutkiessaan sen taloudellista toimintaa supistavaa vaikutusta. Se näki kansantuotteen laskun pitkälti suhdannetekijänä. Uudempi tutkimus puolestaan painottaa tässä kohden mielellään kansantalouden kokonaistarjonnan laskua ja siitä aiheutuneita huolia sotakulujen rahoittamisessa.

Suoma -projekti oli aktiivisimmassa tutkimusvaiheessaan 1980-luvun alussa, jolloin Suomen osalta oli saatavilla ainoastaan alustavia tietoja kansantulon suuruudesta ennen vuotta 1948. Edelleen samat arviot ovat eräiltä osiltaan ainoita julkaistuja selvityksiä, joten tässäkin työssä käytetään olosuhteiden pakosta niitä joissakin kohdin.¹ Sittenmin valmistunut kasvututkimusprojekti on muuttanut arvioita bruttokansantuotteen suuruudesta. Siitä huolimatta vuotuisvaihtelut uusien ja vanhojen laskelmien välillä ovat vähäisiä. Toisaalta toisen maailmansodan aikaiset bruttokansantuoteluvut ovat edelleen liian alhaisia. Näyttää sängen ilmeiseltä, että julkaistut kasvututkimuksen tulokset aliarvioivat edelleenkin puolustuslaitoksen merkitystä ja että kaikki sota-ajan salatut taloustoimet eivät ole mukana laskelmissa. Parhaiten tämä käy ilmi siitä, että kyseisen tutkimuksen mukainen julkisen sektorin työllisyys on lukuarvoltaan huomattavasti alhaisempi kuin pelkästään armeijan työllistävä vaikutus (= rivivahvuus).²

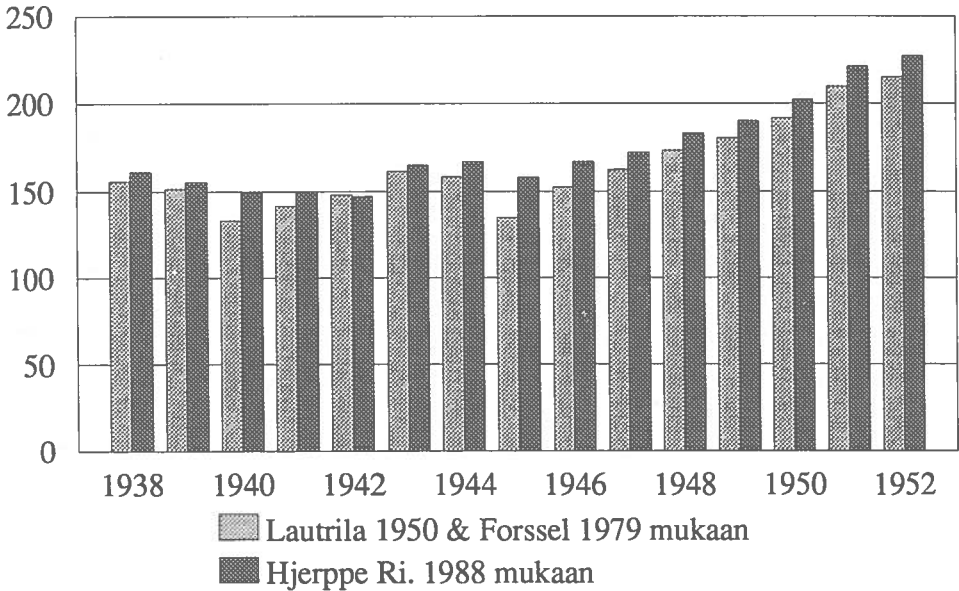
Miten merkittävä tekijäksi toinen maailmansota muodostui Suomen kansantalouden kannalta? Oheisesta kuviosta ilmenee erittäin selvästi Suomen bruttokansantuotteen määrän romahdus erityisesti vuosina 1940 ja 1945. Uudempi kansantuloarvio esittää kokonaistuotannon suuremmaksi kuin vanhempi arvio. Samalla sen tulkinta tuotannon alenemisesta mainittuina kahtena vuotena on huomattavasti lievempi kuin Laurilan aikanaan esittämät.³ Sodan leimaaminen pelkästään tappioksi tekee vääryyttä todellisuudelle, sillä monessa maassa taloudellinen kasvu oli

1 Laurila 1950.

2 Hjerppe Ri. 1988, liitetaulukot; Kuvio 2. Riitta Hjerppen (itse asiassa Hilikka Taimion) julkisen sektorin bruttokansantuote-erää koskevat laskelmat ottavat huomioon luontaispalkkauksen armeijassa tilinpäätöslukujen perusteella. Kokonaan toinen kysymys on se osa Suomen armeijaa, joka tukeutui huollossaan Pohjois-Suomessa saksalaisten huoltoon. Kyseessä oli noin 50 000 miestä. Elokuun lopulla 1944 päivättyjen saksalaislähteiden mukaan Suomen armeijan nauttiman ja saksalaisten tiliin menneen huollon yhteenlaskettu arvo kohosi tuolloin 130 miljoonaan Reichsmarkiini. Suomen rahassa summa vastasi 2,6 miljardia Suomen markkaa. Ks. Seppinen 1983, s. 225.

3 Esimerkiksi hakkuukauden 1939–1940 kantorahatulot supistuivat yhteen kolmasosaan edellisestä hakkuukaudesta (Tudeer 1940a, s. 273).

KUVIO 8 Bruttokansantuotteen volyyymi Suomessa vuosina 1938–1952, 1952 = 100

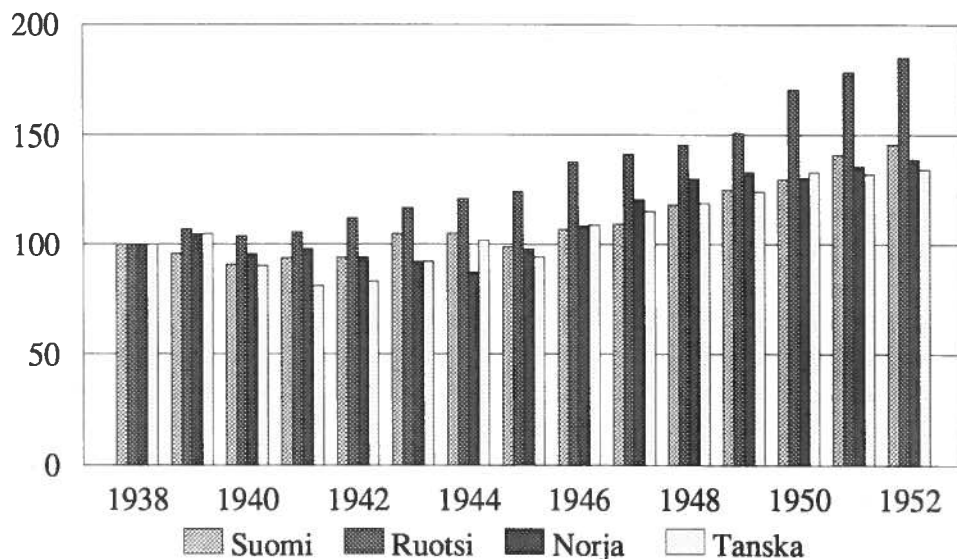
taistelujen käydessä nopeampaa kuin ennen tai jälkeen sotaa.¹

Kokonaisuutena varsinaiset sotavuodet ovat erittäin näkyvästi vaikuttaneet kansantuotteen kehitykseen. Ovanko Suomen sotilaallinen ja poliittinen kehitys vaikuttaneet kokonaistuotannon määrään? Kysymykseen ei voi yksiselitteisesti vastata. Sen sijaan vertailujen teko on mahdollista. Tämä koskee nimenomaan läntisiä kehittyneitä maita eli OECD-maita, joista Angus Maddison on julkaissut yhteismitallisia, joskin osin arvionvaraisia bruttokansantuotelukuja. Ne perustuvat kunkin maan ostovoimapariteetteihin eivätkä valuuttojen vaihtokursseihin. Lisäksi hän laskemissaan ottanut huomioon aluemuutosten vaikutukset.² Eri maiden sota-ajan talouden arviointi tapahtuu siten, että bruttokansantuotteen volyymin kehitystä tarkastelujakson kuluessa verrataan vuoden 1938

1 Milward 1977, s. 60.

2 Maddison 1991, Liite A:

KUVIO 9 Bruttokansantuotteen kehitys Pohjoismaissa vuosina 1938–1952, 1938 = 100

Lähde: Maddison 1991.

vastaaviin lukuihin. Vuoden 1938 valitsemista vertailuvuodeksi voidaan arvostella siitä syystä, että vuodet 1930-luvun loppu oli Suomessa erittäin edullisen kehityksen kautta. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Suomen bruttokansantuotteen volyyymi kasvoi vuosina 1932–1938 ennätysellistä 6,6 prosentin vuosivauhtia.¹

Pohjoismaiden joukossa Ruotsin talous erottu selvästi omaksi erityistapaukseksi, koska maa ei ottanut aktiivisesti osaa sotatoimiin eikä tullut missään vaiheessa miehityksi. Tämä ei tarkoittanut sitä, että maan puolustusmenot eivät kohonneet tarkastelujakson kuluessa. Päinvastoin Ruotsi harjoitti sängen aktiivista aseellista maanpuolustusta pitämällä maassa hyvin huomattavan miesjoukon jatkuvassa valmiudessa. Sikääläisen varautumisen työllisyysvaikutukset ovat olleet mitä ilmeisimmät. Sitä

1 Hjerpe Ri. 1988, s. 46. Vuosien 1936–1938 hyvyys vaikutti muun muassa sota-aikaista suhdanneerotusta lieventävästi. Ks. Pipping 1941, s. 28.

kautta kokonaistuotannon taso pysyi sotavuosina korkealla. Muista vertailumaista poiketen Ruotsin reaalikansatuote muodostui kaikkina sotavuosina suuremmaksi kuin vuonna 1938. Vuodesta 1941 eteenpäin tuotannon määrä maassa kasvoi; ja rauhan palattua pohjolaan kasvu kiihtyi entisestään. Suomen ja Ruotsin välinen ero reaalikansantuotteen suhteen oli vuonna 1952 suurempi kuin vuonna 1938. On myös arvioitu, että Ruotsi oli talouden osalta huomattavasti paremmin valmistautunut toisen maailmansodan puhkeamiseen kuin Suomi.¹

Sen sijaan erot Norjaan ja Tanskaan pienuivat tarkastelujakson kuluessa. Saksalaiset miehittivät kummatkin maat keväällä 1940. Niiden suhtautumiset miehittäjään poikkesivat merkittävästi toisistaan. Tanskassa maan hallitus omaksui aluksi yhteistyöpolitiikan. Sitä vastoin Norjassa hallitus pakeni maasta, jolloin maan hallinto joutui saksalaismielisten quislingien haltuun ja maan talouden saksalaisten vapaasti hyödynnettäväksi. Samalla huomattava osa norjalaisista aloitti miehityshallinnon vastustamisen. Suomeen verrattuna tilanne oli monessa mielessä toinen. Hyvin huomattava osa maan kauppalaivastoa asettui pakolaishallituksen alaisuudessa liittoutuneiden puolelle. Norjassa asuva osa maan kansalaisista eli vieraan valtion miehityksen alaisuudessa vuodesta 1940 vuoteen 1945. Tältä osin toinen maailmansota merkitsi taloudellista taantumaa. Norjassa kansantuotetta kuvaava indeksi pysytteli koko miehityksen ajan vuoden 1938 lukujen alapuolella. Samalla maan talous taantui koko ajan. Hyvin merkittäviä osatekijöitä vuonojen maassa olivat markkinoiden sulkeutuminen ja uusintainvestoinneista luopuminen.²

Tanskassa yhteistyöpolitiikka johti maan huonon työllisyyden kohoamiseen. Tähän vaikuttivat toisaalta maassa suoraan saksalaisten lukuun tehdyt työt ja toisaalta kolmanteen valtakuntaan tapahtuneen viennin kasvu. Näin Tanskan talous kasvoi vuodesta 1941 alkaen vuotta 1945 lukuun ottamatta. Kansantalouden kokonaisaktiiviteetti pysyi silti keskimäärin vähäisempänä kuin vuonna 1938.

Elpyminen vuoden 1945 jälkeen oli sekä Norjassa että Tanskassa nopeampaa kuin Suomessa, joka pääsi mukaan vauhtiin vasta 1940-luvun lopulla. Muut pohjoismaat eivät menettäneet sodan seurauksena alueitaan ja niiden mukana tuotantokoneistoaan, kuten Suomi. Tämä voi osaltaan selittää kehityksessä havaitut erot. Esimerkiksi sopii ottaa voimatalous. Karjalan mukana menetettiin noin 17 prosenttia Suomen vesivoimatehosta. Vuoden 1939 sähköntuotannosta tapahtui 25 prosenttia luovutetulla

1 Gadolin 1940b, s. 25. Ruotsin taloudellisesta puolustusvalmiudesta ks. Månsson 1976. Vaikka Ruotsi oli huomattavasti paremmin valmistautunut sotaan talouden osalta paremmin kuin Suomi, ei senkään valmius ollut riittävä. (Månsson 1976, s. 216–217.)

2 Hodne 1975, s. 447.

alueella. Erityisen merkittävää tässä suhteessa oli Rouhialan menetys. Huolet eivät olleet ainoastaan sotaperäisiä, sillä myös heikko vesitilanne vaikeutti energiahuoltoa vuosina 1940–1942.¹ Uusintainvestoinneista pidättymisestä ei Suomen osalta ole tarkkoja arvioita. Sen sijaan niiden vaikutuksista ollaan hyvin tietoisia. Maatalouden kohdalla sota-aikana vallinnut tarvike- ja työvoimapula merkitsi viljelmien rappeutumista. Kirjanpidollisesti tämä merkitsi maatalouden kannattavuuden näennäistä paranemista. Tilojen kasvanut omavaraisuus korosti samaa asiaa.²

Norjalaiset puolestaan laskevat, että he menettivät sotavuosina yhden viidesosan tuotantokoneistoonsa tekemistään investoinneista. Myös Neuvostoliitossa suunnattiin investoinnit uudelleen. Sotataloudelliset näkökohdat tulivat hallitseviksi ja jokapäiväiseen elämään liittyvät seikat saivat jäädä vähemmälle huomiolle. Samalla maassa tapahtunut kehitys merkitsi sitä, että bruttoinvestoinnit supistuivat huomattavasti.³

Sodan jälkeen Suomi kieltäytyi poliittisista syistä Marshall-avusta. Sen mahdollista merkitystä ei voi jälkeen päin tarkkaan laskea. Eräät talousmiehet ovat arvioineet, että kieltäytyminen hidasti Suomen taloudellista elpymistä kymmenellä vuodella.⁴

Suomen kansantalouden kehitystä voidaan verrata Saksan, Englannin ja Yhdysvaltojen vastaaviin lukuihin mainittujen Maddisonin tietojen perusteella. Yhdysvalloissa sota-aika oli kolmekymmentäluvun huonoon aikaan verrattuna todellista nousukautta. Samalla sen talous kehittyi huomattavasti nopeammin kuin Englannin tai Saksan. Suomeen verrattuna kaikissa kolmessa maassa tuotannon kokonaismäärä kasvoi vuoteen 1943 saakka. Muutos huonompaan oli kaikkein jyrkin Saksassa, joka toisaalta osoitti olevansa todellinen talousihme kasvattamalla kansantuloaan sodan jälkeen huomattavasti vertailumaita nopeammin. Suomessa sota-aika ei merkinnyt juurikaan tuotannon kohoamista. Sen sijaan välirauhan solmimisen jälkeen elpyminen tapahtui nopeammin kuin esimerkiksi Brittein saarilla. Yhdysvalloissa kansantalouden käyttämättömät resurssit mahdollistivat elintason kohoamisen sotavuosina. Tilanne oli toinen maissa, joissa ei ollut samalla lailla käyttämättömiä resursseja, esimerkiksi työttömiä.⁵

1 Tuomainen 1982, s. 237; Oksanen K. 1946, s. 25–28. Ilmiö ei ollut pelkästään suomalainen, sillä esimerkiksi Neuvostoliitossa oli sama ongelma (Die Volkswirtschaft der UdSSR im Krieg, s. 70).

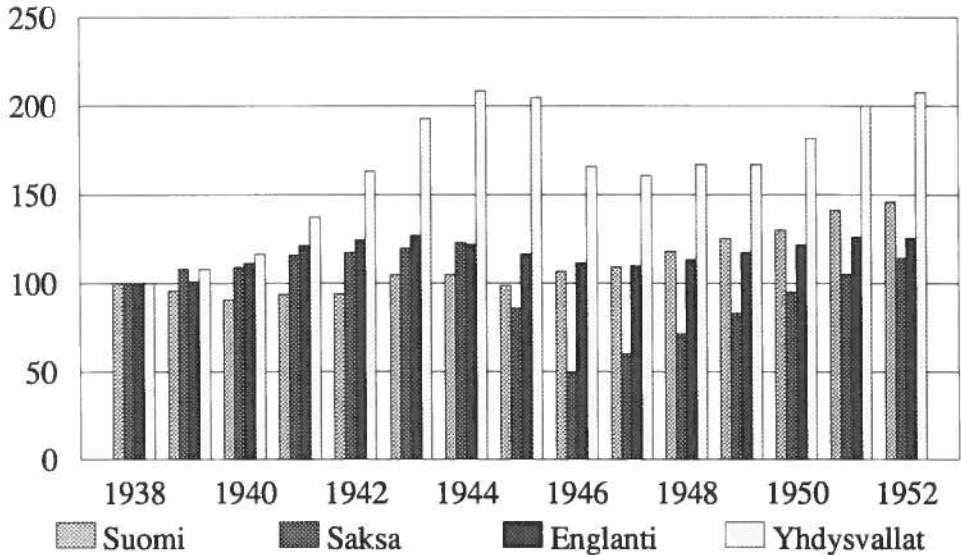
2 Sauli 1951, s. 129, 141; Talouselämä 19/1950, s. 393–394.

3 Hodne 1975, s. 447; Die Volkswirtschaft der UdSSR im Krieg 1968, s. 53, 70.

4 Jakobson 1968, s. 115. Marshall-avusta yleensä ks. esimerkiksi Hogan 1987.

5 Brummert 1956, s. 13.

KUVIO 10 Bruttokansantuotteen kehitys Suomessa, Saksassa, Englannissa ja Yhdysvalloissa vuosien 1938–1952, 1938 = 100

Lähde: Maddison 1991.

Kokonaan toisenlaisessa talousjärjestelmässä toimineessa Neuvostoliitossa kansatulon volyyymi alitti vuonna 1942 vuoden 1940 tason noin yhdellä kolmasosalla. Sotaa edeltänyt kokonaistuotannon taso saavutettiin siellä vasta vuonna 1947.¹

Toisen maailmansodan vaikutusta kansantaloutemme kokonaisaktiiviteettiin voidaan tarkastella usealla eri tavalla. Seuraava tarkastelu perustuu olettamukselle, että ellei toista maailmansotaa olisi syttynyt, olisi kehitys jatkunut keskimääräisesti ennallaan. Yleensä erilaisissa toista maailmansotaa kuvaavissa esityksissä, kuten tässäkin työssä yleensä, verrataan erilaisia taloudellista laatua olevia asioita vuoteen 1938, joka Suomessa oli vielä korkeasuhdanteen aikaa, joskin laskukausi oli jo alkanut.² Tästä syystä ei mainittua vuotta voida pitää hyvänä vertailu-

1 Die Volkswirtschaft der UdSSR im Krieg, s. 52, 55.

2 Törnqvist–Ryönänkoski 1968, s. 234.

vuotena tarkasteltaessa koko kansantulon kehitystä sota-aikana. Parempi vaihtoehto on verrata kansantulon kehitystä pitkän aikavälin kehitykseen.

Osittain Eino H. Laurilan ja osittain Osmo Forssellin laskelmien mukaan kasvoi reaalikansantuote eksponenttialisesta trendistä laskettuna keskimäärin 2,6 prosenttia vuosittain vuosina 1900–1938. Hjerppen uudemmassa aineistosta päädytään 2,55 prosentin kasvuun. Käytännössä kasvukertoimet eivät eroa toisistaan.¹ Ekstrapoloimalla kehityslinjaa vuodesta 1938 eteenpäin voimme tarkastella miten kansantuotteen kehitys poikkeasi tästä keskimääräisestä kehitysurasta. Poikkeaman voidaan olettaa olevan sodasta aiheutunutta. Näin nimenomaan sillä edellytyksellä, että muiden tekijöiden vaikutuksille ei anneta merkitystä.

Oheiseen taulukkoon on koottu bruttokansantuotteen volyyymi-indeksit vuosilta 1938–1952 ja laskettu samoilta vuosilta 'potentiaalinen kansantuote', jolla tarkoitetaan mainittua 2,55 prosentin keskimääräiseen vuotuiskasvuun perustuvaa kasvu-uraa vuosien 1900–1938 eksponenttialisesta trendistä ajassa eteenpäin. Sitä määrää, jolla toteutunut kansantuote poikkeaa potentiaalisesta, on pidettävä sotatappiona.

Toisen maailmansodan vaikutusta Suomen bruttokansantuotteeseen tarkasteltaessa voidaan ensiksi todeta, että poikkeamat pitkän ajan kehitystrendistä ei olleet huomattavia. Todella huonoina vuosina näyttäytyivät 1942 ja 1945. Kun vuosi 1938 oli vielä hyvää aikaa, ei vuonna 1939 alkanut laskusuhdanne merkinnyt heti laskua normaalille kehitysuralle. Vuosina 1940–1942 kansantuote jäi jo jonkin verran alle vuoden 1938 tason, mutta kumulatiivinen sotatappio pysyi kiitos vuoden 1939 pitkään negatiivisena. Vuosina 1943 ja 1944 ylitettiin sekä vuoden 1938 taso että pitkän ajan kehityslinja.

Kokonaistalouden aktiviteetissa tapahtui merkittävää laskua vasta vuonna 1945, jolloin kansantuotteen määrä laski lähelle vuoden 1940 tasoa sekä jäi noin 16 prosenttia potentiaalisesta kansantuotteesta. Osa syyllisenä tähän voidaan pitää kenttäarmeijan kotiuttamista edellisen vuoden lopulla. Edellinen syksy oli ollut muutoinkin vilkas, kun poliittista toimintaa rajoittaneita säädöksiä lievennettiin.² Vuonna 1945 alkoi voimakas nousukausi, jonka ansiosta vuoden 1938 kansantuotteen reaaliarvo saavutettiin jo vuonna 1946. Samalla ylitettiin myös pitkän ajan kehityslinja. Kokonaisuudessaan laskennallista sotatappiota oli näin laskettuna niin vähän, että se voidaan jättää laskelmissa huomioon ottamatta.

Riitta Hjerppen toisessa suhdannevaihtelujen analysointitavassa lähtökohtana on potentiaalinen kasvu suhdannehuipusta toiseen. Sen mukaan toisen maailmansodan vuosina (1939–1946) olisi menetetty noin

1 Forssell 1979, s. 113–115.

2 Hyvämäki 1957, s. 41–42.

TAULUKKO 71 Toteutuneen ja potentiaalisen kansantuotteen indeksit vuosina 1938–1952 (1926 = 100)

Vuosi	A	B	C	D	E	F
1938	162	162	-	135	27	-27
1939	155	162	7	139	17	-43
1940	150	162	18	142	8	-51
1941	150	162	30	146	4	-55
1942	147	162	45	150	-3	-52
1943	165	162	42	153	12	-64
1944	167	162	37	157	10	-74
1945	158	162	40	161	-3	-70
1946	167	162	35	165	2	-72
1947	172	162	25	170	2	-74
1948	183	162	4	174	9	-83
1949	190	162	-24	178	12	-95
1950	202	162	-65	183	19	-114
1951	221	162	-124	188	33	-147
1952	227	162	-189	192	35	-181

A = Bruttokansantuotteen volyyymi-indeksi. B = Bruttokansantuotteen volyyymi-indeksi vuonna 1938. C = Bruttokansantuotteen volyyymi-indeksin kumulatiivinen poikkeama vuoden 1938 tasosta. D = Potentiaalisen bruttokansantuotteen volyyymi-indeksi. E = Bruttokansantuotteen volyyymi-indeksin poikkeama potentiaalisen bruttokansantuotteen volyyymi-indeksistä. F = Bruttokansantuotteen volyyymi-indeksin kumulatiivinen poikkeama potentiaalisen bruttokansantuotteen volyyymi-indeksistä.

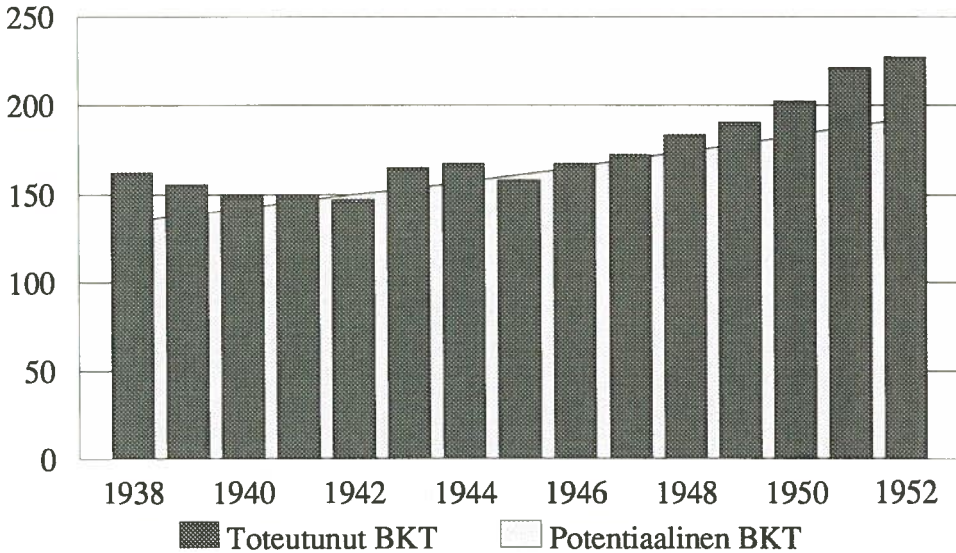
Lähde: Hjerppe Ri. 1988.

viiden kuukauden edestä sotaa edeltäneen vuoden bruttokansantuotteesta. Menetykset ei ollut lähelläkään ensimmäisen maailmansodan aikaista yhdeksätoista kuukautta.¹

Esitetty taloudellisen toiminnan supistumisesta aiheutunut laskennallinen tappio ei osoittautunut kovin suureksi. Suurimmillaan se oli vuonna 1945, jolloin toinen maailmansota jatkui Euroopassa vielä alkuvuoden ja Aasiassa muutaman kuukauden pitempään. Suomessa oltiin jo vuoden 1944 syksystä siirtymässä rauhanomaisiin oloihin muun muassa saattamalla armeija välirauhansopimuksen määräyksien mukaisesti rau-

1 Hjerppe Ri., s. 53–54. Laskelmassa estimoidaan keskimääräinen kasvu suhdannehuippujen välille. Sen jälkeen verrataan näin saatua potentiaalista kasvua toteutuneeseen kasvuun ja summataan erot. Sen jälkeen ne suhteutetaan.

KUVIO 11 Toteutunut ja potentiaalinen bruttokansantuote Suomessa vuosina 1938–1952, 1926 = 100

Lähde: Hjerpe Ri. 1988.

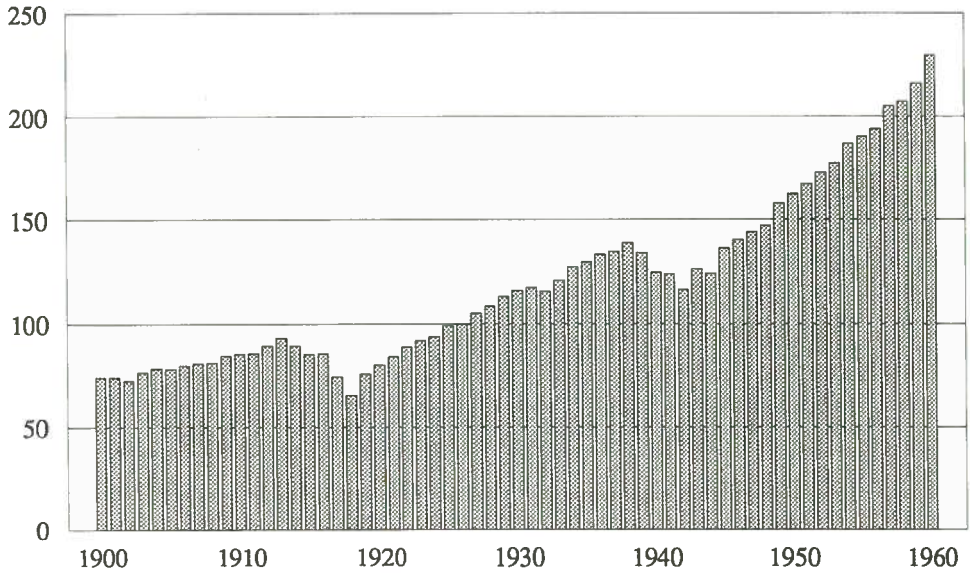
hanomaiselle kannalle.

Kun maamme armeijan muonavahvuudessa oli parhaimmillaan yli puoli miljoonaa henkilöä, on tämä merkinnyt valtavaa taloudellista tekijää neljämiljoonaisen kansan kansantaloudessa. Siksi onkin syytä tarkastella puolustusvoimien osuutta kansantulosta.

Puolustusvoimissa oleville maksettiin sota-aikana palkkaa rahana ja luontaisuuorituksina kuten muonituksena ja majoituksena.¹ Nämä muodostavat puolustusvoimien kansantuote-erän. Oheiseen kuvioon on piirretty yhtenäisellä viivalla Suomen nettokansantuotteen reaalikehitys, pisteviivalla edellä kuvattu 2,6 prosentin vuotuisen kasvuun perustuva potentiaalinen kansantuote ja harmaammalla kansantuotteen reaalikehitys ilman puolustuslaitosta vuosilta 1938–1948. Pystyviivoitettu alue edustaa puolustusvoimien osuutta reaalikansantuotteesta. Tässä esitettävät tiedot

1 Tarkkaan ottaen tulisi ottaa huomioon myös laskennallisia korkoja.

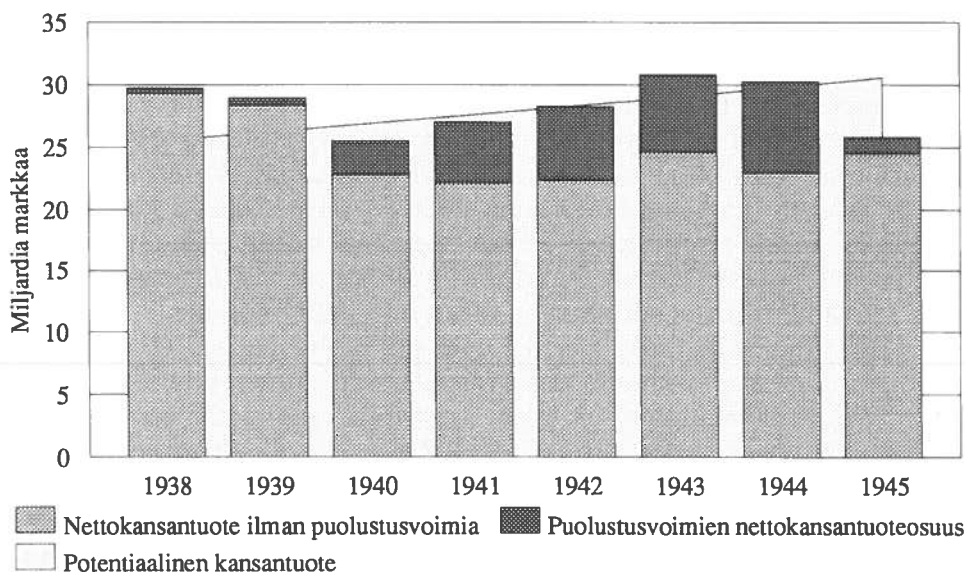
KUVIO 12 Tuottavuus Suomen kansantaloudessa vuosina 1920–1960, 1926 = 100

Lähde: Hjerpe Ri. 1988; Nummela 1982.

perustuvat Laurilan julkaisemiin lukuihin.

KUVIO 13 Puolustusvoimien osuus nettokansantuotteesta vuosina 1938–1945, vuoden 1938 hinnoin

Lähde: Laurila 1950; Nars 1966.

Kuvio osoittaa selvästi, että vuosien 1939–1944 verrattain hyvän talouskehityksen selittyä suurelta osalta puolustusvoimain kansantuoteosuuden avulla. Vuoden 1945 aallonpohja on suurimmalta osaltaan selitettävissä armeijan demobilisaatiolla. Esitetyt tiedot osoittavat myös sen, miten nopeasti tästä rauhankriisistä toivuttiin. Elpymisvauhti on todella nopeaa.

Armeijan mobilisointi tavallaan imi huomattavan määrän työvoimaa. Sitä korvattiin työllistämällä muita. Varsinaiset sotavuodet merkitsivät huomattavaa työllisyyden kasvua. Työvoiman lisäys ei Suomessa merkinnyt huomattavaa kokonaistuotannon kasvua, koska työn tuottavuus (bruttokansantuotteen volyyymi jaettuna kokonaistyöllisyydellä) laski maassa. Keskimääräinen työteho laski useimmilla aloilla. Siitä huolimatta palkat kohosivat.¹ Tuottavuuden kiihtyvä kasvu on ollut luonteenomainen piirre Suomen kansantaloudelle viime vuosisadan lopun nälkävuosien jälkeen. Kansantalouden tuottavuutta vuosina 1920–1960 esittävästä

1 Törnqvist 1944, s. 173.

kuviosta ilmenee selvästi sotavuosien syvä kuoppa tuottavuuskehityksessä. Vastaava lasku kolmekymmentäluvun alun pulavuosien kohdalla oli siihen verrattuna olematon.¹

Sotavuosien huono tuottavuuteen on vaikuttanut moni seikka. Niistä merkittävin oli armeijan työllisyysosuuksien kasvu. Toinen keskeinen seikka liittyi hallinnollisen hinnoittelun yleistymiseen sota-aikana. Tämä näkyi monella talouselämän eri loholla. Puolustusvoimien hankintojen kohdalla erityisesti talvisodan aikana tuotteiden saatavuus oli olennaisempi kysymys kuin niiden hinta. Puolustuslaitoksen tilauksilla selkeä taipumus kohottaa palkkoja.² Myöhemmin yrittäjiä kilpailutettiin enemmän hankinnoissa, mutta näin saatu kustannushyöty siirtyi usein jälkihinnittelun vuoksi takaisin yrityksiin. Sama asetelma toistui sotakorvaustelollisuuden yhteydessä. Viimeksi mainittu tosin joutui kilpailemaan työvoimasta hinnalla, mikä ei sota-aikana ollut yhtä välttämätöntä.

Kansanhuoltohallinto käytti hyvin paljon hyväkseen elinkeinoelämän yhteenliittymiä. Ne huolehtivat rajallisten resurssien kiintiöinnistä eri aloilla. Normaali menettely oli jakaa jaettavissa ollut sotaa edeltäneiden markkinaosuuksien mukaan, mikä teki kilpailun tavallaan tarpeettomaksi. Virallinen todelliset kustannukset huomioon ottava hintasäännöstely täydensi tätä kartellinomaista markkina-asetelmaa. Säännöstelyn asteittainen vähentäminen 1940-luvun lopulla on selvästi vaikuttanut tuottavuuden kohoamiseen. Kokonaisuudessaan valtiovallan valvova ote kaikkialla kansantaloudessa kasvoi.³

Säännöstelty talous jämähdetti elinkeinoelämän vanhoilleen. Kun otetaan vielä huomioon negatiiviseksi muuttuneet reaalikorot, ei ollut ihme, että heikotkin yritykset kykenivät jatkamaan toimintaansa. Näin ollen vararikkojen lukumäärä aleni tuntuvasti. Vuosina 1935–1938 niitä oli keskimäärin 612 vuodessa. Vuonna 1939 niitä oli 529 ja seuraava vuonna 265. Vuosina 1942–1947 niitä oli vuodessa jonkin verran yli sadan lukuun ottamatta vuotta 1945, jolloin niitä oli vain 78 (pahin inflaatio-vuosi). Elinkeinoelämän rakenteellinen uusiutuminen oli suuressa määrin pysähdyksissä.⁴

Tuottavuuden kehitys osoittautui erityisen heikoksi maataloudessa, jonka tuottavuuskehitys oli 1930-luvulla erittäin ripeää. Maataloudellinen omavaraisuus kohosi vuonna jo 98 prosenttiin. Sotavuosien se laski

1 Tuottavuus on laskettu Riitta Hjerppen (1988) mukaan siten, että julkisen sektorin työllisyysluvut vuosien 1938–1945 kohdalla on laskettu uudelleen armeijan osalta (Nummela 1982 mukaan). Korjauksen vaikutus on todella huomattava.

2 Törnqvist 1944, s. 172.

3 Pipping 1951, s. 243.

4 Junnila 1950; Siipi 1967, s. 153, 189.

selvästi ja oli alimmillaan 82 prosentissa vuonna 1941. Leipäviljan kohdalla oltiin ennen talvisotaa neljältä viidesosalta omavaraisia. Sotavuosina suhdeluku laski vajaan kahteen kolmasosaan.¹ Alueluovutukset vaikuttivat luonnollisesti haitallisesti elinkeinon sekä välittömästi että välillisesti. Jälkimmäinen tarkoittaa lähinnä asutustoimintaa. Maanhankintalain valmistelun yhteydessä käydyssä keskustelussa kiinnitettiin huomiota lain vaikutuksiin tilakokoon. Tuolloin epäiltiin, että pientilavaltaisuuden kasvu pienensi maatalouden tuottavuutta. Kansantulolaskelmat osoittavat epäilyt aiheellisiksi. Samalla on syytä muistaa, että kyseessä on tavallaan 'pienimmän pahan valinta', koska ihmiset oli työllistettävä tavalla tai toisella.² Maatalouden kohdalla ei ollut kyse pelkästään tilojen jakautumisesta. Sota-aikana tiloilla oli tehty vain välttämättömimmät työt. Bruno Suviranta on arvioinut vuonna 1947 tämän rappeutumisen suuruudeksi 30 miljardia markkaa. Sellainen ei voinut olla vaikuttamatta elinkeinon taloudelliseen tulokseen.³

Missään tapauksessa toinen maailmansota ei ollut Suomessa tuotantokoneiston kokonaan tuhonnut sota lukuun ottamatta luovutettuja alueita. Sen sijaan se kiihdytti investointeja sota- ja sotakorvausteollisuudessa sekä siirtoväen asuttamisen kautta maataloudessa ja asuntosektorilla. Sotavuosina investointiaste⁴ maassa laski kymmenen prosentin tienoille eli alla viime vuosisadan lopun lukujen. Vastaava oli tapahtunut 1930-luvun alun laman aikana. Sodan jälkeen investointiaste palasi hyvin nopeaan 1930-luvun lopun noin yhteen viidesosaan ja sitäkin suuremmaksi eli noin yhteen neljäsosaan. Toinen maailmansota siirsi Suomen kansantaloutta selvästi investointikeskeisempään suuntaan, mitä samaan aikaan tapahtunut rajapääomakertoimen⁵ kohoaminen korosti. Jälleenrakentaminen ja sotakorvaukset on nähtävä osana tätä prosessia. Sen ansiosta kansantalouden sotavuosien laskennallinen tappio saatiin 'kuitatuksi' niinkin nopeasti.⁶

Myös verojärjestelmä suosi yrittäjyyttä inflaation avulla. Sota-aikana valtionverotuksessa siirryttiin palkansaajien osalta ennakkokantoon

- 1 Jutikkala 1958, s. 431–435; Kananen 1986, s. 116–120; Hjerpe Ri. 1988, liitetaulut 6 ja 11A–11B; Vuorisjärvi 1979, s. 6. Ks. myös Viita 1966 ja Korpela 1967. Euroopan sotilaallisen tilanteen vuoksi leipäviljaa tuli jatkosodan vuosina ensisijassa Saksasta ja sen valvomilta alueilta.
- 2 Pipping 1951, s. 229; Hjerpe, Ri. 1988, Liitetaulukot 6 ja 11A–11B mukaiset laskelmat; Mäki 1946; Pihkala 1967, s. 247–248. Käydystä keskustelusta ks. myös Kananen 1986, s. 173ff.
- 3 Suviranta 1947, s. 23.
- 4 Investointien suhde bruttokansantuotteeseen.
- 5 Investointiaste jaettuna bruttokansantuotteen kasvulla.
- 6 Investoinneista ks. Hjerpe Ri. 1988, s. 122ff.

tulonlähteellä. Se merkitsi heidän kohdalla sitä, että verot menivät maksuun samanarvoisena rahana kuin ne oli hankittu. Sen sijaan yrittäjät maksoivat verojaan vuoden myöhässä eli inflaation vallitessa heikommalla rahalla.¹

Muun kansantalouden kuin puolustusvoimien kohdalla voidaan todeta taloudellisen taantumana olleen todella syvän. Ainoastaan vuosi 1943 merkitsi jonkinasteista elpymisen merkkiä, jos tarkastelun kohteena ovat vuodet 1939–1945.

Tässä on tarkasteltu kansantuotteen kehitystä sotavuosina Suomessa trendiajatteluun perustuen. Aikaisemmissa Suomen taloudellista kehitystä sotavuosina käsitellessä esityksissä on yleensä turvauduttu tasoajatteluun eli siihen miten sotavuodet poikkesivat viimeisestä kokonaisesta rauhanvuodesta 1938. Kaikki negatiivinen poikkeama siitä luettiin sotatappioksi. Riitta Hjerppe on tällä tavalla laskien arvioinut toisen maailmansodan merkinneen noin kahden kuukauden bruttokansantuotteen menetystä. Ensimmäisen maailmansodan vaikutukseksi hän on saanut kolmetoista kuukautta. Hänen toisella laskentamenetelmällä saamia tuloksia on käsitelty jo edellä.²

Kansantulon kohdalla trendiajattelua on kuitenkin pidettävä paremmin todellisuutta vastaavana selittämistapana. Siihen on kuitenkin suhtauduttava varauksella laskelman hypoteettisuudesta johtuen. Vastaava varauksellisuuden tarve pätee tasoajatteluunkin. Ero taso- ja trendiajattelussa on ainoastaan oletetussa kasvunopeudessa: trendiajattelussa sen oletetaan olevan saman kuin edeltäneinä vuosina keskimäärin ja tasoajattelussa nollan. Viimeksi mainitulle on vaikea keksiä perusteltuja selityksiä historiallisesta kokemuksesta. Trendiajattelun hyväksyminen merkitsee toisin sanoen taloudellisen kasvun jatkuvuuden hyväksymistä luonnollisena ilmiönä.

Trendiajattelun ensimmäinen perusheikkous liittyy itse kansantulolaskelmien luotettavuuteen. Siltä osin ongelma on yhteinen tasoajattelun kanssa. Vastaavanlaatuinen hypoteettiseen kehitykseen perustuva laskelma laskennallisesta sotatappiosta taloudellisen toiminnan supistumisesta aiheutuneena on tehty Norjassa, jossa Odd Aukrust ja Petter Jakob Bjerve ovat operoineet lähes samoin laskiessaan toisen maailmansodan hintaa Norjalle.³

Toinen potentiaalisen kansantulon kehityksen arviointiin liittyvä hankaluus on suhdannevaihtelut. Tarkastelussa käytetty tutkimusmenetelmähän ei tuo esiin oletettavissa ollutta suhdannekehitystä, vaan

1 Junnila–Modeen 1945, s. 24.

2 Ks. esim. Nars 1966, s. 45ff. Hjerppe Ri. 1988, s. 53–54.

3 Aukrust–Bjerve 1945, s. 48.

pikemminkin tasoittaa sen. Pitkän aikavälin suhdannekehityksestä on kuitenkin Suomessa saatavilla sangen luotettavaa tietoa. Esimerkiksi Heikki Hämäläinen on tutkinut niitä väitöskirjassaan. Vertaamalla hänen tutkimustuloksiaan toisen maailmansodan aikaiseen suhdannekehitykseen Suomessa voidaan sanoa, että sodanaikaiset suhdannevaihtelut Suomessa noudattivat suurin piirtein ennakoitavissa ollutta suhdannekehitystä.¹ Se, missä määrin suhdannevaihtelut olisi otettava huomioon taloudellisen toiminnan supistumista arvioitaessa, jätetään tässä yhteydessä vastausta vaille.

Toisen maailmansodan totaalinen luonne ja sen taloudelliset vaikutukset muodostuivat yllättäviksi. Pääministerinä toiminut Edwin Linkomies on muistelmissaan kritikoinut marsalkka Mannerheimia jossain määrin vanhakantaiseksi. Kysymyksessä on sama sotilaallisten näkemysten ylikorostaminen tuotannollisen toiminnan kustannuksella, mikä oli haitannut taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelua 1920 - ja 1930-luvulla. Mikäli Suomessa olisi kyetty joustavammin huolehtimaan työvoiman jakamisesta asevoimien ja siviilituotannon välillä, olisi mahdollisesti suurentunut kokonaistuotanto kasvattanut kansakunnan kykyä kantaa sotakuluja.²

Yhteiskunnan ja kansantalouden toimivuutta voidaan arvioida myös sosiaalimenojen määrällä. Keskeisesti sosiaalipolitiikan hallinnossa mukana ollut Niilo A. Mannio on muistelmissaan arvioinut sodan vaikutuksia sosiaaliin suhteisiin positiivisesti. Hänen laskelmiensa mukaan sosiaalikulut jopa laskivat varsinaisina sotavuosina kansantuloon verrattuna. Sama koskee sosiaalimenojen osuutta valtion kassamenoista, vaikka kaatuneet ja vammautuneet lisäsivät koko ajan yhteiskunnan maksuvelvoitteita. Sosiaalimenojen tuntuva kasvu ajoittuukin vasta taistelujen jälkeiseen aikaan. Samalla vastuu sosiaalimenojen rahoittamisesta siirtyi yhä enemmän kunnilta valtiolle sekä työntekijöille ja -antajille, jos asiaa tarkastellaan suhdelukujen perusteella.³

Kokonaislaskelmassa toisen maailmansodan aiheuttamasta taloudellisen rasituksen suuruudesta ei tätä välillistä rasitusta oteta suoranaisesti huomioon muutoin kuin taloudellista sietokykyä pienentävänä tekijänä.

1 Hämäläinen H. 1977, s. 17.

2 Linkomies 1970, s. 178; Ks. myös Nummela 1984a.

3 Mannio 1951; Mannio 1967, s. 113.

9.3 Ulkomaankaupan vaihtosuhteen muutos

Koko kansantalouden kannalta tuonti- ja vientihintojen keskinäiset suhteet ovat olennaisia. Niiden keskinäistä hintasuhdetta kutsutaan ulkomaankaupan vaihtosuhteeksi, josta suomenkielisessä kirjallisuudessa käytetään usein sen englanninkielistä nimitystä Terms of Trade. Se lasketaan jakamalla vientihintaindeksi tuontihintaindeksillä. Vaihtosuhteen paranemisen katsotaan yleensä olevan maan taloudelle eduksi. Vaihtosuhteen huononemisen sinänsä ei välttämättä tarvitse merkitä ulkomaankaupan muuttumista maalle epäedullisemmaksi, sillä syynä saattaa olla muun muassa maan vientituotteiden tuotantokustannusten aleneminen. Se puolestaan voi pitkällä tähtäimellä vaikuttaa maan taloudelliseen tilanteeseen aivan päinvastaisella tavalla kuin mitä vaihtosuhdetta sinänsä tarkastelemalla olisi saattanut kuvitella.¹ Vaihtosuhteen paraneminen merkitsee maan taloudelle sitä, että se kykenee rahoittamaan viennillään enemmän tuontia. Vaihtosuhteen huononeminen merkitsee tietysti päinvastaista. Tämän voiton tai tappion suuruutta voidaan arvioida perinteisellä terms of trade -voiton laskukaavalla. Tämän voiton suuruus saadaan jakamalla vienti tuonnin hintaindeksillä ja vähentämällä siitä viennin hintaindeksillä jaettu vienti.²

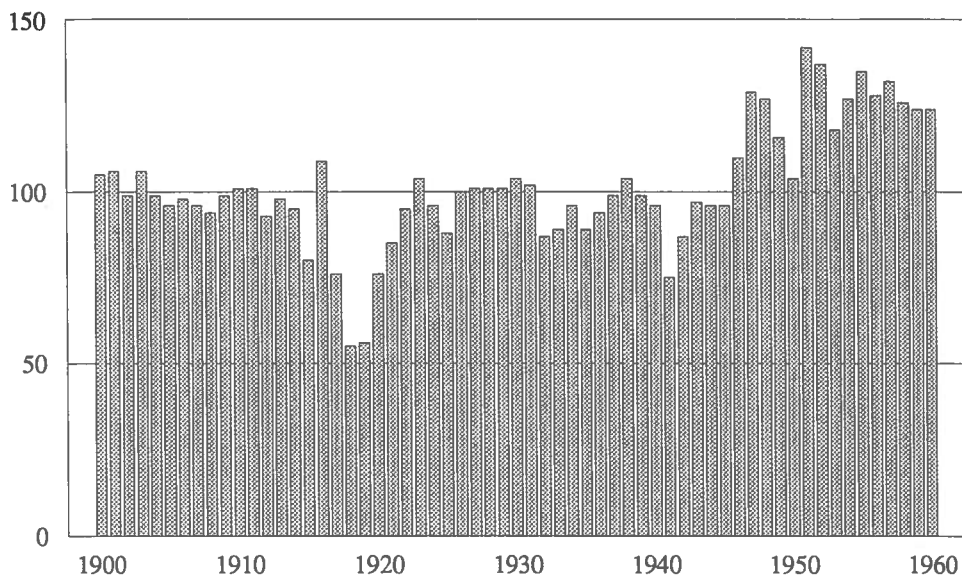
Suomessa on ulkomaankaupan vaihtosuhte muuttunut Suomelle edullisemmaksi koko 1900-luvun aina toiseen maailmansotaan saakka. Seuraavalla sivulla olevassa kuviossa on esitetty Suomen ulkomaankaupan vaihtosuhteen kehitys vuosina 1900–1952. Toisen maailmansodan aika näyttää vuosien 1939–1945 osalta merkinneen vaihtosuhteen huononemista. Se on välillisesti vaikeuttanut taloudellista tilannetta Suomessa.

Sota-aika teki maamme ulkomaankaupasta hyvin säännöstellyn. Kauppapoliittinen valmistautuminen oli heikkoa aivan kuten sotatilanteeseen valmistautuminen yleensäkin. Jo syyskuussa 1939 tuonti saatettiin luvanvaraiseksi. Valtiovalta säännösteli ulkomaankauppaa omassa maassa yhteistyössä elinkeinoelämän edustajien kanssa, mikä rajoitti kilpailua alalla. Ulkovaltojen kanssa kauppaa hoidettiin kahden valtion välillä solmituin kauppasopimuksin. Kauppa rajoittui valinneissa olosuhteissa tuntuvasti. Valuuttatilanteen kannalta ongelmalliseksi muodostui kaupan katkeaminen kokonaan kaukomaihin, joiden kanssa oli ennen sotaa

1 Suviranta 1949, s. 3.

2 Esim. Grönlund–Niitamo 1968, s. 60–61.

KUVIO 14 Suomen ulkomaankaupan vaihtosuhte vuosina 1900–1960, 1926 = 100

Lähde: Hjerppe Ri. 1988; Oksanen-Pihkala 1975; Peura 1977.

ylijäämäinen kauppatase.¹

Virallisiin ulkomaankauppatilastoihin perustuvien kasvututkimusten mukaan tuonnin osuus kokonaistarjonnasta laski alle kymmenen prosentin, kun se oli ollut itsenäisyytemme kahtena ensimmäisenä vuotena 20–30 prosentin välillä. Ulkomaankaupan volyyymi laski vuosisadan alun tasolle.² Tämä koskee pelkästään kaupallista vientiä ja tuontia, sillä osa sodanaikaisesta ulkomaankaupasta, erityisesti asekauppa, on edelleen tilastojen ulkopuolella. Kansantalouden kokonaistarjonnassa tämä merkitsi luonnollisesti kotimaisen tarjonnan suhteellisen osuuden kasvua, mikä samalla tarkoitti kansalaisten valinnan mahdollisuuksien tuntuva rajoittumista. Kansainvälisen vaihdannalla ja erityisesti supistumisella oli huomattava vaikutus maan huoltotilanteeseen. Tuonnin ja viennin määrät

1 Lindgrén 1944, s. 87–95; Pihkala E. 1978, s. 31–33. Ulkomaankauppapolitiikasta ks. tarkemmin Seppinen 1983.

2 Hjerppe Ri. 1988, s. 132ff.; Oksanen H.–Pihkala E. 1975.

havainnollistavat selkeästi muutokset. Ulkomaankauppatilaston mukaan maamme ulkomaankaupan volyyymi kehittyi seuraavasti:¹

	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Vienti	100	94	28	35	38	45	31	12
Tuonti	100	86	66	54	46	40	26	13

Maailmansodan päättymisvuonna Suomen tuonnin ja viennin volyymit olivat noin yksi kahdeksasosa vuoden 1938 vastaavista. Talvisodan alla erityisesti tuonti laski, millä oli välillisiä vaikutuksia kansakunnan huoltoon seuraavina sotavuosina. Talvisodan jälkeen erityisesti vienti noin kolmannekseen sotaa edeltävään aikaan verrattuna. Kaupallinen tuonti ei laskenut yhtä paljon. Jatkosodan loppupuolella kauppataase ei enää heikentynyt yhtä voimakkaasti, kun tuonti supistui entisestään. Ulkomaankaupan voimakas supistuminen vaikeutti tuntuvasti taloudellista tilannetta maassa. Määrien ohella ulkomaankaupan hintojen muutokset aiheuttivat ongelmia suomalaisille.

Oheiseen taulukkoon koottu aineisto tekee mahdolliseksi tarkastella vaihtosuhteen muutoksien vaikutuksia maamme kansantalouteen. Analyysi perustuu terms of trade -voiton laskukaavaan ja se rajataan tämän tutkimuksen aikarajauksen mukaisesti vuosiin 1938–1952. Näistä edellistä pidetään lähtökohtavuotena, kuten muuallakin tässä työssä.

Luvuista ilmenee hyvin selvästi vaihtotaseen huononemisen vaikutus vientituloihin. Vaihtosuhteen huononemisesta johtuneet välilliset rasitukset rajoittuivat tosiasiallisilta vaikutuksiltaan vuosiin 1939–1945. Suomen kannalta tilanne oli huonoimmillaan jatkosodan alkamisvuonna. Samanaikaisesti tapahtunut viennin supistuminen heikensi maamme kaupallista asemaa entisestään. Yleismaailmallisesti ajatellen kysymyksessä oli suursodan eskaloitumisvuosi, jolloin Saksan ja Neuvostoliiton välinen sota käynnistyi kesäkuussa ja Yhdysvallat tuli loppuvuodesta avoimesti mukaan sotaan. Vuoden 1941 jälkeen tilanne selvästi alkoi muuttua Suomelle edullisemmaksi. Kumulatiivinen tappio kasvoi vielä vuonna 1945.

Suomen ulkomaankaupan rajoittuminen pitkälti Saksaan rajoitti kilpailua. Sen seurauksena vientihinnat eivät ehkä kohonneet markkinatilanteen mukaisiksi. Vastaavasti tuonnista jouduttiin maksamaan enemmän. Lisäksi on otettava huomioon, että Saksan markan sota edeltävä

1 Nars 1966, s. 164 mukaan.

TAULUKKO 72 Suomen kaupallinen vienti vaihtosuhteen muutoksella korjattuna, miljoonaa markkaa

Vuosi	Vienti	Vienti, vaihtosuhteen muutoksella korjattu	Erotus
1938	8 398	8 398	0
1939	7 710	7 363	347
1940	2 875	2 675	200
1941	4 322	3 106	1 216
1942	5 991	5 000	991
1943	8 713	8 164	549
1944	6 332	5 867	465
1945	5 228	4 817	411
1946	23 051	24 477	-1 426
1947	45 228	56 211	-10 983
1948	56 504	69 044	-12 540
1949	65 606	73 072	-7 466
1950	81 479	81 319	160
1951	186 883	254 940	-68 057
1952	156 826	206 218	-49 392

Lähde: SVT IA, Ulkomaankauppa, eri vsk.; Hjerpe Ri. 1988.

yliarvostus korostui kauppakumppanien lukumäärän laskiessa.¹

Vuodesta 1946 alkaen vaihtosuhte on muuttunut Suomen kannalta paremmaksi, jopa paremmaksi kuin vuonna 1938. Syynä tähän on hyvin paljon ollut Euroopassa voimistunut jälleenrakennustoiminta, jossa puutavaran kysyntää riitti. Ei voi sanoa, että Suomi olisi päässyt tutkimusjakson kuluessa, sillä osa vaihtosuhteen huononemisesta aiheutu- neesta tappiosta oli vielä olympiavuonna kuittaamatta. Kokonaislaskel- massa tämän pitäisi näkyä pienempänä kansantuotteena.

Vaihtosuhteen paraneminen pienensi välillisesti sotakorvausveloit- teen rasittavuutta. Sotakorvaustoimitukset koostuivat pääasiallisesti muista tuotteista kuin päävientituotteet. Koska näiden hintakehitys oli Suomelle edullinen, jäi puutavaratoimituksista enemmän varoja sotakor-

1 Pihkala 1978, s. 33; von Fieandt 1941, s. 6, 16. Suomi oli todella puun ja kuoren välissä ulkomaankaupansa osalta. Ks. myös Reimaa 1979.

TAULUKKO 73 Terms of trade -tappio miljoonina vuoden 1938 markkoina

Vuosi	Terms of trade-tappio, p ₃₈	Kertymä P ₃₈
1938	-	-
1939	-373	-373
1940	-178	-551
1941	-981	-1 533
1942	-587	-2 120
1943	-255	-2 375
1944	-207	-2 581
1945	-111	-2 693
1946	243	-2 450
1947	1 329	-1 121
1948	1 340	218
1949	822	1 080
1950	-16	1 024
1951	3 828	4 852
1952	2 929	7 781

Lähde: SVT IA, Ulkomaankauppa, eri vsk.; Hjerppe Ri. 1988.

vaustoimitusten rahoittamiseen. Kun lisäksi jätetään huomioon ottamatta, että metalliteollisuuden määrä Suomessa ei vuonna 1944 riittänyt sotakorvaustoimitusten vaatimukseen, voidaan hyvällä syyllä sanoa, että lähinnä puunjalostusteollisuuden suojeleminen hintakehitys auttoi selviämään vaikeista vuosista heti sodan jälkeen. Tätä kautta tapahtunut vaihtosuhteen muuttuminen Suomelle suotuisammaksi merkitsi käytännössä sitä, että sotakorvaustoimitusten keskittyminen metalliteollisuuteen puunjalostusteollisuuden sijasta olikin Suomelle edullista.

Tämä vaihtosuhteen huononemisesta johtuva laskennallinen tappio voidaan jättää kokonaislaskelmissa huomioon ottamatta, koska se on jo tullut esille kansantuotteen kehitystä tarkasteltaessa, sillä puunjalostusteollisuus ja muu vientiteollisuus Suomessa ovat hinnoitelleet tuotteensa vapaan kilpailun mukaan eli maailmanmarkkinahintaan. Vientihinnat puolestaan muodostavat näiden sektoreiden tuotannon bruttoarvon, josta vähentämällä ostot muilta sektoreilta saadaan kansantuoteosuus.

Toisaalta voidaan todeta vaihtosuhteen huononemisesta aiheutuneen laskennallisen tappion johtuneen ainakin osittain tuonnin ja viennin erilaisesta tilastoinnista. Käytännössä sota-ajan vaikutus ulkomaankaupas-

sa tuntui muun muassa rahtien ja vakuutusmaksujen nousuna. Niitä ei tuonti- ja vientihintaindeksejä laskettaessa oteta huomioon kuin tuonnin kohdalla, koska tuonti ja vienti tilastoidaan eri periaatteella.¹ Voidaan myös sanoa, että rahtien ja vakuutusmaksujen kohoaminen on merkinnyt eräänlaista uusjakoa vientituloihin siten, että teollisuus on joutunut luovuttamaan osuuttaan liikenteelle ja vakuutustoiminnalle.

Sota-ajan talouselämän kansainvälisiä kytkentöjä ei voida tarkastella pelkästään vienti- ja tuontihintojen muutoksilla. Poikkeukselliset olosuhteet muuttivat talouden rakennetta toisellakin tavalla. Kun ulkomaankauppa vaikeutui, oli luonnollista, että kotimarkkinoiden asema korostui. Samalla muuttuivat kansakunnan kulutustottumukset sodan paineissa. Hyvänä esimerkkinä käy polttoainehuolto, jossa halkojen asema korostui sotavuosina. Metsätaloussektorille tämä tiesi suurempia tuloja ja kiinteistöjen omistajille työläämpiä lämmityshetkiä. Kivihiilen käyttö Suomessa saavutti sotien jälkeen vasta vuosina 1948–1949 vuoden 1938 tason, kun Puolan kivihiilituotanto oli elpynyt riittävästi suomalaisten tarpeiden kannalta.²

1 Vienti tilastoitiin yleensä f.o.b., sahatavara f.a.s. ja vienti c.i.f.

2 Nykopp 1978, s. 46–47; Kom.miet. 1950:7 'Polttoainekomitean mietintö', Taulu 1, s. 7. Halkomarkkinoista ks. Kunnas 1973, s. 122, Jämsén 1990, s. 60ff.

10 HENKILÖVAHINGOT TA- LOUDELLISENA ARVONA

10.1 Yleistä

Sotiin on aina liittynyt ihmishenkien menetyksiä. Koska ihmiset ovat yksi kansantalouden perinteinen tuotannontekijä, työvoima, henkilömenetykset ovat olleet merkittäviä sodan taloudellistenkin seuraamusten kannalta. Suuret ilmapommitukset siviiliuhreineen kuuluivat toisen maailmansodan luonteeseen. Niiden lisäksi kansallissosialistien etupäässä juutalaisiin kohdistunut tuhoamispolitiikka pienensi väestöä erityisesti itäisessä Euroopassa. Uudet elementit sodankäynnissä aiheuttivat sen, että sotatoimet veivät ennen aikaiseen hautaan monessa maassa enemmän siviilejä kuin sotilaita. Suomi kuului tässä suhteessa poikkeusten joukkoon yhdessä Saksan, Itävallan, Italian ja Yhdistyneiden kuningaskuntien kanssa. Ensimmäiseen maailmansotaan verrattuna siviili- ja sotilaskuolleisuuden välinen suhde koko Euroopassa muuttui toisessa maailmansodassa päinvastaiseksi.¹

Siviilikuolleisuuden määrä sotatoimien yhteydessä riippuu hyvin pitkälti siitä, miten hyvin sotavoimien ulkopuoliset saadaan siirrettyksi suojaan. Suomessa sotatoimia käytiin maan pinta-alaan suhteutettuna hyvin suppealla alueella eikä maata miehitetty. Samoin väestösiirrot

1 Fischer 1987, s. 15ff.; Lappalainen J. 1989, s. 167.

TAULUKKO 74 Suomen väestötappiot toisessa maailmansodassa

Vuosi	A	B	C	D	Yhteensä
1939	4 915	-	287	20	5 222
1940	18 242	804	605	45	19 696
1941	25 209	88	177	40	25 514
1942	7 364	15	186	56	7 621
1943	4 153	-	101	13	4 267
1944	16 830	20	575	11	17 436
1945	180	20	30	4	234
Yht.	76 893	947	1 961	189	79 990
Kadonneiksi arvioitu					5 565
Yhteensä					85 555

Lähde: Waris H. 1952.

A = Sodassa kuolleet, B = Sodassa kadonneet ja kuolleeksi julistetut, C = Kotirintamalla kuolleet, D = Kauppalaivastossa kuolleet.

koskivat pääasiassa sotatoimialueiden väestöä.¹ Varmuustoimenpiteistä huolimatta sota vaati uhriensa sekä kotiseuduilla että rintamalla.

Seuraavaan taulukkoon on koottu tiedot suoraan sodasta aiheutuneet väestötappiot Suomessa vuosina 1939–1945.² Noin 85 000 henkilön menetyksistä viidessä vuodessa merkitsi neljämiljoonaiselle Suomen kansalle noin 2,2 prosentin menetystä kokonaisväkilukuun verrattuna. Menetyksistä on laskettava noin 25 000 talvisodan ja 60 000 jatkosodan (Lapin sota mukaan lukien) tiliin. Siviiliväestön osuus jäi suhteellisen pieneksi, sillä armeijassa palvelleiden osuus kokonaisvahingoista kohosi 98 prosenttiin. Luvut sisältävät ainoastaan välittömän sotakuolleisuuden.

Välillisen sotakuolleisuuden suuruudesta ei voi esittää yhtä täsmällisiä laskelmia. Oiva Turpeinen on omassa tutkimuksessaan sota-aikojen kuolleisuudesta Suomessa yrittänyt arvioida myös toisen maailmansodan vaikutusta. Lähtökohtanaan hän pitää kuolleiden määrää kuusi vuotta ennen ja kuusi vuotta jälkeen sodan. Niiden määräämisen tason ylittävää kuolleisuutta hän pitää sodasta aiheutuneena. Menetelmää voidaan pitää analogisena tässä tutkimuksessa noudatetun nettopuolustusmenotulkin-

1 Väestönsiirroista ks. esimerkiksi Virolainen 1952.

2 Waris H. 1952, s. 106.

nan kanssa eli sodan vaikutukseksi vain tulkitaan normaalista poikkeava osuus. Näin menetellen hän saa toisen maailmansodan aiheuttamaksi lisäkuolleisuudeksi 95 000 henkilöä. Välittömän sotakuolleisuuden osuus oli siitä niinkin huomattava kuin kahdeksan yhdeksäsosaa.¹

Kuitenkin vanhusten kuolleisuus kasvoi huomattavasti kaakkoisissa lääneissä väestönsiirtojen yhteydessä. Myös imeväiskuolleisuus joissakin itäisen Lapin kunnissa nousi talvisodan aikana hämmästyttävän suuriin lukemiin. Toisaalta varsinainen siviilikuolleisuus sotavuosina oli verrattain alhainen, mikä teki toisesta maailmansodasta vähemmän totaalisen moneen aikaisempaan sotaan verrattuna. Suomen sodan (1808–1809) aikana Turpeisen laskema lisäkuolleisuus kohosi 60 000 suomalaiseen. Suoranaisen sotakuolleisuuden osuus jäi todella vähäiseksi, kun otetaan huomioon punatautiin tai lavantautiin kuolleet 53 000 henkilöä. Kapinavuosina 1917–1918 tilanne oli pitkälti samanlainen, joskin suoranainen sotakuolleisuus oli suhteellisesti kasvanut 50 000 suomalaiseksi arvioidusta lisäkuolleisuudesta.²

Kuolleisuus ylitti sotakuolleisuudesta huolimatta ainoastaan vuonna 1940 saman vuoden syntyvyyden. Väestönkasvu maassa siis jatkui. Muiden sotaa käyneiden maiden tappiotilastossa Suomen reilun kahden prosentin väestön menetyks sijoittuu Uralin laskelmien mukaan kahdennelletoista tilalle. Suhteellisesti suurimmat menetykset olivat Puolassa, jossa ne on arvioitu kymmeneksi prosentiksi. Seuraavaksi suurimmat menettäjät olivat Jugoslavia, Neuvostoliitto ja Saksa.³

Yhteiskunnallisen kehityksen kannalta sotakuolleisuuden vaikutuksia ei voida suoraviivaisesti arvioida pelkistä kuolleisuuslukuista, koska rasitus ei jakautunut tasaisesti. Siihen oli kaksi pääsyötä. Armeijan tappiot kohdistuivat parhaassa työiässä oleviin miehiin. Turpeisen mukaan vain yksi yhdeksäskymmenesviidesosa sodan aiheuttamasta lisäkuolleisuudesta kohdistui naisiin. Suomen sodassa näin laskettu lisäotakuolleisuus jakautui tasan sukupuolten kesken. Vuosina 1917–1918 naisten osuus oli laskenut jo yhteen viidesosaan.⁴ Yli 90 prosenttia toisessa maailmansodassa kaatuneista kuului 20–39-vuotiaiden ikäluokkaan.

Kuukausittaiset tiedot syntyneistä ja kuolleista antavat hyvän kuvan sodan vaikutuksista väestöön. Miehiä kuoli näin tarkastellen huomattavasti enemmän kuin heitä syntyi kolmena ajanjaksona. Näin oli koko

1 Turpeinen 1986, s. 97.

2 Waris H. 1952, s. 106–107; Turpeinen 1986. Norjassa imeväiskuolevuus kasvoi, mutta väestön terveyden tila kokonaisuudessaan koheni miehitysvuosien aikana (Hodne 1975, s. 447).

3 Uralin 1976, s. 265.

4 Turpeinen 1986, s. 97.

talvisodan ajan, jatkosodan hyökkäysvaiheessa ja kesän 1944 torjuntataistelujen aikana. Sen lisäksi kuolleiden miesten lukumäärä ylitti alentuneen syntyvyyden vuoksi poikavauvojen määrän loppuvuodesta 1940 ja kevättalvella 1942. Viimeksi mainittuina ajankohtina myös kuolleiden naisten lukumäärät ylittivät syntyneiden tyttövauvojen määrän.¹

Toinen syy löytyy sotakuolleisuuden alueellisesta jakaumasta. Sattumallakin on luonnollisesti ollut sijansa, mutta alueellisesti koottujen joukkojen keskenään erilaiset tappiot ovat vaikuttaneet eroihin. Samoin se, että työn takia rintamapalveluksesta vapautettiin pääasiassa niin sanottujen kaupunkiammattien edustajia. Seuraava taulukko kuvaa lääneittäisiä kuolleisuuslukuja talvi- ja jatkosodassa.

Lukujen kertomana maaseudulla asuneiden sotakuolleisuus muodostui lähes puolta suuremmaksi kuin kaupungeissa asuneiden. Tämä johtui edellä mainitusta elinkeinoihin liittyneistä asioista ja siitä, että kaupunkilaiset palvelivat keskimääräistä useammin erikoisaselajeissa. Niissä kuolleisuus oli keskimääräistä pienempi. Toisaalta sodasta aiheutunut siviilikuolleisuus oli kaupungeissa kolminkertainen maaseutuun verrattuna. Tappiot jakautuivat lääneittäin hyvin epätasaisesti siten, että maamme kehittymättömimmät alueet idässä ja pohjoisessa kohtasivat tappiot kaikkein ankarimpina.

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen tehdyissä tutkimuksissa sodan taloudellisista rasituksista on kiinnitetty runsaasti huomiota menetettyjen ihmishenkien rahallisen arvon mittaamiseen. Niissä pyrittiin laskemaan ihmiselle pääoma-arvo. Tulokset ovat poikenneet merkittävästi toisistaan arvioijasta riippuen. Eri maiden kansalaisten arvot vaihtelivat myös suuresti.² Osittain laskelmissa on menty kerrannaisvaikutuksiinkin eli kuolleisuuden vaikutuksiin avioliittoisuuteen ja lapsien lukumäärään.³

Toisen maailmansodan jälkeen ei ihmishenkien menetyksien pääomittamiselle enää ole uhrattu yhtä paljon vaivaa ja palstatilaa. Inhimilliseltä kannalta tämä on ymmärrettävää, sillä henkeä pidetään asiaa arvioitaessa äärettömän kalliina. Sen arvoa ei voi laskea rahassa.

Nykypäivän selvityksissä pidetään ihmistä tuotannon tekijänä, jonka menetyksen arvo saadaan diskonttaamalla tulevan työn arvo menetyshetkeen. Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että bruttokansantuote henkeä kohti

1 Turpeinen 1986, s. 102.

2 Ks. esimerkiksi Bogart 1920, s. 269–284; Milward 1970, s. 13ff. — Esimerkiksi yhdysvaltalaisen arvoksi on eräässä selvityksessä otettu 4 720 dollaria saksalaisen arvon ollessa 3 380 dollaria. Tämä kaltaisia laskelmia on tehty jo 1600-luvulta lähtien ja ne perustuvat ihmisen kahdenkymmenen vuoden kulutukseen (toisin sanoen pääomittamalla yhden vuoden kulutus viiden prosentin pääomakannan mukaan) tai johonkin muuhun samankaltaiseen perusteeseen.

3 Clark J. M. 1931, s. 205ff., Appendix B.

TAULUKKO 75 Sodissa kuolleet ja kadonneet läsnäolevan väestön 100 000 henkeä kohti lääneittäin 1939–1945 (Puolustusvoimiin kuuluneet ja siviilihenkilöt)

Lääni	1939–1940 Kaupungit	Maaseutu	1941–1945 Kaupungit	Maaseutu	1939–1945 Yhteensä
Lapin	758	1 925	1 895	2 826	2 683
Mikkelin	862	1 767	1 711	2 741	2 629
Viipurin	783	1 635	2 005	2 512	2 418
Kuopion	736	1 676	1 579	2 493	2 412
Oulun	596	1 681	1 451	2 401	2 277
Koko maa	674	1 490	1 597	2 337	2 165
Hämeen	672	1 479	1 443	2 435	2 152
Vaasan	641	1 378	1 134	2 146	2 019
Turun-Porin	595	1 327	1 395	2 066	1 922
Uudenmaan	598	1 220	1 670	2 012	1 818
Ahvenanmaa	113	227	611	301	340

Lähde: Waris H. 1952, s. 108.

on riittävän hyvä mitta ihmisen tuotannolliselle arvolle. Menetelmää voidaan soveltaa sekä kuolleisiin että vammautuneisiin. Jälkimmäisiä pidetään laskelmissa vammautumisasasteensa mukaisina menetyksinä.¹ Sotatappioiden kohdalla on muistettava, että ne kohdistuivat kaatuneiden ikärakenteesta johtuen henkilöihin, joiden tekemättömän työn arvo on ollut suuri.

Jos kuvattu menetelmä hyväksytään kaatuneiden ja haavoittuneiden aiheuttaman suoranaisten taloudellisen menetyksen arvioimiseksi, voidaan todeta, että menetyksen on tultava näkyviin kansantulolaskelmissa. Kun ihmisen arvoksi otetaan kuoleman tai vammautumisen jälkeen tekemättä jäänyt työ kunakin vuonna, on kansantuote näinä vuosina ollut tekemättömän työn arvon verran pienempi. Vallinneen kehityslinjan mukaan voi arvioida, että kansantulo on sodan jälkeen ollut huomattavasti suurempi kuin ennen sotaa. Näin ollen ei ole mahdollista osoittaa, että henkilömene-tyksillä olisi pitkän aikavälin tarkastelussa ollut merkitystä kokonais- tuotannon määrään. Pikemminkin voidaan väittää päinvastaista. Tästä

1 Koski 1978, s. 1–10. Ks. Voznesensky 1949, s. 130–131 arvioi Neuvostoliiton mene-tyksistä näin.

syystä kysymys on tullut jo käsitellyksi taloudellisen toiminnan supistumisen yhteydessä.¹

10.2 Korvaukset

10.2.1 Valtion maksamat korvaukset

Toisen puolen sotakuolleisuudessa ja -vammutumisessa muodostavat mainituista syistä aiheutuneet erilaiset korvausvelvoitteet, kuten korvaukset kaatuneiden omaisille ja monenlaiset invalidikorvaukset. Ne on sellaisinaan laskettava sodasta aiheutuneiksi taloudellisiksi rasituksiksi. Näitä rasituksia tarkastellaan seuraavassa lähemmin. Todelliset laskut muodostuivat kolmesta tekijästä: valtion maksamista korvauksista, henkivakuutuskorvauksista ja sodasta aiheutuneiden työtapaturmien korvauksista.

Sotien seurauksena on maassamme noin 24 000 sotaleskeä ja huomattavasti enemmän pysyvästi vammautuneita invalideja. Vuoteen 1964 mennessä oli kaikkiaan yli 68 000 suomalaista saanut edes jonkin aikaa korvausta sotavammoistaan. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen keräämien tietojen mukaan talvisodassa vammautui 44 000 (pysyvästi 10 000) ja jatkosodassa Lapin sota mukaan lukien 158 000 henkilöä. Näin ollen korvauksista oli mainittuun ajankohtaan mennessä tullut osalliseksi noin yksi kolmasosa vammautuneista. Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot valtion maksamista korvauksista vammautuneille ja avustuksista kaatuneiden omaisille.²

Sotainvalidikorvaukset olivat merkittävä lisä kokonaistaloudelliseen rasitukseen. Kun otetaan huomioon myös kaatuneiden omaisille maksetut eläkkeet, päädytään vuosien 1939–1952 osalta 3,6 miljardiin vuoden 1938 markkaan. Se on noin kolmasosa varsinaisten sotakorvaustoimitusten aiheuttamasta taloudellisesta rasituksesta ja noin kaksinkertainen siirtöväen huollon kustannuksiin verrattuna. Vertailupohjan saamiseksi mainittakoon näiden korvausten olleen vuonna 1951 yhtä suuret kuin saman vuoden puolustusmenot.³ Vuosittain maksettujen korvausten reaaliarvo kohosi sotavuosien luvun kasvaessa. Rahasummien mukaan arvioituna

1 Diskonttaus voidaan tässä tapauksessa jättää huomioon ottamatta, koska tarkastellaan taloudellista rasitusta tiettyinä vuosina. Diskontattu summa vastaa pikemminkin jonkinlaista potentiaalista tuloa.

2 Ranta-Knuutila 1967, s. 19; Tervasmäki 1978, s. 116.

3 Valvanne 1952, s. 14. Ilman rajavartiolaitosta.

TAULUKKO 76 Valtion vuosina 1939–1952 maksamat korvaukset sotainvalideille ja kaatuneiden omaisille miljoonin markoin

Vuosi	P _c	P ₃₈
1939	4	4
1940	47	33
1941	172	100
1942	408	191
1943	523	216
1944	568	212
1945	880	229
1946	1 209	201
1947	1 350	186
1948	3 909	414
1949	4 971	558
1950	5 364	477
1951	5 947	381
1952	5 772	364
Yhteensä	31 124	3 566

Lähde: Valvanne 1952, s. 14–15; Valtiopäivät 1953, Asiakirjat IV, Valtion tilinpäätös 1952, 14.PI.

vammautuneille ja kaatuneille suoritettut maksut paranivat selvästi 1940-luvun lopulla, jolloin moni muu sotakulu oli jo olennaisesti alentunut.

Toinen maailmansota yhtenäisti selvästi kansakuntaa. Sosiaalinen solidaarisuus kohdistui tuolloin erityisesti sotainvalideihin, jotka järjestäytyivät talvisodan jälkeen. Tämä asenne vaikutti välillisesti muidenkin invalidien asemaan Suomessa. He ovat sotien jälkeen saaneet huomattavasti paremman huollon kuin aikaisemmin. Tässä suhteessa sodan vaikutus oli selvästi sosiaalisia oloja kohottava.¹

10.2.2 Sotatapaturmat työelämässä

Sotien aikaan maassa oli voimassa yleinen työvelvollisuus. Muiden itse aseellisiin joukkoihin kuuluneiden voidaan katsoa täyttäneen hallitus-

1 Mannio 1967, s. 105–107. Sotainvalidien järjestäytymisestä ja toiminnasta yleensä ks. Seppälä R. 1990.

muodon asettaman maanpuolustusvelvoitteen tekemällä työtä kansakunnan hyväksi. Verotuksen kautta he osallistuivat myös varsinaisen aseellisen maanpuolustuksen rahoitukseen. Tässä luvussa selvitetään niitä sotavuosien työtaturmia, jotka laskettiin sotatoimista johtuneiksi. Esitys perustuu tapaturmavakuutusten pohjalta koottuihin tietoihin. Aivan pienet työnantajat eivät olleet velvollisia vakuuttamaan työntekijöitään, mikä on otettava huomioon. Luvut sisältävät vain työ- ja virkasuhteisia kohdanneet vahingot.

Seuraavassa taulukossa kerrotaan tiedot tapaturmien lukumäärästä, invalideititapauksista, kuolemantapauksista sekä menetetyistä työpäivistä. Kokonaisluvut on saatu yhdistämällä valtion ja vakuuttamisvelvollisten työnantajien luvut. Sen lisäksi aineisto on jaettu ajallisesti kahteen osaan, jotta voidaan tarkastella erikseen talvi- ja jatkosodan aikaa.

Silmiinpistävintä on, että jatko- ja talvisodan vahingot olivat yhtä suuret. Näin oli, vaikka talvisota kesti vain reilut kolme kuukautta ja jatkosota reilut kolme vuotta. Selityksensä talvisodan suhteellisen suuret tappioluvut saavat sen aikaisen ilmapuolustuksen tehottomuudesta jatkosotaan verrattuna. Talvisodan aikana kuolleista oli 75 prosenttia ilmapommitusten uhreja. Vastaava luku jatkosodan osalta on 46 prosenttia.¹

Talouden muuntuminen valtiojohtoisempaan talouteen näkyi myös siinä, että valtion töissä tapahtuneiden vahinkojen suhteellinen osuus kasvoi sotavuosien myötä. Eri elinkeinojen tappiota tarkasteltaessa kiinnitetty huomio merenkulkuun ja sen huomattavan suureen osuuteen. Surmansa saaneet 184 merenkulkijaa edustivat noin yhtä kolmasosaa 540 kuolemantapauksesta. Se on ihan toista luokkaa kuin ammattikunnan osuus koko työvoimasta.² Tapaturmatilaston luku poikkeaa Helge Heikkisen esittämästä 241:stä tilastointiperusteiden erilaisuudesta johtuen.³

Se, miten suuria taloudellisia arvoja esitetyt inhimilliset menetykset edustivat, ei ole yksiselitteisesti ratkaistavissa. Ainoastaan korvausten kokonaismäärästä saatetaan kertoa tarkkaan jotain. Seuraavassa esitetään laskelma menetysten rahallisesta arvosta. Perustana ovat maksetut korvaukset ja elinkorkojen pääoma-arvot.

Koko lisälasku oli 56 miljoonaa markkaa, mikä vastaa 29 miljoonaa vuoden 1938 markkaa.⁴ Laskelmassa ovat mukana työväen tapaturma-

1 SVT XXVI A, Tapaturmatilastoa, Työssä sattuneet tapaturmat vuosina 1943–1945, s. 33.

2 SVT XXVI A, Tapaturmatilastoa, Työssä sattuneet tapaturmat vuosina 1943 - 1945, s. 33.

3 Heikkinen H. 1960, Liite.

4 Deflatointi on tehty tukkuhintaindeksin avulla siten, että talvisodan vahingot on arvioitu vuoden 1940 hintatasoon ja jatkosodan vuoden 1943 hintatasoon.

TAULUKKO 77 Sotatapaturmat työelämässä vuosina 1939–1945

	Yksityiset	Valtio	Yhteensä
Tapaturmien lukumäärä			
1939–1940	427	146	573
1941–1945	371	356	727
Invaliditeettitapauksia			
1939–1940	35	11	46
1941–1945	334	37	71
Kuolemantapaukset			
1939–1940	193	77	270
1941–1945	152	118	270
Menetettyjä työpäiviä			
1939–1940	1 247 467	485 995	1 733 462
1941–1945	994 689	813 066	1 807 755

Lähde: SVT XXVI A, Tapaturmatilastoa, Työssä sattuneet tapaturmat vuosina 1943–1945, s. 32.

vakuutuslain ja meripalveluksessa olleiden henkilöiden tapaturmavakuutuksesta sodan aikana annetun lain nojalla suoritetut ja varatut korvaukset. Sotatapaturmalain (so. asepalveluksessa sattuneet) mukaan korvattavat vahingot eivät sisälly lukuihin.¹

10.2.3 Sotavammat henkivakuutuksen kannalta

Suomi oli ennen toista maailmansotaa henkivakuutusyhtiöiden luvattu maa. Vakuutustoimintaa harjoittivat pääasiassa kotimaiset yhtiöt. Sota merkitsi henkivakuutusyhtiöille normaalista poikenneita korvausmenoja, koska sodassa kuoli tavallista enemmän vakuutettuja, useimmiten parhaassa eliniässään olevia. Normaalien ehtojensa mukaan vakuutusyhtiöiden ei olisi tarvinnut maksaa koko vakuutussummaa sotakuolemantapauksien yhteydessä. Todellisuudessa yhtiöt maksoivat vakuutuksenottajien edunsaajille normaalin korvauksen, ja tästä aiheutui yhtiölle tavallista suurempia menoja. Niitä on pidettävä sodasta aiheutuneena ylimääräisenä taloudellisena rasituksena.

1 SVT XXVI A Tapaturmatilastoa, Työssä sattuneet tapaturmat vuosina 1943–1945, s. 33.

TAULUKKO 78 Korvaukset sotatapaturmista työelämässä, miljoonaa markkaa

	Yksityiset	Valtio	Yhteensä
Korvaukset			
1939–1940	1	0	1
1941–1945	1	2	3
Elinkorkojen pääoma-arvo			
1939–1940	12	6	18
1941–1945	21	12	33
Yhteensä			
1939–1940	13	7	20
1941–1945	23	14	37

Lähde: SVT XXVI A, Tapaturmatilastoja, Työssä sattuneet tapaturmat vuosina 1943–1945, s. 33.

Talvisodan osalta on laskettu, että sotakuolemat merkitsivät henkivakuutuksissa 179 miljoonan markan korvausmenoa. Työkyvyttömyyskorvausten kapitalisoidut arvot olivat kahdeksan miljoonaa markkaa. Niiden yhteenlasketusta 187 miljoonan markan arvosta oli 21 miljoonaa niin sanottua rahasto-osuutta¹ ja seitsemän miljoonaa oli kertynyt ylimääräisestä sotalisämaksusta. Näin ollen talvisota merkitsi henkivakuutusyhtiöille 160 miljoonan markan ylimääräistä menoa lisääntyneinä korvauksina.

Jatkosodan sotakuolemantapaukset merkitsivät henkivakuutusyhtiöille 330 miljoonan korvauksia varsinaisissa kuolemantapauksissa. Lisäksi tulivat tapaturmakorvaukset, joita oli pääomitettuna 15 miljoonaa markkaa. Tätä 345 miljoonan markan summaa vastasi 40 miljoonan markan rahasto-osuus, joten jatkosodan osalle tuli vakuutusyhtiöille 305 miljoonan markan ylimääräinen rasitus.²

Kun talvisodan vahinkojen oletetaan olleen vuoden 1940 rahanarvon ja jatkosodan vuoden 1943 hintatason mukaisia, päädytään noin 240 miljoonaan vuoden 1938 markkaan. Se on laskettava ylimääräiseksi sotarasitukseksi. Suuruusluokaltaan se oli hieman suurempi kuin kauppa-

1 Ao. vakuutuksien osalta lasketun riskin mukaan kerätty osuus, jonka tuli kattaa vahingot normaalitapauksissa.

2 Mäntylä 1948, s. 28.

laivaston alusmenetykset vuonna 1941 tai jonkin verran pienempi kuin kotiseutujen sotavahingot jatkosodan ensimmäisenä vuonna.

Vakuutuksenottajan kannalta huomattavasti suurempi haitta aiheutui vakuutusmaksurahastojen reaaliarvojen hupenemisesta rahan arvon alentumisen myötä. Tuure Junnilan laskelmien mukaan niiden reaaliarvo oli vuonna 1947 vain 28 prosenttia vuoden 1938 arvosta.¹

10.2.4 Henkilövahinkokorvausten yhteismäärä

Sodasta aiheutuneista kuolemantapauksista ja vammautumisista maksetut korvaukset olivat rahalliselta arvoltaan hyvin merkittäviä. Niihin liittyneitä inhimillisiä kärsimyksiä ei voi arvioida rahassa. Seuraavasta taulukosta ilmenevät maksetut korvaukset vuoden 1938 rahan arvoon muutettuna. Deflatoinnissa on oletettu, että muut kuin sotainvalidikorvaukset jakautuivat vuosittain kuten sotakuolleisuus vuosina 1939–1945.²

Laskelman mukaan varsinaiset sotainvalidikorvaukset muodostivat puheena olevista luvuista enemmän kuin yhdeksän kymmenesosaa. Ne ovat olleet merkittävän suuria tarkasteluajanjakson jälkeenkin. Eräissä maissa niiden kulut pitkällä aikavälillä ovat kohonneet hyvinkin huomattaviin summiin. Vastuu sotainvalidien tarvitsemasta taloudellisesta tuesta kuului selvästi valtiolle.³ Vammaiskorvausten maksatus sinänsä on ollut melkoinen urakka. Kaatuneiden asevelvollisten ja vapaaehtoisten omaisten eläkkeet ja näiden itsensä tapaturmakorvaukset maksettiin valtion tapaturmatoimiston kautta.⁴

1 Junnila 1948, s. 329, 336.

2 SVT VI B:102, Väestötilastoa.

3 Ks. esimerkiksi Henning 1987, s. 465 tai Merl 1987, s. 668.

4 As.kok. 24.3.1938/130 Laki korvauksen suorittamisesta sotapalveluksessa aiheutuneen ruumiinvamman tai sairauden johdosta.

TAULUKKO 79 Henkilövahinkokorvaukset vuosina 1939–1952 miljoonina vuoden 1938 markkoina

Vuosi	Sotainvalidikorv.	Henkivakuutus*	Työtapa- turmat	Yhteensä
1939	4	28	2	34
1940	33	86	6	125
1941	100	58	10	168
1942	191	17	3	211
1943	216	10	2	228
1944	212	40	7	259
1945	229	1	0	230
1946	201	-	-	201
1947	186	-	-	186
1948	414	-	-	414
1949	558	-	-	558
1950	477	-	-	477
1951	381	-	-	381
1952	364	-	-	364
Yhteensä	3 566	240	29	3 835
Pros.	93	6	1	100

Lähde: Ks. edelliset taulukot. * = Eläkeluonteisten korvausten päämittamisesta johtuen raskaus kohdistuu ainoastaan vuosiin 1939–1945. Myös sotainvalidikorvauksiin sisältyy pääomituksia.

11 KOKONAISRASITUS

Tilinpäätöstä laadittaessa lasketaan yhteen menot ja tulot. Kun selvitetään sotakustannuksia, huomio kiinnittyy voittopuolisesti menoihin. Tämä johtuu jo aiheen luonteesta. Sotaa on niin helppo pitää pelkästään tuhlauksena. Ensimmäisen maailmansodan jälkeinen ja liberalistiseksi kutsuttu tutkimustraditio teki juuri niin. Uudempi tutkimus on alkanut nähdä sodissa positiivisiakin piirteitä.

Lähtökohtana tässäkin työssä on ollut ensimmäisen maailmansodan jälkeinen tapa tutkia sodan taloudellisista seurauksista. Se edellytti kustannusten mahdollisimman tarkkaa ja huolellista laskentaa. Näkemystä ei ole noudatettu orjallisesti, ja koko matkan ajan on hyväksytty uudemman sotataloutta koskevan kirjallisuuden tulkinnat sotien positiivisista vaikutuksista. Tällöin puhutaan ennen muuta sotien vaikutuksista yhteiskunnallisten uudistusten käynnistymiseen. Olosuhteiden kiristäminen äärimmilleen pakottaa kunkin kansakunnan harkitsemaan ja pelkistämään perimmäisiä preferenssijärjestyksiään. Silloin moni poliittisia kiistoja aiheuttanut uudistussuunnitelma on käynnistynyt, koska kansakunnan sisäinen yhtenäisyys on korostunut. Taloudellisissa ja yhteiskunnallisissa rakenteissa tapahtuneet muutokset on tietoisesti jätetty myöhemmän tutkimuksen varaan.

Toisesta maailmansodasta Suomelle esitettyyn loppulaskuun summataan edellisissä luvuissa yksityiskohtaisesti käsitellyt kustannukset. Näin saadaan kokonaiskuva tarkasteltavana olevista sotakustannuksista. Laskun viimeiselle riville kertyi miltei sata miljardia vuoden 1938 markkaa. Kiistämättä summa on suuri. Se kertoo osaltaan, miten arvokkaaksi

suomalaiset kokivat itsenäisyytensä, sillä sen kansakunta halusi ja kykeni sijoittamaan sotaponnisteluihinsa.

Kaikki laskelman kustannukset eivät ole kiistattomia tai yksiselitteisiä. Osittain tämä johtuu siitä, että ihminen unohtaa: sota-aikana elämää jatkettiin niin normaalina kuin suinkin mahdollista. Niinpä sodan kustannuksiin on pyritty säilyttämään normaaliaikojenkin menoja. Sama koskee jälleenrakennuksen kustannuksia, joista osa aiheutuu aikaisempaa paremmasta ja mahdollisesti laajemmasta rakentamisesta. Näin saadaan loppusummat suuremmiksi, kun ei välitetä selvittää vastaavia rauhanaikaisia menoja.

Mahdollisimman suuri yhteismitallisuus on tässä työssä saavutettu muuttamalla erilaiset raha-arvot kiinteähintaisiksi. Lähtökohtana on lisäksi ollut todellisiin kuluihin pohjautuva tutkimustapa. Valtion menojen kohdalla tämä tarkoittaa sitä, että laskelmat perustuvat valtion tilinpäätösten mukaan laskettuihin valtion todellisiin kassamenoihin ja -tuloihin. Hyvin usein tämänkaltaisessa tutkimuksessa on turvauduttu budjettilukuihin, jotka eivät suoraan kerro todellista varojen käyttöä. Samaa periaatetta on noudatettu erilaisiin omaisuusmenetyksiin. Ne on arvioitu todellisten vahinkoarvioiden eikä korvaushakemusten mukaan. Näin kaikki samanlaiset menetykset on arvostettu yhtäläisten periaatteiden mukaan.

Tutkimuksen kattavuuteen on kiinnitetty erityistä huomiota. Tämä tarkoittaa sitä, että aineistossa havaitut aukollisuudet on poistettu. Jos esimerkiksi julkaistut tilastot ja muut selvitykset eivät ole käsittäneet kaikkia menetyksiä, joita niiden sanotaan kuvaavan, on aineistossa havaitut puutteellisuudet korjattu tarkemman tutkimuksen avulla. Jotta sama asia ei tule kirjatuksi kahdesti loppulaskelmaan, on erilaisista vahinkoarvioista eliminoitu päällekkäisyydet. Esimerkiksi Lapin sodan yhteydessä seurakunnilla oli mahdollisuus saada korvausta joko sotavahinkoyhdistykseltä tai toisen korvauslain perusteella.

Aikaisemmassa tutkimuksessa — tämä koskee erityisesti mielipidekirjoittelua — on usein esitetty osatotuuksia jostakin yksittäisestä sotakulusta. Ei ole mitenkään harvinaista, että sellaiset ovat osoittautuneet koko kansakunnan tai jonkun kilpailevan ryhmän etujen kannalta hyvin puolueellisiksi laskelmiksi. Inhimilliseltä kannalta katsoen menettely on hyvin ymmärrettävää, koska erilaisissa korvausjärjestelmissä siirrettiin todella suuria omaisuusarvoja omistajalta toiselle. Silloin kunkin tuli huolehtia omista eduistaan. Toisaalta sotakulujen päivittely ja liioittelu sopii hyvin julkiseen keskusteluun, jossa ei tarvitse ottaa huomioon sitä, mikä on taloudellisesti mahdollista ja mikä ei.

Esitettyjä lukuja voidaan luonnollisesti pitää vain yhtenä laskelmana yhteenlasketuista sotakustannuksista. Mikään tulos ei ole ehdoton

totuus sotakuluja ynnättäessä, kuten ei moni muukaan asia historiassa. Lukuihin sisältyy aina tulkinnanvaraisuutta, mikä antaa aihetta epäilyyn. Monin kohdin on tehty oletuksia, mutta niitä ei ole tehty perusteita. Tämä käy ilmi laskentaperusteiden valinnan yhteydessä käydystä keskustelusta. Esitetty laskelma kuvaa mahdollisimman luotettavasti sodan kokonaisrasitusta ja nimenomaan koko kansantalouden kannalta. Lähtökohtana on ollut saavuttaa niin suuri vertailtavuus ja yhteismitallisuus kuin lähteet ja laskentamenetelmät sallivat. Tuloksen luotettavuus riippuu juuri niistä. Aikaisemmassa tutkimuksessa ei ole käsitelty näin laajasti ja kattavasti Suomelle toisesta maailmansodasta aiheutuneita sotakustannuksia. Näkökohta niissä on hyvin usein ollut valtiontaloudellinen.

On itsestään selvää, että tiedot sodan taloudellisista menetyksistä tulevat täsmentymään tutkimuksen edetessä. Tämän hetken tietämyksen mukaan eri laskelmien luotettavuus on varsin hyvä, sillä suurimmat sotakustannuksista on arvioitu tilien ja arviointipöytäkirjojen avulla.

Tarkastelukulma on työssä ollut koko ajan rasituksen syntyhetkeen sidottuna. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, ettei kerrannaisvaikutuksia eikä pitkän ajan muutosprosesseja ole otettu tarkastelun kohteeksi, vaikka niiden merkitys onkin korostunut viime vuosien historiallisessa tutkimuksessa.¹

Laskelmien pohjalla ovat osin todelliset tilitapahtumat ja osin erilaiset arviot. Varsinkin viimeksimainitun kohdalla tutkimukselliseksi ongelmaksi muodostuu inflaation sekä kotimarkkinoiden rajoitetun tarjonnan vaikutus. Otettakoon esimerkiksi kotiseudun pommitusvahinko. Normaalin korvausjärjestelmän puitteissa vahingon suuruus voitiin määrätä suhteellisen luotettavasti ja maksaa korvaus. Sen sijaan huomattavasti epävarmempaa oli, mitä korvaussummalla inflaatio-oloissa todella sai. Hintojen kohoaminen sota-aikana oli merkittävä taloudellisia arvoja uudelleen jakanut voima.

Hyvin yleistä on, että valtio rahoittaa sotakulunsa velalla. Julkisen kysynnän nopea kasvu merkitsee samalla yleisön ostovoiman rajua kasvua, kun muun muassa palkkatulot kohoavat. Sotakulujen rahoittaminen velalla asettaa valtion toiseksi finanssipoliittiseksi tehtäväksi liian ostovoiman imemisen pois markkinoilta. Välineinä siihen käytetään obligaatiota ja veroja. Suomessa yleisön ylimääräisen ostovoiman vastaanotto ja sen edelleen siirto luottolina valtiolle jäi siinä yhteydessä pitkälti pankkien tehtäväksi. Tämä toteutui sodan loppuvaiheessa hyvinkin alhaisilla koroilla.²

1 Ks. johdantoa.

2 Leppo 1944, s. 310ff.

TAULUKKO 80 Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1938–1952 miljoonina vuoden 1938 markkoina

Vuosi	A	B	C	D	E	F	G	H	Yht.	Pros.	I	Yht.	Pros.
1939	1 973	396	138	-	20	-	6	34	2 567	4	-	2 567	3
1940	8 544	902	138	-	49	253	628	125	10 639	17	21 571	32 210	34
1941	6 852	275	-	-	222	-	423	168	7 940	13	-12 477	-4 537	-5
1942	7 458	33	-	-	20	-	219	211	7 941	13	-	7 941	8
1943	6 951	43	-	-	0	-	149	228	7 371	12	-	7 371	8
1944	8 544	637	1	2 074	85	194	500	259	12 294	20	22 877	35 171	37
1945	157	-	-	-	-12	2 867	539	230	3 781	6	-	3 781	4
1946	- 606	-	-	-	-18	1 810	393	201	1 780	3	-	1 780	2
1947	- 681	-	-	-	- 30	1 572	292	186	1 339	2	-	1 339	1
1948	-	-	-	-	-2	1 284	224	414	1 920	3	-	1 920	2
1949	-	-	-	-	-97	1 317	172	558	1 950	3	-	1 950	2
1950	-	-	-	-	-	727	109	477	1 313	2	-	1 313	1
1951	-	-	-	-	-	805	1	381	1 187	2	-	1 187	1
1952	-	-	-	-	-	531	1	364	896	1	-	896	1
Yht.	39 192	2 286	277	2 074	237	11 360	3 656	3 836	62 918	100	31 971	94 889	100
Pros.	62	4	0	3	0	18	6	6	100
Pros.	41	2	0	2	0	12	4	4	66	.	34	100	.

A = Maanpuolustusmenojen lisäys, B = Kotiseutujen sotavahingot, C = Itärajan suoja-alueen vahingot, D = Lapin hävitys, E = Kauppalaivastot sotavahingot, F = Sotakorvausluonteiset rasitukset G = Ylimääräiset hallintokulut, H = Henkilövahinkokorvaukset, I = Alueluovutukset.

Oheiseen taulukkoon on koottu tiedot aikaisemmin esitetystä välitömistä taloudellisista rasituksista sekä erilaisista henkilövahinkokorvauksista. Esitettävät luvut ovat vuoden 1938 rahanarvon mukaisia, mikä tekee mahdolliseksi tarkastella taloudellisen rasituksen suhteellista ankaruutta sekä rasituslajien että vuosien mukaan jaoteltuna.

Rasituksien kannalta ankarimmiksi vuosiksi osoittautuivat 1940 ja 1944. Niiden suhteellisen suuria osuuksia muihin vuosiin verrattuna voidaan selittää alueluovutuksilla, joiden osuus kokonaislaskusta nousi yhteen kolmasosaan. Nämä vuodet, jolloin solmittiin rauhansopimuksia Moskovassa, pysyvät taloudellisestikin raskaimpina sotavuosina, vaikka alueluovutuksia ei oteta lainkaan huomioon.

Maanpuolustusmenojen lisäys on ollut taloudelliselta merkitykseltään suurin eli noin kaksi viidesosaa koko rasituksesta. Niiden arvo vastasi jonkin verran suurempaa summaa kuin vuoden 1938 bruttokansantuote. Tässä työssä ylimääräisiksi taloudellisiksi rasituksiksi on luettu vain normaalista eli vuoden 1938 tasosta poikkeavat puolustusmenot. Sota-aikaa koskevissa teoksissa kerrotaan yleensä vain bruttopuolustusmenoista. Ylimääräisiksi kuluiksi niistä on laskettava neljä viidesosaa. Sitä ennen niistä on vähennetty puolustusvoimien tulot, jotka olivat varsinkin välirauhan solmimisen jälkeen huomattavat.

Tarkastelun mukaan vuosi 1940 oli puolustusmenojen osalta kaikkein ankarin. Silloiset menot eivät johtuneet pelkästään talvisodasta. Hyvin huomattava osa silloisista kuluista aiheutui armeijan tehostuneesta varustautumisesta, mihin kuului runsaasti asehankintoja eri maista. Muualta talvisodan yhteydessä tullut materiaallinen apu oli huomattava tekijä Suomen taistelussa. Jos jätetään Ruotsi huomioon ottamatta, jäi niiden rahallinen arvo pariin prosenttiin talvisodan sotakustannuksista. Henkinen tuki oli sitäkin tärkeämpi. Jatkosodan aikana ulkomaiset asehankinnat keskittyivät Saksaan. Niistä tulleet laskut on selvitetty saksalaisaatevien osana.

Suomen sotilaallinen tilanne heijastui erittäin selkeästi armeijan menojen rakenteessa. Toisen maailmansodan alkuvaiheessa suoranaiset materiaalikulut olivat huomattavasti suuremmat kuin miehistökustannukset. Jatkosodan vuosina tilanne muuttui päinvastaiseksi, kun valtaosa kuluista johtui henkilökuluista. Samalla armeijan toimintaan tuli yhä enemmän mukaan siviilihallinnollisia tehtäviä. Jatkosodan viimeistä vuotta lukuun ottamatta puolustusmenojen kehitys Suomessa oli pääsotijamaihin verrattuna täysin päinvastainen. Niissä sotakustannukset rivissä ollutta kohti kasvoivat koko ajan.

Asevelvollisuutta voidaan pitää yhtenä verotusmuotona, mikäli siitä ei makseta käypää korvausta. Toisen maailmansodan aikaan Suomi maksoi asevelvollisilleen palkkoina enemmän kuin vastaavan joukon

palkat olisivat olleet tapaturmavakuutuksen palkkatietojen mukaan. Näin ollen asevelvollisuus kokonaisuudessaan ei muodostunut taloudelliseksi rasitukseksi. Armeijan mobilisointi imi huomattavan määrän työvoimaa, mikä lisäsi työllisyyttä. Se ei juuri kasvattanut kokonaistuotantoa, koska työn tuottavuus laski useimmilla aloilla.

Toiseksi suurin ryhmä erilaisista sotakustannuksista ja menetyksistä aiheutui alueluovutuksista. Niiden taloudellinen arvo vastasi noin neljää viidesosaa maanpuolustusmenojen lisäyksestä. Vuoden 1938 bruttokansantuotteesta ne olisivat vieneet noin kymmenen kuukauden verran.¹ Vuokra-alueiden prosenttiseksi osuudeksi alueluovutuksista jäi kaksi ja Petsamon yksi. Loppu koostui luovutetusta Karjalasta. Vuoden 1938 rahassa Moskovan vuoden 1940 rauha merkitsi 21,6 miljardin markan pääomatappiota. Karjalan takaisin valtaus seuraavana vuonna aiheutti 12,4 miljardin markan päinvastaisen siirron. Se merkitsi sitä, että luovutetuilla alueilla oli aiheutunut 9,2 miljardin aineelliset vahingot vuosina 1939–1941. Yksityisten osuus niistä kohosi Karjalassa yhdeksään kymmenesosaan. Jatkosodan päätyttyä laskun loppusumma asettui 22,7 miljardiin markkaan. Karjalan mukana menetettiin 21,7 miljardin edestä erilaista omaisuutta. Siitä yksityisten osuus nousi liki kolmeen viidesosaan ja valtion lähelle yhtä viidesosaa.

Kolmanneksi suurimmaksi menoryhmäksi osoittautuivat sotakorvausluonteiset menot. Niiden osuus kokonaislaskusta kasvoi yhdeksi kahdeksasosaksi. Suomelle vuonna 1944 asetettu 300 miljoonan dollarin sotakorvausvelvoite oli kansakunnan kokoon suhteutettuna ankarin Saksan rinnalla taistelleista maista. Varsinaisten sotakorvaustoimitusten osuus kustannuksista kohosi kuuteen seitsemäsosaan kaikista sotakorvausluonteisista menoista. Ajallisesti niiden painopiste sijoittui vuosiin 1945–1947. Sotakorvauksiin kului noin kolmen kuukauden edestä kansantuotetta. Suomessa on hyvin usein yhdistetty Saksalle olleen velan takaisinmaksu sotakorvauksiin, joita ne eivät muodollisesti olleet. Toteutettu maksujärjesty oli Suomelle kannattava operaatio.

Muista tämän työn ryhmittelyn mukaisista sotarasituksista sekä ylimääräiset hallintokulut että henkilövahinkokorvaukset aiheuttivat nelisen prosenttia kokonaislaskusta. Asian voi havainnollistaa toisellakin tavalla. Kumpaankin niistä kulutti reilun kuukauden verran kansakunnan työpanosta. Siirtoväen korvauksista tehtyjä pidätyksiä ei oteta loppulaskussa lukuun, koska osa kuluista on kuitenkin jäänyt huomiotta.

Ajallisesti poikkeuksellisten hallintoyksiköiden menot jakautuivat siten, että siirtoväen huoltoon kului vuonna 1940 yli 90 prosenttia yli-

1 Junnilan laskelmien mukaan rahaomaisuuden omistajien sotatappiot olisivat olleet vieläkin suuremmat. Ks. Junnila 1948.

määräisistä hallintokuluista. Siirtoväen huoltoon meni paljon varoja juuri murrosvuosina. Kansanhuoltomenojen suhteellinen osuus kasvoi sota-
vuosien kuluessa. Asutustoiminta nousi pääasialliseksi menojen aiheutta-
jaksi 1940-luvun loppupuolella.

Suoranaisiksi sotakuolleisuudeksi on arvioitu 85 000 henkilöä. Viiden vuoden sotatappiot merkitsivät neljämiljoonaiselle Suomen kansalle noin 2,2 prosentin menetystä kokonaisväkilukuun verrattuna. Menetyksistä on laskettava noin 25 000 talvisodan ja 60 000 jatkosodan (Lapin sota mukaan lukien) tiliin. Siviiliväestön osuus jäi suhteellisen pieneksi, sillä armeijan osuus kokonaisvahingoista oli 98 prosenttia. Sotien seurauksena on maassamme noin 24 000 sotaleskeä ja huomattavasti enemmän pysyvästi vammautuneita invalideja. Vuoteen 1964 mennessä oli kaikkiaan yli 68 000 suomalaista saanut edes jonkin aikaa korvausta sotavammoistaan. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen keräämien tietojen mukaan talvisodassa vammautui 44 000 ja jatkosodassa Lapin sota mukaan lukien 158 000 henkilöä. Sotainvalidikorvaukset olivat merkittävä lisä kokonaistaloudelliseen rasitukseen. Kun otetaan huomioon myös kaatuneiden omaisille maksetut eläkkeet, päädytään vuosien 1939–1952 osalta 3,6 miljardiin vuoden 1938 markkaan. Se on noin kolmasosa varsinaisten sotakorvaustoimitusten aiheuttamasta taloudellisesta rasituksesta ja noin kaksinkertainen siirtoväen huollon kokonaiskustannuksiin verrattuna.

Kotiseutujen sotavahinkojen taloudelliset arvot olivat vajaat puolet ylimääräisten hallintokulujen määrästä. Suomen käymä sota oli tässäkin suhteessa hyvin sotaväkikeskeistä sotaa. Mitkään kaupungit eivät joutuneet systemaattisten tuhopommitusten kohteeksi, kuten esimerkiksi Hampuri, Dresden, Hiroshima ja Nagasaki. Helsingin helmikuun 1944 pommitukset jäivät vain muistutuksiksi.¹ Kotirintaman sotavahinkojen osalta talvi- ja jatkosota osoittautuivat taloudellisesti jokseenkin yhtä raskaiksi. Yksittäisistä vuosista 1940 oli selvästi tuhoisin. Pommituksista ja supistuneesta rakentamisesta huolimatta rakennuskannan arvo kasvoi sotavuosina.

Samaan suuruusluokkaan kuului Suomessa paljon kiistelty saksalaisten toteuttama Lapin hävitys. Virallisiin selvityksiin ja vahingonkorvauksiin perustuen Lapin sodan aiheuttamat todelliset hävitykset on laskettu vain kahdeksi viidesosaksi siitä, mitä aikaisemmin ilmestyneessä kirjallisuudessa yleensä kerrotaan.

Suomalaisen kauppalaivaston vaiheet sotavuosina olivat hyvin kirjavat vaihtelevista poliittisista tilanteista johtuen. Sen taloudelliset vahingot jäivät muihin sotamenoihin nähden pieniksi. Sen sijaan todella monelle merimiehelle sota-aikainen pesti jäi viimeiseksi.

1 Strategisten pommitusten luonteesta ks. Milward 1977, s. 297ff.

Esitetyt taloudelliset rasitukset jäävät helposti luvuiksi sinänsä, ellei niitä edes jossain suhteuteta maamme taloudelliseen kantokykyyn. Paras mahdollinen vertailukohta olisi johdannossa käsitelty taloudellinen sotapotentialiaali. Sen käytön hankaluutena on tietojen puuttuminen muun muassa koko maan pääomakannasta. Sen vuoksi vertailukohdaksi on valittu maamme kokonaistuotanto kunakin vuonna. Oheinen taulukko kertoo, miten suurta osuutta tarkasteltavana olevat taloudelliset rasitukset edustivat bruttokansantuotteeseen verrattuna vuosina 1939–1952. Lähtökohtana ovat nimenomaan viimeisimmät julkaistut kansantuotearviot, jotka saattavat muuttua tutkimuksen edetessä. Viimeksi mainittu koskee erityisesti sotavuosia. Silloin huomattava osa taloustoimista oli peiteltyjä ja siten virallisen julkistetun tilastoinnin ulkopuolella. Tämä koskee nimenomaan puolustusvoimia ja ulkomaankauppaa.

Luvuista käy erittäin selvästi ilmi se, että sodan aiheuttamat taloudelliset rasitukset olivat suurimmillaan ja samalla kansakunnan kestävyys kovimmillaan vuosina 1940 ja 1944. Jos ei oteta huomioon alueluovutusten kustannusvaikutuksia, kului kumpanakin kalenterivuotena sotakuluihin yksi kolmasosa kyseisen vuoden bruttokansantuotteesta. Alueluovutukset mukaan lukien vuonna 1940 meni sotalaskun maksuun liki koko vuoden kansantuote ja vuonna 1944 enemmän kuin yhdentoista kuukauden osuus.

Jälkimmäinen edellä mainituista vuosista edusti jatkosodan viimeistä vuotta, josta käytiin huomattavasti suurempi osa aseellista taistelua kuin talvisotavuodesta 1940. Tämä osaltaan kuvastaa talvisodan suhteellista ankaruutta jatkosotaan verrattuna. Näin siitä huolimatta, että vuonna 1940 armeijan materiaalista sotavalmiutta kohotettiin erittäin tuntuvasti. Pitkälti tämä tapahtui rauhan jo tultua. Sotien taloudellisen rasituksen määrä korostaa edelleen talvisodan ihmeen merkitystä kansakunnan selkärangan kestävydessä.

Välillisiä vaikutuksia voidaan tarkastella bruttokansantuotteeseen kehityksellä. Sota-ajan poikkeamat pitkän ajan kehitystrendistä ei olleet huomattavia. Todella huonoina vuosina näyttäytyivät 1942 ja 1945. Kun vuosi 1938 oli vielä hyvää aikaa, ei vuonna 1939 alkanut laskusuhdanne merkinnyt heti laskua normaalille kehitysuralle. Vuosina 1940–1942 kansantuote jäi jo jonkin verran alle vuoden 1938 tason, mutta kumulatiivinen sotatappio pysyi kiitos vuoden 1939 pitkään negatiivisena. Vuosina 1943 ja 1944 ylitettiin sekä vuoden 1938 taso että pitkän ajan kehityslinja.

Kokonaistalouden aktiviteetissa tapahtui merkittävää laskua vasta vuonna 1945, jolloin kansantuotteen määrä laski lähelle vuoden 1940 tasoa. Vuodesta 1945 alkoi samalla voimakas nousukausi. Sen ansiosta vuoden 1938 kansantuotteen reaaliarvo saavutettiin jo vuonna 1946. Samalla ylitettiin myös pitkän ajan kehityslinja. Kokonaisuudessaan

TAULUKKO 81 Taloudellinen sotarasitus ja bruttokansantuote vuosina 1939–1952, miljoonina vuoden 1938 markkoina

Vuosi	A	B	C	D	E
1939	34 439	2 567	7	2 567	7
1940	32 631	10 639	33	32 210	99
1941	33 711	7 940	24	- 4 537	- 13
1942	33 818	7 941	23	7 741	23
1943	37 696	7 371	20	7 371	20
1944	37 721	12 294	33	35 171	93
1945	35 579	3 781	11	3 781	11
1946	38 417	1 780	5	1 780	5
1947	39 304	1 339	3	1 339	3
1948	42 420	1 920	5	1 920	5
1949	44 998	1 950	4	1 950	4
1950	46 728	1 313	3	1 313	3
1951	50 720	1 187	2	1 187	2
1952	52 396	896	2	896	2

Lähde: Hjerpe Ri. 1988; Taulukko 74. A = Bruttokansantuote vuoden 1938 hinnoin. B = Sotarasitukset ilman alueluovutuksia. C = Sotarasitukset (ilman alueluovutuksia) bruttokansantuotteeseen verrattuna, prosenttia. D = Sotarasitukset alueluovutukset mukaan lukien. E = Sotarasitukset (alueluovutukset mukaan lukien) bruttokansantuotteeseen verrattuna, prosenttia.

laskennallista sotatappiota oli näin laskettuna niin vähän, että se voidaan jättää laskelmissa huomioon ottamatta.

Juuri itsenäistyneen Suomen 1920- ja 1930-luvun talouspolitiikka korosti vapaan hinnanmuodostuksen merkitystä. Siksi talvisodan osalle tuli myös säännöstelyyn sopeutuminen. Jatkosodan aikana siihen oltiin jo totuttu.¹

Sota-aika korosti valtiovallan merkitystä. Toisen maailmansodan totaalisuus pakotti Suomessa muuttamaan taloudellista suunnittelua valtiontaloudellisesta kansantaloudelliseksi. Näin tapahtui myös muissa sotiin osallistuvissa maissa.² Talvisodan kokemusten perusteella puolustusvoimissa sotatalouden johto uudistettiin paljon liikemäisemmäksi vuonna 1940.³ Myös muualla ero julkisen hallinnon ja yksityissektorin välillä pieneni.

1 Gadolin 1940b, s. 25.

2 Tiihonen 1985, s. 147–160; Tuori 1985, s. 3–4.

3 Ks. Juva 1957, s. 490–491.

Poikkeuksellisen olot kiristivät ja tehostivat verotusta. Muun muassa ennakkoperinnästä tuli pysyvä osa järjestelmää. Valtiontaloudessa normalisoituminen voidaan ajoittaa 1950-luvun alkuun, jolloin sotakorvaukset ja siirtoväen korvaukset tulivat pääosin maksetuiksi. Se mahdollisti verotuksen sopeuttamisen toisenlaisiin olosuhteisiin.¹

Miten suuria suomalaisten sotamenetykset olivat muiden maiden menetyksiin? Englantilaiset arvioivat menettäneensä sodassa omaisuutta vuoden 1945 hintatason mukaan 2,2 miljardin punnan edestä. Maan todelliset sotamenetykset olivat kuitenkin 2,6 miljardia puntaa, jos asiaa arvioidaan investointien kannalta. Saksassa arvioitiin sodan merkinneen 40–45 miljardin Reichsmarkin menetyksiä. Vuoden 1939 hintoihin perustuva laskelma edusti yhtä kahdeksasosaa silloisesta kansallisvarallisuudesta. Karjalan taloudellista arvoa on pidetty suhteellisesti yhtä suurena. Edellisen arvion yhteydessä on esitetty, että Neuvostoliiton sotamenetykset olisivat olleet 25–30 miljardia Reichsmarkia eli viitisen prosenttia kansallisvarallisuudesta.² Yhdysvaltojen tiedustelulähteet arvioivat Pariisin rauhankongressia varten tekemässään selvityksessä, että fyysiset sotavahingot Suomessa olivat vain yksi viideskymmenesosa maan kansallisvarallisuudesta. Luku oli muihin sotakorvauksia maksamaan määrättyistä todella pieni, kun Bulgarian kohdalla puhutaan yhdestä kahdeksäkymmenesosasta, Romaniassa yhdestä kymmenesosasta sekä Italiassa ja Unkarissa yhdestä neljäsosasta. Toisen selvityksen mukaan Puolan sotavahingot vastasivat kolmen ja puolen, Jugoslavian liki neljän ja Unkarin kahden vuoden osuutta vuoden 1938 kansantuotteesta. Romanian ja Bulgarian lasku on sen mukaan rajoittunut kolmeen–neljään kuukauteen.³

Sodan jälkiselvittelyihin liittyneet taloudelliset vaikeudet selittyvät pitkälti kokonaistaloudellisen aktiviteetin laskulla. Sotajoukkojen ollessa mobilisoituna työllisyysongelma oli työvoiman saatavuudessa eikä työn vähyydessä. Vuonna 1944 toteutettu suhteiden katkaiseminen Saksaan siirsi sivuun yhden jatkosodan aikaisen talouden kulmakivistä. Välttämätön tuonti oli suunnattava muualle kuten vientikin. Ne veivät oman aikansa.

Sota-aikana Suomen ulkomaankaupan vaihtosuhte heikkeni. Tilanne oli huonoimmillaan jatkosodan alkamisvuonna. Samanaikaisesti tapahtunut viennin supistuminen heikensi maamme kaupallista asemaa entisestään. Kumulatiivinen tappio vaihtosuhteen huononemisesta kasvoi vuoteen 1945 saakka. Vuodesta 1946 alkaen vaihtosuhte muuttui Euroopan jälleenrakennustoiminnan vuoksi paremmaksi kuin vuonna 1938.

1 Vartiainen 1968, s. 10, 72.

2 Albers 1959, s. 368.

3 Heikkilä 1983, s. 191; Berend–Ránki 1987, s. 820–821.

Suomen kansantalous oli varautunut mahdollisiin huonoihin aikoihin paljon paremmin toisen maailmansodan alkaessa kuin ensimmäisen maailmansodan syttyessä. Osittain tämä tapahtui talouden rakenteellisen monipuolistumisen myötä ja osin tietoisien varautumisen avulla. Jälkikäteen on helppo arvostella toteutettua taloudellista varustautumista alimitoitetuksi. Hugo E. Pipping onkin arvioinut, että 1930-luvulla toteutettu ulkomaan velan lyhentäminen ei ehkä ollut viisasta. Hän piti parempana vaihtoehtona, että olisi toteutettu suurempia investointeja ja luotu varmuusvarastoja eli sotatalouden käsitteistön mukaan kasvatettu kansakunnan taloudellista sotapotentialia.¹

Edellä on jo moneen kertaan toistettu näkemystä, jonka mukaan sotia ei voida yksiselitteisesti hinnoittaa. Tämä pätee erityisesti niiden absoluuttisten kustannusten vertailuun. Jos vertailukohdaksi otetaan sotaa käyvien maiden bruttokansantuotteet, ei pitkällä aikavälillä ole havaittavissa minkäänlaista muutosta.²

Sotaloutta rahoitettiin varsinaisina sotavuosina paljolti rajoittamalla yksityistä kulutusta ja pidättäytymällä uusintainvestoinneista. Näiden tosiasiallinen merkitys oli siinä, että ne siirsivät osan sotalaskusta myöhempiin rauhanvuosiin. Yksityinen kulutus oli Suomessa alhaisimmillaan vuonna 1944, jolloin se oli neljänneksen pienempi kuin ennen sotaa. Kansainvälisesti ottaen se ei ollut mitenkään poikkeuksellista.³ Voidaan sanoa, että taloudellisessa mielessä itse sotaakin ankarampi oli rauhaan siirtyminen. Kansanhuollon suurimmat ongelmat ajoittuivat jatkosodan loppuun ja sen jälkeiseen aikaan. Toinen maailmansota oli tässäkin suhteessa edeltäjänsä kaltainen. Silloinkin huolto-ongelmat kärjistyivät äärimmilleen sodan loputtua.⁴

Moniin eurooppalaisiin valtioihin verrattuna Suomen rauhaan siirtymiseen liittyneet sisäiset ongelmat jäivät vähäisiksi. Mitään yleistä terroriaaltoa ei syntynyt, kuten monessa muussa maassa tai omassa maassa vuonna 1918. Rikollisuuskin jäi vähäiseksi, vaikka kaikkialla oli kulki runsaasti uusia asemiaan yhteiskunnassa hakevia kansalaisia. Liikkeellä eivät olleet pelkästään asepalveluksesta vapautetut ja siirtoväki.

1 Pipping 1947, s. 11–19.

2 Milward 1977, s. 3.

3 Brummert 1956, s. 9; Hjerpe Ri. 1988, s. 103–104. Kehitys toiseen maailmansotaan osallistuneissa maissa ei ollut samanlainen. Esimerkiksi Yhdysvalloissa se kasvoi vuosien 1939–1944 yhdellä kahdeksasosalla. Englannissa se vastaavana aikana supistui 22 prosenttia. Yksityinen kulutus oli Kolmannessa valtakunnassa vuonna 1943 viidenneksen alhaisempi kuin vuonna 1939. (Milward 1977, s. 63, 67, 76).

4 Ks. esim. Nummela 1988.

Kaikilla oli huoli huomisesta. Kitkat näkyivät myös rauhaan sopeutuvassa tuotantoelämässä.¹

Sodan Suomen talouselämälle aiheuttamat muutokset ovat kiistämättä olleet valtavat. Muutos kokonaisuudestaan ei aina johtunut sodasta, vaikka muutos käynnistyiikin sota-aikana. Tämä näkyy erityisen hyvin nykyaikaisen sosiaalivaltion kehittymisessä, joka saa paljossa kiittää nimenomaan sota-aikaa uudenlaisen arvomaailman ajankohtaistajana.² Jos sota oli taloudellisesti raskas, se oli sosiaalisesti puhdistava. Yhteisvastuullisuus kasvoi vaikeina aikoina merkittävästi. Sen ohessa tulonjakokin tasoittui merkittävästi, jos vertailukohtina pidetään 1930-luvun ja 1940-luvun loppuja.³

Kokonaan ratkaisemattomaksi asiaksi jää, toimiko kansakunta sota-aikana taloudellisesti sanan varsinaisessa merkityksessä. Kulutettiin sotaan liikaa kansakuntamme aineellisia voimavaroja vai liian vähän? Taistelujen aikana tilintarkastajat vaikenivat sellaisista kysymyksistä.

1 Tunnelmista maassa ks. tarkemmin Nevakivi 1984.

2 Nummela 1986b.

3 Mannio 1967, s. 113; Hjerpe–Lefgrén 1974, s. 108–109.

SUMMARY

The financial burden imposed on Finland by the Second World War during the period 1938-1952

In drawing up the balance, we normally add up income and expenditure. In the analysis of war expenses, the overall attention is drawn to the expenditure column. This is directly traceable to the nature of the calculation. It is very easy to regard war as mere expenditure. This is precisely the approach of post-World War I research tradition that could be termed liberalist. Newer research has begun to see also positive features in war.

My point of departure in this study is the post-WWI research tradition of the economic consequences of war, a tradition requiring a calculation as precise and meticulous as possible. This view has not been followed slavishly, in that throughout this study, we have accepted the positive interpretations of the later literature on the economics of war. This literature has spoken above all of war as the instigator of social reform. The straining of living circumstances almost to breaking point forces a people to reconsider and simplify its preferences. This has led to the instigation of many a controversial plan of reform, where the internal wholeness of the people has been emphasized. The changes undergone by the economic and social structures has of course been left to later research.

The final account for World War II presented to Finland comprises the expenditure detailed in the previous chapters, giving us an overall

picture of the war expenditure. The last line of the account totals almost 100 billion 1938 marks. There is no doubt that this is a large sum. It demonstrates for its own part the high value placed by Finland on her independence, for the people wanted and were able to invest in their war effort.

Not all the above cost calculations are straightforward or without controversy. This is partly due to the fact that man forgets: during war people try to continue to lead as normal a life as possible. For this reason expenses accrued during normal times were attributed to the war effort. The same applies to reconstruction expenses, part of which were better and possibly more extensive building. The final sums thus obtained were larger, the corresponding peace-time expenses not having been detailed.

As large a correspondence of expenses as possible has been attained in this study by converting certain money-values into constant price values. The point of departure in this case has been research method based on real expenses. With regard to national expenditure this means that the calculations are based on real cash payments and incomes calculated according to the national balance. Very often such research has relied on budgetary figures which do not tell directly how the monies have been used. The same principle has been employed with regard to certain property losses. The latter have been valued as real damages and not on the basis of compensation applications. In this manner all losses of the same kind have been evaluated according to uniform principles.

Special attention has been paid to the generalisability of the study. This means that the gaps noticed in the data have been removed. For instance, if the published statistics and other documentary evidence have not covered all losses they claim to cover, more detailed research has been called for to correct the shortcomings observed in the data. For instance in connection with the phase of World War II in Lapland, congregations were able to receive compensation from the War Compensation Board or in accordance with some other compensation legislation.

Earlier studies and comments in Finland have often put forward part-truths regarding some particular item of war expenditure. It is by no means rare that such writings have proved to be very biased calculations with regard to the advantages of the whole people or of some competitive grouping. From the human point of view the procedure is very understandable, since under various compensation systems really large sums in property were transferred from one owner to another. In such cases each was to see to his own advantages. It is true that complaining about war expenses and exaggerated figures are very suitable subjects for public debate, which needs take no heed of what is financially feasible and what is not.

The figures here presented may of course be regarded as merely one sum of war expenses. No result is the pure truth when adding together war expenses. There is always room for interpretation in these figures, a fact leading to doubts. In several places, assumptions have been made. These have, however, been well-founded. This may be seen in the debate regarding the selection of bases for the calculations. The calculations presented depict the total war burden, in particular from the point of view of the whole national economy. The aim has been to attain as high a degree of comparability and commensurability as the sources and mode of calculation allow. The reliability of the results are dependent on the former. Earlier studies have not dealt in as great detail as this with the war expenses incurred by Finland. The perspective in this regard has more often than not been from the point of view of the national economy.

It is a self-evident fact that the figures on the financial losses incurred during the war will be adjusted as the study progresses. According to the information at hand, the reliability of various calculations is quite good, since most of the war expenditure has been estimated according to cashbooks and evaluation records.

The observation perspective in this study has been constantly tied to the point of inception of the burden. This, among other things, means that we have not taken as objects of examination multiple effects or long-term processes of change, even though their significance has been emphasized in the historical research of the past few years.

The total cost of the war has here been calculated by adding the various war expenditures. The basis for these calculations has been partly real book-keeping entries and partly various estimates. Especially with the latter, a research problem is to be found in inflation and the effect of the limited supply of the domestic markets. Let us take as an example the bombing damages of localities. In the scope of normal compensation, the damages could be estimated relatively reliably, and damages could be paid. However it was very much more doubtful what the damages paid could actually purchase in the inflationary situation prevailing. The war-time rise in price level was a significant force in the reallocation of financial values.

It is very common for the state to finance its war expenditure by incurring war debt. The rapid increase in public demand means, at the same time, a rapid growth in public purchasing power, when, among other things, there is a rise in the wage level. The financing of war expenses through debt gives the state as its second financial policy the decreasing of excessive purchasing power from the market through government debentures and taxation. In this connection in Finland, the transfer of excessive public purchasing power remained for a long time the

task of the banks. During the final phase of the war this was carried out through very low interest rates.

The table above comprises previously presented data on direct financial burdens and various personal compensations. The figures presented are according to the 1938 price levels. This makes it possible for us to examine the relative severity of the financial burden both from the point of view of classes of burden and year by year.

The most severe years from the point of view of war costs were 1940 and 1944. Their large proportion relative to the other years may be seen in the territorial concessions, which raised the costs to one third of the total sum. Even without taking the territorial concessions into account, the years when the peace treaties were signed in Moscow remain the harshest years of the war, also in economic terms.

The increase in defence expenditure was of the greatest significance, in other words some 2/5 of the whole expenditure. Its value was equivalent to a somewhat larger sum than the GDP for 1938. This study counts as extra financial burdens only the defence expenditure deviating from the normal (1938) level. The works on the period of the war generally talk of gross defence expenditure. Four fifths of this is to be counted as extra expenditure. Prior to this, the income of the defence forces has been subtracted, a sum of considerable magnitude especially after the signing of the peace treaty.

According to the study made, the year 1940 was the most severe as far as the defence expenditure was concerned. A very large part of the expenditure then incurred comprised the intensified equipping of the army. Material aid from abroad that had been given to Finland in conjunction with the Winter War was of particular importance in the battles fought by the country. Excluding the contribution made by Sweden, the monetary value of these contributions were a few per cent of the war expenses during the Winter War. The moral support given by this aid was all the more important. During the Continuation War arms purchases from abroad were concentrated to purchases from Germany. The accounts rendered for these are presented as a part of the credits due to the Germans.

During the initial phases of World War II the direct costs of materials were considerably larger than the personnel expenses. During the years of the Continuation War the situation was the reverse: the bulk of the expenditure was on staff. At the same time the army was more and more involved with the duties of the civilian administration. The development of the Finnish defence expenditure was, apart from 1944, the complete reverse of that of the main combatant countries. There the war expenses per combat soldier underwent constant increases.

TABLE I The financial burden imposed on Finland by the Second World War during the period 1938-1952 in millions of 1938 marks

Year	A	B	C	D	E	F	G	H	Total	%	I	Total	%
1939	1 973	396	138	-	20	-	6	34	2 555	4	-	2 555	3
1940	8 544	902	138	-	49	253	628	125	10 626	17	21 571	32 210	34
1941	6 852	275	-	-	222	-	423	168	7 940	13	-12 477	-4 537	-5
1942	7 458	33	-	-	20	-	219	211	7 941	13	-	7 941	8
1943	6 951	43	-	-	0	-	149	228	7 371	12	-	7 371	8
1944	8 544	637	1	2 074	85	194	500	259	12 285	20	22 877	34 992	37
1945	157	-	-	-	-12	2 867	539	230	3 781	6	-	3 781	4
1946	- 606	-	-	-	-18	1 810	393	201	1 780	3	-	1 780	2
1947	- 681	-	-	-	- 30	1 572	292	186	1 339	2	-	1 339	1
1948	-	-	-	-	-2	1 284	224	414	1 920	3	-	1 920	2
1949	-	-	-	-	-97	1 317	172	558	1 950	3	-	1 950	2
1950	-	-	-	-	-	727	109	477	1 313	2	-	1 313	1
1951	-	-	-	-	-	805	1	381	1 187	2	-	1 187	1
1952	-	-	-	-	-	531	1	364	896	1	-	896	1
Total	39 192	2 286	277	2 074	237	11 360	3 656	3 836	62 918	100	31 971	94 889	100
%	62	4	0	3	0	18	6	6	100
%	41	2	0	2	0	12	4	4	66	.	34	100	.

A = Increases in defence expenditure, B = Domestic war damages, C = Damages to the border zones in Eastern Finland, D = The destruction of Lapland, E = War damages to the merchant navy, F = War reparations and other similar expenses, G = Excess administrative expenses, H = Human casualty compensation, T = Territorial losses.

National service may be regarded as one form of taxation, in the case that no payment is made to the men. During the Second World War Finland paid its national servicemen more in salaries than their civilian pay would have been on the wage data available from accident insurance companies. From this point of view, then, national service as a whole did not form an economic burden. Mobilisation did withdraw a considerable proportion of the civilian labour force, thus increasing the level of employment. However it did not increase total production, since productivity decreased in most areas.

The second largest group of various war costs and losses was caused by the territorial cessions. Their financial value was approximately $\frac{4}{5}$ of the addition to defence outlay. They would have taken up some ten months' worth of the Gross Domestic Product for 1938. In terms of 1938 monetary value the 1940 Treaty of Moscow meant capital losses of 21.6 billion marks. The recapture of Karelia the following year caused a transfer in the opposite direction of 12.4 billion marks. This means a total of 9.2 billion marks in material losses for the years 1939-1941. The proportion of the private sector in this sum in Karelia rose to $\frac{9}{10}$. After the end of the Continuation War the final sum came to be 22.7 billion marks. Material losses concomitant with the loss of Karelia amounted to 21.7 billion marks. Of this, the proportion of private ownership came to almost $\frac{3}{5}$ and of state ownership to almost $\frac{1}{5}$.

The third largest group of expenditure comprised expenses having the characteristics of war reparations. Their proportion of the total sum amounted to $\frac{1}{8}$. The \$ 300 million war reparations obligations imposed on Finland in 1944 were, in relation to the country's population, the severest of those for countries who had fought on the Germans' side. The proportion of the actual war reparations shipments to the total costs rose to $\frac{6}{7}$ of this third largest group. Chronologically the bulk of these shipments centred on the years 1945-1947. Some three months' worth of one years' GDP (1938) went on war reparations. Finland has often associated the repayments of the debt owed to Germany with war reparations, which, strictly speaking, they were not. The payment system employed, somewhat exceptional in nature, was in fact a profitable venture.

Of the other war expenditures grouped in this study the extra administrative costs and personal losses compensations both appropriated some 4% of the total bill. This may be demonstrated in another way. Both of them were worth over a months' total national work effort. Welfare expenditure for the population from the ceded territories in 1940 made up over 90% of the extra administrative expenses. It was primarily in these critical years that much money was spent on welfare. Settlement expenses took up the bulk of the state funds during the end of the 1940s.

Total estimated war mortality comes to 85,000. Five years' war losses meant losses of some 2.2% in relation to the whole population. Of the losses, some 25,000 should be attributed to the Winter War and 60,000 to the Continuation War (including the war in Lapland). The proportion for the civilian population is relatively small, since the share of the army in the total compensations sum comes to 98%. As a result of the wars, our country has some 24,000 war widows and considerably more permanently disabled veterans. Up to 1964 over 68,000 Finns had received, for at least some time, compensation for their war injuries. According to data collected by the War History Research Department of the Finnish Army, there were 44 000 injured in the Winter War and 158 000 in the Continuation War (including the war in Lapland). Payments of war injury compensation were a considerable increase to the burden of the whole economy. When we take into account also the pensions paid out to the relatives of the fallen, the sum for the period 1939-1952 comes to 3.6 billion 1938 marks. This is about one third of the financial burden imposed by the actual war reparations and about double the sum of the total welfare bill for the Karelian population transferred to Finland.

The financial worth of the domestic war damages were less than half of the extra administrative expenditure. The war waged by Finland was in this respect as well very much army-centred. No towns were a target of systematic bombing as were for instance Hamburg, Dresden, Hiroshima and Nagasaki. The bombing of Helsinki in February 1944 was little more than a reminder. For the home front the Winter War and the Continuation War were equally burdensome to the population. Of the individual years, 1940 was clearly the most destructive. Despite the bombings and the reduced rate of building, the value of the total buildings grew during the war years.

The much-disputed destruction of Lapland by the Germans was of approximately the same magnitude as the domestic war damages. On the basis of official reports and compensation claims, the real damages resulting from the Lapland phase of the Continuation War have been estimated at a mere 2/5 of the damages claimed by the literature.

The history of the Finnish merchant navy during the war years was motley, due to the ever-changing political constellations. Thus the economic damages suffered by it were quite small compared with the other war expenses. For many a seaman, however, the war-time service proved to be his last.

There is a danger that the financial burdens here presented will remain mere figures unless they are not related to Finland's solvency. The best possible point of comparison would be the war potential as dealt with in the introduction. The difficulty in using it is, amongst other

TABLE II The financial burden imposed on Finland by the Second World War and GDP in millions of 1938 marks

Vuosi	A	B	C	D	E
1939	34 439	2 567	7	2 567	7
1940	32 631	10 639	33	32 210	99
1941	33 711	7 940	24	- 4 537	- 13
1942	33 818	7 941	23	7 741	23
1943	37 696	7 371	20	7 371	20
1944	37 721	12 294	33	35 171	93
1945	35 579	3 781	11	3 781	11
1946	38 417	1 780	5	1 780	5
1947	39 304	1 339	3	1 339	3
1948	42 420	1 920	5	1 920	5
1949	44 998	1 950	4	1 950	4
1950	46 728	1 313	3	1 313	3
1951	50 720	1 187	2	1 187	2
1952	52 396	896	2	896	2

Source: Hjerpe Ri. 1988; Table II. A = GDP. B = War costs excl. territorial losses. C = War costs excl. territorial losses as percentage of GDP. D = War costs incl. territorial losses. E = War costs incl. territorial losses as percentage of GDP.

things, the lack of information on the stock of capital for all Finland. For this reason, we have taken as the point of comparison the Finnish GDP for each year.

The adjoining table will reveal how great a part was played by the financial burdens under examination, compared to the GDP for 1939-1952. Our point of reference are the latest published GDP figures, which may still undergo some change as this study proceeds. The latter applies especially to the war years. During the latter, a considerable part of the economy was concealed and thus beyond the scrutiny of official published statistics. This applies particularly to the defence forces and to foreign trade.

The figures reveal very clearly that the war burden and the nation's tolerance was at its upper limits during the years 1940 and 1944. Taking into account the cost effect of the lost territories, the annual war expenditure for 1940 took up almost the whole national product and for 1944 more than 11 months' worth.

The latter year was the last year of the Continuation war. During which there was more armed conflict than during the Winter War year of

1940. This for its part demonstrates the relative severity of the Winter War compared to the Continuation War. This is so, despite the fact that especially during 1940 the material preparedness of the army was enhanced considerably. For the larger part this already happened when the hostilities had ceased. The extent of the financial burden during the wars still today stresses the wonder of the Winter War in the stamina of the national backbone.

The indirect effects may be seen in the development of the gross domestic product. The deviations from the long-term developmental trend were not significant. The years 1942 and 1945 were the particularly bad years. While 1938 was still a good year, the slump beginning in 1939 did not immediately mean a decrease in the normal developmental trend. During 1940-1942 the national product remained a little under the 1938 level, but the cumulative war losses remained negative for a long time, thanks to 1939. In 1943 and 1944 both the 1938 level and the long-term trend line were surpassed.

There was no significant decline in the activity of the overall economy until 1945, when the GDP decreased to almost the 1940 level. 1945 saw the beginning of a strong boom. As a result, the 1938 GDP, in terms of real value, was achieved by 1946. At the same time the long-term developmental trend line was attained. In all, there were so few war losses from this point of calculation, that it may be ignored.

The financial policy of the newly-independent Finland of the 1920s and 1930s stressed the significance of the free price mechanisms. For this reason, the winter war brought with it the need to get used to rationing. By the time of the Continuation War, the people had already got accustomed to rationing.

War-time stressed the significance of the state administration. The totality of the Second World War forced Finland to change its financial planning from state economy to national economy. This also happened in other countries participating in the war. On the basis of the experiences of the Winter War, the management of the war finances became much more business-like in 1940. Also elsewhere the difference between public administration and the private sector decreased.

Exceptional circumstances strain taxation, and make it more efficient. Amongst other things, preliminary taxation became a permanent part of the system. The period of normalisation may be dated as the beginning of the 1950s, by which time the war compensations and resettlement bills had by and large been paid. This made it possible to adjust taxation to different circumstances.

How large were the Finnish war losses compared to the losses suffered by other countries? According to the 1945 price level the British

estimated their property losses at £2.6 billion. Their actual war losses were however £2.2 billion. The German estimate for their war expenses was 40-45 billion Reichsmark. The calculation based on 1939 prices represented 1/8 of the National Wealth of the time. The financial value of Karelia has been estimated at approximately the same sum. In conjunction with the above estimate it has been suggested that the war losses incurred by the Soviet Union were 25-30 billion Reichsmark, in other words 5% of the National Wealth. United States intelligence sources estimated in a report drawn up for the Paris Peace Conference that the physical war damages in Finland were but 1/50 of the national wealth of the country. This figure was, compared with other countries forced to pay reparations, really small, with Bulgaria having to pay 1/20, Rumania 1/10 and both Italy and Hungary having to pay 1/4. According to another set of calculations, the Polish war damages amounted to 3.5 years', Yugoslavia almost 4 years' and Hungary 2 years' share of the 1938 national product. The equivalent figure for Rumania and Bulgaria was 3-4 months.

In the post hoc explanations of the war, the financial difficulties were to be explained to a large extent by a decrease in overall activity of the economy. While the mobilisation lasted, the employment problem comprised a lack of labour, not a lack of work. The break in relations with Germany in 1944 set one of the cornerstones of the economy aside. Foreign trade of essentials were to be directed elsewhere. These lasted for as long as it was practicable.

During the war, the Finnish trade balance weakened. The situation was at its worst during the year the Continuation War broke out. At the same time the decrease in exports further weakened the Finnish financial situation. The cumulative loss from the worsening terms of trade grew up to 1945. As from 1946 the terms of trade improved to the 1938 level, due to the reconstruction work in Europe.

The Finnish national economy had been prepared for bad times much better at the outbreak of World War II than it had for World War I. This was partly due to the structural diversification of the economy and partly due to a conscious awareness of the need for preparedness. It is easy to criticise ex post the financial preparedness as too prudent. Hugo E. Pipping has estimated that the repayment of foreign debt in the 1930s was perhaps not a wise move. He would have preferred larger investments and the creation of reserves, or, in the terms of war economy, an increase in the war potential of the population.

So far, we have repeated many times the view that there is no simple pricing mechanism for war. This applies especially to comparisons of absolute expenses. If we were to take as a point of comparison the

Gross National Products of the countries at war, there are no long-term changes to be noted.

The war economy was financed during the war years largely by limiting private expenditure and by abstaining from new investments. The real significance of these was the transfer of part of the payment of the war bill to later years. Private consumption was at its lowest in 1944, when it was 75% of that before the war. From an international point of view this was by no means exceptional. It may be said that the transition to peace was actually more strenuous an experience than the war itself. The most serious problems in food supplies were to be experienced at the end of the Continuation War and the times after it. In this regard, too, the Second World War resembled its predecessor. Then too, the food supply problems were at their most serious after the war was over.

Compared to many European states, the problems experienced by Finland in its transition to peace were few. There was no wave of terror, as there were in many countries after the war. There was not much crime, even though the country was full of people looking for a new position in society. It was not only the demobilised and the refugees from Karelia. Everybody was worried about the future. Friction was to be seen in production adjusting to peace time.

There were doubtless great effects on the economic life of Finland. In all the changes were not always a result of the war, although they started then. This is to be seen especially in the development of the modern social welfare state, which owes much to the new values that arose during the war. Even if war is financially a great burden, it is socially purifying. The sense of common responsibility grew significantly during the difficult times. Even the distribution of incomes evened out considerably, if we compare the final years of the 1930s and 1940s respectively.

A question completely unanswered as yet is whether the nation acted economically during the war, in the true sense of the word. Were there too many material resources or too few spent on the war by our people. The war-time auditors have nothing to say here.

LÄHTEET

A. Arkistolähteet

VALTIONARKISTO (VA)

Valtioneuvoston arkisto

- Pöytäkirjat 1946

Kansanhuoltoministeriön arkisto

- Tilinpäätösraportit

Kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto

Kauppaosasto, Ulkomaankauppatoimisto

- Euroopan kauppaneuvottelut, Neuvostoliitto 1945–1949

Kululaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiainosaston (KYMRO) arkisto

- Dd 1 Toimintakertomuksia

Maatalousministeriön arkisto

- KD 802/10 MM 1945

Sisäasiainministeriön arkisto

- Kirjekonseptit 1945

- Valtion sotavakuutuslautakunnan pöytäkirjat

Valtiovarainministeriön arkisto

- Valtioneuvoston pöytäkirjat valtiovarainministeriön esittelystä 1946

- Valtioneuvoston raha-asiaain valiokunnan esittelylistat 1939–1949

- Kirjediaarit 1940–1949 ja akteja
- Korvauslakien valmisteluun liittyviä asiapapereita Df 14, 15 a–c
- Sekalaisia asiapapereita Jx 56.
- Määrärahojen merkintäkirjat

Rakennushallituksen arkisto

- Kirjekonseptit 1946

Sotatalouden tarkastuksen arkisto¹

- Tarkastuskertomuksia

Tie- ja vesirakennushallituksen arkisto

- Esityslistat C 148
- Luovutettu alue F A1/47
- Saksan sotavoimien aiheuttamat vahingot F A1/70

Tullihallituksen arkisto

- Kirjekonseptit 1945

Palautusvaltuuskunnan arkisto

- Suomalais-Venäläisen sekakomitean suomalainen valtuuskunta 1940–1941

Ulkomaalaisen omaisuuden hoitokunnan arkisto

Evakuointi- ja eräiden sotavahinkojen korvauskomitean arkisto

Porkkalakomitean arkisto

- Tilastotietoja

Irtaimiston sotavahinkoyhdistyksen arkisto

- Korvausluettelot
- Pöytäkirjat

Sotavahinkoyhdistyksen arkisto

- Korvausluettelot
- Pöytäkirjat

JYVÄSKYLÄN MAAKUNTA-ARKISTO (JyMA)

Suomen Huolto r.y.:n arkisto

- Toimintakertomukset

SOTA-ARKISTO (SArk)

- T 17 951 PvPE Yhteisosaston arkisto
- T 20 791 Kertomus PvPE sotasaalistomiston toiminnasta
- T 22 104 Plm järjestelyosaston arkisto
- Pk 1 241 Eversti O. J. Willamon kokoelma

1 Arkisto on järjestetty uudelleen sen jälkeen kun sitä on käytetty tätä työtä varten.

- A. O. Väänänen: YhtE Roin historiikki (22.1.1947)
- Vuoden 1926 sotatalouskomitean arkisto (mikrofilmi F 71)

ULKOASIAINMINISTERIÖN ARKISTO (UM)

- Fb 109 Talvisota
- Fb 110 Vuosien 1941–1944 sota
- Ulkoasiain valmistelukunnan II jaoston paperit

VALTIOVARAINMINISTERIÖN KANSANTALOUSOSASTON ARKISTO

- Finanssitoimikunnan papereita
 - Procopé, Victor: "Onko 13.8.42 annetun korvauslain perusteella sovelletussa korvausmenettelyssä sellaisia epäkohtia, jotka saattavat korvauksensaajat keskenään eriarvoiseen asemaan?". Finanssitoimikunnan toimeksiannosta suoritettu tutkimus, Helsinki 31.1.1950.
 - Finanssitoimitoimikunnan lisäkorvauskysymystä tutkimaan asetetun jaoston muistio 25.1.1951.
 - Finanssitoimitoimikunnan lisäkorvauskysymystä tutkimaan asetetun jaoston lisämuistio "Muistio N:o 2".

MERENKULKUHALLITUKSEN ARKISTO

- Alusrekisterikortisto
- Rekisteri-ilmoituksia

POSTI- JA TELELAITOKSEN ARKISTO

- KD 91/15 1945 (Saksan sotavoimien aiheuttamat vahingot)

RAUTATIEHALLITUKSEN ARKISTO¹

- Yleisten asiain diaarit 1945 ja 1946 sekä akteja

1 Arkiston tässä työssä käytetty osa on siirretty sen käytön jälkeen valtionarkistoon.

VALTIOKONTTORIN ARKISTO¹

- Korvausasiain osasto
 - Aatteellisen yhdistysten korvaushakemukset
 - Kuntien ja seurakuntien korvaushakemukset

SOTATIETEEN LAITOS

- Tietoja armeijan vahvuuksista

B. Virallisjulkaisut

Suomen asetuskokoelma (As.kok.)

Asetuskokoelman sopimussarja (As.kok. sopimussarja)

Valtiopäivät (Vpt)

- Asiakirjat (AK)
 - Hallituksen esityksiä
 - Valtion tilinpäätökset liitteineen
 - Kertomukset valtiovarain tilasta
- Pöytäkirjat (ptk.)

Ulkoasiainministeriön julkaisuja.

Suomen sinivalkoinen kirja II, Helsinki 1941.

Ulkopoliittisia lausuntoja ja asiakirjoja

Merenkulkuhallituksen tiedonantoja

Rautatiehallituksen kertomukset 1940–1958

Suomen kauppalaivasto

Suomen evankelisluterilainen kirkko vuosina 1937–1941 ja 1942–1946.

Toim. Hj. A. Paunu

1 Arkisto on siirretty jälkeen valtionarkistoon sen jälkeen, kun sitä on käytetty tätä työtä varten. Eräät tarkistukset on tehty valtionarkistossa.

C. Muut painetut lähteet

Palm, Thede: The Finnish-Soviet Armistice Negotiations of 1944. Acta Academiæ Regiæ Scientiarum Upsaliensis, Uppsala 1971.¹

Sotavahinkojen arvioimisosaston ohjeita arvioimislautakunnille

- 1, Helsinki 1941.
- 2, Yksikköhintoja sodassa vaurioituneiden rakennusten arvioimista varten, Helsinki 1942.
- 3, Rakennusvahinkojen arvioimisohjeet, Helsinki 1942.
- 4, Sodan metsille aiheuttamien vahinkojen arvioinnista, [Helsinki 1942].
- 5, Ohjeita sodan pelloille aiheuttamien vahinkojen arvioimisesta, Helsinki 1942.
- 6, Helsinki 1942.

Sotavahinkoyhdistykset

- Toimintakertomukset

Suojeluskuntain yliesikunta

- Vuosikertomukset 1938–1943

Suomen Laivanvarustajainyhdistys

- Vuosikertomuksia

Suomen Pankki

- Vuosikirjat

Vako Oy

- Vuosikertomuksia

Valtiovarainministeriön ohjeita arvioimislautakunnille

- I. Toisen korvauslain yleistä soveltamista ja tulkintaa koskevat ohjeet, Helsinki 1945.
- II. Rakennusvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945.
- III. Maatalousvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945.
- IV. Metsätalousvahinkojen arvioimisperusteet toista korvauslakia sovellettaessa, Helsinki 1945.

1 Pääpiirteissään julkaistu suomeksi. Ks. Palm 1973.

D. Tilastojulkaisut

Suomen tilastollinen vuosikirja (STV)

Suomen virallista tilastoa (SVT)

IA Ulkomaankauppa

IB Merenkulku

VIB Väestötilasto

XVI Rakennushallinto

XIX Tie- ja vesirakennukset

XXIA Huoltotilasto

XXIIA Vakuutusolot

XXVIA Tapaturmatilasto

XXXI Kuntien finanssitilasto

E. Komiteanmietinnöt

Kom.miet. Mon. 1940:1 Luovutetun alueen teollisuuden elvyttämiskomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1940:7 Omaisuuden kertakaikkisesta verottamisesta varojen hankkimiseksi sodasta aiheutuneiden menetysten korvaamista varten ehdotusta valmistamaan asetetun komitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1940:8 Siirtoväen pika-asutuskomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1940:15 Itärajan jälleenrakennuskomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1942:2 Asutuskeskusten jälleenrakennuskomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1944:8 Pohjois-Suomen maaseutuväestön kärsimiä sotavaurioita tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö I [Ns. Määtän komitea (I)].

Kom.miet. Mon. 1945:16 Valtioneuvoston 11 p:nä lokakuuta 1945 saksalaisten Suomen alueella tekemiä sotarikoksia tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö (Ns. Suontaustan komitea).

Kom.miet. Mon. 1945:20 Pohjois-Suomen maaseutuväestön kärsimiä sotavaurioita tutkimaan asetetun toimikunnan mietintö II [Ns. Määtän komitea (II)].

Kom.miet. Mon. 1945:22 Kuusamon asuttamiskomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1946:40 Neuvostoliiton saksalaissaatavien transferointikomitean mietintö.

Kom.miet. Mon. 1947:21 Toimintansa lopettaneiden kuntien taloudellisten asiain loppuun selvittelyä varten asetetun komitean mietintö.

- Kom.miet. Mon. 1948:7 Hangon vuokra-alueen jälleenrakennuskomitean mietintö n:o 1.
- Kom.miet. Mon. 1948:33 Suomen kreikkalaiskatolisen kirkkokuntaa koskevan voimassa oleva lainsäädännön tarkistamista ja uuden lainsäädännön suunnittelua varten asetettu toimikunta.
- Kom.miet. Mon. 1949:19 Hangon vuokra-alueen jälleenrakennuskomitean mietintö n:o 2.
- Kom.miet. 1950:7 Polttoainekomitean mietintö.
- Kom.miet. Mon. 1950:18 Pohjois-Suomen sotavahinkoja kärsineiden korvauksia tutkineen komitean mietintö (Ns. Hämmäläisen komitea).
- Kom.miet. Mon. 1950:23 Petsamon siirtoväen komitea
- Kom.miet. Mon. 1951:25 Siirtokalastajain komitean mietintö.
- Kom.miet. Mon. 1955:12 Korvauslakien nojalla annettujen, sittemmin virheellisiksi todettujen lainvoimaisten korvauspäätösten aiheuttamia toimenpiteitä harkitsemaan asetetun komitean mietintö.
- Kom.miet. Mon. 1955:23 Komitealta, joka on asetettu selvittämään onko puolustusministeriön 17.3.1942 antamallaan päätöksellä asetetun puolustusministeriön korvauslautakunnan toimintaa asianmukaisesti seurattu ja valvottu.
- Kom.miet. Mon. 1955:27 Talvisodan aikana kotiseuduilla sattuneiden sodasta välittömästi aiheutuneiden vahinkojen korvaamista tutkineen komitean mietintö.
- Kom.miet. Mon. 1956:5 Kalastajasaarentokomitean mietintö.
- Kom.miet. Mon. 1957:3 Sotavahinkojen lisäkorvauskomitean mietintö.
- Kom.miet. 1957:6 Asutustoiminnan tarkoituksenmukaisuutta selvittelevä tutkimus.
- Kom.miet. Mon. 1957:3 Sotavahinkojen lisäkorvauskomitean mietintö.
- Vallerö, Rolf: Svenska handelsflottans krigsförluster under det andra världskriget. Statens offentliga utredningar 1963:60.

F. Kirjallisuus

- Aarnio, Matti A.: Talvisodan ihme, 2. p., Jyväskylä 1966.
- Ahto, Sampo: Aseveljet vastakkain, Lapin sota 1944–1945, Hämeenlinna 1980.
- Ahvenainen, Jorma: Petsamon historiallisia vaihteita. Teoksessa Eilispäivän Petsamo (Toim. Jorma Pohjanpalo), Porvoo 1970.
- Ahvenainen, Jorma: Rovaniemen historia II, Kuopio 1970.
- Aitamäki, Kaarlo: Autoilu ennen ja nyt, Tie, liikennevälineet, autot, kuorma-auto ja autoilijain yhteistoiminta (Toim. Aaro Aitamäki), Mänttä 1977.

- Albers, Willi: Kriegsfolgenlasten. Teoksessa Handwörterbuch der Sozialwissenschaften 6, Göttingen 1959.
- Alenius, Harry: Kauppalaivastomme nykyhetkellä. Talouselämä 22/1947.
- Alho, K. O.: Valtion sodanaikainen lainaustoiminta. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1943:2.
- (Isä) Ambrosius: Luostarilaitos Karjalassa. Teoksessa Karjala 1, Portti itään ja länteen, 2. painos, Hämeenlinna 1982.
- Aminoff, Tauno: Petsamon luovutetuilta alueilta siirtyneiden koltta-lappalaisten elinmahdollisuuksien turvaaminen. Asutustoiminnan Aikakauskirja 3/1950.
- Andreen, Per G.: Finland i brännpunkten mars 1940–juni 1941, Köping 1980.
- Andrzejewski, Stanislaw: Military organisation and society, London 1954.
- Annala, Vilho: Outokummun historia 1910–1959, Helsinki 1960.
- Appel, Erik: Kampen för Porkala, Porkalaförbundet 1944–67, Borgå 1967.
- Arajärvi, Kirsti–Vuorenmaa, Anssi–Ylikoski, Pekka: Vapaaehtoinen maanpuolustustyö. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.
- Arvola, Yrjö: Sotataloudellisia toimenpiteitä vuosina 1936–1939 ennen YH:ta. Teoksessa Sotataloustietoa II, Pieksämäki 1988.
- Auer, Jaakko: Finland's war reparations to the Soviet Union. Teoksessa Finnish foreign policy 1963, Vammala 1963.
- Auer, Jaakko: Sotakorvaus. Teoksessa Otavan suuri ensyklopedia 8, Keuruu 1980.
- Auer, Jaakko: Suomen sotakorvaustoimitukset Neuvostoliitolle, Tutkimus tavaroiden luovutusohjelmista, niiden toteuttamisesta ja hyvityshinnoista, Porvoo 1956.
- Aukrust, Odd–Bjerve, Peter Jakob: Hva krigen kostet Norge, Oslo 1945.
- Aura, Teuvo: Ohjelmallinen talouspolitiikka ja vapaa talouselämä. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1953.
- Autio, Veli-Matti: Ensimmäisen tasavallan kulttuuripolitiikka 1917–1944. Teoksessa Opetusministeriön historia IV, Kirkollistoimituskunta – Opetusministeriö, Pieksämäki 1986.
- Berend, Iván–Ránki, György: Polen, Ungarn, Rumänien, Bulgarien und Albanien. Teoksessa Fischer, Wolfram–van Houte, Jan–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (Hg.): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 6, Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart, Heilbronn 1987.
- Blinnikka, Aulis: Valvontakomission aika, Porvoo 1969.

- Blomstedt, Yrjö: Valtiokonttori 1875–1974, Helsinki 1976.
- Boelcke, Willi A.: Kriegsfinanzierung im internationalen Vergleich. Teoksessa Forstmeier, Friedrich–Volkman, Hans-Erich: Kriegswirtschaft und Rüstung 1939–1945, Eschwege (Düsseldorf) 1977.
- Boelcke, Willi A.: Probleme der Finanzierung von Militärausgaben. Teoksessa Wirtschaft und Rüstung am Vorabend des Zweiten Weltkrieges, Eschwege (Düsseldorf) 1975.
- Bogart, Ernest L.: Direct and indirect costs of the great world war, 2. ed., Washington D.C. 1920.
- Brummert, Raoul: Statsbeskattningen som medel för krigsfinansieringen in Finland åren 1939–1945. Bidrag till kännedom af Finlands folk och natur, H. 99, Helsingfors 1956.
- Carlquist, Erik: Solidaritet på prov, Finlandshjälp under vinterkriget, Uddevalla 1971.
- Castrén, Erik: Kansainvälinen oikeus, Porvoo 1947.
- Castrén, Erik: Muukalaisen oikeus saada korvausta sotatoimien ja rauhansopimukseen sisältyvän alueluovutuksen johdosta hänelle aiheutuneista taloudellisista vahingoista erityisesti silmällä pitäen Suomen ja Neuvostoliiton sotaa, Eripainos K. J. Ståhlbergin juhlaulkaisusta, Vammala 1945.
- Cavén, Pertti: 70 000 pientä kohtaloa, Suomen sotalapset, Keuruu 1985.
- Chardonnet, J.: Les Conséquences économiques de la Guerre 1939–1946, Paris 1947.
- Clark, Douglas: Liittoutuneet lähtevät talvisotaan, Keuruu 1967.
- Clark, John Maurice: The costs of the world war to the american people, New Haven 1931.
- Dreijer, Matts: Redarnas ömsesidiga försäkringsbolaget, Mariehamn 1969.
- Edwardsen, Annu: Sotalapset, Jyväskylä 1977.
- Eho, Eero: Saksalaisten lähtö ja venäläisten miehitys Kuusamossa ja Suomussalmella syksyllä 1944. Koillissanomat 133&135/1981.
- Eiromaa, T.: Päämajan sotilashallinto-osaston toiminta, Suomen sota 1941–1945, 6. osa. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:6, Helsinki 1956.
- Elomaa, T. P.: Liikenteen hoito. Teoksessa Valtionrautatiet 1937–1962, Helsinki 1962.
- Enkiö, Sulo: Laivaston synty ja kehitys. Teoksessa Suomen laivasto 1918–1968, Helsinki 1968.
- Erfurth, Waldemar: Der Finnische Krieg 1941–1944, 2. Aufl., Eschwege 1977.
- Ericsson, Christoffer H.: Finlands redareförening r.f., Tampere 1957.

- Erjola, Risto: Ampumatarvikkeiden valmistus Suomessa vuosina 1939–1944, Pieksämäki 1983.
- Erjola, Risto: Aseiden valmistus Suomessa vuosina 1939–1944, Pieksämäki 1986.
- Ervasti, Seppo: Kuusamon historia I, Kuusamo 1978.
- Eskola, Aarne: Moskovon rauhansopimuksen vaikutukset kunnallisella alalla. Maalaiskunta 4–5/1940.¹
- Eskola, Anneli: Lapin hävitys ja 500 miljoonan jälkilasku. Viikkosanomat 38/1971.
- Favorin, Matti–Heinonen, Jouko: Kotirintama, Helsinki 1972.
- von Fieandt, Rainer: Beskattningen som medel i kampen mot inflationen. Teoksessa Vårt näringsliv och kriget, Helsingfors 1944.
- von Fieandt, Rainer: Omaa tietään kulki vain, Helsinki 1970.
- von Fieandt, Rainer: Vår penningpolitik närmaste uppgifter. Ekonomiska Samfundets Tidskrift 54 (1941).
- Fischer, Wolfram: Wirtschaft, Gesellschaft und Staat in Europa 1914–1980. Teoksessa Fischer, Wolfram–van Houte, Jan–Kellenbenz, Hermann–Mieck, Ilja–Vittinghoff, Friedrich (Hg.): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 6, Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart, Heilbronn 1987.
- Forssell, Osmo: Kauppa Suomessa 1860–1960. Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia X, Helsinki 1979.
- Fox, Daniel M.: The National Health Service and the Second World War: the elaboration of concensus. Teoksessa War and social change, British society in the Second World War (Ed. by Harold L. Smith, Manchester 1986.
- Gadolin, C. A. J.: Bunden prisbildning. Ekonomiska Samfundets Tidskrift, Ny serie H. 49 (Gadolin 1940b).
- Gadolin, C. A. J.: Krigsersättningarnas finansieringsproblem. Teoksessa Vårt näringsliv och kriget, Helsingfors 1944.
- Gadolin, C. A. J.: Synpunkter på skadeersättningsproblemet. Ekonomiska Samfundets Tidskrift, Ny serie H. 48 (Gadolin 1940a).
- Grönlund, Paavo–Niitamo, O. E.: Kansantalouden tilinpito, Käsitteet ja menetelmät. Tilastollisen päätoimiston monistettuja tutkimuksia nro 5, Helsinki 1969.
- Haahti, Usko Sakari: Väestönsuojelu. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalat. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.

1 Tietoja on oikaistu seuraavassa numerossa s. 79.

- Haapala, Paavo: Petsamon nikkelin tarina. Teoksessa *Eilispäivän Petsamo* (Toim. Jorma Pohjanpalo), Porvoo 1970.
- Haapio, Markku: Kansalaisjärjestöt vaikuttavat. Teoksessa *Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous*, Hämeenlinna 1982.
- Haataja, Lauri: *Erillisrauha kyyryy*. Teoksessa *Suomi 1944, Sodasta rauhaan*, Helsinki 1984.
- Haatanen, Pekka: Suomen maalaisköyhälistö tutkimuksen ja kirjallisuuden valossa, Porvoo 1968.
- Haavikko, Paavo: *Wärtsilä 1834–1984, Wärtsilä-yhtiön ja siihen liitettyjen yritysten kehitysvaiheita kansainvälistyväksi monialayritykseksi*, Porvoo 1984.
- Hakala, Ilmari: Rauhan ajan puolustusvoimat. Teoksessa *Suomen historia 8*, Espoo 1988.
- Harki, Ilmari: *Sotakorvausten aika*. Jyväskylä 1971.
- Harmaja, Leo: *Maailmansodan vaikutus Suomen taloudelliseen kehitykseen*, Porvoo 1940.
- Heikkilä, Hannu: *Liittoutuneet ja kysymys Suomen sotakorvauksista 1943–1947. Historiallisia tutkimuksia 121*, Helsinki 1983.
- Heikkilä, Hannu: *The Question of European reparations in Allied Policy 1943–1947. Studia Historica 27*, Jyväskylä 1989.
- Heikkinen, Antero: *Hallinto ja kulttuuri 1720-luvulta 1980-luvulle. Kainuun historia III, Kajaani 1986*.
- Heikkinen, Helge: *Vaarallisilla vesillä, Suomen kauppalaivaston vaiheita toisen maailmansodan aikana*, Porvoo 1960.
- Heikkonen, Eero: *Asuntopalvelukset Suomessa 1860–1965. Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia III*, Helsinki 1971.
- Heikkonen, Eero: *Talonrakennusinvestoinnit ja talonrakennuskanta Suomessa 1900–1970, Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia IX*, Helsinki 1977.
- Hellevaara, E.: *Kalastajaväestön pika-asuttaminen*. Teoksessa *Siirtoväen pika-asutuslainsäädäntö sekä pika-asutustoimikuntien toimintaa koskevat esitelmät, jotka pidettiin pika-asutustoimikuntien puheenjohtajia ja jäseniä varten 15–17 p:nä heinäkuuta järjestetyssä neuvontatilaisuudessa. Maatalousministeriön asutusasiainosaston julkaisuja n:o 2*, Helsinki 1940.
- Henning, Friedrich-Wilhelm: *Deutschland von 1914 bis Gegenwart*. Teoksessa *Fischer, Wolfram-van Houste, Jan-Kellenbenz, Hermann-Mieck, Ilja-Vittinghoff, Friedrich (Hg.): Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 6, Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Heilbronn 1987.

- Hietanen, Silvo: Kalatalous. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982. (Hietanen 1982b)
- Hietanen, Silvo: Karjalaisen yhteiskunnan muuttuminen. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982. (Hietanen 1982a)
- Hietanen, Silvo: Metsätalous. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982. (Hietanen 1982c)
- Hietanen, Silvo: Siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Teoksessa Suomi 1944, Sodasta rauhaan, Helsinki 1984.
- Hietanen, Silvo: Siirtoväen pika-asutuslaki 1940, Asutuspoliittinen tausta ja sisältö sekä toimeenpano. Historiallisia tutkimuksia 117, Helsinki 1982.
- Hiidenheimo, A.: Takaisin vallattujen alueiden kunnallinen jälleenrakentaminen. Maalaiskunta 8–9/1942.
- Hirva, E.: Ilmatorjunta-aseiden vapaaehtoinen hankinta. Teoksessa Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, s.l. s.a. (Hirva 1964a).
- Hirva, E.: Suomen ilmatorjunnasta maanpuolustuksen osana. Teoksessa Ilmatorjuntajoukot 1925–1960, s.l. s.a. (Hirva 1964b).
- Hirvisalo, I.–Terho, O.: Pohjois-Suomen ratojen jälleenrakennus. Teoksessa Valtionrautatiet 1937–1962, Helsinki 1962.
- Hjerppe, Reino–Hjerppe, Riitta–Mannermaa, Kauko–Niitamo, O. E.–Siltari, Kaarlo: Suomen teollisuus ja teollinen käsityö 1900–1965. Suomen pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia VII, Helsinki 1976.
- Hjerppe, Riitta: Suomen talous 1860–1985, Kasvu ja rakennemuutos. Suomen pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia XIII, Helsinki 1988.
- Hjerppe, Riitta–Lefgrén, John: Suomen tulonjakauman kehityksestä 1881–1967, Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1974.
- Hjerppe, Riitta–Peltonen, Matti–Pihkala, Erkki: Investment in Finland 1860–1973. Scandinavian Economic History Review 1984.
- Hodne, Fritz: An economic history of Norway, Preliminary edition, Trondheim 1975.
- Hogan, Michael J.: The Marshall Plan, America Britain, and the reconstruction of Western Europe, 1947–1952, New York 1987.
- Holsti, Päivi: Suonikylän koltat vuosina 1939–1957. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, Suomen historian julkaisuja 14, Jyväskylä 1990.
- Holmström, Lars: Maksoimme velkaa, Sotakorvauspäiviä ja vähän öitäkin, s.l. 1986.
- Hoving, Victor: Enso-Gutzeit osakeyhtiö 1872–1958 I–II, Helsingfors 1961.
- Hoving, Victor: Suomen merivakuutusosakeyhtiö 1898–1948, Helsinki 1948.

- Huhtaniemi, Pekka: Ulkomaiset hankinnat. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalat. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.
- Hyvämäki, Lauri: Vaaran vuodet 1944–1947, 3. p., Helsinki 1957.
- Hyvämäki, Lauri: Valtioneuvosto 2. maailmansodan jälkeen vuoteen 1957. Teoksessa Valtioneuvoston historia 1917–1966 II, Helsinki 1977.
- Hämäläinen, Heikki: Taloudellisten vaihteluiden seuranta- ja ennakointijärjestelmien laadinta ja valvonta, Helsinki 1977.
- Hämäläinen, Osmo: Taloushuolto. Teoksessa Puolustusvoimien huolto 1918–1986, Mikkeli 1988.
- Hämäläinen, Vilho: Karjalan kannaksen venäläinen kesäasutus ja sen vaikutus Suomen ja Venäjän suhteiden kehitykseen autonomian ajan lopulla. Acta Universitatis Tamperensis Ser. A vol. 59, Tampere 1974.
- Härkönen, Simo: Pika-asutuslaki. Teoksessa Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla-julkaisu (Toim. Marja Naskila), Rauma 1984.
- Ikonen, Veli: Jääsken kirja, Vanhan karjalaispitäjän viimeisten vuosikymmenien historiaa, Helsinki 1966.
- Ilola, O.: Kuntien kansanhuoltomenot. Maalaiskunta 20/1945.
- Ilvessalo, Mikko: Suomen vuosien 1939–40 ja 1941–44 sotien jälkeinen asutustoiminta metsätalouden kannalta. Metsäntutkimuslaitoksen julkaisuja 56:4, Helsinki 1963.
- Ilvessalo, Yrjö: Metsiemme menetykset syyskuun välirauhassa. Metsätaloudellinen Aikakauslehti 1945:9.
- Iskanius, Markku: Taloudelliset edellytykset puolustusvoimien materiaaliselle kehittämiselle 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa Tiede ja ase, Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu n:o 40 (1982), Joensuu 1982.
- Jakobson, Max: Kuumalla linjalla, Porvoo 1968.
- Jalanti, Heikki: Suomi puristuksessa, Lahti 1966.
- Jensen, Bartell C.: The impact of reparations on the post-war finnish economy: an input-output study, Homewood, Ill. 1966.
- Johansson, Alf: Finlands sak, Svensk politik och opinion under vinterkriget 1939–1940, Uddevalla 1973.
- Jokinen, Jukka: Tykki taipui paperikoneeksi, Jyväskylä 1988.
- Jokinen, Marita: Karjalaisen siirtoväen korvauskysymys. Suomi toisessa maailmansodassa -projektin julkaisuja 6, Helsinki 1982.
- Jokipii, Mauno: Englannin konsulaariedustajien poistaminen Pohjois-Suomesta 1941. Teoksessa Scripta Historica VI, Acta Societas Historicae Ouluensis, Tornio 1980.

- Jokipii, Mauno: Jatkosodan synty, Tutkimuksia Saksan ja Suomen sotilaallisesta yhteistyöstä 1940–41, Keuruu 1987.
- Junnila, Tuure: Inflaatio ja rahaomaisuus. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1948.
- Junnila, Tuure: Inflaation vaikutus tulon jakautumiseen. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1950.
- Junnila, Tuure—Modeen, G[unnar]: Fyysisten henkilöiden verorasitus Suomessa vuosina 1938 ja 1945. Suomen Pankin Taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja B:5, Helsinki 1945.
- Jutikkala, Eino: Talonpojan historia, 2. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 258, Turku 1958.
- Juva, Einar W.: Rudolf Walden 1878–1946, Porvoo 1957.
- Jyränki, Antero: Sotavoiman ylin päällikkyys, Tutkimus tasavallan presidentille HM 30 §:n nojalla kuuluvasta toimivallasta ja sen käyttämisestä. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A:76, Vammala 1976.
- Jämsén, Asko: Halkometsästä sahoille ja soille, Vapo 1940–1990, Jyväskylä 1990.
- Kahma, Jaakko: Tullikysymys kansantaloudessamme, Helsinki 1924.
- Kaila, Toivo T.: Lapin sota, Helsinki 1950.
- Kaira, Kaarlo: Moskovan rauhansopimuksen eduskuntakäsittelyä koskevia huomioita. Lakimies 1941.
- Kananen, Ilkka: MTK ja Suomen maatalouspolitiikka, Elintarvikepulasta omavaraisuuteen 1917–1949, Rauma 1986.
- Karttunen, Eeva: Itsenäisyyden aika Sortavalassa. Teoksessa Kuujo, Erkki—Tiainen, Jorma—Karttunen, Eeva: Sortavalan kaupungin historia, Jyväskylä 1970.
- Kastari, Irma: Sotasiirtolaisten laitoshuolto. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen julkaisuja 12, Porvoo 1965.
- Kaukiainen, Yrjö: Merenkulku. Teoksessa Kaukiainen, Yrjö—Pihkala, Erkki—Hoffman, Kai—Harmo, Maunu: Sotakorvauksista vapaa-kauppaan, Kauppa- ja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja, Helsinki 1988.
- Kaukiainen, Yrjö: Rannikoiden ja saaristojen yhteisöt. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982.
- Kaunistmaa, Seija: Karjalaisen siirtoväen virallinen huolto Vaasan läänissä vuosina 1939–1949. Jyväskylän yliopisto, Historian laitos, Suomen historian julkaisuja 15, Jyväskylä 1990.
- Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta II, 1888–1938–1963, Helsinki 1964.
- Kekkonen, Urho: Siirtoväen huolto I–II, Helsinki 1940, 1941.

- Kerblay, B. H.: The economic relations of the U.S.S.R. with foreign countries during the war and the post-war period. *Bulletins on Soviet Economic Development* [New York] 1951:5.
- Keskinen, Tuomas: *Idänkauppa 1944–1987*, Porvoo 1987.
- Keto, Jaakko: *Elokuvalippujen kysyntä ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa 1915–1974*. *Acta Academiae Oeconomiae Helsingiensis* A:10, Tapiola 1974.
- Killinen, Kullervo: *Sota, Yhteiskuntatieteiden käsikirja II*, Keuruu 1964.
- Kinnunen, Erkki: *Kriisiajan teollisuushallinto Suomessa vuosina 1930–1955*, Helsinki 1967.
- Kirjavainen, Ilmari: *Sotavuodet ja sotien välinen aika*. Teoksessa *Rajavartiolaitos 1919–1969*, Mikkeli 1969.
- Klink, Ernst: *Saksalais-suomalaisen aseveljeyden loppuvaihe Pohjois-Suomessa 1944*. *Historiallinen Aikakauskirja* 2/1979.
- Knorr, Klaus: *The war potential of nations*, Princenton 1956.
- Kohi, Pertti: *Maa- ja vesirakennustoiminta Suomessa 1900–1960*. Suomen Pankin julkaisuja, *Kasvututkimuksia VIII*, Helsinki 1977.
- Korpela, E. J.: *Maatalous 1919–1939*. Teoksessa *Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950*, Porvoo 1967.
- Korpelainen, Lauri: *Tutkimus kestokulutushyödykkeiden kysynnästä Suomessa vuosina 1948–1964*. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, *Sarja B:26*, Helsinki 1967.
- Koukkunen, Heikki: *Ortodoksinen Karjala*. Teoksessa *Karjala 1, Portti itään ja länteen*, 2. painos, Hämeenlinna 1982.
- Koukkunen, Heikki: *Uudenkaupungin rauhasta nykypäiviin*. Teoksessa *Ortodoksinen kirkko Suomessa*, Lieto 1979.
- Koukkunen, Heikki–Kasanko, Mikael: *Helsingin ortodoksinen seurakunta 1827–1977*, Pieksämäki 1977.
- Kronlund, Jarl: *Suomen puolustuslaitos 1918–1939*, *Puolustusvoimien rauhan ajan historia*. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XXIV, *Sotahistorian toimisto*, Porvoo 1988.
- Krosby, Hans Peter: *Nikkelidiplomatiaa Petsamossa 1940–1941*, Helsinki 1966.
- Kuisma, Markku: *Kuparikaivoksesta suuryhtiöksi*, *Outokumpu 1910–1985*, Forssa 1985.
- Kuisma, Markku: *'Nikkelidiplomatiaa' jatkosodan vuosina - Outokummun ja I.G. Farbenindustrien kamppailu Petsamon nikkelistä*. *Historiallinen Aikakauskirja* 1986.
- Kulha, Keijo K.: *Aseveljien aika, Suomalaisen asevelihengen ja aseveliliikkeen historiaa 1940–1945*, Porvoo 1980.

- Kulha, Keijo K.: Inkeriläisten siirtäminen Suomeen II maailmansodan aikana. Teoksessa *Historica II. Studia Historica Jyväskyläänsia* 5, Pieksämäki 1967.
- Kulha, Keijo, K.: Karjalaisen siirtoväen asuttamisesta käyty julkinen keskustelu vuosina 1944–1948. *Studia Historica Jyväskyläänsia* 7, Jyväskylä 1969.
- Kulha, Keijo K.: Tarkoituksellista tiedostustoimintaa, Sodanaikaisen propagandan kuva todellisuudesta vuosina 1943–44. Henkisen maanpuolustuksen suunnittelukunnan tutkimussarja n:o 12, Helsinki 1972.
- Kullberg, Henrik: Ekonomiska synpunkter på jordanskaffningslagen. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 68 (1946).
- Kulomaa, Jukka: Äänislinna, Petroskoin suomalaismiehityksen vuodet 1941–1944. *Historiallisia tutkimuksia* 148, Jyväskylä 1989.
- Kunnas, Heikki J.: Metsätaloustuotanto Suomessa 1860–1965. Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia IV, Helsinki 1973.
- Kuusinen, Risto: Metsäteollisuus. Teoksessa *Karjala* 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982.
- Kuujo, Erkki: Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia IV. Käkisalmen historia, Lahti 1958.
- Kuznets, Simon: *National product at wartime*, New York 1945.
- Kähönen, Usko: Suomessa ennen toista maailmansotaa harjoitetusta asutuspolitiikasta. Teoksessa *Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla* julkaisu (Toim. Marja Naskila), Rauma 1984.
- Laasonen, Pentti: *Luterilaisuus Suomen Karjalassa*. Teoksessa *Karjala* 1, Portti itään ja länteen, 2. painos, Hämeenlinna 1982.
- Laine, Antti: Suur-Suomen kahdet kasvot, Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944, Keuruu 1982.
- Laine, Leo: *Taisteluvälinehuolto*. Teoksessa *Puolustusvoimien huolto 1918–1986*, Mikkeli 1988.
- Laisaari, Mauno: *Siirtoväen korvauslait*. Teoksessa *Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla* julkaisu (Toim. Marja Naskila), Rauma 1984.
- Laisaari, Mauno: *Toinen korvauslaki selitettynä*, Jyväskylä 1945.
- Lanter, Max: *Die Finanzierung des Krieges*, Luzern 1950.
- Lappalainen, Evert (toim.): *Heinjoki*, Helsinki 1957.
- Lappalainen, Jussi T.: *Aseet ja taistelut, Sotataidon kolme vuosituhatta*, Keuruu 1989.
- Lappalainen, Niilo: *Hankoniemi toisessa maailmansodassa*, Juva 1987.
- Lappalainen, Niilo: *Viipuri toisessa maailmansodassa*, Juva 1991.

- Lappalainen, Niilo: Äänisen rannoilla, Juva 1989.
- Laurila, Eino H.: Finlands national income after the war. Bank of Finland Monthly Bulletin 7–8/1949.
- Laurila, Eino H.: Kulutus Suomen kansantaloudessa vuosina 1900–1975. Elinkeinoelämän tutkimuslaitoksen julkaisuja B 42, Espoo 1985.
- Laurila, Eino H.: Suomen kansantulo 1926–1949, Ennakoarvioinnin tuloksia. Tilastokatsauksia 11–12/1950.
- Lehtinen, Artturi: Nykyinen kansanhuoltohallintomme ja sen kehitys. Sosiaalinen Aikakauskirja 1940:8.
- Lehtinen, Artturi: Sotatalous 1939–1945. Teoksessa Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950, Porvoo 1967.
- Lehtinen, Artturi: Valmistavat toimenpiteet kansanhuollon toteuttamiseksi ja kansanhuollon valmistamiseksi. Teoksessa Viisi vuotta kansanhuoltoa, Helsinki 1945.
- Leppo, Matti: Finanssipolitiikka ja sotavahinkojen korvausmenetelmät. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1944.
- Leppänen, Seppo: Liikenne Suomessa 1900–1965. Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia V, Helsinki 1973.
- Lindahl, Tom: Suomalaiset huiputtivat venäläisiä sotakorvauksissa. Seura 1993:6.
- Lindberg, Valter: Suomen kansantulo vuosina 1926–1938. Suomen pankin suhdannetutkimusosaston julkaisuja B:1, Helsinki 1943. (Lindberg 1943a)
- Lindberg, Valter: Svårigheterna vid beräkningen av partiprisindex under krigs- och avspärringstid. Ekonomiska Samfundets Tidskrift 60 (1943). (Lindberg 1943b)
- Lindgren, Göran: Armaments and economic performance in industrialized market economies. Journal of Peace Research 1984:4.
- Lindgrén, Verner: Några data om Finlands importhandel efter krigsutbrottet. Teoksessa Vårt näringsliv och kriget, Helsingfors 1944.
- Lindgrén, Verner: Suomen ulkomaankaupan säännöstely. Teoksessa Kauppa- ja teollisuusministeriö 75 vuotta 1888–1938–1963, Helsinki 1964.
- Lindståhl, Sigvard: Porkalaområdet före 1944 och dess framtida ekonomiska möjligheter. Meddelande från Ekonomisk-geografiska institutionen vid Svenska Handelshögskolan i Helsingfors Nr 6, Helsingfors 1956.
- Linkomies, Edwin: Vaikea aika, Helsinki 1970.
- Littonen, Greta (toim.): Keskitetty vapaa huoltotyö 1939–1949. Vapaan huollon julkaisuja n:o 30, Helsinki 1949.
- Loppi, Veikko: Suomen aseveljien liiton huoltotyössä v. 1943–1945 huollettaville annetusta rahallisesta tuesta. Teoksessa Kulha,

- Keijo K.: Aseveljien aika, Suomalaisen asevelihengen ja aseveli-
liikkeen historiaa 1940–1945, Porvoo 1980.
- Louhivaara, Mikko: Sodanjälkeisiä näkemyksiä, Lahti 1955.
- Louhivuori, O. W.: Sosialisoinen ja liikepankit. Kansantaloudellinen
Aikakauskirja 1946.
- General Ludendorff, [Erich]: Der totale Krieg, München 1935.
- Lumiala, Edward: Havaintoja kansanhuollon paikallishallinnosta maa-
laiskunnissa. Maalaiskunta 16/1943.
- Luotola, Hannu: Huollon yleisjohdon toimiala. Teoksessa Puolustusvoi-
mien huolto 1918–1986, Mikkeli 1988.
- Luther, Georg: Suomen ensimmäiset kansantulolaskelmat. Teoksessa
Suomen kansantalouden tilinpitoa sata vuotta, Tilastokeskus,
Tutkimuksia 83, Helsinki 1982.
- Luukka, Antti: Korvausosakkeiden hallintoyhteisö 1945–1958, Helsinki
1958.
- Maddison, Angus: Dynamic Forces in Capitalist Development, A Long-
Run Comparative View, Oxford 1991.
- Magill, J. H.: Tasavalta tulikokeessa, Muistelmia Suomesta kuumen ja
kylmän sodan vuosilta, Mikkeli 1981.
- Mannerheim, G.: Muistelmat, Toinen osa, Helsinki 1952.
- Manninen, Ohto: Toteutumaton vaaliliitto, Rauma 1977.
- Mannio, Niilo A.: Sosiaalimenojen kehitys Suomessa ja muissa Pohjois-
maissa. Sosiaalinen Aikakauskirja 1951.
- Mannio, Niilo A.: Sosiaalipoliitikon kokemuksia, Porvoo 1967.
- Markkanen, Erkki: Harvojen harrastuksesta kansan huviksi. Teoksessa
Hirn, Sven–Markkanen, Erkki: Tuhansien järvien maa, Suomen
matkailun historia, Jyväskylä 1987.
- Martikainen, Tuomo: Julkisen sektorin kasvu Suomessa. Helsingin yli-
opiston valtio-opin laitoksen tutkimuksia, sarja C, Helsinki 1975.
- Matala, T.: Sota-ajan talouselämän johtaminen toisen maailmaissodan
kokemusten valossa. Teoksessa Tiede ja ase, Suomen sotatieteel-
lisen seuran vuosijulkaisu n:o 40 (1982), Joensuu 1982.
- Matilainen, Jouko: Puolustusmenot ja kansantalous. Rauhantutkimus
1989:2.
- Maunula, A.–Niitemaa, Vilho: Venäläisten hyökkäyksen pysäyttäminen
Pitkänrannan–Loimolan–Tolvajärven–Ilomantsin linjalla. Teok-
sessa Suomen sota 1941–1945, 8. osa. Sotahistoriallisen tutki-
muslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX,8, Kuopio
1958.
- Medlicott, W. N. The Economic Blocade I–II, London 1952 & 1959.

- Meinander, Nils: Förmögenhetsbeskattningen och dess lämlighet som krigsfinansiell metod. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 60 (1943).
- Meinander, Nils: *Tungt skadestånd*, Tammerfors 1946.
- Menger, Manfred: Suomen merkityksestä fasistiselle sotataloudelle. Teoksessa *Suomalaisten ja DDR:läisten historian tutkijoiden Espossa 23.-28.5.1974 pitämän toisen seminaarin esitelmät*. Helsingin yliopiston poliittisen historian laitoksen julkaisuja 3/1974, Helsinki 1975.
- Merikoski, Veli: *Itä-Karjalan sotilashallinto*. Teoksessa *Suomen sota 1941–1945*, 6. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:6, Helsinki 1956.
- Merikoski, V[eli]: *Suomalainen sotilashallinto Itä-Karjalassa 1941–1944*, Helsinki 1944.
- Merl, Stephan: *Rußland und Sowjetunion 1914–1980*. Teoksessa Fischer, Wolfram—van Houte, Jan—Kellenbenz, Hermann—Mieck, Ilja—Vittinghoff, Friedrich (Hg.): *Handbuch der europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Band 6, *Europäische Wirtschafts- und Sozialgeschichte vom ersten Weltkrieg bis zur Gegenwart*, Heilbronn 1987.
- Mikola, K. J.: *Reservin upseeristomme viime sodissa*. Teoksessa *Ympyröiltä kansalaisvastuuseen*, RUK:n 50-vuotisjuhlakirja, Tapiola 1970.
- Mikola, K. J.: *Sotatoimet Petsamossa*. Teoksessa *Eilispäivän Petsamo* (Toim. Jorma Pohjanpalo), Porvoo 1970. (Mikola 1970b)
- Mikkola, Alpo: *Teollisuuspiirien toiminta välirauhansopimuksen teon 19.9.1944 jälkeen ja sotilasläänien esikuntien teollisuusinsinöörit vuodesta 1953 nykypäivään asti*. Teoksessa *Sotataloustietoa II*, Pieksämäki 1988.
- Milward, Alan S.: *The economic effects of the world wars on Britain*, Glasgow 1970.
- Milward, Alan S.: *War, economy and society 1939–1945*, s.l. 1977.
- Mitä-Missä-Milloin 1972*, Keuruu 1972.
- Modeen, Gunnar: *Byggnadsversamheten i bosättningscentra under kriget*. Teoksessa *Vårt näringsliv och kriget*, Helsingfors 1944.
- Modeen, G.: *Elinkustannusindeksi*, Helsinki 1952.
- Modeen, G.: *Elinkustannusindeksi sota-aikana*. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 1943:2.
- Modeen, G.: *Fastighetskostander och hyresnivå*. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 1949:1.

- Montgomery, Arthur: Utlåtande i skadestandsfrågan våren 1944. Teoksessa *Ekonomi och kultur, Festskrift tillägnad Hugo E. Pipping 12.6.1955*, Helsingfors 1955.
- Mustala, Paavo: Huolto- ja väestöosasto ja sen alainen hallinto. Teoksessa *Sosiaaliministeriö 1917–1967*, Helsinki 1967.
- Mustonen, Tapio: Ortodoksisen kirkkokunnan jälleenrakentaminen, Joensuu 1980.
- Myllyniemi, Pekka: Väestönsuojelun yleiset perusteet ja kehityslinjat. Teoksessa *Tietoja maanpuolustuksesta, Maanpuolustus turvallisuuspolitiikan osana 1984*. Pääesikunnan koulutusosaston julkaisu, 2. p., Jyväskylä 1986.
- Månsson, Olle: Industriell beredskap, Om ekonomisk försvarsplanering inför andra världskriget, Uddevalla 1976.
- Mäki, Antti: Maanhankintalain toimeenpanon kansantaloudelliset vaikutukset. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 1946.
- Mäntylä, J. E.; Vakuutustoiminta sodan aikana. Teoksessa *Vakuutustoinnin vuosikirja 1947*, Helsinki 1948.
- Nars, Kari: Suomen sodanaikainen talous ja talouspolitiikka. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:29, Taloudellisia selvityksiä 1966, Helsinki 1966.
- Naskila, Marja: Porkkalan palautus. Teoksessa *Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla-julkaisu (Toim. Marja Naskila)*, Rauma 1984.
- Nevakivi, Jukka: Apu jota ei pyydetty, Helsinki 1972.
- Nevakivi, Jukka: Suomen kysymys kansainliitossa joulukuussa 1939. *Historiallinen Aikakauskirja* 1971.
- Nevakivi, Jukka: Tulevaisuuden kynnyksellä. Teoksessa *Suomi 1944, Sodasta rauhaan*, Helsinki 1984,
- Nevakivi, Jukka: *Ulkoasiainhallinnon historia 1, 1918–1956*, Helsinki 1988.
- Nevakivi, Jukka: *Ystävistä vihollisiksi*, Helsinki 1976.
- Nevalainen, Pekka: *Inkeriläinen siirtoväki Suomessa 1940-luvulla*, Keuruu 1990.
- Nevanlinna, O. G.: Sodan aiheuttamat rakennemuutokset yksityispankki-liikkeessämme. *Kansantaloudellinen Aikakauskirja* 1945.
- Nickul, Karl: *Saamelaiset kansana ja kansalaisina*. Helsinki 1970.
- Nickul, Karl: *Vähän Petsamolaisista*. Teoksessa *Eilispäivän Petsamo (Toim. Jorma Pohjanpalo)*, Porvoo 1970. (Nickul 1970b)
- Niukkanen, Juho: *Talvisodan puolustusministeri kertoo*, Porvoo 1951.
- Nummela, Ilkka: *Kansanhuoltoa koskeneet ennakkosuunnitelmat*. Teoksessa *Suomen sisä- ja ulkopoliittisia ongelmia itsenäisyyden alun ja toisen maailmansodan aikana (toim. Toivo Nygård)*.

- Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja 8/1981, Jyväskylä 1981.
- Nummela, Ilkka: Lapin sodan hävitysten arvo. Teoksessa *Scripta Historica VIII, Acta Societas Historicae Ouluensis*, Oulu 1983.
- Nummela, Ilkka: Sotainen Suomi - sosiaalivaltion ytimiä. *Sosiaaliviesti* 1986:4. (Nummela 1986b)
- Nummela, Ilkka: Sota ja talous. *Sosiologia* 1986:3. (Nummela 1986a)
- Nummela, Ilkka: Taloudellisen puolustusvalmiuden suunnittelu Suomessa 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Historioitsija - taaksepäin katsova profeetta*, Mauno Jokipiille omistettu juhlakirja. *Studia Historica Jyväskyläänsiä* 30, Saarijärvi 1984. (Nummela 1984a)
- Nummela, Ilkka: Talvisodan sotakorvaukset. Teoksessa *Opuscula historica I* (toim. Ilkka Nummela). Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja n:o 10/1984. Jyväskylä 1984. (Nummela 1984b)
- Numminen, Antti: Suomen reserviupseeriliiton historia 1931–1981, Hämeenlinna 1981.
- Nuorteva, Jussi: Vangit–vankilat–sota, Suomen vankeinhoitolaitos toisen maailmansodan aikana. Suomen vankeinhoidon historiaa 4, Helsinki 1987.
- Nygård, Toivo: Itä-Karjalan pakolaiset. *Studia Historica Jyväskyläänsiä* 19, Tampere 1980.
- Nygård, Toivo: Suur-Suomi vai lähiheimolaisten auttaminen, Aatteellinen heimotyö itsenäisessä Suomessa, Keuruu 1978.
- Nykopp, Johan: Kauppaa ja diplomatiata, Hämeenlinna 1985.
- Nykopp, Johan: Jälleenrakennusvuosien kauppapolitiikka. Teoksessa Haataja, Lauri (toim.): Suomen ulkomaankauppapolitiikka, Keuruu 1978.
- Nykopp, Johan: Paasikiven mukana Moskovassa, 2. p. Helsinki 1975.
- Nykysuomen sanakirja V, Porvoo 1967.
- Oksanen, Heikki–Pihkala, Erkki: Suomen ulkomaankauppa 1919–1949. Suomen Pankin julkaisuja, Kasvututkimuksia VI, Helsinki 1975.
- Ollila, A. J.: Valtion viljavarasto 1928–1953, Forssa 1955.
- Outokumpu sotavuosina. Kemian keskusliiton julkaisuja n:o 11, Helsinki 1945.
- Paasikivi, J. K.: Toimintani Moskovassa ja Suomessa I–II, 4.p., Juva 1979.
- Paasilinna, Arto: Lasku Lapin sodasta. Suomen Kuvalehti 39/1971.
- Paavolainen, Erkki: Sellainen oli Karjala, Luovutetun alueen vaihteita, Keuruu 1958.

- Pajari, Risto: Ilmavoimat. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalat. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.
- Pajari, Risto: Talvisota ilmassa, Porvoo 1974.
- Palautetun Karjalan jälleenrakennusvaihe vv. 1941–1944. Vapaan huollon julkaisuja n:o 18, Helsinki 1944.
- Palm, Thede: Moskova 1944, Jyväskylä 1973.
- Paukkunen, Leo: Karjalainen väestö Nyky-Suomessa. Teoksessa Karjala 1, Portti itään ja länteen, 2. painos, Hämeenlinna 1982.
- Peltonen, Martti: Lappi toisessa maailmansodassa. Teoksessa Lappi 2, Elävä, toimiva maakunta, Hämeenlinna 1984.
- Peltoniemi, Uuno: Suomen maarajojen vartiointi vuosina 1919–1939. Teoksessa Rajavartiolaitos 1919–1969, Mikkeli 1969.
- Peltovuori, Risto O.: Saksa ja Suomen talvisota, Keuruu 1975.
- Pennanen, K: Rautateittemme korjaustoiminnasta sotiemme 1939–1945 aikana. Teoksessa Tiede ja ase, Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu n:o 39, Joensuu 1981.
- Perko, Touko: Sanomalehdistö sodan ja säännöstelyn puristuksessa 1939–1949. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle. Suomen sanomalehdistön historia 3 (Päätoimittaja Päiviö Tommila), Jyväskylä 1988.
- Perko, Touko: Sota-ajan paha taantuma ja tieliikenteen uusi tuleminen. Teoksessa Suomen teiden historia II, Lahti 1977.
- Perko, Touko: Yhdessä enemmän, SOK 1904–1979, Helsinki 1979.
- Petramaa, A.: Järjestelytoimenpiteet kenttäarmeijassa asemasodan aikana. Teoksessa Suomen sota 1941–1945, 6. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:6, Helsinki 1956.
- Peura, Tapio: Ulkomaankaupan hinnat vuosina 1950–1974, Suomen Pankin julkaisuja A:43, Helsinki 1977.
- Pietiäinen, Jukka-Pekka: Suomen postin historia 2, Helsinki 1988.
- Pihkala, Erkki: Kuinka jatkosota kesti taloudellisesti. Teoksessa Jatkosodan kujanjuoksu (toim. Olli Vehviläinen), Juva 1982. (Pihkala E. 1982c)
- Pihkala, Erkki: Sopeutuminen rauhaan. Teoksessa Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila, Helsinki 1982. (Pihkala E. 1982a)
- Pihkala, Erkki: Sotatalous 1939–1944. Teoksessa Suomen taloushistoria 2, Teollistuva Suomi (toim. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala ja Viljo Rasila, Helsinki 1982. (Pihkala E. 1982b)

- Pihkala, Erkki: Suomen kauppapolitiikka vuosina 1918–1944. Teoksessa Suomen ulkomaankauppapolitiikka (toim. Lauri Haataja), Keuruu 1978.
- Pihkala, Erkki: Taloudellinen kasvu ja yhteiskuntamurros. Teoksessa Suomen historia 8, Espoo 1988.
- Pihkala, Erkki: Toisen maailmansodan aikaisesta huoltotasosta Suomessa ja analogioista 1980-luvun alun tilanteeseen. Puolustustalouden suunnittelukeskus, Selvityksiä ja raportteja n:o 5. s.l. 1986. (Pihkala E. 1986a)
- Pihkala, K. U.: Arviointia asutusohjelmamme taloudellisista vaikutuksista. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1954.
- Pihkala, K. U.: Det finska kolonisationsprogrammets kostnader och finansiering. Nordisk Landbruksekonomisk Tidskrift 1952.
- Pihkala, K. U.: Siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Teoksessa Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–1950, Porvoo 1967.
- Piirainen, Veikko: Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan, Hämeenlinna 1974.
- Pipping, Hugo E: Konjunkturskattens reformering, Ekonomiska Samfundets Tidskrift 54 (1941).
- Pipping, Hugo E.: Sota ja taloudellisuus. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1942.
- Pipping, Hugo E.: Suomen talouselämä, 2.p., Tampere 1947.
- Pipping, Hugo E.: Toisen maailmansodan aiheuttamat rakennemuutokset Suomen talouselämässä. Kansamme Talous 1951.
- Pitkänen, Pauli: Kuljetusala. Teoksessa Puolustusvoimien huolto 1918–1986, Mikkeli 1988.
- Plumpe, Gottfried; Die I. G. Farbenindustrie AG, Wirtschaft, Technik und Politik 1904–1945. Schriften zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte, Band 37, Berlin 1990.
- Pohjanvirta, Y. E.: Sotatoimet rannikolla ja merialueilla. Teoksessa Suomen sota 1941–1945, 9. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:9, Kuopio 1960.
- Pohlebkin, V. V.: Suomi vihollisena ja ystävänä, Porvoo 1969.
- Polvinen, Tuomo: Barbarossasta Teheraniin, Suomi kansainvälisessä politiikassa I:1941–1943, Juva 1979.
- Polvinen, Tuomo: Jaltasta Pariisiin rauhaan, Suomi kansainvälisessä politiikassa III:1945–1947, Juva 1981.
- Polvinen, Tuomo: Teheranista Jaltaan, Suomi kansainvälisessä politiikassa II:1944, Juva 1980.
- Porkkalaliitto: Porkkala, Katsaus seutuun ja sen ongelmiin, Helsinki 1956.
- Ponteva, Matti–Poikolainen, Ahti–Niitynperä, Tapani: Lääkintähuolto. Teoksessa Puolustusvoimien huolto 1918–1986, Mikkeli 1988.

- Procopé, Victor: Gottgörelsen av förluster på Porkalaområdet. *Finsk Tidskrift* 8–9/1955.
- Procopé, Victor: Nationalekonomiska och finanspolitiska synpunkter på den förflyttande befolkningens ersättningsproblem. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 3/1949.
- Procopé, Victor: Om ojämnheter mellan det s.k. första ersättnings-systemet och ersättningslagstiftning av år 1945. *Ekonomiska Samfundets Tidskrift* 3/1950.
- Puroma, A.—Sonck, L. Hj.: Sotatoimet saksalaisia vastaan Pohjois-Suomessa 1944–1945. Teoksessa *Suomen sota 1941–1945*, 8. osa. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:8, Kuopio 1958.
- Raikkala, Hannes: Suojeluskuntain historia III, Kamppaileva kansa, Määrätietoista rakennustyötä rauhan vuosina 1930–1939 sekä sotavuodet 1939–1944, 2. painos, Vaasa 1966.
- Ranta-Knuutila, Jaakko J.: Sotavammaisten huolto Suomessa, Porvoo 1967.
- Rantalainen, V.: Ilmatorjuntajoukot sodassa. Teoksessa *Ilmatorjuntajoukot 1925–1960*, s.l. s.a. (Rantalainen 1964)
- Rantatupa, Heikki: Elintarvikehuolto ja -säännöstely Suomessa vuosina 1914–1921. *Studia Historica Jyväskyläänsia* 17, Tampere 1979.
- Rauanheimo, U. V.: Ilmasuojelu. Teoksessa *Suomen sota 1941–1945*, 9. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:9, Kuopio 1960.
- Rautkallio, Hannu: Sotasyllisyysnäytelmä, Valvontakomission salaiset asiakirjat puhuvat, Savonlinna 1981.
- Rautkallio, Hannu: Suomen suunta 1945–1948, Savonlinna 1979.
- Reimaa, Markku: Puun ja kuoren välissä, Rytin toinen hallitus (27.3–20.12.1940) ulkopoliittisten vaihtoehtojen edessä, Keuruu 1979.
- Reini, K. O.: Kesän 1940 sotilaallinen tilanne ja siitä johtuneet järjestelyt. Teoksessa *Suomen sota 1941 - 1945*, 1. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:1, Kuopio 1965.
- Reponen, Erkki: Pello. Teoksessa *Suomenmaa VI*, Porvoo 1976.
- Risberg, Einar: Suomen lennätinlaitoksen historia 1855–1955, Helsinki 1959.
- Rockberger, Nicolaus: Göteborgstrafiken, Svensk lejdtrafik under andra världskriget, Uddevalla 1973.
- Rosén, Ragnar: Sata sodan ja rauhan vuotta, Suomen Punainen Risti 1877–1977, Espoo 1977.

- Roudasmaa, Stig: Linnoittamistoiminta. Teoksessa Talvisodan historia 1, Suomi joutuu talvisotaan, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:1, Porvoo 1977.
- Rusi, Alpo: Lehdistöensuuri jatkosodassa, Sanan valvonta sodankäynnin välineenä 1941–1944. Historiallisia tutkimuksia 118, Kokemäki 1982.
- Räsänen, Yrjö A.: Pohjois-Suomen jälleenrakentaminen. Teoksessa Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla-julkaisu (Toim. Marja Naskila), Rauma 1984.
- Röper, Burkhardt: Reparationen. Teoksessa Handwörterbuch für Sozialwissenschaften, Göttingen 1964.
- Saarinen, Eero-Eetu: Pioneeriaselajin historia 1918–1968, Keuruu 1975.
- Saarto, Vesa: Huhtamäki-yhtymän historia, Hämeenlinna 1980.
- Saarto, Vesa: Valtiovarainministeriön tulo- ja menoarvio-osasto 50, 1931–1981, Helsinki 1981.
- Salas, Olavi: Säännöstelyn kustannukset. Talouselämä 37/1947.
- Saraste, Erja: Työvoimapolitiikka sodan ja rauhan kriisissä. Teoksessa Suomi 1944, Sodasta rauhaan, Helsinki 1984.
- Saraste, Erja: Valtakunnallinen työvoimapolitiikka Suomessa II maailmansodan aikana. Teoksessa Suomen sisä- ja ulkopoliittisia ongelmia itsenäisyyden alun ja toisen maailmansodan aikana (toim. Toivo Nygård). Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja 8/1981, Jyväskylä 1981.
- Sauli, Liisa: Viljelijäperheiden elintaso maataloushallituksen kirjanpitoiltoilla tilivuosina 1935/36–1948/49. Acta Agralia Fennica 75, Hämeenlinna 1951.
- Schybergson, Henrik: Beskattning, bokslut och inflationen. Teoksessa Vårt näringsliv och kriget, Helsingfors 1944.
- Selén, Kari: Tasavalta hakee suuntaa. Teoksessa Suomen historia 7, Espoo 1987.
- Selén, Kari: C. G. E. Mannerheim ja hänen puolustusneuvostonsa, Keuruu 1980.
- Seppinen, Ilkka: Suomen ulkomaankaupan ehdot 1939–1944. Historiallisia tutkimuksia 124, Tammisaari 1983.
- Seppälä, Helge: Itsenäisen Suomen puolustuspolitiikka ja strategia, Porvoo 1974.
- Seppälä, Raimo: Veljeä ei jätetä, Työn ja rakentamisen vuosikymmenet, Sotainvalidien Veljesliitto 1940–1990, Keuruu 1990.
- Siipi, Jouko: Ryysyrannasta hyvinvointivaltioon, Helsinki 1967.
- Sillanpää, L. A.: Tiedotus-, valistus- ja viihdytystoiminta. Teoksessa Suomen sota 10. osa. Sotatieteellisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IV:10, Kuopio 1961.

- Siltari, Kaarlo: Suomen metalliteollisuuden kehitys toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa Metalliteollisuus Suomen kansantaloudessa. Taloudellisen tutkimuskeskuksen julkaisuja A:5, Helsinki 1963.
- Silvast, Pekka: Hankoniemi 22.3.1940–2.12.1941 - Neuvostoliiton merisotilaallinen tukikohta. Hangon museon julkaisuja 1, Tammissaari 1985.
- Silvennoinen, Kari: ARE yhtymä 1924–1984, Jyväskylä 1987.
- Simonen, Airi: Vakuutusosasto ja sen alainen hallinto. Teoksessa Sosiaaliministeriö 1917–1967, Helsinki 1967.
- Simonen, Seppo: Paluu Karjalaan palautetun alueen historiaa 1941–1944, Helsinki 1965.
- Sodan aika kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet rakennukset ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja 1940.
- Soikkanen, Hannu: Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta, Maalaiskuntien itsehallinnon historia, Helsinki 1966.
- Soikkanen, Hannu: Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia, Helsinki 1978.
- Soikkanen, Hannu: Sota-ajan valtioneuvosto. Teoksessa Valtioneuvoston historia II, Helsinki 1977.
- Sourama, Heikki–Saariaho, Olli: Kansantalouden tilinpito, Rakenne, määritelmät ja luokitukset. Tilastokeskus, tutkimuksia n:o 63, Helsinki 1980.
- Suistola, Jouni: Ryysyrannan raunioilta hyvinvointivaltion osaksi - Pohjois-Suomi 1939–1985. Teoksessa Faravidin maa, Pohjois-Suomen historia (Toimittanut Kyösti Julku). Studia Historica Septentrionalia 9, Jyväskylä 1985.
- Suomi, Juhani: Talvisodan tausta, Neuvostoliitto Suomen ulkopoliitikassa 1937–1939 I, Holstista Erkkoon, Helsinki 1973.
- Suontausta, Tauno: Piirteitä Suomen oikeusasemasta sodan jälkeen. Lakimies 1953.
- Suontausta, Tauno: Suomen ja Saksan oikeudellisten suhteiden taustaa. Lakimies 1954.
- Susi, Sulo V.: Taistelut Rukajärven suunnalla. Teoksessa Suomen sota 1941–1945, 8. osa. Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:8, Kuopio 1958.
- Suviranta, Br.: Rahapääoma ja inflaatio. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1947.
- Suviranta, Br.: Sotakorvaus 1944–1952 ja sen vaikutukset. Teoksessa Itsenäisen Suomen taloushistoriaa 1919–50, Porvoo 1967.
- Suviranta, Br.: Suomen sotakorvaukset ja maksukyky, Helsinki 1948.

- Suviranta, Br.: Suomen sotakorvaukset ja sen taloudelliset seuraukset. Teoksessa Taloudellisia selvityksiä 1945:II, Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja, Sarja A:5, Helsinki 1945.
- Suviranta, Br.: Suunnitelmallinen finanssitalous. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1943.
- Suviranta, Br.: Taistelu markasta. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1944.
- Suviranta, Br.: Ulkomaankaupan vaihtosuhteet. Kansallis-Osake-Pankin taloudellinen katsaus 1/1949.
- Suviranta, Br.: The Way to war indemnities in kind. Teoksessa Acta Forestalia Fennica 61, Helsinki 1954.
- Säteri, Kai: Merivartiolaivos. Teoksessa Rajavartiolaivos 1919–1969, Mikeli 1969.
- Söderquist, E.: Tilapäinen kalusto. Teoksessa Valtionrautatiet 1937 - 1962, Helsinki 1962.
- Taimio, Hilka: Valtion menojen ja valtion julkisten palvelujen kasvu Suomessa 1900-luvun alkupuoliskolla. Suomen pankki, Tutkimusosasto, Monistettuja tutkimuksia 17/86. [Helsinki 1986].
- Takolander, Gunnar: Porkalaförbundet 1944–1954, Lovisa 1955.
- Tanner, Väinö: Olin ulkoministerinä talvisodan aikana, 7. p., Helsinki 1951.
- Tanner, Väinö: Suomen tie rauhaan 1943 - 1944, Helsinki 1952.
- Tarkka, Jukka: Ei Stalin eikä Hitler, Suomen turvallisuuspolitiikka toisen maailmansodan aikana, Keuruu 1987.
- Tarkka, Jukka: Paasikiven aika. Teoksessa Suomen historia 8, Espoo 1988.
- Tarkka, Jukka: 13. artikla, Liittoutuneiden sotarikospolitiikka ja Suomen sotasyllisyyskysymys vuosina 1944–1946, Porvoo 1977.
- Terijoki, Lahti 1951.
- Tervasmäki, Vilho: Eduskuntaryhmät ja maanpuolustus valtiopäivillä 1917–1939. Valtiotieteellisen yhdistyksen julkaisusarja, Poliitiikan tutkimuksia 4, Mikkeli 1964.
- Tervasmäki, Vilho: Maanpuolustussuunnitelmat. Teoksessa Talvisodan historia 1, Suomi joutuu talvisotaan, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:1, Porvoo 1977. (Tervasmäki 1977b)
- Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinto sodan ja rauhan aikana 1938–1978, Puolustusministeriön historia II. Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVII, Hämeenlinna 1978.
- Tervasmäki, Vilho: Suomen tie rauhaan. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.

- Tervasmäki, Vilho: Tarton rauhasta talvisotaan. Teoksessa Talvisodan historia 1, Suomi joutuu talvisotaan, Sotatieteen laitoksen julkaisu XVI:1, Porvoo 1977. (Tervasmäki 1977a)
- Tervasmäki, Vilho—Vuorenmaa, Anssi—Juutilainen, Antti: Ylimääräiset kertausharjoitukset - liikekannallepano, joukkojen keskittäminen ja sotavalmius. Teoksessa Talvisodan historia 1, Suomi joutuu talvisotaan, Sotatieteen laitoksen julkaisu XVI:1, Porvoo 1977.
- Terä, Martti V.: Tienhaarassa, Syksyn 1940 tapahtumat Barbarossa-suunnitelman taustaa vasten, Keuruu 1962.
- Terä, Martti V.—Tervasmäki, Vilho: Puolustushallinnon perustamis- ja rakentamisvuodet 1918—1939. Puolustusministeriön historia I. Sotatieteen laitoksen julkaisu XIII, Helsinki 1973.
- Tiainen, L.: Kotijoukkojen ja suojeluskuntajärjestön toiminta. Teoksessa Suomen sota 9. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisu IX:9, Kuopio 1960.
- Tietoja maanpuolustuksesta, Maanpuolustus turvallisuuspolitiikan osana. Pääesikunnan koulutusosaston julkaisu, 2. painos, Jyväskylä 1986.
- Tiihonen, Seppo: Julkisen sektorin käsitteestä, Tutkimus keskeisistä julkisen sektorin rakenteellisista ja toiminnallisista määrittelyistä, Helsinki 1981.
- Tiihonen, Seppo: Sotatalouden suunnittelu. Helsingin yliopiston julkisoi-
keuden laitoksen julkaisu D:5, Helsinki 1989
- Tiihonen, Seppo: Sotatilalainsäädäntö ja hätäoikeus autonomian lopulta toiseen maailmansotaan. Teoksessa Lukeeko hätä lakia? (Toim. Kaarlo Tuori & Martin Scheinin. Helsingin yliopiston julkisoi-
keuden laitoksen julkaisu D:5, Helsinki 1988.
- Tiihonen, Seppo: Valtioneuvosto koordinoijana, Teoria ja käytäntö vuosina 1939—56, Helsinki 1985.
- Tiihonen, Seppo: Välillinen julkinen hallinto sota-aikana, Erityisesti kriisihallintoon liittyvät järjestelyt. Meddelanden från ekonomisk-statsvetenskapliga fakulteten vid Åbo Akademi, Rättsvetenskapliga institutionen, Ser A:203, Åbo 1984.
- Tirronen, Eino: Puolustuslaitos taloudellisena tekijänä. Sotilasaikakauslehti 1966.
- Tirronen, Eino: Sotatalous. Teoksessa Suomen sota 1941—1945, XI. Sotatieteen laitoksen sotahistorian toimiston julkaisu IX:11, Helsinki 1975.
- Tirronen, Eino: Sotatalous. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisu XVI:4, Porvoo 1979.
- Titmuss, Richard M.: Essays on Welfare State, (5. ed.), London 1964.

- Toivonen, Onni; Kymmenen vuotta kansanhuoltajana, Turku 1950.
- Tola, A. V.: Luovutetun Karjalan säästöpankit, Jyväskylä 1970.
- Tudeer, A. E.: Finanssipolitiikkamme tämän hetken ongelmia. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1943.
- Tudeer, A. E.: Jatkuvan inflaatiovaaran torjuminen. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1944.
- Tudeer, A. E.: Näkökohtia tämänhetken taloudellisesta asemasta. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1940. (Tudeer A. E. 1940a)
- Tudeer, A. E.: Suomen ulkomainen kauppa. Kansamme talous 4/1951.
- Tudeer, A. E.: Suomen ulkomaiset velat ja saatavat. Kansantaloudellinen Aikakauskirja 1940. (Tudeer 1940b)
- Tudeer, Aune: Sotilaskotiliitto sodanajan tehtävissä. Teoksessa Suomen sota 1941–1945, 9. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:9, Kuopio 1960.
- Tuokko, Kaino: Jalkaväkirykmentti 56, 1941–1944, Saarijärvi 1989.
- Tuomainen, Tuulikki: Teollisuuden monipuolistuminen. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982. (Tuomainen 1982b)
- Tuomainen, Tuulikki: Voimatalous. Teoksessa Karjala 3, Karjalan yhteiskunta ja talous, Hämeenlinna 1982. (Tuomainen 1982a)
- Tuominen, Uuno: Ministeriön henkilöstö. Teoksessa Sosiaaliministeriö 1917–1967, Helsinki 1967.
- Tuori, Kaarlo: Budjetti, laki ja suunnitelma, Helsinki 1985.
- Tuori, Kaarlo: Hätäoikeus teoriassa ja käytännössä. Teoksessa Lukeeko hätä lakia? (Toim. Kaarlo Tuori & Martin Scheinin. Helsingin yliopiston julkisoikeuden laitoksen julkaisuja D:5, Helsinki 1988.
- Turpeinen, Oiva: Mortality in Finland 1808–1809, 1917–1918 and 1939–1945. Teoksessa Yearbook of Population research in Finland XXIV (1986), Vammala 1986.
- Turunen, Irma: Lotta Svärd-järjestö. Teoksessa Suomen sota 1941–1945, 9. osa, Sotahistoriallisen tutkimuslaitoksen sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IX:9, Kuopio 1960.
- Törnqvist, Erik O.: Om prisregleringens mål och medel. Teoksessa Vårt näringsliv och kriget, Helsingfors 1944.
- Törnqvist, Erik–Ryönänkoski, Urpo: Teollistumisajan suhdannevaihtelut. Teoksessa Jutikkala, Eino (toim.): Suomen talous- ja sosiaalishistorian kehityslinjoja, Porvoo 1968.
- United Nations: A system of national accounts and supporting tables, New York 1964. (SNA)
- Upton, Anthony: Väli rauha, Helsinki 1965.
- Uralan, B.: Sodan ja väestö, Helsinki 1976.

- Ursin, Martti: Lapin tuho ja jälleenrakennus. Teoksessa Lappi 2, Elävä, toimiva maakunta, Hämeenlinna 1984.
- Ursin, Martti: Pohjois-Suomen tuhot ja jälleenrakennus saksalaissodan 1944–1945 jälkeen. *Studia historica septentrionalia* 2, Oulu 1980.
Arv. Nummela, Ilkka: Återuppbyggnaden i norra Finland. *Historisk Tidskrift för Finland* 1983.
- Vaienneet temppelit, Suomen Neuvostoliitolle luovuttaman alueen kirkot sanoin ja kuvin, Jyväskylä s.a.
- Valros, Fredrik: Finland efter år 1944, Helsingfors 1952.
- Valvanne, Heikki: Mitä sotakorvaukset maksoivat valtiolle. *Kansamme talous* 30/1952. (Valvanne 1952b)
- Valvanne, Heikki: Valtiontalous vuosina 1938–1951. Teoksessa *Taloudellisia selvityksiä* 1952. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:13, Helsinki 1952. (Valvanne 1952 tai Valvanne 1952a).
- Valvanne, Heikki: Valtiontalous vuosina 1951–1954. Teoksessa *Taloudellisia selvityksiä* 1955. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:16, Helsinki 1955.
- Valvanne, Heikki: Valtion tulot ja menot sekä kassaliike. Suomen Pankin taloudellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja B:10, Helsinki 1949.
- Varjo, Kerttu: Nuorten talkoot, Suomen nuorison työliike 1940–1948, Vammala 1979.
- Vartiainen, Henry J.: Valtiontalous vuosina 1954–1962. Teoksessa *Taloudellisia selvityksiä* 1963. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja A:26, Helsinki 1963.
- Vartiainen, Henry J.: Valtion tulojen kasvuun sisältyvä automatiikka sekä verotusperusteiden muutokset Suomessa vuosina 1950–1964. Suomen Pankin taloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisuja B:27, Helsinki 1968.
- Vesanen, Tauno: Valtiontaloutta koskevat eduskunnan ratkaisut ja hallituksen toimivalta. *Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja* A:72, Vammala 1965.
- Vihola, Teppo: Paikallistason kysymyksiä Keski-Suomen sota-aikaisessa työvoimahallinnossa. Teoksessa *Suomen sisä- ja ulkopoliittisia ongelmia itsenäisyyden alun ja toisen maailmansodan aikana* (toim. Toivo Nygård). Jyväskylän yliopiston historian laitos, Suomen historian julkaisuja 8/1981, Jyväskylä 1981.
- Viita, Pentti: Maataloustuotanto Suomessa 1860–1960. Suomen Pankin kasvututkimuksia I, Helsinki 1966.
- Viitaniemi, Matti–Mäkelä, Aarne: Suomen linja-autoliikenteen historia, Jyväskylä 1978. (Viitaniemi 1978)
- Vilkuna, Kustaa: Sanan valvontaa, Keuruu 1962.

- Virolainen, Johannes: Karjalaiset osuuspankkitoiminnassa. Teoksessa *Jatkuvan kasvun voima, Osuuspankkien keskusliitto r.y. 50 vuotta*, Helsinki 1979.
- Virolainen, Johannes: *Karjalaiset Suomen kohtaloissa*, Keuruu 1988.
- Virolainen, Johannes: *Karjalan taloudelliset arvot*, Helsinki 1941.
- Virolainen, Johannes: Siirtoväen asuttaminen sodan jälkeisinä vuosina. Teoksessa *Rakentamisen aika, Asutus ja maanhankinta, Maanhankintalain 40-vuotisjuhla-julkaisu (Toim. Marja Naskila)*, Rauma 1984.
- Virolainen, Johannes: *Suomen siirtoväen ongelma. Sosiaalinen Aikakauskirja* 1952.
- Die Volkswirtschaft der UdSSR im Krieg. Teoksessa Geschichte des Grossen vaterländischen Krieges 6, Band 6*, Berlin 1968.
- Voznesensky, N. A.: *Soviet Economy during the Second World War*, s.l. 1949.
- Vuorenmaa, Anssi: *Kotijoukot. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4*, Porvoo 1979. (Vuorenmaa 1979a)
- Vuorenmaa, Anssi: *Suojeluskuntajärjestö. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4*, Porvoo 1979. (Vuorenmaa 1979b)
- Vuorenmaa, Anssi—Laakso, Veikko—Soila, Antero: *Kotijoukkojen toiminta. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalut, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4*, Porvoo 1979.
- Vuorisjärvi, Esko: *Petsamon nikkeli kansainvälisessä politiikassa 1939—1944, Suomalainen todellisuus vastaan ulkomaiset myytit. Keuruu* 1990.
- Vuosien 1941—1944 sodan aikana kaupungeissa ja kauppaloissa tuhoutuneet ja vaurioituneet talot ja asunnot. Sosiaalinen Aikakauskirja* 1946.
- Väinölä, Martti: *Pellervolaiset osuuskaupat menetetyssä Karjalassa*, Helsinki 1951.
- Väyrynen, Pentti: *Teollisuutemme sotataloudellisesta valmiudesta ennen vuotta 1936. Teoksessa Sotataloustietoa II, Pieksämäki* 1988.
- Väänänen, Yrjö: *Finlandia Bonn*, Juva 1991.
- Wallenius, J[ukka].: *Rautateiden talous. Teoksessa Valtionrautatiet 1937—1962*, Helsinki 1962.
- Waris, Heikki: *Suomalaisen yhteiskunnan rakenne*, 2. p., Helsinki 1952.
- Waris, Heikki: *Kansainvälinen yhteistoiminta siirtoväen kysymysten selvittämiseksi. Asutustoiminnan Aikakauskirja 4/1955*.

- Waris, Heikki—Jyrkilä, Vieno—Raitasuo, Kyllikki—Siipi, Jouko: Siirtoväen sopeutuminen, Tutkimus Suomen karjalaisen siirtoväen sopeutumisesta. Helsinki 1952.
- Waris, Klaus: Structural Changes in Finnish Prices. Bank of Finland Monthly Bulletin 4—6/1946.
- Ylikoski, Pekka: Demobilisaatio ja siirtyminen uuteen puolustusjärjestelmään. Teoksessa Talvisodan historia 4, Sodasta rauhaan, puolustushaarat ja eräät erityisalajat, Sotatieteen laitoksen julkaisuja XVI:4, Porvoo 1979.
- Yrjölä, Niilo: Karjalan kansan puolesta, Karjalan liiton taisteluntietä, Helsinki 1960.
- 50 vuotta väestönsuojelutyötä, Helsinki 1977.

G. Lehdet (yksilöity täsmällisemmin viitteissä)

Bank of Finland Monthly Bulletin
 Ekonomiska Samfundets Tidskrift
 Helsingin Sanomat 12.9.1971
 Kansamme talous
 Kansanapu
 Kansantaloudellinen Aikakauskirja
 Maalaiskunta
 Rajaseutu
 Suomen merenkulku
 Talouselämä
 Uusi Suomi 14.4.1940
 Vakuutussanomien
 Väestönsuojelulehti

H. Painamattomat tutkimukset

- Aro, O. K.: Pakko-otot sodan 1941—45 aikana ja niiden sotilaallinen ja kansantaloudellinen merkitys toisiinsa verrattuna, Millä tavoin sotilasjohdon tulisi säännöstellä ja valvoa pakko-ottoa. Sotakorkeakoulun diplomityö 1950.
- Hassinen, Pentti: Pohjois-Karjalan siirtoväen huolto 1939—1948. Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto 1972.
- Heikkilä, Hannu: Suomen sotakorvaukset Neuvostoliitolle liittoutuneiden talouspolitiikassa vuosina 1944—1945. Käsikirjoitus Suomaprojektissa.

- Ilmola, P.: Suomen sotapotentialiaali, sen jakaantuminen ja varaaminen valtakunnan koko puolustusvoimaa silmällä pitäen. Sotakorkeakoulun diplomityö 1948.
- Koski, Paula Marjatta: Henkilövahinkojen aiheuttamienmenetysten arvon määrittämismenetelmät. Kansantaloustieteen pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 1978.
- Latva-Koivisto, Pentti: Korvausasiainarkisto (1924 -) 1940–1966 (-1978). Provenienssityö arkistotutkintoa varten, Valtionarkisto 1984.
- Mustonen, Tapio: Suomen ortodoksisen kirkkokunnan aineellinen jälleenrakennustyö viime sotien jälkeen. Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto 1972.
- Nummela, Ilkka: Ensimmäisen maailmansodan hinta Suomessa. Julkaisematon esitelmä Historian opettajien täydennyskoulutus-päivillä Jyväskylässä 29.6.1988.
- Nummela, Ilkka: Toisen maailmansodan aiheuttama taloudellinen rasitus Suomessa vuosina 1939–1952. Suomen historian lisensiaattityö, Jyväskylän yliopisto 1982.
- Oksanen, K. K.: Sotatarvike- ja sotatärkeän teollisuutemme toiminta sotiemme 1939–44 aikana. Sotakorkeakoulu 1946.
- Pihkala, Erkki: War consumption and war financing in Finland in world war II. Esitelmä 9. Taloushistorian maailmankongressissa Bernissä 1986. (Pihkala 1986b)
- Saraste, Erja: Työvoimahallinto ja -politiikka Suomessa toisen maailmansodan aikana, Inhimillisten resurssien käyttö kriisiaikana 1939–1944. Poliittisen historian lisensiaattityö, Helsingin yliopiston valtiontieteellinen tiedekunta 1983.
- Seppinen, Ilkka: Suomen ulkomaankaupan vaihtoehdot toisessa maailmansodassa suursodan syttymisestä sen laajenemiseen vuoden 1941 puolivälissä. Helsingin yliopisto, poliittisen historian lisensiaattityö s.a.
- Tuovinen, Matti: Lapin sota 1944–1945. Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän kasvatustieteellinen korkeakoulu 1964.
- Uusi-Autti, Eeva: Rovaniemen kauppalan jälleenrakennus vuosina 1945–1952. Suomen historian pro gradu -työ, Jyväskylän yliopisto 1971.
- Vuorisjärvi, Esko: Suomen elintarvikehuolto ja riippuvuus Saksan tuonnista 1940–1944. Talous- ja sosiaalhistorian sivulaudatur -työ, Helsingin yliopisto 1979.

I. Haastattelut

Mitronen, Lauri, rovasti 5.11.1980, Jyväskylä

Pohjonen, Mauno, agronomi 10.3.1981, Jyväskylä

Rajala, Aatto, konstaapeli 1.9.1981, Jyväskylä (Toiminut aikaisemmin
Kuusamossa)